

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
ASYA-PASİFİK ÇALIŞMALARI
UYGULAMA ve ARAŞTIRMA MERKEZİ (APAM)

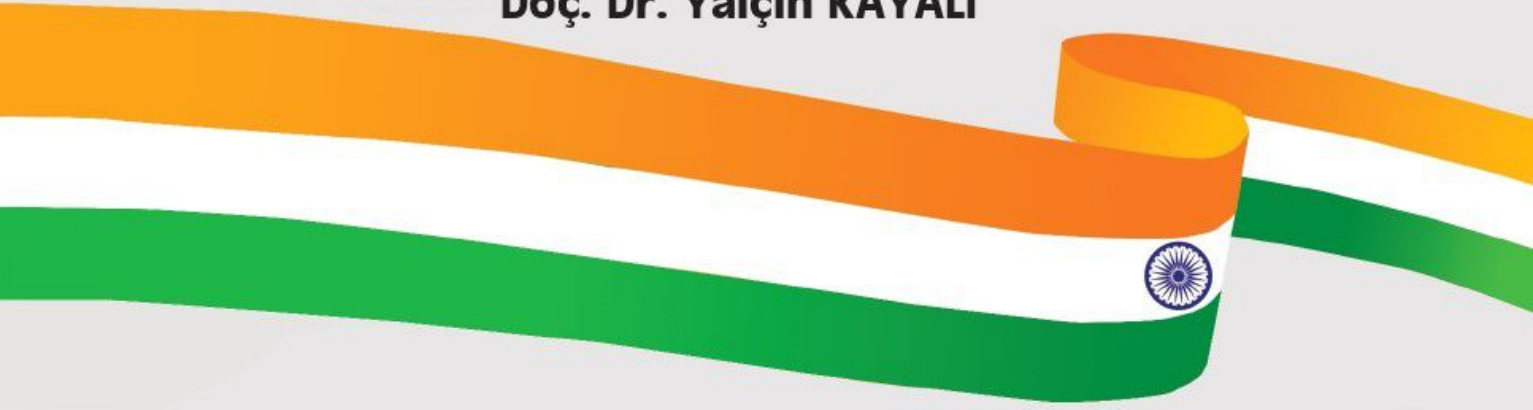

TÜRKİYE'DE HİNDİSTAN ÇALIŞMALARI-I

Editör

Prof. Dr. A. Merthan DÜNDAR

Doç. Dr. Yalçın KAYALI

TÜRKİYE’DE HİNDİSTAN ÇALIŞMALARI-I

Editörler

Prof. Dr. A. Merthan DÜNDAR

Doç. Dr. Yalçın KAYALI

Ankara-2021

Ankara Üniversitesi Yayınları No: 715
Asya-Pasifik Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
APAM Yayınları: 13

ISBN: 978-605-136-530-5

Yazarların görüşlerinin sorumluluğu kendilerine aittir.

Redaktör
M. Aysun HARPER

Baskı Yeri:
Ankara Üniversitesi Basımevi
İncitaşı Sokak No: 10 06510 Beşevler / ANKARA
Tel: (0312) 213 66 55
Basım Tarihi: 20/08/2021

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	5
Tevfik DÖNMEZ, Sabri ÖZ <i>Türkiye-Hindistan Ekonomik İlişkilerinde Yeni Dönem</i>	7
Fatma Ahsen TURAN <i>Anadolu'dan Hindistan'a Türk Mizahının Zirve Şahsiyeti Hoca Nasreddin</i>	31
H. Derya CAN <i>Hint Anlatı Geleneğinin Tarihi Gelişimi: Sanskrit ve Buddhist Edebiyatı</i>	49
Müslüme Melis SAVAŞ <i>Hint Topraklarında Ak Hun Varlığı</i>	67
Cemil KUTLUTÜRK <i>Turuka Dharma (Türklerin Dini): Modern Dönem Öncesi Hint Kaynaklarında Türkler ve Müslümanlar</i>	81
Bilal KOÇ <i>Delhi Türk Sultanlığındaki Hanedan Değişimlerine (1206-1320) İbn Haldûn Zaviyesinden Bakmak</i>	97
Cihan ORUÇ <i>XVI. Yüzyılda Babürlüler, Dekken Sultanlıkları Üzerinde Nasıl Bir Siyaset İzlediler?</i>	161
Aykut KİŞMİR <i>Hafıza Mekânı Olarak Tac Mahal</i>	181
İlgaz HAKMAN <i>Türk Edebiyatı'nda Hint Üslûbu: Sebki Hindî Üzerine Bir Değerlendirme</i>	193
Derya KESKİN <i>Avrupalıların Hindistan'daki İlk Temasları ve Sömürgecilik Faaliyetlerinin Kısa Tarihi</i>	205

Yalçın KAYALI, Ilgaz HAKMAN

Buddhist Sanskrit Edebiyatı, Avadānalar Adlı Koleksiyon ve Aşokāvadāna

Üzerine Bir Derlem Çalışması 225

Davut ŞAHBAZ

An Assessment of the History of Ancient Kashmir: Origin, Religion, State 251

SUNUŞ

Hint kültür sahasının ürünü olarak günümüze kadar ulaşmış en eski edebi eserlerden biri olan *Kelile ve Dimne* kitabı, çocukluk döneminde okuduğumuz ilk kitaplardan biriydi. Üniversite yıllarımızda ise Yusuf Hikmet Bayur'un üç ciltlik *Hindistan Tarihi* kitabını ve meşhur *Babürname*'yi okumuştuk. Hindistan coğrafyasının önemli şahsiyetlerinden Rabindranath Tagore (1861-1941)'un *ölmüşlerle övünmek ölmenin ta kendisidir* sözlerinin bizde bıraktığı etkiyle, bu ülkeyi ve kültürünü biraz daha öğrenmek amacıyla Prof. Dr. İnci Macun hocanın DTCF'de verdiği *Hint Kültür Tarihi* dersine de bir eğitim dönemi boyunca devam etmiştik. Bu güzel ülkeyi ziyaretimiz ise 2007 yılında gerçekleşti. Yeni Delhi'de bulunan, *Jawaharlal Nehru Üniversitesi*'nin davetlisi olarak bilimsel bir toplantıya katılmak üzere kasım ayında, yaklaşık bir hafta süreyle Hindistan'da bulunma şansımız oldu. Gece yarısından sonra uçağımız inmiş ve çok erken saatte, bizi karşılayanlarla beraber üniversite misafirhanesine ulaşmış; havaalanı ile misafirhane arasındaki yolculuğumuzu henüz tan ağarmadığı için karanlıkta yapmıştık. Kısa bir dinlenmenin ardından, sabahın ilk ışıklarıyla pencereden dışarı baktığımızda, çok ilginç ve farklı bir ülkeye geldiğimizi fark ettik. Misafirhanenin bahçesindeki ağaçların üstünde, zıplayarak oynayan maymunların, bizi tebessüm ettirdiğini hatırlıyoruz. İki gün süren toplantımızın ardından, Yeni Delhi ve Agra şehirlerini gezme fırsatını yakaladık. Bu güzel ülkede, atalarımızdan kalan muhteşem eserleri kendi gözlerimizle görmek, onlara dokunmak ve yakından inceleyebilmek, bizim için büyük bir mutluluk olmuştur.

Milattan sonra X. yüzyılın sonlarından itibaren Hindistan coğrafyası, biz Türklere de vatan olmuştur. Gazneli Mahmud, Babür Şah, Ekber Şah, Cigangir Şah, Şah Cihan, Kutubuddin Aybek, İltutmuş, aklımızda kalan bazı Türk hükümdarların isimleridir. Kutb Minar, Kuvvet-ül İslam Camii, Cami Mescid ya da Cama, Kızıl Kale, Tac Mahal ise mimarileri ve hikâyeleriyle hâlâ gözümüzün önünde, hafızamızda durmaktadır. I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Hintli Müslümanların ve sömürgecilik karşıtı Hintli aydınların destekleri de yaklaşık 1000 yıllık Türkiye-Hindistan dostluğunun kanıtı olarak tarihte yerini almıştır. Atatürk'ün, büyük öngörüsü ve desteğiyle kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin ilk bölümlerinden biri de Hindoloji Bölümü olmasına rağmen, tarihimiz bakımından büyük önem arz

eden Hindistan, maalesef ¼lkemizde yeteri kadar araştırılmamıştır. Asya-Pasifik alışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi APAM olarak, Hint tarihi, mimarisi, edebiyatı vs. gibi konular ¼zerine kaleme alınmış makalelerden oluşan bu kitap ile alana az da olsa bir katkı sağlamayı amaçladık.

Bu çalışmanın hayata geçirilmesinde b¼y¼k katkıları olan değerli yazarlarımıza ř¼kran borçluyuz. APAM alışanlarından Sayın Aysun HARPER'a, m¼d¼r yardımcımız Sayın Doç. Dr. Yalçın KAYALI'ya, Ankara ¼niversitesi Basımevi çalışanlarına, destekleri için rekt¼r¼m¼z Sayın Prof. Dr. Necdet ¼N¼VAR'a teřekk¼r ederiz.

Prof. Dr. A. Merthan D¼NDAR
APAM M¼d¼r¼

TÜRKİYE-HİNDİSTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİNDE YENİ DÖNEM

*Tevfik DÖNMEZ-Sabri ÖZ**

1. GİRİŞ

29 eyalet, 7 bölge olarak neredeyse büyük bir kıta olarak görülebilecek Hindistan, ülkelerin GSYİH gelişim sıralamasında Asya pasifik ülkeleri içerisinde Çin ve Japonya'dan sonra 3. dünyada ise 5. büyük ekonomidir (Dünya Bankası, 2019). Küresel hegemonya değişikliği (kültürel ve ekonomik paradigma değişimi) yaşanırken, gelişmekte olan bir ülke konumunda bulunan Türkiye ile Hindistan arasındaki siyasi ekonomik ve kültürel ilişkilerin her dönemdekinden daha yüksek bir öneme haiz olduğu kabul edilmektedir.

Türkiye, 24 Ocak 1980 kararları itibarı ile açık ekonomi ve neo-liberal anlayışın devamında ilk yıllarda yaşadığı, uluslararası iş adamları seyahatlerinin bir benzerini, gelinen noktada bugün Hindistan üzerine uygulama gereksinimi olduğu ifade edilmektedir. Çıplak elle çok bir şeyin yapılamadığı Hindistan'a Türk iş insanlarının daha sık gitmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Dünya nüfusunun dörtte birinin konumlandığı bölgede yarısını taşıyan bir Hindistan olarak ileriye dönük projeksiyonları çizen araştırmalar, Hindistan'ın gerek iş gücünde gerekse de iş sahalarında yeni ve iş dünyası için cazip fırsatları barındıracağı öngörülmektedir. Hindistan, iş yapma kolaylık sıralamasında yükselen bir trende sahip olduğu görülmektedir. Özellikle ülke 2017'den bu yana eyaletler arası birçok kompleks yasa ve mevzuatları sadeleştirme yoluna giderek önceki dönemlere nazaran daha şeffaf, basit ve doğru bir mali politika izlemekte olduğu ifade edilmektedir (KPMG, 2017).

* Tevfik DÖNMEZ, *DEİK Hindistan İş Konseyi Bşk.*, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sanayi Politikaları ve Teknoloji Yönetimi Ana Bilim Dalı, 0000-0002-2110-9908, 2021; Sabri ÖZ, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sanayi Politikaları ve Teknoloji Yönetimi Ana Bilim Dalı Başkanı, soz@ticaret.edu.tr, 0000-0002-6280-726X, 2021.

Hindistan Başbakanı Modi, 2012’de yönetime geldiği günden bu güne güçlü bir liderlik profili ile kararlı bir siyasi tablo oluşturduğu ifade edilmektedir. Bu kararlılığın etkisi ile oluşan kurumsal bir özgüven olarak ülkede ilk defa 2016 yılında “Bank Note Demonetisation”e gidilerek oldukça önemli bir reforma imza atılmıştır. (The Times of India, 2016) Uluslararası ticarete tesir edecek bu gelişme ve mali reform hareketi ile kayıt dışı ekonomiyi kontrol altına alarak ekonomiye nefes aldırın kararlı tutum, Covid-19’a karşı devasa bir nüfusa rağmen ciddi bir mücadeleyi ve performansı başarıyla yürütmeyi olanaklı kılmıştır. Bu çalışmanın yapılmakta olduğu dönemlerde Hindistan Mutasyonu olarak ifade edilen yeni bir virüs versiyonu ile mücadele devam etmektedir.

İki ülke dış ticaretinin Türkiye’nin lehine olacak şekilde 2020 hedefi 10 milyar dolar 2023 hedefi ise 25 milyar dolar olarak belirlenmiştir (G-20 Zirvesi, 2015). Pandeminin doğal etkisiyle 2020 Hindistan’a Türkiye’nin ihracatında %15’lik bir düşüş yaşansa da 1 Ocak-30 Nisan 2021 dönemi için Hindistan’a yapılan ihracat bir önceki yıla göre %21 artışla 323,6 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Geçen yılki 4 aylık ihracat rakamı yaklaşık 268 milyon dolar olarak gerçekleşmişti (TİM, 2021). 2021 yılının sonu itibarıyla dünyada yaşanan lojistik krize ve kırılgan arz güvenliğine rağmen, Türkiye’nin Hindistan’a olan ihracatın son on yılın en yüksek değerlerine ulaşabileceği beklentisi gerek bakanlık yetkilileri gerekse de ihracata ve dış ekonomik ilişkilerine ilişkin kurum yetkililerince ifade edilmektedir.

2. TÜRKİYE HİNDİSTAN ARASINDA SÜRE GELEN TİCARET VE YATIRIMLAR

2018 yılının ardından 2019 yılı sonunda yakalanan 1,2 milyar dolarla ihracattaki artış devam etmiş, bu duruma 2 yıldır kesintiye uğrayan “beyaz haşhaş tohumu” ihracatının her yıl düzenli olmak kaydıyla tekrardan başlatılmasının ve elma ihracatındaki sıçrayışının da olumlu etkisi olmuştur. Diğer taraftan 2019 yılı itibariyle Türkiye’nin Hindistan’dan yaptığı ithalat %12 oranında azalarak 6,6 milyar seviyesinde gerçekleşmiştir. Türkiye tarafından bakıldığında olumlu olarak görülecek bu gelişmeye sahip dış ticaret tablosunun devamı olarak 2020 yılı itibariyle dış ticaret açığının mukayeseli olarak giderek azalma yönünde hareket ettiği ifade edilmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2020).

2020 itibariyle Türkiye’nin ihracatında en çok hurda, bitkisel yağlar, blok mermer ve yaş meyve ihraç edilmiştir ancak tütün, hububat, yaş meyve, tekstil ürünleri, çelik, bilhassa savunma ve iklimlendirme sanayilerinde, yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen daima artış kaydedilmiştir (TUIK, 2021). Yine bu dönemde Hindistan’dan en çok petrol yağları, mücevherci eşyası, sentetik filament iplikleri ve karayolu taşıtları için aksam ithal edilmiştir (TİM, 2020).

Hindistan’da yerleşik 50’ye yakın Türk Firması havalimanı ve kargo hizmetleri, savunma sanayi (5 adet FSV- Filo Destek Gemisi), beyaz eşya üretimi, yapı malzemeleri, kara taşıtları aksam, ikram, gıda, bilişim, lojistik, tekstil, müteahhitlik ve teknik müşavirlik gibi alanlarda faaliyet göstermektedir (MÜSİAD, 2020). Hindistan’daki en önemli Türk girişimci yatırımları, Arçelik’in Hint TATA grubu ile ortak kurmuş olduğu VOLTBEK markası altında yapılan beyaz eşya üretimi ile Çelebi Havacılık’ın Hindistan’ın birçok şehrinde üstlenmiş olduğu havalimanı yer ve kargo hizmetleridir. Ayrıca Şişecam, Hindistan’ın HNG Float Glass Ltd şirketinin hisselerinin tamamını satın alarak önemli bir yatırım yapmış ve ciddi bir pazar payına sahip olmuştur. “Make in India” programı çerçevesinde olduğu için iki ülke dış ticaret rakamlarına doğrudan yansımada Türk firmaları stratejik alanlarda önemli ihaleler kazanmaktadır. Buna en güzel örneklerden birisi de Savronik Müşavirlik firmasının 9 km uzunluğunda dünyanın en uzun karayolu tüneli Atal Tüneli’nin elektromekanik proje ihalesini alması olmuştur. Yine Gemi Tersane sektöründe faaliyet gösteren TAIS firması ise Hint Kamu Kuruluşu HSL ile ortak yapacağı 5 donanma gemisi ihalesini alarak 2,3 milyar dolarlık bir yatırımı geçtiğimiz yıl itibariyle hayata geçirmiştir. Müteahhitlik

alanında Hint firmaları ile yapılan başarılı ortaklıklar ile son bir yılda Gülermak ve Doğuş gibi birçok firmamız 2020 yılında toplamda 1 milyar dolara yakın köprü ve metro gibi prestijli müteahhitlik ihaleleri almayı başarmıştır. Tüm bunlar ilişkilerin ve stratejik işbirliğimizin bilhassa ekonomik düzeyde hız kesmeden devam ettiğini göstermektedir (DEİK, 2021).

Siyasi mesajlardaki olumlu hava, kutlama-taziye mesajlarındaki karşılıklı nezaket dili, is dünyası temsilcileri için ciddi anlamda motivasyon kaynağı olmaktadır. Son olarak Hindistan’da yaşanan sağlık felaketi karşısında Türkiye Cumhuriyeti (T.C.) Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın talimatı ile başlatılan ve T.C. Dışişleri Bakanlığı koordinasyonunda yürütülen, DEİK, Türkiye-Hindistan İş Konseyinin başış kampanyasına çatı kuruluşları TİM, TOBB ve MUSİAD, TUSİAD, MTB, ASKON gibi önemli Sivil Toplum Kuruluşlarının (NGO’ların) verdiği destek ile büyüyen sağlık yardımı iki ülke ilişkilerinde önemli bir dönemeç noktası olarak değerlendirilmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2021). (Bu bilgi, T.C. Dışişleri Bakanlığı’nın Türk Kızılay’a 05.04.2021 tarihli gönderdiği “Hindistan’a Yönelik Gerçekleştirilecek İnsani Yardımlar Hk.” ilgili yazısından temin edilebilir.)

2.1. İkili Ticaret ve Yatırımlar

“Make in India” programı çerçevesinde yapılan müteahhitlik, teknik müşavirlik, bilişim, elektrik-elektronik, çeşitli tarım ve gıda makineleri ile medikal cihaz sektörlerinde yatırım ve işbirliklerinde fırsat ve teşviklerin geçmişte hiç olmadığı kadar kolay ve kapsamlı bir boyutta gerçekleşmektedir (Make in India, 2021).

Japonya, Kore ve ABD gibi teknoloji üreticisi ülkeler, ilaç ve otomotiv sektörleri başta olmak üzere Hindistan'ı küresel bir üs olarak kullanmak üzere uzun vadeli ciddi yatırım kararları almaktadırlar. Hindistan'ın bu dönem Savunma Sanayisinde 150 milyar dolar silah ve modernizasyon yatırımı yapacağı programları hayata geçirmektedir. İdarenin, 2014'ten bu yana savunma sanayisine stratejik ortaklığı (Strategic Partnership: SP) özellikle denizcilik ve donanmada işbirliklerini teşvik ettiği görülmektedir (KPMG, 2017). Türk Savunma Sanayisi'nin önemli şirketlerinden TAİS'in aldığı 2,3 milyar dolarlık Hindistan Ordu Donanmasına 5 adet gemi yapımı ihalesi ile “Make in India” programı çerçevesinde önümüzdeki birkaç yıl devam edecek yatırımlar Türk firmalarına güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Hindistan, sahip olduğu genç nüfus yapısı ve orta sınıf ekonomik gücüyle tüm Dünya'da ilgi odağı bir pazara sahiptir. Hindistan'a düzenli ihracat yapan, pazarın dinamiklerine kendi sektörlerinde vakıf olan firmaların yatırımlarında daha verimli sonuçlar aldığı görülmektedir (DEİK, 2021).

Firmalar Hindistan pazarına girerken birçok konuda sıkıntılar yaşayabilmekte, sorunların çözümü ise bazen meşakkatli olabilmektedir. Tüm bu sürecin sorunsuz ve verimli olarak gerçekleşmesi için özellikle Türkiye Hindistan İş Konseyi ile tabi ki T.C. Yeni Delhi Müşavirliği ve Mumbai Ticaret Ataşeliği ile dirsek teması olası sorunları önleyici olabilmektedir.

İki ülke ticaretinde diğer ülkelerle olduğu gibi İthalat ve ihracat konusunda uluslararası dış ticaret pratiklerinin gerektirdiği koşul ve kurallara riayet edilerek sözleşmeler düzenlenmeli, anlaşmazlık halinde yetkili makamlar önceden mutlaka belirlenmelidir (MÜSİAD, 2020).

Türk iş insanlarının kültürel ve coğrafi nedenlerden dolayı Hindistan'da iş yapma konusunda “önyargılarından” kurtulmaları gerektiği belirtilerek, geçmişte daha zor coğrafyalarda büyük başarılarla imza atan Türk iş insanı, sahip oldukları “Know-How” ve ürün kalitesi ile ülke dinamiklerine adaptasyon birleştğinde yakın gelecekte Hindistan'da birçok prestijli ve

sürpriz projeleri gerçekleştireceğine olan güvene ve tecrübeye sahip olduğu ifade edilmektedir (DEİK, 2021). Bu yaklaşımla örnek teşkil edecek böylesi başarılar ile önyargılar yerini özgüvene bırakırken, güvenilir “Türk Marka” kaşesinin ayrıcalıkları rekabete galip gelmeye sürdürülebilir rekabet üstünlüğüne yol açacaktır.

Türkiye Hindistan İş Konseyi’nin Türkiye’de ortaklığı bulunan Körfezin en güçlü bankaları Nbd Emirates ve Bahreyn Kuveyt Bankaları (BBK) ile 2 MOU anlaşması çerçevesinde bankacılık alanındaki problemleri çözüme kavuşturma çalışmaları ihale süreçlerine önemli katkılar sunmaktadır. Adeta Hindistan’da T.C. Ziraat Bankası’nın bir şubesi gibi çalışacak olan bu yabancı bankalar Türk firmaları için önemli bir kazanım olmuştur. Bu anlaşmalar ile Türk firmalarına ihalelerdeki şart koşulan teminat mektuplarından alınan masraflarda indirimden, hızlı para transferlerine kadar birçok banka işlemlerinde kolaylık getirilmektedir. Hindistan’da 4 eyalette 5 şube, 1 temsilcilik ve geniş bankacılık ağını kapsayan, Türkiye’de ise katılım bankacılığı dahil onlarca banka ile entegre bir bankacılık sisteminin avantajı anlamına gelen bu anlaşma devam eden ve planlanan Türk projelerimiz için de moral kaynağı olmuştur. İlerleyen zaman içerisinde Hindistan’da kurulacak bir Türk bankasının faaliyet göstermesiyle de Türk bankalarının Hindistan’daki tanınırlığının artırılabilceği değerlendirilmektedir (Habertürk, 2020).

Hindistan 1,4 milyara yaklaşan nüfusu, sahip olduğu coğrafi-kültürel genişliği ve ülkemizin toplam nüfusunun 5 katı büyüklüğündeki orta ve üst sınıfının tüketim gereksinimleriyle, birçok mal ve hizmet sektöründe ithalat potansiyeli barındırmaktadır (DEİK, 2021).

2.2. Gıda ve Gıda Sanayi Ürünlerinde

Yaş meyve ve sebzede, beyaz haşhaşa zaman ilerledikçe artmaya devam eden, yapılacak bazı küçük değişikliklerle yarım milyar dolarlık bir potansiyele sahip paketli gıda ve tarım ürünlerinin Türkiye tarafından sağlanabileceği bir ihracattan söz etmek mümkün hale gelebilecektir. Türkiye, ithal ettiği soğan ve patatesi, komşu ülkelere satılmasında yaşanan zorluklara rağmen elma ve kiraz gibi birçok meyve ve sebzeyi son birkaç yıldır Hindistan'a ihraç etmeye başlamıştır. Çok büyük tonajlarda gerçekleşen karbonat ihracatının da Hindistan gıda sektörü için hayati öneme sahip bir hammadde olduğu ifade edilmektedir. 15-20 milyon dolardan başlayan ve elde edilen son verilere istinaden yaklaşık 200 milyon dolar ihracat potansiyeline ulaşan beyaz haşhaşın Hindistan'daki ithalat lisans engelini bypass eden, sürekli ve belirli miktarlarda yapılmasını öngören karar gerek üreticiler gerekse Türkiye ihracatçıları lehine katma değer oluşmasında önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra, markalaşan Türk elması, neredeyse 100 milyon doları bulacak meyve ve sebze ihracatının Hint pazarı ve tüketicisi için vazgeçilmez hale geldiğini söylemek mümkündür. Özellikle gıda ürünlerinde Mersin ve İzmir Limanları Türkiye'nin Hindistan'a açılan kapıları olarak öne çıkmaktadır (Timur, 2021).

Türk ihracatçıları olarak helal ve vejetaryen ürün kalite standart belgelerinin ülkeye ihracatta ne kadar önemli olduğunu, fakir ülkenin ucuz ürünler tükettiği ön yargısından 400 milyon alım gücü yüksek bir nüfusun katma değerli ürünlerin tüketim potansiyeline sahip olduğunu göz önünde bulundurmasının önemi her geçen gün artmaktadır.

Potansiyeli olan sektörler sıralamasında önemli yer tutan yapı malzemeleri ve kimyasalları, otomotiv ve aksam, yazılım ve bilgi teknolojisi, makineler (tarım, tekstil ve madencilik), kimyasal ürünler (tarım, tekstil ve yapı endüstrisi), lüks mobilya, elektronik eşyalar, züccaciye, ev-aletleri, konfeksiyon ve hazır giyim (üst seviye-segment), inşaat malzemeleri (seramik, fayans, banyo takımları), lojistik, demiryolu bağlantı ekipmanları ve vagonlar, medikal cihazlar ve sağlık hizmetleri gelmektedir.

İlave olarak müteahhitlik, mühendislik ve teknik müşavirlik hizmetleri alanında, Türk müteahhitlik ve teknik müşavirlik firmalarımız için önemli bir pazar niteliği teşkil etmektedir.

Hindistan'ın yüksek büyüme oranları, büyük ölçekli alt yapı yatırımlarının gerçekleştirilebilmesine imkân sağlamaktadır. Son zamanlarda daha sık gündeme gelen Modi hükümetinin özellikle Covid-19 salgın hastalıkları sürecinde aldığı, 5 yılda 100 trilyon Rupî yani **1.4 trilyon USD ekonomik yapıyı ve büyümeyi güçlendirecek altyapı yatırımlarını içeren hükümet programı** Türk firmaları açısından da büyük bir öneme sahiptir. Bu yatırımlar şehirleşme/lojistik ve ulaşım (kentsel kırsal bağlantı) ve sağlık altyapısı (sağlık medikal ürünler, sağlık altyapı ihracatı ve ortaklıkları için zamanlamanın elverişli olması) alanlarında gerçekleşmesi bekleniyor. Hindistan idaresi bu anlamda yabancı yatırımcıyı Hindistan'a davet etmekte ve ciddi teşvikler vaat etmektedir. Ülke yönetiminde siyasal anlamda, "Çin'e karşı soğuk rüzgârların estiği" ifade edilen bu dönemde Hindistan'ın yatırım fırsatları açısından Türkiye ve birçok ülke için önemli bir ülke konumuna geldiği belirtilmektedir (Ak, 2020).

T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a güven mektubunu sunan yeni Hindistan'ın Ankara Büyükelçisi Sanjay Panda, Türkiye'yi Karadeniz'deki doğal gaz keşfinden dolayı ilk tebrik eden büyükelçi olmasının ilişkilerde önemli iyileştirmelerin önünü açabileceği şeklinde yorumlanmaktadır. Panda'nın, "*Hindistan olarak doğal gaz talebimiz çok; eğer Türkiye, net bir şekilde enerji ihracatçısı olursa, Hindistan en büyük alıcı olacaktır*" şeklindeki ifadesi iki ülkenin enerji sektöründeki potansiyeline ve kazan-kazan (win-win) esaslı işbirliğine ne kadar yakın olduğunun resmi ağızdan telaffuzu olarak kabul edilmektedir. İki ülkenin en çok ihtiyaç duyduğu ekonomik ve kültürel ilişkilerdeki pozitif ve inisiyatif alan bir yaklaşım sergileyen sayın Sanjay Panda'nın ve başarılı bir kariyere sahip yeni atanan Türkiye Yeni Delhi Büyükelçisi sayın Fırat Sunel'in yakın gelecekte ilişkilerde aktif rol oynamaları beklenmektedir. 2020 yılında gerçekleşen Haydarabat Ticaret Ataşeliği ihdasının da Hindistan'a olan güvenin ve hedef ülke politikalarıyla uyumlu çalışmaların somut bir yansıması olduğu şeklinde değerlendirilmektedir (DEİK, 2021).

DEİK Türkiye Hindistan İş Konseyi'nin Bankacılık ve Finans alanında yaptığı girişimleri, Hindistan'a ihracatı yasak olan kivi, narenciye gibi birçok yaş meyve ve sebze için iki ülkenin ilgili bakanlıkları ile yürütülen Ticaret

Diplomasi çalışmaları sonucunda elde edilen başarıları, Türkiye de ilk olacak üniversiteler bünyesinde Hindistan-Türkiye ekonomik ve kültürel ilişkilerini araştırarak Hindistan Araştırma Merkezi (HAMER) girişimi, DEİK Lojistik İş Konseyi koordinasyonunda hedef sektörleri de göz önünde bulundurarak Hedef ülke Hindistan’da “Mumbai Lojistik Merkezi” inisiyatifi, Yeni Delhi Hızlı Tren Projesi ve yine ülkede lobi çalışmalarının daha efektif yürütülebilmesi için Dünya Türk İş Konseyi (DTİK) ile ortak bir çalışma yürüterek Hindistan DTİK başkanı seçim çalışmaları gibi birçok önemli süreçlerde pro-aktif bir rol aldığı ifade edilebilir (DEİK, 2021).

2.3. Turizm Alanında

Hindistan ve Türkiye için ticaretinin yanı sıra turizm alanında da yakın gelecekte de işbirliklerinin gerçekleşmesi beklenmektedir. 2019 yılı itibariyle 51,9 milyon turist ağırlayan Türkiye için Hint Turist sayısı küçük bir rakam gibi görünse de son 2 yıldır sürpriz bir şekilde Hint Turist sayısı 2018’de 147.000, 2019’da 230.000 değerlerini yakalayarak %60’a yakın bir artış görülmektedir. Türkiye’nin özellikle 2019 yılında Hintli turistler için tatil etkinlikleri, seminerler, iş konferansları ve 32 milyon dolarlık beklentiyi oluşturan “düğün turizminde” (IHA, 2019) popüler bir destinasyon olarak tercih edildiğini söylemek mümkün. Yeni normalle birlikte 2022’de önemli bir döviz girdisi sağlayacak ve yaklaşık 500 bin Hint turistin Türkiye’yi ziyaret edeceği (Özpak, 2019), yüzlerce düğün organizasyonu ile yaklaşık 500 milyon dolarlık bir ihracat potansiyeli ile turizm sektörüne ciddi bir canlılık kazandıracağı öngörülmektedir (Bilgrami, 2021).

Turizmi destekleyici bir etkiye sahip dizi film ve kültürel etkinlikler son zamanlarda, ikili ilişkilere ve ulusal ekonomiye fayda getirecek bir diğer önemli unsurlar olarak dikkat çekmektedir. Turizmde çok önemli bir yeri olan Türk dizileri Hindistan’da her geçen gün daha çok izlenmektedir. Neredeyse 60 milyona varan izlenme oranıyla Muhteşem Yüzyıl, Adını Feriha Koydum, Küçük Ağa, Aşk Laftan Anlamaz, Diriliş filmleri ülkemize gelen Hint turist sayısının artmasında ciddi bir rol oynamaktadır (Dünya Gazetesi, 2017).

Hindistan’da çekilen “Tac Mahal” şarkısı ile ünlenen Türk şarkıcı Buray’ın Hint gençleri tarafından çok sevildiği bilinmektedir. Her iki ülkenin tanıtımına katkı sunan buna benzer şarkıların daha çok örneklerine ihtiyaç duyulmaktadır. Tarihte Hindistan coğrafyasında yaklaşık 800 yıl hüküm süren Türk’lerin kıtada hala birçok alanda etkileri yaşanmakta, ortak değerlerin

gelişmesine önemli bir zemin sağlamaktadır. Türkçesi ve Hintçesi aynı şekilde telaffuz edilen “Gönül ne kahve ister ne kahvehane; gönül muhabbet ister kahve bahane” sözü buna en anlamlı ve somut bir örnek olarak ifade edilebilir. “Gezerken azıcık iş yap, ticaret yaparken de azıcık gez!” anonim sözü adeta Hindistan için söylenmiş bir sözdür. Yenidünya düzeninde dostların görüşmesi mazeretlerle oluyor. Bu anlamda bu küresel kriz ortamı ticari ortaklıklara, karşılıklı işbirliklerine son derece önemli katkılar sağlama potansiyelini kendi içinde barındırmaktadır (Dönmez, 2020).

Ülkede gıda arz güvenliğine yönelik atılan mali ve ekonomik adımlar neticesinde gıda sanayi ürünlerinde ciddi bir talep patlaması yaşanmaktadır. Virüsün tek çaresi olarak görülen sağlık sektöründeki yapılması planlanan yatırımlar ve komşu ülkeler arasında kronik bir hal alan siyasi ve askeri gerginliğin beslediği savunma sanayi Türkiye’nin masada ve sahada elinin güçlü olduğu önemli avantajlar olarak görülmektedir. Hindistan da engeller her zaman olmuştur, bundan sonra da olmaya devam edecektir. Bunlara ani reaksiyon vermek ya da hemen değiştirmek yerine biraz zaman alsa da metodolojiyi değiştirerek sabır ve kararlılıkla farklı varyasyonların denenmesi gerekmektedir. Biraz uzun biraz dolaylı varılacak bu çalışmalar mutlaka netice verecek ve her iki taraf için de kazan-kazan ilkesi zarar görmüş olmayacaktır (Timur, 2021).

İş gücü ucuz olduğu için Türk firmalarının rekabette zorlandığı Hindistan’da yapılacak işlerde “Know-How” ve teknoloji birikimini etkin kullanmak önemli bir avantaj olarak değerlendirilebilir. Dönüşü alınmayan uçak biletler ile yapılan iş gezileri, netice alıncaya kadar süren iş seyahatleri değerlerin öne çıktığı ülke olan Hindistan’da fırsatlar sunmaktadır.

Aracıların daha çok tercih edilmesi gereken ya da ortaklık kültürü ve yerleşik yatırımlar ile yapılan ticari faaliyetler Hindistan’da daha pürüzsüz ve başarılı olmaktadır. Cesaret, ortaklık, aksiyon ve güven ile kazanca dönüşen ilişkilerin, bu ülkede her zaman çıplak elle, yani uzaktan kumanda bir yaklaşım ile risk almayı reddeden kolaycılığa kaçan ticari anlayışa galip geldiği yaşanan başarı hikayelerinde görülmektedir. Dostluğun, iyiliğin ve değerlerin ticarete gerçek ve anlamlı bir mazeret olduğu Hindistan’da bireysel ilişkilerin ve networkun kurumsal bağlantılara ve istikrara önemli bir basamak olabileceği asla unutulmamalıdır (Dönmez, 2020).

3. TÜRKİYE-HİNDİSTAN EKONOMİK ENTEGRASYONU YENİ POLİTİKA VE STRATEJİLER

3.1. Teorik Çerçeve Türkiye-Hindistan Ticareti

İki ülke arasında yeni dönem stratejileri ve ticari politikalar geliştirilirken, mevcut durum analizinin yapılması ve ardından, ekonomik entegrasyonlara yönelik oluşlardan uygun olan modellerin çıkartılarak yol haritasının belirlenmesi gerekmektedir. Mevcut durum yukarıda ikinci bölümde ele alınmıştır, aşağıda da son gelişmeler bölümünde mevcut projeler değerlendirilmektedir. Bu bölümde bir teorik çerçevenin ortaya konulması maksadı ile üç temel husus ele alınacaktır. Birinci husus ekonomik entegrasyon teorileri, ikinci husus ekonomik entegrasyon evreleri ve son olarak da ekonomik entegrasyonun nedenleri açısından değerlendirme yapılacak ve Türkiye ile Hindistan arasındaki ticaretin hangi konumda olduğu çıkartılmaya çalışılacaktır.

Ekonomik Entegrasyon Teorileri gereğince, üç tip birliğin varlığından söz edilmektedir. *Ulusal Ekonomik Entegrasyon* olarak ifade edilen ekonomik entegrasyon, aynı ülke içinde farklı bölgelerin aynı ekonomik amaç doğrultusunda entegre olmasını ifade etmektedir. Öte yandan, *Uluslararası Ekonomik Entegrasyon* ifadesi ile belirli bir bölge içinde komşu ülkeler arası bir ekonomik birliğin oluşumunu kapsayan entegrasyon olarak kabul edilmektedir. *Global Ekonomik Entegrasyon* ise, bölgesel yakınlık olmasa da aynı amaç doğrultusunda ekonomik çıkarların birleştiği ve aynı zamanda sermaye hatta emek mobilitesinin de varlığını ortaya koyan politik bir entegrasyon olarak ifade edilmektedir (İncekara & Savrul, 2015).

Bir yanda Türkiye, diğeryanda Hindistan olarak düşünöldüğünde, aynı coğrafyada olmamakla birlikte geliştirilecek ekonomik işbirlikleri, gerek tarımsal alanda, gerek sanayi ve gerekse de turizmi de kapsayan hizmetler sektöründeki muhtemel oluşumlar ile emeğin ve sermayenin akışının sağlanacak olması yukarıda ifade edilen Global Ekonomik Entegrasyon tarzına denk düşmektedir. Zira, coğrafi alanlara bakılmaksızın ölkeler arasında mal, emek ve sermaye hareketlerinin ve ölkelerin ekonomik işbirliği sahalarının genişletilmesi kapsamı düşünöldüğünde global bir entegrasyonun varlığından söz edilmektedir (Aktan, 1999).

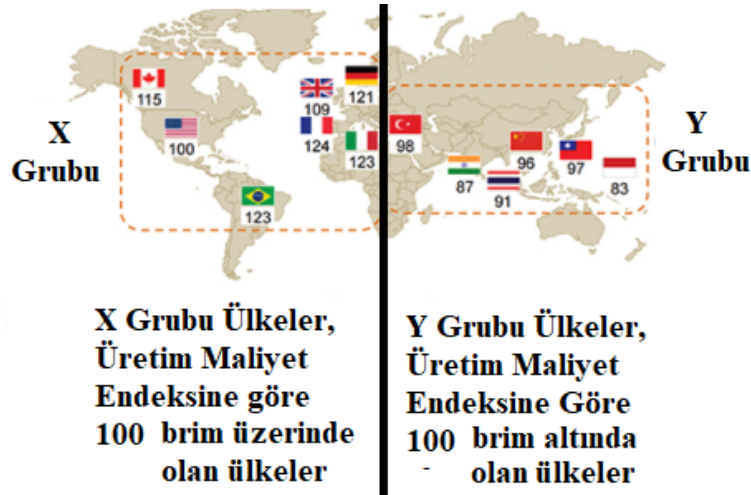
Ekonomik Entegrasyon Evreleri bakımından incelendiğinde Türkiye ve Hindistan mevcut durumunun en alt seviyede olduğu söylenebilir. Türkiye ve

Hindistan arasında yapılmakta olan ticaretin boyutlarına bakıldığında, ekonomik entegrasyonun en alt seviyesinde olduğu görülmektedir. Ekonomik entegrasyonun evreleri incelendiğinde sırası ile serbest bölge anlaşmaları, gümrük birliği, ortak pazar, ekonomik ve para birliği ile tam entegrasyon olmak üzere altı evreden söz edilmektedir (Krugman & Obstfeld, 2009).

Global bir entegrasyonun oluşumuna ilaveten teorik olarak Türkiye Hindistan arasında en alt seviyede bir ekonomik entegrasyonun varlığı görülmektedir. Esasen böyle bir seviye tam entegrasyona giden yolun da başlangıcı olarak ifade edilmektedir. Tercihli ticaret düzenlemeleri olarak da ifade edilen bu seviye iki ülke arasında tarafların diğer ülkeler açısından tarifelerin ve ticaret politikalarının esnetildiği faktörleri barındırması açısından önemlidir (Salvatore, 1990).

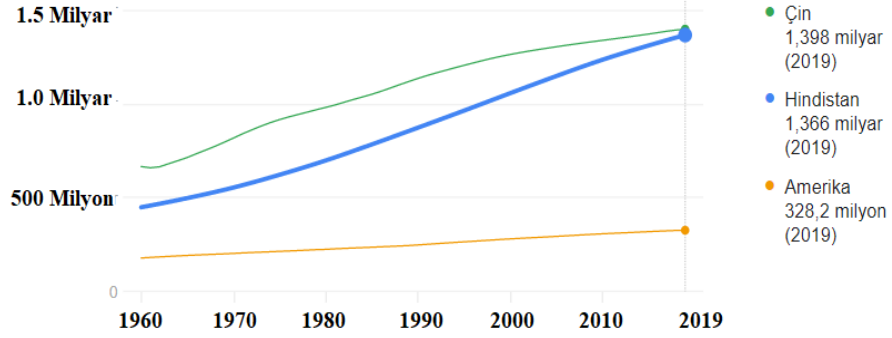
Coğrafyanın ayrık olmasının verdiği olumsuz etki, 1975 itibarı ile eksen değiştiren Çin ekonomisinin baskısı, yirmi birinci yüzyılın başlarına kadar uzanan Birleşik Krallık tesiri münasebetleri ile bir türlü Türkiye açısından üzerinde çalışılmayan ekonomik ve politik sahaların her iki ülkede de farklılaşan siyasi oluşumlar ile bakış açılarının değişimi neticesinde belirli bir yörüngeye oturtulmaya başladığı görülmektedir. Ancak, gerek ticaret hacimlerinin değişimine bakıldığında gerekse de sermaye akımlarına olanak sağlayan yatırımların değerleri incelendiğinde ve emek gücü hareketliliğinin tam olarak entegre edilmemiş olması münasebeti ile iş dünyasının arzu ettiği seviyelerden oldukça uzak bir noktada olduğu da ifade edilmektedir (Dönmez, 2020).

Tarımsal alanlarda baharat ve yaş-kuru gıdalar alanında yaşanan gelişmelere ek olarak, bölgede var olan ve aşağıda ifade edilen projelerin tamamlanmasını müteakip bilhassa hizmetler sektöründe yazılım alanında, turizm alanında sağlık ve eğitim alanlarında önemli gelişmeler için zeminin hazır olduğu ifade edilmektedir. Teknolojinin gelişiminde Hindistan oldukça avantajlı bir konumdadır. Özellikle beşeri sermaye birikimi ve yazılımlar konusunda oldukça önemli bir seviyededir. Siber güvenlik konusunda, kişisel internet kullanımında, donanım ve yazılım alanlarında kabul edilen bir üstünlüğü söz konusudur. Son on yılda Türkiye'nin de savunma sanayii başta olmak üzere önemli atılımları mevcuttur. Dijitalleşme konusunda TÜBİTAK ve Endüstri 4.0 platformları tarafından verilen bilgiye göre Türkiye sanayileşmenin 2.0-3.0 seviyeleri arasında bir noktada konumlandığı ifade edilmektedir (Yüksekbilgili & Çevik, 2018).

Şekil 1: ABD 100 Birim Olarak Kabul Edildiğinde Üretim Maliyet Endeksinin Ülkelere Göre Değişimi (Endüstri Otomasyon, 2019)

Ekonomik Entegrasyonun Sebepleri boyutunda ele alındığında, teorik olarak üç ana hattan bahsedilmektedir. İlk sebep, Ekonomik Potansiyelin artırılması açısından yapılan değerlendirmeler, ikinci sebep politik potansiyelin güçlendirilmesi ve son olarak da ülkeler arasındaki potansiyel çatışmaların önlenmesi olarak ifade edilmektedir (İncekara & Savrul, 2015). Ülkelerin birer yapı olarak başka ülkeler ile ekonomik entegre olmalarının altında yatan sebepler meselesi Türkiye ve Hindistan açısından değerlendirildiğinde her üç sebebin de varlığı görülmektedir. Şekil 1’de dünya bazında ülkelere göre üretim maliyetlerine ait bir endeks görülmektedir. Üretim Maliyet Endeksi olarak ifade edilen bu endekse göre Türkiye ve Hindistan Y grubu ülkeleri içerisinde olmaktadır. Öyle ki, işgücünü beşeri sermaye birikimini artırarak teknolojik yatırımlara yönlendiren ülkeler üretimin kayacak olması tam da sınırda yer alan Türkiye için önemli bir avantajdır. Bu avantajı Hindistan’ın ekonomik entegrasyonu açısından olumlu değerlendirmek gerekir. Öte yandan, Hindistan nüfusunun 250 milyon civarında Müslüman bir toplumdan oluştuğu ve 1,4 milyarlık (bkz. Hindistan Nüfusu için Şekil 2) bir nüfus içinde azınlıkta olduğunu görmek üçüncü sebebin varlığına, gerek enerji gerekse de teknolojik anlamda birbirlerine duydukları ihtiyaç anlamında ilk sebebi ve her iki ülkede de yapı değişikliğine gidilmekte olduğu göz önüne alındığında da ikinci sebebin varlığını göstermektedir.

Şekil 2: 1960-2019 Arası Çin, Hindistan ve Amerika Nüfusu (Dünya Bankası, 2020)

3.2. Mevcut Durum Analizi ve Yol Haritası

Hindistan ve Türkiye arasındaki dış ticaret verileri üç farklı endeks ile incelenmesinde fayda vardır: Dış Ticaret Hacmi, Dış Ticaret Dengesi ve Dış Ticaret Oranı. Dış Ticaret verileri makro analizi itibarı ile her iki ülkenin de dış ticaret açığı olduğu görülmektedir. Türkiye'nin, Tablo 1'de görüldüğü üzere Asya Pasifik ve diğer Asya ülkelerine olan ticaret hacmi oldukça önemlidir.

Tablo 1: Türkiye'nin 2013-2020 Asya Grubu Ülkeleri ile Dış Ticareti

Yıllar	İthalat (CIF \$)	İhracat (FOB \$)
2013	203.918.435.777 \$	148.549.263.478
2014	192.620.709.074 \$	153.936.642.285
2015	159.188.302.668 \$	140.004.571.244
2016	148.177.014.367 \$	138.974.843.186
2017	181.095.150.951 \$	152.569.983.178
2018	177.277.343.400 \$	163.866.733.347
2019	163.004.484.727 \$	167.433.233.797
2020	170.484.492.932 \$	156.873.815.071

(TUIK, 2021)

Daha detay bir çalışma ile TÜİK verilerinden yola çıkılarak Tablo 2a ve Tablo 2b dış ticaret endekslerini 2013-2020 dönemi için göstermektedir. Burada Türkiye açısından dış ticaretinde en önemli ülkeler dış ticaret hacmine bakıldığında Çin, Almanya, Rusya Federasyonu, Amerika Birleşik Devletleri ve İtalya gelmektedir. Hindistan Türkiye'nin ithalat yaptığı ülkeler arasında 13. sırada iken, 2020 verilerine göre Türkiye'nin ihracatındaki ilk 20 sırada yoktur. Net ihracatın 2013-2017 yılları arasında daimi olarak Hindistan lehine ve Türkiye dış ticaret açığı verir durumdadır. Tablo 2a ve Tablo 2b analiz edildiğinde, Türkiye'nin ihracatının ithalatına oranı genel seviye olarak 0,70 düzeyinde iken, Hindistan ile olan ticarete 0,2 seviyesindedir. Bu durum ortalama sair ülkelere oranla Türkiye'nin ihracatının düşük seviyelerde olduğunu ifade etmektedir. Makro düzeyde ele alınan bu tabloların mikro analizi yukarıda ilk bölümde olduğu gibi detaylandırılarak tarım ürünleri başta olmak üzere, tekstil, enerji, hizmetler sektörü için de değerlendirilmesi gerekmektedir.

Genel anlamda değerlendirme yapıldığında, Türkiye'nin toplam dış ticaret hacminin (ihracat ve ithalat toplamı) yalnızca yüzde 2 seviyelerinde gerçekleştiği görülmektedir. Hindistan tarafından bakıldığında ise Hindistan'a ait toplam dış ticaret hacminin yüzde 1 değerinin altında olduğu görülmektedir.

Tablo 2a: Türkiye'nin 2017-2020 Dış Ticaret Verileri ve Dış Ticaret Endeksleri

Yıl	ülke	ithalat	ihracat	DTDengesi	DTHacmi	DTOranı	DTHacmi,%
2020	Toplam	219 514 861	169 650 994	- 49 863 867	389 165 855	0,77	100,0
	Almanya	21 732 715	15 979 855	- 5 752 859	37 712 570	0,74	9,7
	Rusya Fdrs.	17 829 205	4 506 815	- 13 322 389	22 336 020	0,25	5,7
	ABD	11 525 175	10 183 126	- 1 342 048	21 708 301	0,88	5,6
	İran	1 192 718	2 253 267	1 060 548	3 445 985	1,89	0,9
	BAE	5 603 801	2 828 345	- 2 775 456	8 432 146	0,50	2,2
	Pakistan	268 751	620 162	351 411	888 913	2,31	0,2
	Hindistan	4 830 121	889 669	- 3 940 452	5 719 791	0,18	1,5
	Çin	23 040 875	2 866 380	- 20 174 495	25 907 255	0,12	6,7
	Güney Kore	5 734 249	1 103 849	- 4 630 400	6 838 098	0,19	1,8
	Japonya	3 743 372	441 238	- 3 302 134	4 184 610	0,12	1,1
2019	Toplam	210 345 203	180 832 722	- 29 512 481	391 177 924	0,86	100,0
	Almanya	19 280 399	16 617 244	- 2 663 154	35 897 643	0,86	9,2
	Rusya Fdrs.	23 115 236	4 152 137	- 18 963 099	27 267 373	0,18	7,0
	ABD	11 847 373	8 970 658	- 2 876 715	20 818 031	0,76	5,3
	İran	3 608 219	2 737 240	- 870 979	6 345 458	0,76	1,6
	BAE	4 388 996	3 627 237	- 761 759	8 016 234	0,83	2,0
	Pakistan	306 265	550 163	243 898	856 428	1,80	0,2
	Hindistan	6 635 217	1 166 477	- 5 468 739	7 801 694	0,18	2,0
	Çin	19 128 160	2 726 078	- 16 402 082	21 854 237	0,14	5,6
	Güney Kore	5 777 022	943 830	- 4 833 193	6 720 852	0,16	1,7
	Japonya	3 647 962	502 851	- 3 145 111	4 150 812	0,14	1,1
2018	Toplam	231 152 483	177 168 756	- 53 983 726	408 321 239	0,77	100,0
	Almanya	21 535 223	17 353 443	- 4 181 780	38 888 667	0,81	9,5
	Rusya Fdrs.	22 710 751	3 652 603	- 19 058 148	26 363 355	0,16	6,5
	ABD	12 995 754	9 072 756	- 3 922 998	22 068 511	0,70	5,4
	İran	7 040 696	2 765 863	- 4 274 833	9 806 560	0,39	2,4
	BAE	3 810 185	3 254 019	- 556 166	7 064 204	0,85	1,7
	Pakistan	345 531	509 157	163 626	854 688	1,47	0,2
	Hindistan	7 524 705	1 182 205	- 6 342 500	8 706 910	0,16	2,1
	Çin	21 506 001	3 078 644	- 18 427 357	24 584 645	0,14	6,0
	Güney Kore	6 638 438	982 485	- 5 655 953	7 620 923	0,15	1,9
	Japonya	4 515 222	493 790	- 4 021 432	5 009 011	0,11	1,2
2017	Toplam	238 715 128	164 494 619	- 74 220 509	403 209 747	0,69	100,0
	Almanya	22 281 369	16 356 392	- 5 924 976	38 637 761	0,73	9,6
	Rusya Fdrs.	20 097 027	2 869 847	- 17 227 180	22 966 874	0,14	5,7
	ABD	12 288 503	9 259 583	- 3 028 920	21 548 086	0,75	5,3
	İran	7 607 956	3 860 566	- 3 747 389	11 468 522	0,51	2,8
	BAE	5 588 390	9 267 012	3 678 622	14 855 403	1,66	3,7
	Pakistan	349 557	377 155	27 598	726 712	1,08	0,2
	Hindistan	6 116 451	808 667	- 5 307 784	6 925 118	0,13	1,7
	Çin	23 753 644	3 037 675	- 20 715 969	26 791 319	0,13	6,6
	Güney Kore	6 822 629	621 473	- 6 201 156	7 444 102	0,09	1,8
	Japonya	4 434 186	416 370	- 4 017 816	4 850 556	0,09	1,2

(TÜİK Bültenleri, 2021) (son dört sütun hesaplamaları yazarlar tarafından yapılmıştır)

Tablo 2b: Türkiye'nin 2013-2016 Dış Ticaret Verileri ve Dış Ticaret Endeksleri

Yıl	ülke	ithalat	ihracat	DTDengesi	DTHacmi	DTOranı	DTHacmi,%
2016	Toplam	202 189 242	149 246 999	- 52 942 243	351 436 241	0,74	100,0
	Almanya	22 647 552	15 164 954	- 7 482 598	37 812 507	0,67	10,8
	Rusya Fdrs.	15 467 237	1 792 916	- 13 674 321	17 260 153	0,12	4,9
	ABD	11 275 869	7 262 306	- 4 013 563	18 538 175	0,64	5,3
	İran	4 800 638	5 462 154	661 516	10 262 792	1,14	2,9
	BAE	3 761 061	5 542 247	1 781 186	9 303 308	1,47	2,6
	Pakistan	273 551	373 931	100 381	647 482	1,37	0,2
	Hindistan	5 664 350	691 625	- 4 972 726	6 355 975	0,12	1,8
	Çin	24 852 474	2 378 538	- 22 473 936	27 231 012	0,10	7,7
	Güney Kore	6 468 304	553 437	- 5 914 867	7 021 741	0,09	2,0
2015	Japonya	4 062 899	359 198	- 3 703 700	4 422 097	0,09	1,3
	Toplam	213 619 211	150 982 114	- 62 637 098	364 601 325	0,71	100,0
	Almanya	22 735 874	14 490 426	- 8 245 448	37 226 300	0,64	10,2
	Rusya Fdrs.	20 744 050	3 684 263	- 17 059 787	24 428 313	0,18	6,7
	ABD	11 603 111	7 019 678	- 4 583 433	18 622 788	0,60	5,1
	İran	6 162 029	4 115 205	- 2 046 824	10 277 234	0,67	2,8
	BAE	2 107 679	4 935 172	2 827 492	7 042 851	2,34	1,9
	Pakistan	290 549	301 233	10 684	591 782	1,04	0,2
	Hindistan	5 598 699	698 414	- 4 900 285	6 297 112	0,12	1,7
	Çin	25 283 734	2 500 618	- 22 783 116	27 784 353	0,10	7,6
2014	Güney Kore	7 246 896	616 288	- 6 630 608	7 863 185	0,09	2,2
	Japonya	3 268 129	341 112	- 2 927 017	3 609 242	0,10	1,0
	Toplam	251 142 429	166 504 862	- 84 637 567	417 647 291	0,66	100,0
	Almanya	23 482 150	16 275 367	- 7 206 783	39 757 517	0,69	9,5
	Rusya Fdrs.	25 411 700	6 170 452	- 19 241 248	31 582 153	0,24	7,6
	ABD	13 464 951	6 921 046	- 6 543 905	20 385 997	0,51	4,9
	İran	10 076 091	4 142 394	- 5 933 697	14 218 485	0,41	3,4
	BAE	3 485 288	4 939 732	1 454 444	8 425 019	1,42	2,0
	Pakistan	438 795	472 485	33 690	911 280	1,08	0,2
	Hindistan	7 196 350	618 837	- 6 577 513	7 815 187	0,09	1,9
2013	Çin	25 732 865	2 970 633	- 22 762 232	28 703 498	0,12	6,9
	Güney Kore	7 731 590	513 331	- 7 218 259	8 244 920	0,07	2,0
	Japonya	3 481 908	380 662	- 3 101 246	3 862 570	0,11	0,9
	Toplam	260 822 803	161 480 915	- 99 341 888	422 303 718	0,62	100,0
	Almanya	25 598 452	14 832 546	- 10 765 906	40 430 999	0,58	9,6
	Rusya Fdrs.	26 046 541	7 213 894	- 18 832 646	33 260 435	0,28	7,9
	ABD	13 350 433	6 646 601	- 6 703 832	19 997 034	0,50	4,7
	İran	10 545 622	4 456 195	- 6 089 427	15 001 818	0,42	3,6
	BAE	5 437 605	5 243 566	- 194 039	10 681 171	0,96	2,5
	Pakistan	435 241	385 266	- 49 975	820 506	0,89	0,2
2013	Hindistan	6 739 652	615 900	- 6 123 752	7 355 553	0,09	1,7
	Çin	25 260 751	3 755 649	- 21 505 102	29 016 400	0,15	6,9
	Güney Kore	6 357 876	499 859	- 5 858 016	6 857 735	0,08	1,6
	Japonya	3 753 678	417 352	- 3 336 326	4 171 030	0,11	1,0

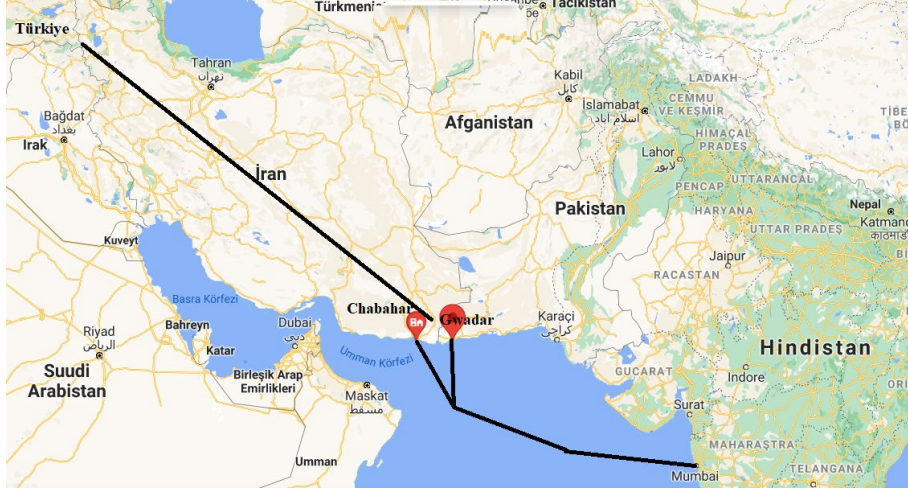
(TÜİK Bültenleri, 2021) (son dört sütun hesaplamaları yazarlar tarafından yapılmıştır)

Hindistan için dış ticaret verilerine bakıldığında, 2019 yılında toplam 323,2 milyar dolar ihracat ve 478,8 milyar dolar ithalat yaptığı görülmektedir. Türkiye'ye benzer şekilde dış ticaret açığı ile ilerleyen Hindistan, dış ticarete Çin, ABD ve Birleşik Arap Emirlikleri ile yakın ilişki içinde iken, en fazla ithalatı Türkiye'nin de olduğu gibi Çin ile yapılmaktadır (ComTrade, 2021).

Enerji koridorları konusunda ikili ticaret sözleşmeleri için olumlu yaklaşımların olduğu her iki ülke yöneticileri tarafından da dile getirilmektedir. Enerji kaynaklarının ve akış rotalarının en temel hakim ülkeleri Rusya, Çin, Arap Emirlikleri iken, (Asia Pacific Energy, 2021) doğal gaz meselesi Türkiye'nin hem Doğu Akdeniz hem de Karadeniz açıklarındaki rezervlerinin iki ülke için de olumlu olacağı görülmektedir (Terzioğlu, 2020).

Türkiye ve Hindistan'ın bir eksen değişimi içerisinde olduğu daha önce de ifade edilmiştir. Bu dönüşüm, Türkiye'de özellikle Kamu Özel Sektör ortaklıkları (Private Public Partnership-PPP) boyutunda, değeri kademeli olarak 5 ve 10 milyon doların üzerindeki yapılanmalar için PPP yöntemi benimsenmiş ve çok sayıda uygulama yapılmıştır (Aydın, 2020). Türkiye'de şehir hastaneleri, karayolları, köprüler gibi belirtilen değerlerin üzerinde PPP yatırımı şeklinde oluşturulan yatırımlarda çok sayıda yabancı yatırımcılara yön veren örnekler görülmüştür. Bu bağlamda, Hindistan tarafından bu tarz yatırımların sermaye akışına olanak vereceği gibi, ekonomik entegrasyonun farklı boyutlarına imkân sağlayacağı da düşünülebilir. Bu tarz oluşumlar için mevzuatların son derece uygun hale getirildiği ve daha ilerisi için de yasa koyucuların olumlu bakış açılarının varlığından söz edilmektedir (Ünlü, 2021).

Coğrafik olarak gerek "Bir Kuşak Bir Yol Projesi" gerekse de Chabahar gibi farklı lojistik projelerinin sadece Türkiye Hindistan değil, aynı zamanda aradaki ülkelerin ve hatta Avrupa tarafındaki ülkelerin avantajına olacaktır. Aşağıda Şekil 3'de Chabahar Limanı'na ait rota gösterilmektedir. Hareketliliğin bir yandan İran tarafında Chabahar Limanı'na önemli derecede ticari avantajlar sağlarken, Pakistan tarafından da Gwadar Limanı için girişimlerin sürdüğü görülmektedir. Ancak, iki bölge kara yolu açısından da oldukça yakın mesafede (72 km) olduğundan Hindistan tarafından desteklenen Chabahar Limanı'nın daha da faal olarak kullanımı gelecek birkaç yıl içinde ağırlığını hissettirmesi beklenmektedir.

Şekil 3: Chabahar Projesinde Gwadar Alternatifi ve Rotası (Google Maps üzerinden Yazarlar tarafından çizilmiştir)

Türkiye Cumhuriyeti, Dışişleri Bakanlığının hazırlamış olduğu ülkeler nezdinde değerlendirme raporlarına göre Hindistan ile olagelen ticaret anlaşmaları ve önümüzdeki dönemlerde gelişimi beklenen konular kısaca aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- *Karma Ekonomik Komisyonu (KEK): Türkiye-Hindistan Ekonomik ve Teknik İşbirliği Karma Komitesi (KEK) mekanizması, 1978 yılında imzalanan Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması ile kurulmuş olup, bugüne kadar iki ülke arasında 10 KEK Toplantısı gerçekleştirilmiştir. Türkiye-Hindistan arasındaki son KEK Toplantısı (10. Dönem), 30-31 Ocak 2014 tarihlerinde Hindistan'ın başkenti Yeni Delhi'de düzenlenmiştir.*
- *İş Konseyi: 1996 yılında kurulan İş Konseyi'nin son ortak toplantısı 20 Ocak 2011 tarihinde İstanbul'da düzenlenmiştir.*
- *Ortak Komiteler: İki ülke arasında tarım ve turizm alanlarında ortak komite toplantıları düzenlenmektedir.*

Türk reel sektöründe değerlendirilmekte olan bazı projeler ise yine aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- *Türk firmalarının ülkede yüklendiği müteahhitlik projeleri toplamı hâlihazırda yaklaşık 430 milyon dolar civarındadır. Son dönemde,*

Türk firmalarınca üstlenilen projeler arasında Lucknow metro inşaatı, Mumbai metro inşaatı, Jammu Keşmir eyaletinde bir demiryolu tünel inşaatı ve çeşitli konut projeleri betonarme işleri bulunmaktadır.

- *Turizm: 2017 yılında 86 bin, 2018 yılında 147 bin, 2019 yılında ise 230 bin Hintli turist ülkemizi ziyaret etmiştir. Son dönemde varlıklı Hintli ailelerin ülkemize yönelik düğün turizminde de önemli artış yaşanmıştır.*
- *Kalkınma Yardımları: Türkiye ve Hindistan arasında kalkınma yardımları alanında işbirliği bulunmamaktadır. Hindistan'da TİKA Ofisi de mevcut değildir.*

Bilateral olarak değerlendirilen ikili ekonomik anlaşmalar da aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- *İki ülke arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması (1996) Gümrük Konularında İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması (2015).*
- *Hindistan ile ülkemizin aleyhine seyreden ikili ticaretin dar kapsamlı bir anlaşmadan ziyade mal ve hizmetleri de içeren, mümkün olduğunca çok sayıda ürünün dâhil olduğu kapsamlı bir ekonomik anlaşma ile şekillendirilmesi tercih edilmektedir. Bu amaçla, Hindistan makamları nezdindeki muhtelif girişimlerimiz sonucunda, Türkiye-Hindistan Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması (KEOA) akdedilmesi imkânlarını araştırmaya yönelik bir Ortak Çalışma Grubu kurulmuş ve ilk toplantısı 2010'da Yeni Delhi'de yapılmıştır. 2011'de Ankara'da düzenlenen dördüncü toplantı sonrasında tamamlanan Ortak Çalışma Grubu Raporunda, Türkiye ile Hindistan arasında KEOA'nın imzalanmasında fayda görüldüğü belirtilmiş, ancak süreç ilerletilememiştir. Hindistan'la KEOA sürecinin ilerlememesinin, büyük ölçüde Hindistan'ın AB ile 2007'den bu yana sürdürdüğü Serbest Ticaret Anlaşması (STA) müzakerelerine odaklanmasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, 9-10 Ekim 2017'de gerçekleşen Hindistan-Avrupa Birliği Zirvesi öncesinde STA müzakerelerine yönelik görüşmelerde taraflar beklenen ilerlemeyi sağlayamamıştır. Girişimlerimiz sonucunda 29 Ağustos 2018 tarihinde Ankara'da istikşafî bir KEOA görüşmesi*

yapılmıştır. Görüşmede KEOA müzakerelerinin başlatılmasına yönelik bir niyet beyanı imzalanması konusunda mutabık kalınmıştır.

- Türkiye’de STA anlaşması bulunmamakla birlikte Hindistan, AB tarafından uygulanan Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi (GSP)’nden faydalanmak suretiyle Türkiye’ye ihracatında da bazı ürünlerde indirimli tarifelerden yararlanma imkânına sahiptir (Dış Ticaret Bakanlığı, 2020).

4. SONUÇ

Tarihi geçmişi ile kültürel yapılanmasının da ortak noktalarının oldukça yoğun olduğu iki ülke olan Hindistan ve Türkiye, gelinin noktada değişimlerini ve dönüşümlerini art arda yaşamışlardır. Bilhassa iki ülke yöneticileri açısından ortaya konulan anlayış farklılıkları bir takım önyargıların da önüne geçerek gerek sermaye gerek emek gerekse de mal hareketliliğini sağlayacak ve topyekün ekonomik entegrasyona hizmet edeceği öngörülebilir. Nüfus ve kültürel birliktelik son zamanlarda daha fazla kendini hissettirmiş ve bu durum özellikle yeni ve ortak yatırımların önünü açmıştır. Dış ticarete ortak sorunlar makro göstergeler açısından yukarıda olduğu gibi vurgulanmıştır. Mikro düzeyde işbirliğinin artırılacağı oldukça yoğun alanların olduğu yukarıda ifade edilmiştir.

Akademik anlamda, bilhassa lojistik ve teknolojik yapılanmalar üzerinde durulması gerektiği önerilmektedir. Gelecek dönemde yazılım ve dijital dönüşümün etkinliği elektronik ticaret meselesine duyulan yatkınlığın da verdiği tesir ile her iki ülke açısından da ortak çalışmalar yapılacağı öngörülmektedir. Perakende ve hizmetler sektöründe Türkiye’nin elde ettiği birikimler, enerji alanındaki beklentiler, eğitim ve sağlık alanında ortak hedefler ele alınarak reel ve teorik yaklaşımlar geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Ak, A. E. (2020, Kasım 18). Hindistan'da Kamu İhale Sistemi ve Türk Yatırımcılar İçin Fırsatlar. *Aksan Hukuk*. İstanbul, Türkiye: Aksan Hukuk.
- Aktan, C. C. (1999). Global Ekonomik Entegrasyon ve Türkiye. *Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi* 4/12, 1-20.
- Asia Pacific Energy. (2021, May 12). *Energy Exports Consumptions*. May 12, 2021 tarihinde [https://asiapacificenergy.org/#main/lang/en/graph/8/type/2/sort/0/time/\[min,2015\]/indicator/\[8521:7770\]/geo/\[RUS\]/legend/1/inspect/0](https://asiapacificenergy.org/#main/lang/en/graph/8/type/2/sort/0/time/[min,2015]/indicator/[8521:7770]/geo/[RUS]/legend/1/inspect/0) adresinden alındı.
- Aydın, E. V. (2020). Post Covid Dönemi Kamu Hizmetleri Sunumunda Özel Sektörün Rolü ve Altyapı Projelerinin Geleceği. f. S. Sabri Öz içinde, *Dijital Gelecekte Mesleklerin ve Sektörlerin Dönüşümü* (s. 166-182). İstanbul: Hiperyayın.
- Bilgrami, M. P. (2021). Turkey – India Relations Amid Global Challenges. *Brief No 29*, (s. 29).
- ComTrade. (2021, May 12). *UN Comtrade Database*. May 12, 2021 tarihinde UN Comtrade Database: <https://comtrade.un.org/> adresinden alındı.
- DEİK. (2021, Mart 3). Deik Türkiye Hindistan İş Konseyi Bilgi Notu. *Deik Türkiye Hindistan İş Konseyi Bilgi Notu*. İstanbul, Türkiye: DEİK.
- Dış Ticaret Bakanlığı. (2020, Kasım 1). *Ülke Künyeleri*. Mayıs 21, 2021 tarihinde Hindistan Sayfası: <https://www.mfa.gov.tr/hindistan-ekonomisi.tr.mfa> adresinden alındı.
- Dönmez, T. (2020, Kasım 19). Türkiye Hindistan İşbirliği. (M. ExpoFuarı, Röportaj Yaparı)
- Dünya Bankası. (2019). *Annual Report - 2019*. World Bank.
- Dünya Bankası. (2020). *Annual Report - 2020*. Dünya Bankası.
- Dünya Gazetesi. (2017, Temmuz 1). Türk Dizileri ve Turizm. İstanbul, Türkiye.
- Endüstri Otomasyon. (2019, Ocak 5). *Endüstri Otomasyon*. Mayıs 10, 2021 tarihinde Endüstri 4.0'ın Türkiye Yol Haritası: <http://www.endustriotomasyon.com/tr/icerik/sayfa/endustri-4.0in-turkiye-yol-haritasi> adresinden alındı.
- G-20 Zirvesi. (2015). G-20 Zirvesi. *G-20 Zirvesi* (s. 1). Antalya: G-20.
- Habertürk. (2020, Ağustos 26). Mart 10, 2021 tarihinde [haberturk.com: https://www.haberturk.com/ekonomi](https://www.haberturk.com/ekonomi) adresinden alındı.

- IHA. (2019, Şubat 10). *Antalya'da Paha Biçilemeyen Hint Düğünleri*. Nisan 21, 2021 tarihinde https://www.youtube.com/watch?v=AA_i2cAZFGQ adresinden alındı.
- İncekara, A., & Savrul, M. (2015). *Küreselleşme Ekonomik Entegrasyonlar ve Türkiye*. İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı.
- KPMG. (2017). *KPMG Hindistan Fırsat Analizi Raporu*. İstanbul: Nisan.
- Krugman, P. R., & Obstfeld, M. (2009). *International Economics Theory and Policy*. USA: Pearson Addison Wesley.
- Make In India. (2021, may 10). *Make In India*. May 10, 2021 tarihinde Make In India: https://www.makeinindia.com/latest_updates adresinden alındı.
- MÜSİAD. (2020, Haziran 1). Dış Ekonomik İlişkiler Toplantıları. *Mutad Toplantı ve Derinlemesine Analiz*. İstanbul, Bakırköy, Türkiye: MÜSİAD.
- Özpak, B. (2019, Şubat 10). *Gazete Ne Haber*. Nisan 19, 2019 tarihinde <http://www.gazetenehaber.com> adresinden alındı.
- Salvatore, D. (1990). *International Economics*. Newyork : Macmillan Publishing Com Third Edition.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2021, Nisan 5). Hindistan'a Yönelik Gerçekleştirilecek İnsani Yardımlar - Kızılay Muhatab. *Hindistan'a Yönelik Gerçekleştirilecek İnsani Yardımlar - Resmi Yazı*. Ankara, Merkez, Türkiye: TC Dışişleri Bakanlığı.
- Terzioğlu, C. (2020). Enerji Verimliliğinde Dijitalizasyon. D. C. Sabri Öz içinde, *Pandemi Sonrasında Yeni Dünya Düzeninde Teknoloji Yönetimi ve İnsani Dijitalizasyon* (s. 233-259). İstanbul: Hiperyayın.
- The Times of India. (2016, November 8). Notes out of circulation. *The Times of India*, s. 1-6.
- Ticaret Bakanlığı. (2020). *Değerlendirmeler*. Ankara: TC Ticaret Bakanlığı.
- TİM. (2020). *Türkiye Sektörel İhracat Rakamları*. Ankara: TC Ticaret Bakanlığı.
- TİM. (2021). *Türkiye İhracatçılar Meclisi*. Ankara: TC Ticaret Bakanlığı.
- Timur, A. (2021, Ocak 19). Yeni Delhi Ticaret Müşavirliği Hindistan-Türkiye Ticareti Değerlendirmeleri. (ITO, Röportaj Yapan)
- TUIK. (2021). *Coğrafi Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret* <https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-3819a0e8a9b0f9a?filters=19516%3D2013%2619516%3D2014%2619516%3D2015%2619516%3D2016%2619516%3D>

2017%2619516%3D2018%2619516%3D2019%2619516%3D2020%2619516%3D2021%2. Ankara: TUIK.

TUIK. (2021, Mart 5). *Türkiye İstatistik Kurumu*. Mayıs 7, 2021 tarihinde tuik.gov.tr adresinden alındı.

TUIK Bultenleri. (2021, Ocak 5). *Dış Ticaret İstatistikleri, Ocak 2021*. Mayıs 10, 2021 tarihinde Dış Ticaret İstatistikleri, Ocak 2021: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Ocak-2021-37413> adresinden alındı.

Ünlü, H. (2021). Yeni Kurumsalcı Perspektiften Hindistan Siyasetinin Değişimi. *OPUS*, 1453-1485.

Yüksekbilgili, Z., & Çevik, G. Z. (2018). Endüstri 4.0 Bağlamında Türkiye'nin Yerine İlişkin Güncel ve Gelecek Eksenli Bir Analiz. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/510335>, 430-431.

ANADOLU'DAN HİNDİSTAN'A TÜRK MİZAHININ ZİRVE ŞAHSİYETİ HOCA NASREDDİN

*Fatma Ahsen TURAN**

GİRİŞ

Çalışmamızda Türklerin geçmişte hâkimiyet sürdüğü mekânlarda ve Türk dilinin konuşulduğu yerlerde filozof, kanun adamı, din adamı olarak bilinen ve tanınan Türk mizahının zirve şahsiyeti olan Hoca Nasreddin'in Hindistan'da yaygın olan fıkraları ele alınacaktır. Hoca Nasreddin'in Hindistan coğrafyasında tespit ettiğimiz fıkralarının hangi vesile ile bu coğrafyada hayat bulduğu, fıkraların muhtevası, Anadolu sahasında bilinen fıkralardan farkları ve bu fıkralar hakkında hangi çalışmaların yapıldığı imkânlar ölçüsünde ele alınıp cevap verilmeye çalışılacaktır.

Kültürel Bellek

Aynı geçmişi paylaşan insanların belleklerinde ortak değerler, kültür unsurları ve tarihî vakalar yer alır. Bellekte yer alan malzemenin müşterekliği aynı tarihe, aynı dile, aynı dine mensubiyetten veya aynı mekânda yaşamaktan, aynı hadiselerle şahit olmaktan kaynaklanmaktadır. *Her kültür, bağlayıcı yapı olarak adlandırdığımız bir yapı oluşturur. Bu yapı hem sosyal boyutta hem de zaman boyutunda birleştirici ve bağlayıcıdır. Her bağlayıcı yapının temel ilkesi tekrarlama*dır. Böylece olaylar dizisinin sonsuzda kaybolması önlenir ve ortak bir kültürün unsurları olarak, tanınabilir ve hatırlanabilir örneklerle dönüşmesi sağlanır (Asmann 2001:21). Halbwachs (1985) bireysel belleğin oluşması ve korunması için şart olan sosyal çerçeveyi ön plana çıkarır. Bu çerçevenin dışında toplumda yaşayan insanların hatıralarını sabitleştirecek ve yeniden bulabilecekleri bir başka bellek olmadığını savunur. Asmann'a (2001:39,40) göre de *Bellek, insanın sosyalizasyon sürecinde oluşmaktadır. Sadece başkalarından*

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, fatma.turan@hbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0645-601.

öğrendiklerimizi hatırlamayız, aynı zamanda onların anlattıklarını, anlamlı diye vurguladıklarını ve yansıttıklarını da hatırlarız. Her şeyden önce başkaları tarafından sosyal açıdan belirlenmiş anlamları bağlamında algılarız (Asmann 2001: 39, 40) demektedir.

Hindistan'da Kültürel Belleğin Oluşumunda Türklerin Tesiri ve Hoca Nasreddin

Hindistan siyasi tarihine baktığımızda Ak Hunlardan itibaren uzun süren bir Türk hâkimiyeti dönemi karşımıza çıkar. 1853 yılında İngilizlerin Babür İmparatorluğu'na son vermesiyle Türklerin de Hindistan'da hâkimiyeti sona ermiştir. Bu geniş zaman yelpazesinde dilde, gelenek ve göreneklerde, mimaride ve diğer maddi ve manevi kültür unsurlarında Türklerden kültürel etkilenişin tezahürlerini görmemiz mümkündür. Dolayısıyla bu uzun zaman diliminde Hindistan'daki Türk yöneticilerin, Türk nüfusun, Hintlilerin kültürel ve toplumsal belleğinin oluşumunda mutlak ve kati tesiri olduğunu inkâr mümkün değildir.

Her milletin kendi tefekkür nizamının oluşturduğu bir mizah dünyası vardır. Sözlü ve yazılı kültürde yüz yıllardır varlığını devam ettiren mizahın önemli şahsiyetlerinden olan Hoca Nasreddin, Türk nüfusunun mevcut olduğu bütün mekânlarda, kültürel hafızada yaşama kabiliyetine sahip bir şahsiyet olarak karşımıza çıkar. İsa Özkan'a (1999:17) göre; *seyyahlar, göçmenler, tüccarlar, bilginler, öğrenciler, askerler, savaş esirleri, âşıklar, bahşılar, gezgin saz şairleri, dervişler ve meddahlar Nasreddin Hoca fıkralarının geniş bir coğrafyada hayatîyet göstermesinde önemli rol oynamışlardır.* Aynı zamanda fıkraların yaşadığı coğrafyalarda halkın sahip çıkması, tekrarlar kültürel hafızayı oluşturmuş ve bu vesileyle Nasrettin Hoca anlatıları 800 yıl yaşama kabiliyeti göstermiş ve yaşamaya devam etmektedir.

Hoca, sadece Anadolu sahasında değil, Türk kültürünün yaşadığı veya tesirinin olduğu mekânlarda yaklaşık aynı özelliklerle bir profil çizmektedir. Nasreddin Hoca, *Türk halk felsefesinin sembolü, zirvesi, daha yerinde bir ifadeyle Türk düşünce sisteminin bilgeler bilgesidir* (Özdemir 2010:28). *Hoca, bilge, danışman, halk savunucusu, halk kahramanı, kültür kahramanı, sosyal eleştirmen, uzlaştırmacı şahıs, terapist, nükteci, söz ustası, yönetim danışmanı ve lider koçudur* (Eker 2009:119).

Hoca Nasreddin, Türk Dünyasının yanı sıra, Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Nepal, Sri Lanka gibi ülkelerde de tanınmakta ve fıkraları

anlatılmakta, fıkra kitapları yayımlanmaktadır. *Bir gerçeğin, bir grubun belleğinde yer etmesi için gerçek belli bir kişi, yer ya da olay biçiminde yaşanması gereklidir. Her kişilik ve her tarihî olay bu belleğe girişiyle bir ders, bir kavram, bir sembol aktarır; toplumun düşünceler sisteminin bir unsuru haline gelir. Kavramlar ve deneyimler arasındaki paslaşmadan da hatırlama figürleri olarak adlandırdığımız olgu doğar* (Assmann 2001:41,42).

Walter J. Ong, (1995:48) da *anımsayabildiğini bilirsin*, demektedir. Okuryazar olmasına karşın sözlü miras ağırlıklı bir kültürde yaşamış olan bilgin, Hippolu Aziz Augustine, zihnin gücünü incelerken aslan payını belleğe ayırmıştır (Ong 1995:51). Assmann'a (2001:42,43) göre de hatırlama figürleri, üç özellik açısından daha ayrıntılı karakterize edilebilmektedir. *Bunlar; zaman ve mekâna bağlılık, bir gruba bağlılık ve kendine özgü bir süreç olarak yeniden kurulabilme özelliğidir.* Bu üç özelliği Hindistan'da Nasreddin Hoca'yı hatırlama figürlerinde de görebilmekteyiz.

Siegel, *Hintlilerin özellikle Brahmanların inanç sistemlerinden dolayı soyut düşündüklerini, soyut düşüncenin de asla gülmeye yol açmadığını ve mizahı Hindistan'a Müslümanların getirdiğini söyler.* (Siegel 1987: 307; Aktaran: Shahidullah 1996:164). Kanaatimize göre; Nasreddin Hoca tipi ve fıkraları da Türk hâkimiyetiyle beraber Hindistan'da tanınmış ve anlatılmaya başlanmıştır. Ancak sözlü gelenekte de Hoca fıkralarının bulunduğu kitaplarda da hoca hakkında fazla bilgi yer almaz.

Mulla Nasruddin adlı kitabın yazarı Çauhduri Sardar Muhammad Han Aziz, çalışmasının önsözünde bu konuyla ilgili şunları söyler: *Başlangıçta Hoca'nın hangi ülkenin vatandaşı olduğu ve bu fıkraların hangi dilde yazıldığı tam olarak söylenilemezken son araştırmalar Hoca'nın tamamen ayrı bir şahsiyet ve Türk vatandaşı olduğunu ispatlamıştır* (Aziz 2000:3; Aktaran: Bilik 2004:54).

Hoca, Hint coğrafyasında yazılı ve sözlü gelenekte yüzlerce fıkrasıyla aktif bir şekilde yer almakta ve Hoca Nasreddin, Nasreddin Hodja, Mulla Nasruddin, Mulla Naseeruddin, Nasrudin Hodja, Hoca, Effendi vb isimlerle bilinmektedir. *Hoca Nasreddin'in Pakistan ve Hindistan'daki prototipleri Şeyh Çilli, Birbal ¹Gopal Bhar, ²Tenali Rama ve Molla Do-Piyaza'dır. Şeyh Çilli ve Lal Buchakkar hayalî karakterler olmasının yanı sıra aptal tiplerdir* (Bilik 2004:54; Agnihotri 2018:735). Hoca Nasreddin'in bu sebeplerden

¹ Birbal, Büyük Mughal (Hint-Türk) İmparatoru Ekber'in ünlü soytarıydı.

² Gopal, Calcutta civarındaki Kral Krishnançandra'nın sarayının soytarıydı.

dolayı bu prototipleri ile mukayese edilmesi söz konusu bile değildir. Hoca'nın prototipleri için anlatılan fıkralar zamanla Hoca'nın fıkraları ile de karışmıştır. Bu fıkra tipleri için anlatılan fıkraların bir kısmı Hoca için de anlatılmaktadır.

Mona Agnihotri *Silk Road Countries and The Folktales of Mulla Nasruddin* adlı çalışmasında *Mulla Nasruddin'in hikâyeleri Hindistan'ın bir parçası. O, Tenali Rama³ kadar ünlüdür. Bengalli bir aileden geldiğim için onun hikâyelerini anadilim olan Bangla'da okudum Büyürken ailemden özellikle de dedemden Mulla Nasruddin'in hikâyelerini çok dinledim ve bunlardan 'Mulla Nasruddin ve Eşeği' gibi birkaçı hep aklımda kaldı demektedir* (<https://www.academia.edu/33177592>, erişim tarihi 5.11.2020).

Çocuk kitapları yazarı Chitra Soundar da *Çocukken diğer Hint masallarının yanı sıra cinler hakkında masallar ve Mulla Nasruddin'in hikâyelerini dinleyerek büyüdüüm* demektedir (Soundar, <https://clpe.org.uk/blog/2020/bloomsbury-guided-reading-magic-stories-chitra-soundar>, 5.11.2020'de erişildi). Bu örnekler; Mulla Nasruddin'in Hindistan'da, Bangladeş'te, Pakistan'da kültürel bellekte yer alışının bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Elbette bu durum Mulla Nasruddin'in sadece sözlü gelenekte yaşama kabiliyetinden kaynaklanmamaktadır. Belleği besleyen ve kuvvetlendiren başka hususlar da mevcuttur.

Mizahın Zirve Şahsiyeti Hoca Nasreddin veya Mulla Nasruddin

Nasreddin Hoca'nın fıkralarının Hindistan'da nasıl var olduğu, yaşadığı ile ilgili ayrıntılı bir akademik çalışma yapılmamıştır. Shahidullah (1996:161) *Nasreddin Hoca Bangladeş'te* adındaki makalesinde; *Calcutta dergisinde, 1954'te yayımlanan Nasruddin Hoca hakkında sadece kısa tanıtım yazısı olan Syed Muztaza Ali'nin makalesinin bir istisna olduğunu söylemektedir.* Shahidullah, makalesinin devamında hocayla ilgili diğer çalışmalar hakkında da bilgi vermektedir:

Bengalli Arraton Nicolas, 1894'te Calcutta'da *Doğunun Espri ve Mizah Cevherleri: Molla Nasreddin'in Özdeyişleri ve Masalları* adlı eseri yayımlamıştır. Hoca fıkraları, Hintçe (Hindî) ve Urduca uyarlamalarından çok

³ 16. yüzyılda Krishnadevaraya'nın Vijayanagara sarayındaki şair ve kraliyet danışmanı. Olağanüstü zekâsı ve bilgeliğiyle en çetrefilli meseleleri bile çözmesiyle ünlüdür.

önce kuzey Hindistan'da, sınırdaş Bangladeş'te yaygındı. 18. yüzyılda Calcutta'da, el yazmaları mevcuttu. Altmışlı yıllarda, Nasir Ali 120 Hoca fıkrasını (Ecnebi Birbal,1974) Bangladeşli çocuklar için tekrar yayımladı. Hoca fıkralarının Çince-Uygur uyarlaması Bengalceye çevrildi (1983) ve daha sonra 1984'te Hindistan'ın dünyaca ünlü film yapımcısı Satyajit Roy, Batı Bengal ve Bangladeş'te oldukça ün kazanan Hoca'nın 50 seçme anekdotunu yayımladı. Bundan sonra Hoca fıkraları kitabının basımı hızla artmaya başladı (1996:162).

Kültürel bellek, toplumsal ve kültürel çerçevenin koşulları tarafından oluşturulmaktadır. Büyük ihtimalle Delhi Türk Sultanlığı döneminde Hindistan coğrafyasında vücut bulan ve kültürel bellekte hıfzedilen Hoca, coğrafyanın özellikleri, zamanın siyasi ve kültürel şartlarının da tesiri ile büründüğü yeni kimliğinde Anadolu'daki özelliklerinin büyük bir çoğunluğunu yeni coğrafyasında da hayata geçirmiştir. Fıkralar bünyesinde ne kadar eski hayat tarzına ait unsurları barındırsa da yaşadığı mekân ve sosyal çevreye uyarlanmış haliyle karşımıza çıkmaktadır. *Bu fıkraları yaşatan her sosyal çevre ve her zümre fıkralara kendi benliğinden izler bırakmış, fıkra kahramanını yaşadığı çevrede bir mekâna yerleştirmiş, olayları ve kişileri kendi sosyal çevresinden seçmiştir* (Oğuz 2000:61,62).

Hindistan'da yayımlanan Hoca ile ilgili fıkra kitaplarında Hoca'nın *Buharalı olduğu son on senedir İstanbul, Bahçesaray, Tahran, Tebriz Tiflis, Şam ve Bağdat, civarında gezdiği ama Buhara'ya geri dönmeyi ve en kısa zamanda temelli oraya yerleşmeyi istediği yer almaktadır* (Tot 2009:5; Igen 2008:5). En eski Türk şehirlerinden biri olan Buhara, Cüveynî'ye göre; *İslam'ın kubbesidir. Kurulduğundan beri her devrin en büyük din âlimleri hep orada yetişmiştir. Cengiz Han, Buhara'yı aldıktan sonra şehir ateşe verilmiştir. Buhara halkı, katliama uğramıştır* (Cüveynî 1999:129-136; Kushenova 2006:32). Yerli ve yabancı kaynaklar, Moğol İstilasını, İslam dünyasının başına gelebilecek en büyük felaket olarak nitelendirmişlerdir. İbnu'l-Esir, (2008) *Öyle bir musibet ki bütün mahlûkat onlardan zarar görmüştür. Onlardan zarar görenlerin başında tabii ki Müslümanlar gelmektedir. Tarih böyle bir afeti daha kaydetmemiştii* demektedir. Harabeye dönen Buhara ve diğer şehirlerin ahalisi ödeyemeyecekleri ağır vergilere

bağlanmışlardır. Moğol istilası, sivil halkın ağır taarruza uğradığı bir istiladır.⁴ Hoca'nın fıkralarında çizilen panorama hiç de farklı değildir. Fıkralarda adı açık olarak verilmeyen zalim Emir'in ve yandaşlarının zulmüne maruz kalan Buhara halkı ve yaşadıkları, dönemin siyasî tarihiyle paralellik arz etmektedir.

Hindistan'da İl Tutmuş döneminde kıl payı önlenen Moğol taaruzunu da göz ardı etmememiz gerekir. Emir Hüsrev Dehlevî, korkudan Hindistan'ın kalbini hoplatan ve Sind Irmağı'nın kenarından çekilen Moğolları tasvir ederken zalimliklerine vurgu yaparak *burun delikleri ceset kokan mezarları andırıyordu* demiştir (Haqqı 1984:26). Balaban Sultan döneminde de kuzey batıdan gelen yeni bir Moğol taaruzunu engellemek için Balaban Sultan oğlunu sınır beyi olarak atamıştır. Ancak büyük bir cesaret ve kahramanlıkla görevini yerine getirmeye çalışan oğlu Melik Muhammed, Moğollarla yapılan çarpışmada hayatını kaybetmiştir (Haqqı 1984:28).

Timur da Tuğlukların zayıfladığı dönemde Hindistan'a seferiyle Hindistan'daki ilk Türk Devletine can alıcı darbeyi indirmiştir. Delhi'yi ölü bir şehire çevirdikten sonra oradan ayrılmıştır. Hafi Han bu durumu *tam iki ay Delhi'de tek bir kuş bile kanadını çırpmadı* sözleriyle anlatmaktadır (Haqqı 1984:36). Hindistan'da Moğollarla ilgili anlatılan Nasreddin fıkraları, bütün bu yaşananların halkın belleğinde bıraktığı izi izah etmektedir.

Nasreddin Hoca fıkralarında toplumsal ve siyasal yapıdaki bozuklukların da ortaya konulduğunu görmekteyiz. Elbette ki kötüye, kötülüğe ve zalimliğe gülmek ona karşı bir taarruz ve cezalandırma hareketidir. Eker (2017:53) de *mizahın fiziksel göstergesi olan gülme, sosyal normların olumsuz yaptırım güçleri içinde yer alan bir sosyal cezadır* demektedir.

Nasreddin Hoca fıkralarında; mekân ister Anadolu, isterse Hindistan olsun Hoca, *Sosyal adaletsizlik, insan hakları, ekonomik haksızlıklar gibi evrensel konularla ilgili eleştiri görevini üstlenmiş, halkın olaylara karşı duyarlılığını temsil yetkisi yüklenmiştir* (Eker 2009:119).

Nasreddin Hoca, fıkra belleği aracılığıyla nesillere, eleştirel düşüncenin sistematiğini, mizahın hoşgörülü dünyasında öğrenmekte ve öğretmektedir. Nasreddin Hoca Türk mizah ve eleştirel düşünce belleğini, düşünce dünyasını, dolayısıyla kültürünü geçmişten geleceğe taşıyan zirve şahsiyettir (Özdemir

⁴ Moğol istilası için bkz. W.Barthold/F.Köprülü, İslam Medeniyeti Tarihi, Ankara(ty); W. Barthold, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, Haz. H. Dursun Yıldız, Ankara 1990; Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihi'ne Giriş, İstanbul 1981.

2010:28). Bu Hindistan’da anlatılan fıkralarda da böyledir. *Her kültür ister istemez zaman ve mekân farklılıklarına bağlı olarak bir ana-metin durumuna gelmiş olan Nasreddin Hoca hikâyelerini değişik yapılar üzerine oturtturarak yinelemişler, değişik bağlamlarda dönemin koşulları içerisinde bir dizi dönüştürüm işlemine başvurmuşlardı* (Aktulum 2011:27).

Tot’un *Best of Mulla Naseeruddin* (2009:6) kitabındaki verdiği bilgilere ve hoca fıkralarına göre; Hoca, memleketi Buhara’ya geldiğinde Buhara halkının durumu hiç iyi değildir. Eski Emir görevinden uzaklaştırılmıştır. Yeni Emir de yurttaşlarına ve hakkını arayanlara zulmeden açgözlü ve zalim biridir. Gösterişli hayatının keyfini sürmektedir. Buhara’da insanlar işsiz, evsiz ve parasızdır. Neredeyse herkes, tefecilerden alınan yüksek faizli ağır borçlar altındadır. Sadece Emir’in adamları ve sadık yandaşları rahat bir yaşam sürmektedir.

Fıkralardaki Yeni Emir, Moğol istilası dönemini ifade etmektedir. Moğol istilasının tam ortasında yer alan Nasreddin Hoca, fıkralarıyla dönemin toplumsal belleğini oluşturmuştur. Fıkraların genel mantığına göre sözün, söz söylemede kudretli olana söylenmesi, hoca fıkralarının da en karakteristik örneğidir. Bu duruma örnek fıkralardan biri de Buhara’nın zalim Emiri ile ilgilidir:

Hoca Buhara sokaklarında dolaşırken bir kalabalığın ortasında ilginç kıyafetleri olan bir adam ve bir keçi görür. Adam *2 akçe verin ve bu keçinin kafasını, ona dokunmadan sallamasını sağlayın. Eğer başarılırsanız, ödül olarak 50 akçe kazanacaksınız* der. Nasreddin Hoca, tıpkı donmuş bir heykel gibi sabit duran keçiyi bir müddet izler. Keçi ne yapılırsa yapılsın kafasını bir türlü sallamaz. İnsanların yaptıkları ise görülmeye değerdir. Keçinin kulağına, burnuna üfleyenler. Keçinin önünde soytarılık yapanlar. Her çeşit insan mevcuttur. Nasreddin Hoca da denemeye karar verir ve keçinin sahibine istediği parayı verir. Keçinin sahibi işte aptal biri daha diye düşünür. Hoca keçinin kulağına bir şeyler fısıldar fısıldamaz keçi kafasını şiddetle sağa sola sallamaya başlar. Bunun üzerine kalabalığın arasından sevinç çığlıkları yükselir. Adam şaşkınlık içinde çaresiz Hoca’ya *50 akçe öder ve Yüzlerce insan denedi ve başarısız oldu. Bunu nasıl yaptınız* diye sorar Hoca da *Keçiye Buhara’nın kokuşmuş Emiri tarafından öpülmek ister misin, diye sordum* der (İgen 2008:9,10).

Hoca’nın sözleri gerçeğin farklı bir ifadesidir. Hocanın sözü incedir ama keskindir. İdraki ve kavranması zaman alır. Ezilenin, zayıfın, doğrunun

yanında yer alır. Hoca, karşısında durduğu Emir, molla, kadı, vezir, güç ve kudret sahibi zenginler, tefeciler karşısında cesaretin, dürüstlüğün, doğru ve açık sözlüğün bir timsalidir. Onun için düşüncesini ifade etme hususunda her türlü söz, benzetme meşrudur. Hoca, Buhara'ya geldiğinde şehrin kapısında bekleyen nöbetçilerle aralarında geçen diyalogda Hoca'nın söylediği söz, meramı ifadedeki gücünü ve ihtişamını gösterirken sözlerin anlaşılmasının ve idrakinin de zaman aldığı açık ve net olarak görülmektedir.

Buhara şehrinin kapısına gelen Nasrettin Hoca şehre girebilmek için memurların istediği miktarda vergiyi öder. Hoca tam şehre girmek üzereyken, memur, 'Bekle! Eşeğinin girişi ve eşeğinin buluşacağı akrabaları için de vergi ödemen gerekiyor' der. Bunun üzerine Hoca ciddi bir ses tonuyla tamam efendim! Aslına bakarsınız Buhara benim eşeğimin akrabalarıyla dolu. Öyle olmasa sizin yüce Emir'iniz, burada tüm bu olanlara rağmen hâlâ nasıl sarayda tahtında oturuyor olabilirdi ki. Eğer benim eşeğimin ailesi burada yaşamıyor olsaydı, siz çoktan işlerinizden olurdunuz!' der (İgen 2008:6).

Nasreddin Hoca ve Buhara Emiri'nin konu edinildiği fıkralarda eleştirilen sadece Emir ve icraatları değildir. Emir'in çevresindeki onu tasvip eden insanlar da yerilmektedir. Fıkralar, içinde bulunduğu sosyal çevre ve siyasî şartlara göre anlatılır. Her fıkra, Nasreddin Hoca'nın olaylar karşısındaki bakış açısı, aldığı tutum ve bunların felsefî ve mizahî ifade yoludur. Söz veya eylemle gösterdiği tepki, sıra dışıdır fakat mesajı iletme de oldukça güçlüdür. Bu güçlü mesajın ifade şekli de onun eşsiz benzersiz mizahını oluşturmaktadır. *Mizah, sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik baskı altında bulunan; yenilgi, çöküş ve parçalanma gibi fizikî anlamda güç kaybeden insan ve toplumların başvurduğu en etkili silahtır* (Eker 2009:29). *Halk fıkralar aracılığıyla dokunamadığı 'iktidar'-soyutlamasını bir şekilde eleştirmiş olur* (Uygun 2012:76). Nasreddin Hoca için mekân neresi olursa olsun değişen bir şey olmamıştır. İktidarı temsil eden adaletsiz yönetici, asker, kadı, tefeci genel olarak da sistem ve gelenekler Hoca'nın mizahının temel eleştiri nesnesi olmuştur. Hoca, Buhara'ya geldiğinde Emir'in zulmünü, tefecilerin iktidarını görünce *Bekle beni! Seni insafsız tefeci! Muhakkak ki sana bir ders vereceğim. Yüz yüze geleceğimiz bir vakit elbet gelecek. Ve sen, zalim Emir, sen bu faiz haraççılarının elebaşısın. Emin ol, senin de korkudan titreyeceğin günler çok yakın çünkü ben buradayım, tam da şu an Buhara'da. Masum vatandaşın kanını emdiniz. Bu insanlara yaptığınız tüm zulmün hesabını vereceksiniz* (Tot 2009:3) diye kendi kendine söz vermiştir. Hoca,

Buhara’da ezilen ve zulme uğramış halkın adalet temsilcisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim *mizahın her şekli, kötü bulduğu, halka karşı bulduğu bir yönetimi alay ede ede çürütüp yıkmak amacındadır. Gerek yargı mekanizması gerekse yöneticiler bu hücumdan nasiplerini alırlar* (Başgöz 1999:36).

Hoca’nın Hindistan’da yaşayan fıkralarında çizdiği profil bazı özellikleri hariç Anadolu’daki profiliyle benzerlik gösterir. Âlim, adil, cömert; fakirden, mazlumdaki, doğrudan yana, hazırcevap, pratik zekâlı, filozof olması Hoca’nın Türk dünyasında çizdiği genel profilidir. Cömertliği sebebiyle Harun Reşit’e benzetilmektedir. Ancak prototipleri Şeyh Çilli, Lal Buchakkar, Birbal Gopal Bhar ve Molla Do-Piyaza hakkında anlatılanlarla fıkralarının karışması neticesinde çizdiği genel profile aykırı durumlar da ortaya çıkmıştır.

Hoca’nın bu fıkralarda muhatap olduğu kişiler, yaşadığı coğrafyadaki Buhara Emiri, Emir’in askerleri, eşi güzeller güzeli Gülzan, Gülzan’ın babası, arkadaşları Cemal, Bedreddin, Amenullah, Demirci Yusuf, Ordu komutanı Arsal Beg, Maulana Hüseyin, Çömlekçi Niyaz, Celal, Başvekil Bahtiyar, Zengin adam, vergi memuru, tefeci Cafer, kambur tefeci, Ekber, Abdullah Efendi, fakir seyyah, casus, asker, kumarbaz, kızıl saçlı adam, tüccar, kumaş boyacısı, tembel adam, dilenci ve köledir. Folklorik malzemeyi yaşadığı ortamın şartları şekillendirir. Fıkraları da yaşadığı ortamın şartlarını göz önünde bulundurmadan değerlendiremeyiz. Alan Dundes (2006:61)’a göre; *Bir folklor ürünü doku (texture), metin (text) ve anlatı ortamı (context) ile birlikte ele alınmalıdır. Metin, araştırmacılar için elbette önemlidir ancak bağlamsız metin cansız kalır. Ayrıca anlatılar canlıdır, içinde bulundukları atmosfer belirtilmeden yüzeysel olarak kaydedilirse, bize yalnızca kopuk bir gerçeklik parçası aktarılmış olur* (Malinowski 2000:102).

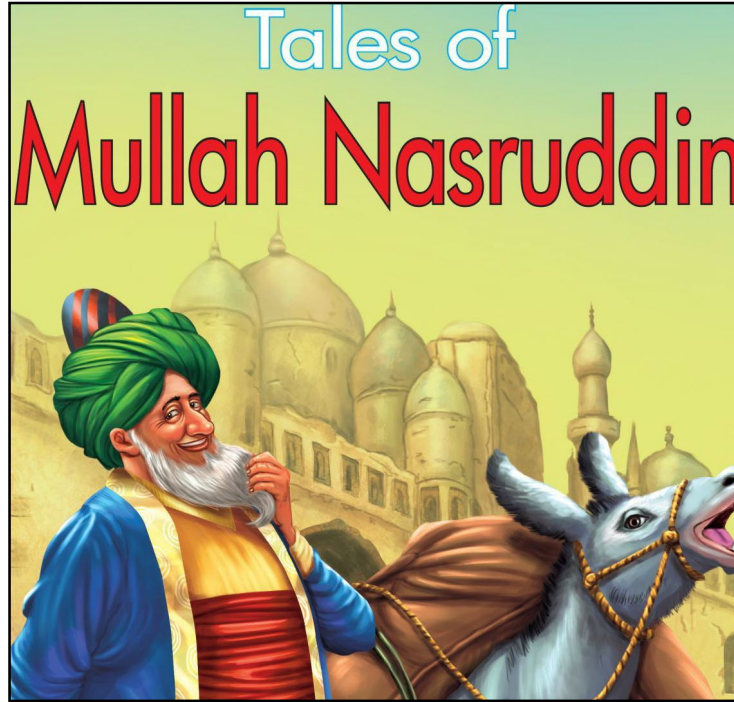
Bütün Türk Dünyası’nda yaygın olan *Kazan doğurdu* fıkrası Hindistan kültürel yapısına uyum sağlamıştır. Bilindiği üzere takılar Hindistan’da kadın giyiminin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. İster zengin ister fakir olsun bir Hintli kadın için bilezik, küpe, kolye, hırma gibi muhtelif takılar önemlidir. Özellikle bazı takılar kadınların evli olduklarını göstermesi açısından da önem taşımaktadır. Elbette bağlamında değerlendirdiğimiz fıkralarda fıkranın ana nesnesini oluşturan kazanın yerine komşudan düğün için ödünç alınan gerdanlık ve gerdanlığın doğurduğu bilezik adı geçen coğrafyanın kültürel özelliklerini ortaya koymaktadır. Bu fıkralarda coğrafyaya ve kültüre paralel olarak yemek ve meyve adları da mekâna uygunluk göstermektedir: Körili koyun eti, biryan, pilav, samosa (sebzeli

muska böreği), çapati, kebab, tavuk, Hint kirazı, mango, amrud (guava), Hint biberi ve basmati bunlardan birkaçıdır.

Hindistan’da yaşayan Nasreddin Hoca fıkralarını; 1-Anadolu’da anlatılan fıkraların varyantları (Kazan doğurdu, Koyun etinin kokusuna para isteyen dükkân sahibi, balkabağının ağırlığı, padişahın köylülere bakması için gönderdiği fil, tabutun içi, ye kürküm ye, testiye kırmadan dövmek, tarifi bende, karga ve sabun, bilenler bilmeyenlere anlatsın vs). 2-Anadolu’da anlatılan fıkralardan farklı olarak bulunduğu coğrafyaya bağlı kültürel ve siyasî unsurlarıyla desteklenmiş özgün fıkralar 3-Günümüz şartları ve espri anlayışına uygun olarak Hoca adına anlatılan fıkralar, olarak tasnif edebiliriz.

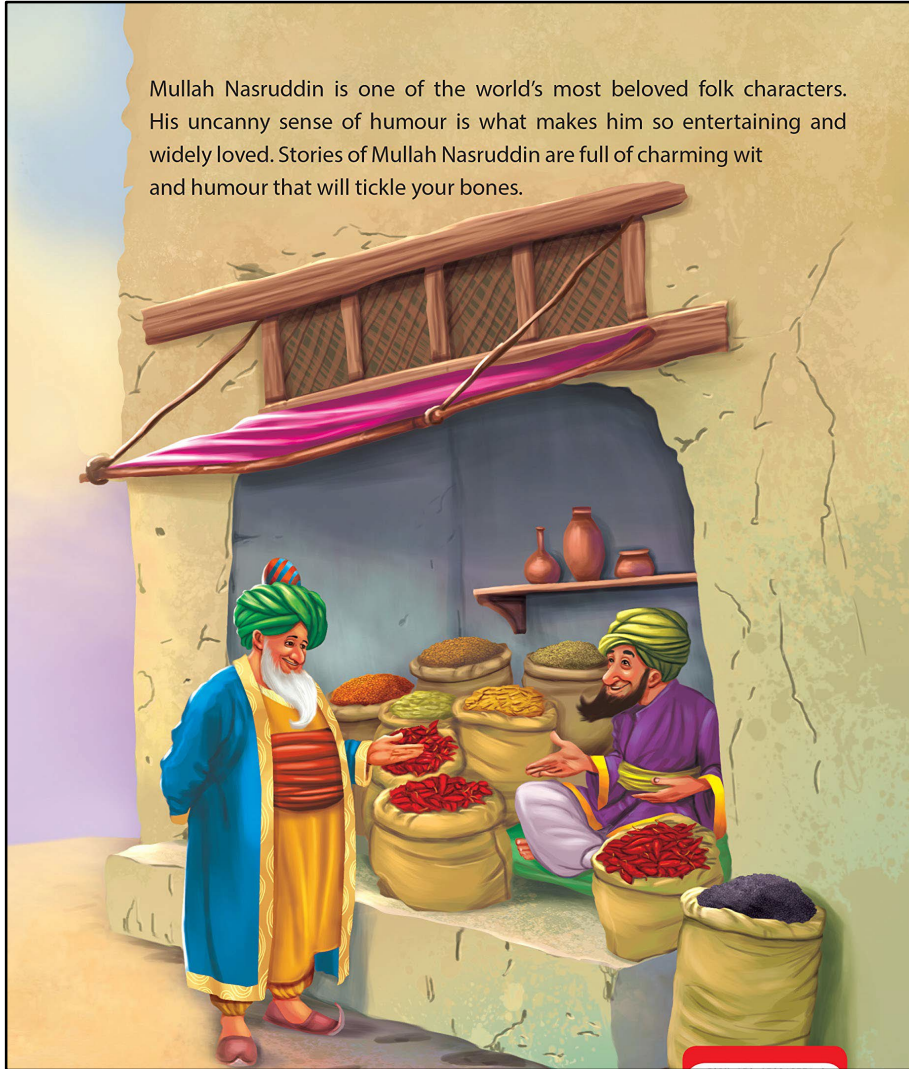
Hindistan’daki Mulla Nasruddin’in ile İlgili Çalışmalar

Hindistan’da Mulla Nasruddin’in hayatıyla ilgili bilgiler sınırlı olmasına rağmen sadece fıkralarına yer verilen özellikle çocuklar için çok sayıda fıkra kitabı basılmıştır.

Mullah Nasruddin'in Masalları, Om Books, Uttar Pradesh, India 2015

Mullah Nasruddin is one of the world's most beloved folk characters. His uncanny sense of humour is what makes him so entertaining and widely loved. Stories of Mullah Nasruddin are full of charming wit and humour that will tickle your bones.

Mullah Nasruddin'in Masalları, Om Books, Uttar Pradesh, India 2015

Hocayla ilgili çalışmalar arasında çocuklar için hazırlanmış olan kitapların yanı sıra televizyonda, internette, Youtube’da çizgi filmleri de mevcuttur.

Çocuklar için Mulla Nasruddin’in hikâyeleri- çizgi film

Mullah Nasruddin Full Story Cartoon For Kids,

(https://www.youtube.com/watch?v=B48_XXtXoG4, 5.11.2020’de erişildi).

1990 yılında Mulla Nasruddin hikâyeleri (Mulla Nasruddin Ki Kahaniya) üzerine Amal Allana'nın yönettiği Raghuvir Singh Yadav'ın Mulla Nasruddin rolünü oynadığı bir mini TV dizisi yayınlanmıştır (Agnihotri 2018:735).

Mulla Nasruddin TV dizisi Raghuvir Singh Yadav

(<https://www.youtube.com/watch?v=m3t48HPLJyg>, 5.11.2020’de erişildi).

Mulla Nasruddin, radyo programcılarının, köşe yazarlarının, öğretmenlerin konuşmalarında ve yazılarında da yer almaktadır. Türkiye’de olduğu gibi günlük gazetelerde ve dergilerde köşe yazılarında sözü söylemede mahir olan Hocanın fıkralarından alıntı yapılmaktadır. 13 Eylül 2019 tarihli *The Daily Star* gazetesinde Bishwajit Roy’un *Adopting the Mullah's wisdom* adlı köşe yazısı pek çok örnekten biridir (<https://www.thedailystar.net/sports/bangladesh-cricket/news/adopting-the-mullahs-mantra-1799230>, 10.12.2020’de erişildi) Pek çok web sayfasında ve sosyal medyada da hoca fıkraları popüler durumdadır.

Sony Music Kids, pandemi döneminde evde kal ve öğren sloganıyla Hindistan’daki çocuklar için eğlenceli bir şekilde öğrenmeyi kolaylaştırmak için Birbal’dan Mulla Nasruddin’e sesli hikâyelerden oluşan bir koleksiyon sunmuştur. Bu koleksiyonda Mulla Nasruddin’e ait aşağıdaki şu hikâyeler mevcuttur:

Munna Chachu (Mulla Nasruddin)-Dawat

Munna Chachu (Mulla Nasruddin)-Mulla Nasruddin Aur Chor

Munna Chachu (Mulla Nasruddin)-Khushboo Ki Keemat

Sony Music Kids-Mulla Nasiruddin

(<https://www.adgully.com/sony-music-kids-presents-stayhomeandlearn-audio-stories-92669.html>, 10.12.2020’de erişildi)

Sony Music Kids tarafından bu sesli hikâyeler ve kahramanları şöyle tanıtılmıştır. *Bu karakterler çocuklarınızın tüm sorunlara akıllı çözümler*

bulmaları için onlara ilham verecek. Çocuklar bu kahramanlar aracılığıyla zekânın önemini öğrenecek ve aynı zamanda bu heyecan verici hikâyelerle eğlenecek! Bu hikâyeleri dinleyin ve Hindistan'ın ikonik zekâ ve zekâ temsilcilerini öğrenin. Bu hikâyeler, tüm çocuklar için gerekli olan ahlakî değerlere sahiptir (<https://www.adgully.com/sony-music-kids-presents-stayhomeandlearn-audio-stories-92669.html>, 10.12.2020'de erişildi).

Google Play uygulamalarında da Mulla Nasruddin hikâyeleri Hintçe olarak meraklılarına sunulmaktadır. Sitede *मुल्ला नसरुद्दीन की दास्ताँ* / *Mulla Nasaruddîn kī dāstān* başlığı altında pek çok Mulla Nasuriddin hikâyesine ulaşmak mümkündür (<https://play.google.com/store/apps/details?id=com.binternational.mullanasruddin&hl=tr&gl=US>, 10.12.2020'de erişildi).

Yuwaraj Shah ve Abhijeet Choudhary tarafından kurulan Swatantra tiyatrosu, pandemi döneminde (7 Ocak) Pune şehrinde dört gün süren festivalde 34 çocuktan oluşan oyuncu kadrosu ile Mulla Nasruddin'in hikâyelerini canlandırmışlardır (Dipanita, 2021).

Neeraja Murthy de 7 Ocak 2021 tarihli The Hindu gazetesinde Swatantra Tiyatrosu'nun Maharashtra'da yaptığı aynı faaliyetten bahseder ve şöyle der: Maharashtra'da 7 Ocak'ta 6 ile 15 yaşları arasındaki 30 çocuk Molla Nasruddin'in ile ilgili çeşitli roller üstlenerek evlerinden dört günlük bir çevrimiçi canlı tiyatro festivaline katılmışlardır. Molla Nasruddin hikâyelerine dayanan sekiz prodüksiyonla, Pune merkezli Swatantra Tiyatrosu'nun bu teatral deneyi, çocukların Molla Nasruddin'i daha iyi anlamalarına yardımcı olma girişimidir. Grubun direktörü Dhanashree Heblikar da *Bu tür hikâyeler merak uyandırıyor ve çocukların yeteneklerini, hayal dünyalarını keşfetmelerine imkan tanıyor* demiştir (Murthy 2021). Bu çevrimiçi canlı tiyatro festivali, Swatantra Theatre'in YouTube kanalında (Zoom ile canlı yayın) bütün ülke çocuklarına ve meraklılarına da sunulmuştur. Örneklerden de görüldüğü gibi Mulla Nasruddin Hint halkı tarafından sevilmekte, çocuklara öğretilmekte ve yaşatılmaktadır.

Bugün Hindistan'da Nasreddin Hoca'nın fıkraları mizahın gücü, geçmişin sesi olmakla birlikte farklı misyonlarla eğitim alanında kullanılmaktadır. Soru-cevap ve diyalog tekniği, bireyin kendisi ve ötekilerle ilişkilerini belirleyen etkili iletişim tekniklerindendir. Bu nedenle kişisel gelişim ve liderlik eğitimi gibi kurslarda Nasreddin Hoca'dan ve fıkra belleğinden yararlanılarak etkili sonuçlar elde edilmektedir (Hawkins 2005;

Özdemir 2010:32). The Exploits of the Incomparable Mulla Nasruddin (1966), The Pleasantries of the Incredible Mullah Nasruddin (1968), The Subtleties of the Inimitable Mulla Nasruddin (1973), The World of Nasruddin (2003) adlı kitapların yazarı Idries Shah da Hoca anlatılarının ruhsal gelişime faydalı olduğunu ve terapötik işlevi olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca bu fıkralar hayat dersi vermek için de bir vasıtaadır. Mulla Nasruddin zorluklarla baş etme, ne olursa olsun gerçeği ifade etme, hadiselerle farklı bir bakış açısıyla farklı yorumlar ve çözümler getirme, akıllı çözümler bulma, kendine güvenme, iletişim kurma konularında mahir olma gibi özellikleri ile kişisel gelişim programlarında ve eğitimlerinde de yerini almış, istifade edilmektedir. Mulla Nasruddin fıkraları Budizmin bir kolu olan Zen disiplinde yaygın olarak görülen (düşündüren ve ahlaki dersler veren) koan kıssalarına benzetilmektedir (Shah 1971:71). Zen Budizmi uygulayıcıları ve öğreticileri meditasyon eğitim aracı olarak Mulla Nasruddin fıkralarını da kullanmaktadırlar (Ohebsion 2011:2). Tekrarlar kültürün yaşatılmasında ve toplumsal belleğin inşasında önem teşkil etmektedir. Kişisel gelişim programlarından, zen öğretilerine, çocuklar için hazırlanmış hoca fıkraları kitap ve CD'lerine, gazetelerdeki köşe yazarlarının yazılarına kadar bütün tekrarlar hocanın Hindistan'daki yerini güçlendirmektedir.

SONUÇ

Hoca Nasreddin'in Hindistan'da da geniş kitleler tarafından tanınması ve fıkraların anlatılması hem Hindistan'daki Türk kültürü tesirini göstermesi açısından hem de Hoca'nın kültürel müştareğimiz haline gelmesi hasebiyle önem arz etmektedir. Nasreddin Hoca fıkraları çok geniş bir coğrafyada farklı zaman dilimlerinde anlatılmış ve kültürel belleklerde yer almıştır. Hoca'nın Hindistan'daki varlığı hususunda Türk hâkimiyeti süreci, Orta Asya'daki Moğol istilası ve zulmü esnasında Hindistan'a muhtelif yollarla gelenler, seyyahlar, tacirler, göçmenler önemli rol oynamıştır. Hoca, sözlü gelenekte yaşamakta ve iltifat bulmaktadır. Aynı zamanda fıkraları yazıya geçirilerek pek çok fıkra kitabı yayımlanmıştır. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi Hoca'nın hayatı hakkında detaylı araştırmalar yapılmamıştır.

Toplumsal ve kültürel belleğin mekânla bağlantılı olduğu örneklerle de açık ve nettir. Bu durumu Hindistan'da bilinen, anlatılan Nasreddin Hoca fıkralarında açık ve net görmek mümkündür.

Nasreddin Hoca veya Mulla Nasruddin, XIII. yüzyılda Türkistan ve Maverâünnehir'deki şehirlerde Moğol istilasının tam ortasında yer alarak, istilanın sonuçları, halk arasındaki yankıları ve tepkileri, halkın yönetim hakkındaki düşünceleri, halkın refah seviyesinin ne kadar acınacak durumda oluşu, tefecilerin zulümleri, askerin despotizmi hususunda fıkralarıyla bir toplumsal bellek oluşmasını sağlamıştır. Hoca'nın kahramanı olduğu her anlatı bir probleme, bir gerçeğe işaret eder. Asırlar boyunca tekrarlanarak günümüze gelen bu fıkralar mizahın içindeki gerçekler olarak yaşamaya devam etmektedir. En önemlisi Hoca ile ilgili anlatılarda mizah ve eleştirel düşünce bir arada sunulmuş, döneminin sosyal, siyasi meseleleri, çöküntüleri usta bir anlatımla sunulmuştur.

Her iki kültürün de müşteriği konumunda olan Hoca'nın Hindistan'daki yazılı ve sözlü gelenekte yaşayan fıkralarının toplanıp bir araya getirilmesi gerekmektedir. Bu hususta yapılacak olan en önemli çalışma, Hindistan'ın muhtelif kütüphanelerinde özellikle Shahidullah'ın (1996:161) da bahsettiği Patna Bihar, Khodabaksha ve Delhi, Calcuta kütüphanelerinde araştırmalar yapılarak bir Nasreddin Hoca fıkra külliyyatı oluşturmak olacaktır.

KAYNAKÇA

- Agnihotri, Mona (2018). Mulla Nasruddin In Cinema. Ijcert, | Volume 6, Issue 2 April.
- Agnihotri, Mona (ty). "Silk Road Countries And The Folktales Of Mulla Nasruddin (https://www.academia.edu/33177592/silk_road_countries_and_the_folktales_of_mulla_nasruddin_with_special_reference_to_india_and_afghanistan, erişim tarihi 5.11. 2020).
- Aktulum, Kubilây (2011). "Bir Ana-Metin Olarak Nasreddin Hoca Hikâyeleri Üzerine Kimi Dönüştürmeler". *Millî Folklor*, Yıl 23/ sy. 91, s.12-24.
- Assmann, Jan (2001). Kültürel Bellek, *Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. Çev. Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Aziz, Çauhduru Sardar Muhammad Han (2000) *Mulla Nasiruddin*. Lahor: Sang-e Meel Publications.
- Barthold, W.-Köprülü Fuat (ty). *İslam Medeniyeti Tarihi*. Ankara (tarihsiz).
- Barthold, W. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. Hazırlayan: H. Dursun Yıldız. Ankara.
- Bilik, Nuriye (2004). "Nasreddin Hoca Fıkralarının Pakistan'daki Nasreddin Hoca Fıkralarıyla Mukayesesi". *Nüşa*, IV/ sy. 15 Güz s.53-62.
- Cüveynî, Ata Melik (1999). *Tarih-i Cihan-Güşa*. çev. Mürsel Öztürk. C.1, Ankara: T.C.K.B.
- Dipanita, Nath (2021) Children across Pune to bring Mulla Naseeruddin to the online. The Indian Express (stage<https://indianexpress.com/article/cities/pune/children-across-pune-to-bring-mulla-naseeruddin-to-the-online-stage-7132470>, 7.01.2021'de erişildi).
- Dundes, Alan (2006). "Doku, Metin ve Konteks". Çev: Metin Ekici. *Halkbiliminde Kuramlar, Yaklaşımlar*. Yayına Hazırlayan Ö. Oğuz vd. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Eker, Gülin Ögüt (2009). *İnsan, Kültür, Mizah*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eker, Gülin Ögüt (2017). "Mizah, Tanrı'dan Bir Armağan mı Yoksa Şeytanın Getirdiği Bir Ceza Yöntemi mi? Sosyal Normların Cezalandırma Yaptırımı Boyutunda Sosyal Ceza Olarak Gülme". *folklor/edebiyat*. cilt:23, sayı:92, 4.
- Ganizhamal, Kushenova (2006). *Ögedey Kaan Devrinde Türkistan ve Maverâünnehir (1229-1241)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) 2006.
- Haqqı, S. Anwarul Haque (1984). *The Turkish Impact On India The First Phase, 1206-1414 /Hindistan'daki Türk Tesiri İlk Dönem:1206-1414*. Çev. Yuluğ Tekin Kurat. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya- Afrika Araştırmaları Grubu Yayın No:16.

- Igen, B. (2008). *Hilariously Funny Mulla Nasruddin*. Delhi: Manoj Publication.
- İbnu'l-Esir (2008). *El Kamil Fi't -Tarih (İslam Tarihi)*. İstanbul: Hikmet Yayınevi.
- Malinowski, Bronislaw (2000). *Büyü, Bilim ve Din*. Çev. Saadet Özkal. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Murthy (2021) Swatantra Theatre's online theatre festival sees kids take to the stage The Hindu. Hyderabad, January 07, 2021 (<https://www.thehindu.com/entertainment/theatre/swatantra-theatres-online-live-childrens-theatre-festival-tells-stories-of-mullah-nasruddin/article33520101,1.2.2021>'de erişildi).
- Oğuz, M. Öcal (2000). *Türk Dünyası Halk Biliminde Yöntem Sorunları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ohebsion, Rodney (2011). *200+ Mulla Nasrudin Stories and Jokes*. Published by Rodney Ohebsion at Smashwords Copyright Ong, Walter J. (1995). *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözü'nün Teknolojileşmesi*. Çev. Sema Postacıoğlu Banon. İstanbul: Metis Yayınları.
- Özdemir, Nebi (2010). "Mizah, Eleştirel Düşünce ve Bilgelik: Nasreddin Hoca". *Millî Folklor*. 22/ sy. 87 s. 27-40.
- Roy, Bishwajit "Adopting the Mullah's wisdom". *The Daily Star* 13 Eylül 2019 (<https://www.thedailystar.Net/sports/bangladesh-cricket/news/adopting-the-mullahs-mantra-1799230>, 10.12.2020'de erişildi).
- Shah, Idries, (2004). *Les Exploits de l'incomparable Mulla Nasrudin*. Paris: le Courrier du livre.
- Shah, Idries, (2005). *Les Plaisanteries de l'incroyable Mulla Nasrudin*. Paris: le Courrier du livre.
- Siegel, Lee (1987). *Laughing Matters*. Chicago Universty USA.
- Soundar, Chitra (2020). (<https://clpe.org.uk/blog/2020/bloomsbury-guided-reading-magic-stories-chitra-soundar>, 5.11 . 2020'de erişildi).
- Sony Music Kids-Mulla Nasiruddin (<https://www.adgully.com/sony-music-kids-presents-stayhomeandlearn-audio-stories-92669.html>, 10.12.2020'de erişildi).
- Shahidullah, Mrıdha (1996). "Nasreddin Hodja ın Bangladesh," *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Nasreddin Hoca Seksiyon Bildirileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Toğan, Zeki Velidi, (1981). *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*. İstanbul.
- Tot, Tiny (2009). *Best of Mulla Naseeruddin*. Delhi: Tiny Tot Publication.
- Uygun, İsmail (2012). "Tanrısal ve Siyasal İktidara Karşı Üretilen Fıkralarda "Dokunma İşlevi". *Milli Folklor*. 24/ sy. 96 s. 74-83.

HİNT ANLATI GELENEĞİNİN TARİHİ GELİŞİMİ: SANSKRİT VE BUDDHİST EDEBİYATI

H. Derya CAN*

GİRİŞ

Hint masal dünyası, Hint edebiyatı içinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Her ne kadar masal kelimesini kullanmak alışagelmış bir durum olsa da Hint'teki masal geleneğine ait bazı masallar aslında mesel anlatımına girmektedir. Hint anlatı geleneğinin ne zaman ve ne şekilde başladığına dair elimizde yeterli kanıt yoktur. Ancak, gelenekte bu muazzam anlatının M.Ö.'ye ait olduğu konusunda izler bulunmaktadır. Araştırmacılar bu anlatı geleneğinin Rgveda dönemine kadar geri gittiği inancını taşımaktadırlar.

Rgveda VII; 103 ilahisinde bir kurban merasimde hep bir ağızdan dua okuyan din adamlarının çıkardıkları sesler vak vak diyen kurbağalara benzetilmiştir. Aynı şekilde Upanishadlar'da da köpeklerin kendilerine yiyecek bulacak bir lider aradıkları, iki flamingonun konuştuğu ve Satyakāma'nın bir toşundan, bir flamingodan ve bir kuştan ders aldığı kaydedilmiştir (Chandokya Upanishad I, 12; VI, I; 5;7 akt. Çağdaş 1962: 8). Bu tür örneklerin Hint Masal Edebiyatının ilk örnekleri olduğu varsayımları bulunmaktadır. Ancak Winternitz (1998: 302-304)'e göre; *Veda dönemi eserlerinde var olan bazı masal benzeri öyküler gerçekte masal edebiyatına ait değildirler, onlar mitolojik, açıklayıcı ve efsanevi şiire aittirler. Uzun süre halk arasında sözlü olarak dolaşan masallar, fıkralar, öyküler ve farklı edebi eserlerde yer alan hayvan masalları anlatı eserlerindeki hikâyelerin kısmen kaynağını kısmen de modelini oluşturmuştur.*

Sir William Jones Hindularla ilgili bir konuşmasında, Hintlilerin üç icada -satranç oyununa, ondalık sayı sisteminin rakamlarla gösterilmesine ve

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Hindoloji Anabilim Dalı Başkanı, hdcan@ankara.edu.tr , ORCID: 0000-0002-7379-2542.

öğretici masallara- sahip çıktıklarını iddia ettiklerini söyler (Krishnamacharya 1906: 151). Hayvanların ve kuşların mantık yürütebilecekleri ve birbirleriyle konuşabilecekleri ve dolayısıyla bu tür diyalogların düzenlenmesi fikrinin Hindularla ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Bu düşüncüyü destekleyecek güvenilir kaynaklar bulunmamakla birlikte, hayvanların konuşturulması geleneğinin Hintlilere ait olduğu ve onlar tarafından yönlendirildiği düşünülmektedir.

Sanskrit Edebiyatında Fabl Eserler: Pañçatantra ve Hitopadeşa

Mevcut olan bilgilere dayanarak Hint Masal Edebiyatının ilk örneklerini fabl türüne ait olduğunu görmekteyiz. Hint'te ilk hayvan masalı yaratıcısı Kaşyapa'dır. Ondan sonra ise Pañçatantra'nın yaratıcısı Vishnuşarman gelir. Ama ne yazık ki bu iki yazar hakkında da elimizde hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Genellikle "kathā"¹ sözcüğüyle karşılanan Sanskrit fabl ve peri masalları, üslup ve anlam bakımından didaktik ve gnomik şiirlerin yanı sıra Sanskrit düz yazısıyla da yakınlık gösterirler. Bilinen en eski fabl koleksiyonu, kaybolmasına rağmen Paişācī dilinde² yazılmış olan Guṇāḍhya'nın Bṛhatkathā'sı olarak kabul edilir. Eserin orijinalinin düz yazı formunda yazıldığı tahmin edilmektedir. Bṛhatkathā'nın en iyi bilinen iki Keşmir nüshası vardır. Bu nüshalardan biri Somadeva'nın Kathāsaritsāgara'sı diğeri ise Kṣemendra'nın Bṛhatkathāmañcarī'sidir. Budhasvāmin'in Bṛhatkathāślokaśāgrahā'sının bilinen Nepal nüshası, bilim insanları tarafından eksik de olsa aslına daha sadık kalınarak oluşturulduğu düşünülmektedir. Bu çalışmanın biri Tamil diğer Pehlevi olmak üzere çeşitli nüshaları da bulunmaktadır. Bunlardan başka Vasudeva-hiṇḍi olarak isimlendirilen Cain nüshası da bu çalışmalar arasında yer alır.

Verilerden elde ettiğimiz kanı Bṛhatkathā'nın bütün Sanskrit nesir anlatı türünün bir prototipi olduğu şeklindedir. Guṇāḍhya'ya mal edilen Bṛhatkathā'yı en yakından taklit eden eser ise Pañçatantra'dır. Pañçatantra'nın yazarı olarak kabul edilen Vishnuşarman'ın Kautilya'nın Arthaśāstra'sı ve Manu'nun hukuk kitabı hakkında da bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Bu kitaplarda açıklanan yönetim kuralları, genç prensleri eğitmek için fabllar ve

¹ Sanskrit bir kelime olan kathā sözcüğü "anlatı, masal, öykü, fabl" anlamlarına gelmektedir.

² Hindistan'ın orta Hint-Ārilere ait edebî bir dildir. Bazı dilbilimsel benzerliklerinden dolayı Prakrit grubuyla (M.Ö. 3-M.S. 8 kadar kullanılan orta Hint-Ari diller grubudur.) sınıflandırmak istense de tamamen edebi bir dil olduğu için konuşulan bir Prakrit dili olarak kabul edilmemektedir. Kelime Pişāça'dan gelmektedir ve hayalet, ruh anlamındadır.

masallar yoluyla aktarılmaktadır. Bu taktik basit bir Sanskrit düzyazı modelidir. Bununla birlikte az da olsa kāvya³ türüne de rastlanılmaktadır. Gerçekte var olan nüshalardan toplanan dilbilimsel ve gramer kanıtları, erken dönem Sanskrit basit düzyazı tarzının kademeli olarak değişmekte olduğunu göstermektedir. Bu da klasik yazarları, abartılı nesir üslubuyla doruğa çıkarmaktadır. Beyitlerin düzyazıyla karışmış olması da Pañçatantra'nın çekici bir özelliğidir. Hayvanlar ve insanlar kendilerine özgü rolleri oynamak için en doğal şekliyle bir araya getirilirler. Çakal, bilge ve kurnaz bir kişiliğe sahiptir ki bu Kautilya'nın karakterinin bir yansımasıdır (Bhattacharya 1991: 260-261). Pañçatantra'nın Giriş Bölümünde Vishṇuṣarman eserin gidişatını oluşturmak adına, eserine tanrılara dua ederek başlar;

Manu, Bṛhaspati, Śukrācārya, Parāśara, Vyāsa ve politik ve ahlak biliminin öğretmeni Čāṇakya; onların hepsini saygıyla selamlarız. [2]

Vishṇuṣarman adındaki bilge, bütün eserleri inceleyip, devlet politikası üzerine yazılmış olan bütün bu büyük eserleri Pañçatantra adında bir kitapta bir araya getirdi. [3] (Vishṇuṣarman 2020:19).

Sanskrit edebiyatında meydana getirilen eserlerin birçoğunda Giriş bölümü bir dua ya da bir açıklamayla başlarlar. Bu dualar kimi zaman eserin sahibinin inandığı tanrıya, kimi zaman da farklı tanrılara edilen dualardır ve devamında da kısa bir şekilde eserin içeriğiyle ilgili bilgi verirler. Eserlerde hiçbir şekilde eser sahibi kendisinden bahsetmez. Bu gelenek sadece edebiyat alanında değil sanatın diğer alanlarında da aynıdır. Bu da sanatçıların, yazarların ve şairlerin eserlerinde kendilerini sadece ismen geçirmeleri ve kendilerinden yani hayatlarından, yaşadıkları dönemden bahsetmemiş olmaları, onları tarihin karanlık sayfalarına hapsedmektedir. Aynı zamanda bu eserlerin sözlü olarak aktarılması da eserler hakkında sahip olunan bilgileri sınırlandırmaktadır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen bu muazzam edebiyat bir şekilde günümüze kadar gelmeyi başarmıştır.

Pañçatantra Hint edebiyatının dünyaya açılan bir yüzü gibidir. Bu masal serisinden yapılan çeviriler sayesinde Hint masal edebiyatı Dünya edebiyatı

³ M.Ö. 200 ile M.S. 1200 yılları arasında gelişen Hintli saray şairlerinin kullandığı Sanskrit edebiyatı üslubudur. Hem şiir hem de düzyazı içeren bu edebî üslup, duygusal etki yaratmak için konuşma şekillerinin, metaforların, benzetmelerin ve abartıların bolca kullanılmasıyla tanımlanır.

tarafından tanınmıştır. Orijinal eser kaybolmasına rağmen, elde bulunan çeviriler sayesinde bu esere ulaşılmıştır. Orijinal dili Sanskrit olan eserin adı konusunda da çeşitli tartışmalar vardır. Edebiyatta Pañçatantra olarak bilinen eser bu isminin yanı sıra çeşitli nüshalarda Tantrākhyāyika, Pañcākhyānaka (ya da Pañcākhyāna), Tāntropākhyāna gibi isimlerle de anılmaktadır. Pañçatantra çalışmanın ortak başlığı olmasına rağmen, sıklıkla eklenen ākhyayika (ya da ākhyānaka) kelimesi orijinal başlıkta da bu kelimenin olduğuna işaret etmektedir. Sanskrit metinlerde bu durum yani bir metnin birden fazla başlığının olması şaşırtıcı bir durum değildir. Hatta bazen aynı metnin daha uzun ya da daha kısa başlığı olabilir. Ākhyayika ya da ākhyānaka terimleri “kısa hikâye” ya da “kısa hikâye kitabı” anlamlarına gelmektedir (Olivelle 2006: 14; Aktaran: Can 2020: 15). Bütün bunların yanı sıra başlıkla ilgili temel sorun ‘tantra’ kelimesinin anlamıyla ilgilidir. Bu konuda bilim adamları çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Hertel bu kelimeyi “hileli durum” olarak çevirir. Onun fikrine göre Tantrākhyāyika başlığı birçok Tantrākhyāna’nın yanı sıra çalışmanın niteliğini belirtir. Thomas ise nīti ile tantranın birlikte olduğunu kabul eder, ama Hertel’in tantra hakkındaki görüşünü kabul etmez. Jacobi, Hertel’in Tantrākhyāyika açıklamasını ve tantrayı Kāvya sanatındaki “uçhvāsa”nın anlamına yakın bir anlamda olduğunu düşünmesini de hatalı bulur ve o başlıktaki tantra kelimesinin *Tantralardaki ākhyāyikalar koleksiyonu* olduğunu ifade eder (Artola 1953: 382; Aktaran: Can 2020: 15).

Bu eserin Hindistan’ın hangi bölgesinde yazıldığı bilinmemektedir. Pañçatantra’nın tarihiyle ilgili araştırma yapan bilim adamları arasında J. Hertel ve F. Edgerton yer almaktadır. Ünlü Alman oryantalist J. Hertel, Pañçatantra’nın vatanının Keşmir olduğunu ve biri Tantrākhyāyika ve diğeri Kshemendra olmak üzere iki nüshası olduğundan bahseder. Edgerton ise vatanının Güney Hindistan olduğunu ve dört nüshadan oluştuğunu söyler. Bunlar: 1. Somadeva’nın ve Kshemendra’nın güney Brihakatha’sı 2. Tantrakhyāvikā 3. Güney Pañçatantra’sı 4. Orijinal Pehlevi dili nüshasından Pūrṇabhadra’nın düzenlediği Tantrakhyāvikā ve Güney Pañçatantra’sının birleşimidir (Krishnamachariar 1906: 425-426).

Pañçatantra beş kitaptan meydana gelmiştir. Her bir kitap kendi içinde belli bir konuyu anlatmaktadır. Pañçatantra’ya ‘atha kathāmukham’ yani ‘böylece hikâye başlar.’ cümlesiyle giriş yapılır. Giriş kısmında Mahilāropya ülkesinin Amaraşakti adındaki kralın, sağduyudan yoksun, küstah ve cahil üç

oğlu vardır. Kral, kendinden sonra ülkesini emanet edeceği oğullarının bilgisizliğinden dolayı çok mutsuzdur. Bu duruma çare bulmaları için sarayındaki âlimleri görevlendirir. Ancak âlimler bu durumu düzeltebilecek tek kişinin Vishṇuṣarman adında bir brāhmaṇ olduğunu söylerler. Bunun üzerine kral, Vishṇuṣarman'ı çağırır. Vishṇuṣarman krala oğullarını altı ay içinde birer eğitilmiş veliaht haline getireceğine dair söz verir. Buna çok sevinen kral, oğullarını ona emanet eder. Prenslere yanına alan Vishṇuṣarman onlar için beş bölümden oluşan tantrayı oluşturur. Bunlar: Mitrabhedah (Arkadaşlığın Bozulması), Mitrasamprāptih (Arkadaşlığın Kazanılması), Kākōlūkīyam (Kargalar ve Baykuşlar), Labdhapraṇāṣam (Kazanılmış Şeylerin Kaybı) ve Aparīkṣitākāram (Düşüncesiz Davranış)'tır. Böylece Vishṇuṣarman söz verdiği gibi altı ay içinde üç prensi mükemmel bir âlime dönüştürür (Vishṇuṣarman 2020: 17).

Pañcatantra'nın 50 dilde 200'den fazla nüshası olduğu varsayılmaktadır. Pers Kralı Anuṣirva'nın hükümdarlığı (M.S. 531-579) sırasında, İranlı hekim Burzoe veya Burzuyeh⁴ tarafından Pehlevi diline çevrilmiş ve çevrilen masallar kitabı Karaṭaka ve Damanaka adı altında birleştirmiştir. Bu Pehlevi çeviri kayıptır. Daha sonra bu eser M.S. 570'de Bud tarafından eski Süryani diline ve MS 750'de de Abdullah İbn-i Mukaffa tarafından Arapçaya çevrilmiştir. Bunlar elimizdeki nüshalardır.

Tantrākhyāyikā'yla birlikte Pañcatantra çeşitli dünya dillerine çevrilerek eşsiz bir değer elde etmiştir. Şimdiye kadar 60 dilde yaklaşık 200 versiyonu vardır. Bundan başka Hint alt kıtasında orijinal prototipine daha az sadık kalınan kimi daha uzun kimi daha kısa farklı düzeltilmiş metinleri de bulunmaktadır. Bir yandan Pañcatantra ve Ezop fablları arasında diğer yandan da La Fontaine'le arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir. Hint versiyonunun orijinalliği ve benzersizliği neredeyse tüm araştırmacılar tarafından kabul edilmiştir. Benfey Pañcatantra'nın Buddhist Cātakalar'dan esinlendiğine kanıtlamaya çalışmış, ancak bu esinlenmenin kanıtı Hindistan'ın ortak

⁴ Burzoe, Hindistan'ın bir yerinde ölüme çare olan bir bitki bulunduğunu öğrenmiş ve bunu elde etmek için Hindistan'a gitmiştir. Uzun ve yorucu araştırmalar yapmış, neticede bu bitkiyi bulamayacağını anlamış, geri dönmeye karar verdiği bir sırada bir Hintli bilgine rastlamış ve başından geçenleri ona anlatmış. Bir dağda bulunduğu söylenen bitkinin ölüyü dirilttiğini işittiğini fakat bulamadığını söylemiş. Hintli bilgin bu sözde bir mecaz bulunduğunu, “dağ”dan kastedilen şeyin, bilginler; “bitki”den kastedilen şeyin, bu bilginlerin sözleri; “ölü”den kastedilen kütüphanesinde saklı bulunan “Pañcatantra” adlı kitapta toplanmış olduğunu söylemiş. Burzoe bir yolunu bulup bu kitabı Pehlevi diline tercüme etmiştir (Çağdaş 1962: 70).

mirasından kaynaklanıyor olması muhtemeldir. Popüler masallar ve fabllarla ilgili çeşitli eserler, takip eden yüzyıllar boyunca Sanskrit düzyazı ile oluşturulmuş, çoğunlukla Brhākathā ve Tantrākhyāyikā yani Pañcatantra'dan esinlenen Vetālapañcavimṣatikā, Simhāsanadvātrimṣika (Vikramaçarita), Mādhavānalakāmandalākathā, tarihi ve yazarı bilinmeyen Śukasaptati, Śivadāsa'nın Kathārṇava'sı, Vidyāpati'nin Puruṣaparīkṣā'sı, ünlü Maithili şairi ve Ballāla'nın (Vallabha) Bhocaprabandha'sına ilham vermiştir. Bunların yanı sıra iki Cain koleksiyonu Prabandhaçintāmaṇi ve Prabandhakoṣa'dan da özellikle bahsediyor (Bhattcharya 1991: 261).

Tüm dünyada tanınan La Fontaine “Balıkçıl ve Yengeç”, “Kaplumbağa ile İki Kuğu”, “Demir Yiyen Fare”, “Kaplan Postu Giyen Eşek”, “İki Başlı Yılan” gibi masalları Pañcatantra'dan alınmıştır. La Fontaine masalların ana motifini almakla birlikte anlatımında bazı farklılıklar yapmıştır. Pañcatantra'nın Labdhapraṇāṣam (Kazanılan Şeylerin Kaybı) adlı 4. kitapta yer alan “Kaplan Postu Giyen Eşek” masalı şöyle anlatılmıştır: Çamaşırcının birinin zayıf, çelimsiz bir eşiği varmış. Çamaşırcı eşiğinin güçlenmesi için onu götürüp mısır tarlasına bırakmış, tarla sahibi kızıp da onu kovalamasın diye de üstüne bir kaplan postu bırakmış. Eşek üstünde kaplan postu olduğu için mısırları yerken hiç kimse korkularından onun yanına yaklaşmıyormuş. Ancak bir müddet sonra tarla sahibi eşiği öldürmeye karar vermiş, eline ok ve yay alarak yavaşça eşiğin yanına yaklaşmış. Eşek ise yanına gelenin dişi bir eşek olduğunu zannederek anırmaya başlamış. Gerçeği anlayan tarla sahibi eşiği bir güzel dövüp tarlanın dışına atmış (Vishṇuṣarman 2020: 259-261). La Fontaine anlatımında ise eşiğin kulaklarının postan çıkması sonucunda eşek kendini ele vermiştir. La Fontaine'nin bu masalı Pañcatantra'nın bir çevirisi olan Kelile ve Dimne'den almış olduğu da varsayılmaktadır.

Pañcatantra'nın en önemli nüshası Bengal dilinde derlenen Hitopadeśa'dır. Hitopadeśa'daki olayların ana kaynağı Pañcatantra'dır. Ancak, Nepal nüshasına kadar uzanan güney Hindistan Pañcatantra'sına da dayandırılan bu eserin Kuzey-Batı nüshası tamamen yeni bir çalışmadır. Yazarı olarak Nārāyaṇa kabul edilir ve M.S. 9. ve 14. yüzyıllar arasında yazılmış olduğunu tahmin edilmektedir. Eserin yazarı olarak kabul edilen Narayana çalışmasının Önsöz'ünde eserinin Pañcatantra'ya ve bir diğer masal kitabına dayandığını açıkça ifade etmektedir. Ancak diğer kitap hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. (Nārāyaṇa 1998: 1; Winternitz 1998: 326). Nārāyaṇa Hitopadeśa'yı meydana getirirken her ne kadar

Pañcatantra'dan yararlanmış olsa da yine de özgün bir eser meydana getirmiştir. Pañcatantra'nın birinci ve ikinci kitabını ters yüz etmiş, üçüncü kitabını da ikiye bölerek 'Savaş' ve 'Barış' olarak adlandırmıştır. Beşinci kitabın özünü bu iki kitabının içine dâhil etmiş, ancak çerçeve öyküyü ve içi içe geçmiş öyküleri almamıştır. Böylece kitap dört bölümden meydana gelmiştir. Bu dört kitap: 1. Dostluğun Kazanılması, 2. Arkadaşlığın Bozulması, 3. Savaş ve 4. Barış. Hitopadeşa'da da tıpkı Pañcatantra gibi prenslere hayvanlar aracılığıyla yöneticilik, adalet, erdem gibi konularda eğitim vermek amacıyla kaleme alınmıştır.

Eser, dindışı bir eserdir. Öğretiler büyük çoğunlukla yaşama ilişkin, deneye dayanan, bilimsel temelli öğretilerdir. Örneğin; "kimse kimsenin durduk yere dostu veya düşmanı değildir, dostluğu ve düşmanlığı belirleyen davranıştır" derken veya "işler ters gittiğinde kişi kaderine söver, ancak bunun kendi işlerinden olduğunu bilmemek budalalıktır" derken, hep bu somut dünya görüşünü hissederiz (Nārāyana 1998: xi).

Bu eser ilk olarak 1787'de Londra'da, 1790'da Paris'te çevirileri basılmıştır. 1884'de de Max Müller tarafından Almancaya çevrilmiştir. Ayrıca 1884'de Viyana'da, 1888'de Leipzig'de farklı çevirileri basılarak Batı dünyası kültürüne kazandırılmıştır (Nārāyana 1998: xii).

Buddhist Edebiyatında Fabl Eserler: Cātākalar

M.Ö. 500'de yaşamış olduğu tahmin edilen Buddha'nın vermiş olduğu vaazlar, ölümünden 2-3 yüzyıl sonra Buddhist rahipler tarafından bir araya getirilmiş ve Tripitaka adı altında toplanmıştır. Buddhistler Rāmāyaṇa, Mahābhārata ve Harivaṃśa'daki hikâyeleri kısaltarak almışlar ve kendileri de 500 hikâye daha eklemişlerdir. Ancak bu 500 hikâyeden çok az bir kısmı gerçek Buddhist öğeler taşımaktadır. Mahābhārata'da fabllar ve masallar din, felsefe ve politik fikirlerin yayılması amacıyla anlatılırken, Buddhist edebiyatında ise Buddhist felsefe ve düşüncenin diğer benzer düşüncelere karşı üstünlük kurması için anlatılırdı. Sutta Piṭaka'nın Khuddaka Nikāya'sı buna iyi bir kanıttır. Khuddaka Nikāya'nın en ilginç bölümlerinden biri, Buddha'nın ilk doğumlarının anlatıldığı Cātākalar olarak bilinen hikâyeler koleksiyonudur. Buddhist rahipler kadim Hintlilerin dünyevi olan hikâyelerinden yararlanarak, onları birer Cātakaya dönüştürmüşlerdir. Bu nedenle Cātaka koleksiyonu fabllar, peri masalları, ahlaki anlatıların, romantik masallar ve dini efsanelerin hazinesi haline gelmiştir ancak bunların

çoğunun kökeni Buddhist değildir. Cātakalar düz yazı ve beyit karışımı olarak meydana getirilmiştir. Bu oluşumda beyitler düz yazılara canlılık kazandırmak, düz yazı ise beyitlerdeki ahlaki öğretiyi açıklamak ve yorumlamak için kullanılmıştır. Cātakalar içerik, biçim ve kapsam açısından büyük farklılıklar göstermektedir. Bir araya gelmiş kısa öyküler kapsamlı bir derlemeyi ortaya çıkarır. Bu kısa öykülerin yanı sıra Cātakalar, Pañçatantra'nın farklı yorumlarının da olduğu çok sayıda fablı da içermektedir. Pañçatantra'nın çerçeve öyküsü aslan ve boğanın hikâyesi Cātakada yeniden ele alınmıştır. Yine kalbini incir ağacında bıraktığını söyleyerek timsahı alt eden maymunun birkaç farklı anlatımı da vardır. Bu hikâyelerin çoğu Hint edebiyatının dışında diğer ülkelerin edebiyatlarına da geçmiştir (Mukherji 1991: 278-279). Cātakalarda yer alan fabllarda, hayvanlar Buddha ve Bodhisattvalar'ın bedenlenmiş halleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Buddha hayvan karakterine bürünmüş olarak anlattığı hikâyelerin sonunda, anlattığı hikâyenin kahramanının kendisi olduğunu ve bu hikâyelerin çok eski zamanlara ait olduğunu söyleyerek, kendisinden çok eski zamanlarda da yaşamış olduğunu anlatır (Ruben 1947: 10). Örneğin Cātaka 12'de anlatılan hikâyede Benares kralı Brahmadatta avlanmayı çok sevmektedir. Kralları bu durumdan çok yorulmuşlar ve bu kurtulmak için geniş bir bahçeye birçok ceylan sürüsü getirip koyarlar. Ceylanlar bir gün bu durumdan rahatsız olurlar ve krallarına gidip şikâyet ederler. Ceylanların kralı ise ceylan şekline girmiş olan Buddha'dır. Buddha, ceylanların paniğe kapılmamaları için onlara, av olmaya gidecek ceylanı kura ile çekmelerini öğütler. Buddha'nın bu öğüdüne uyarak her gün bir ceylan av olmak için gider. Bir gün sıra hamile bir ceylana gelir. Hamile ceylan arkadaşlarına giderek yavrusuna acımalarını ve sırayı kendi üstünden almalarını rica eder. Fakat hiç kimse bunu kabul etmez. Hamile ceylan krallarına giderek aynı ricaya ona da tekrarlar. Buddha ceylanın ve yavrusunun hayatını kurtarmak için anne ceylanın ricasını kabul eder. Ceylan şekline girmiş olan o kadar güzeldir ki Kral Brahmadatta onun hayatını bağışlamak istedi. Fakat Buddha sırası geldiği için ölüme hazır olduğunu söyler. Ancak Kral Brahmadatta yaptıklarından dolayı çok üzülür ve o günden sonra ava çıkmaya tövbe eder (Ruben 1941:13).

Diğer Buddhist masal kitapları da Avadanalardır. Bunlar da herhangi bir yaratığın ilerde Buddhalık seviyesine erişmek için yaptığı "büyük işleri" konu ederler. Bunlar da İsa'dan önceki zamanlardan beri bilinen öykülerdir. En eskilerinden olan Avadanaşataka M.S. 3. yüzyılda Çinceye çevrilmiştir. Gerek

düzyazı gerekse şiir biçiminde yazılmış olan Divyavadana (Kutsal Başarılar) bu türün doruk noktasıdır. Brahmanların kuvvet ve kudretlerini göstermek için anlattıkları öykülere karşılık Budhistlerinki çok farklıdır. Bunlar insan şefkat ve merhametinin son sınırını gösteren ve Brahman egemenliği dâhil, her türlü şiddet ve zorbalığın karşısında olan düşüncelerin bir yansımasıdır. Bu masallardan bir kısmı Uygur Türkleri arasında da yayılmış ve günümüze kadar gelmiştir (Kaya 1995: 24).

Sanskrit Edebiyatı Masal Koleksiyonları: Şukasaptati, Vetālapañçavimṣati, Kathāsaritsāgara, Simhāsanadvātrimṣatika

Papağanın 70 hikâyesi yani Şukasaptati şüpheli tarihiyle popüler diğer bir masal serisidir. Bu esere de diğer anlatı eserlerinde olduğu gibi büyük eklemeler yapılmıştır. Var olan eserin birbirinden farklı birçok nüshası vardır. Popüler Hint dillerine ve birkaç başka dilde de çevirileri olmasına rağmen orijinal hali kayıptır. Şu anda var olan metin daha sonraki bir döneme aittir, orijinal eserin ise çok daha eski bir döneme ait olduğu kesindir. Richard Schmitdt's yayını ve çevirisi bize bu eserin iki nüshasını- biri basit diğeri süslü- tanıtmıştır (Winternitz 1998: 378). Bu metinlerin her ikisi de hiçbir şekilde önceki ve sonraki düzeltmelerle bağlantılı değildir, basit metin daha eksiksiz olan kaybolan metinden alıntıdır. Bununla birlikte bu kayıp metnin süslü metine daha yakın olduğu tahmin edilmektedir. Süs ve eklemeler içeren ikinci süslü metin zamanla birinci metinden uzaklaşmış olmasına rağmen öyküler basit metinden daha iyi bir şekilde anlatılmıştır. Bunun yanı sıra her ne kadar metinde değişiklikler olsa da çerçeve öyküsü orijinaline sadık kalmıştır. Hikâyelerin başında ve sonunda anlatı dizeleri vardır. Epigramlar kısmen Sanskrit kısmen de Prākṛit'tir. Pek çok aforizma kıtası özellikle Pañçatantra ve diğer anlatı eserlerinde de tekrarlanır. Hikâyelerin bazıları, özellikle kurgular, Pañçatantra'nın bir veya diğer nüshalarından ve bir kısmı da Cain nüshasından alınmıştır. Diğer yandan zina hakkındaki hikâyelerin çoğu Şukasaptati'nin eski bir nüshasından daha yeni bir nüshasına girmiştir. Orijinal Şukasaptati'nin yazarının kim olduğu ve ne zaman yazıldığını konusunda kesin bir karara varmak mümkün değildir. Bu eser sık sık diğer Avrupa dillerine çevrilmiştir. Ünlü Farsça çevirisi olan Tutiname dünya edebiyatı için oldukça önemli bir çeviridir. M.S. 14. yüzyılın başlarında Şukasaptati'nin Farsça çevirisi vardı, ama bu çeviri kaba ve iyi bir çeviri değildi. Bu kötü çeviri ise Hâfız ve Sâdi'nin çağdaşı Nachschabi'yi süslü bir çalışma yapmaya sevk etmiştir. Nachschabi'nin çevirisi olan "Papağan Kitabı" 18. yüzyıl ya da 19. yüzyılın başlarında Kadiri tarafından yapılan

Farsça çevirisine dayanmaktadır ve Nachschabi'den 100 yıl sonra Türkçe nüshası hazırlanmıştır. Nachschabi'nin kendisinde belirttiği gibi uygusuz hikâyelerin çoğunu çıkarmış ve diğer Hint hikâyelerinden özellikle Vetālapañçavimṣati'den hikâyeler koymuştur. Birçok Hint hikâyesi Batı Asya ve Avrupa'da değer kazanmıştır. Dünyada hiçbir eser Şukasaptati'nin (15/1) kadar ünlü olmamıştır (Winternitz 1998: 380-382).

Kitapta bir papağanın anlattığı hikâyeler yer almaktadır. Kadın-erkek ilişkilerini konu alan bu masalların anlatımında özellikle didaktik bir üslup tercih edilmiştir. Ayrıca eserin öğüt verici mesajlar içermesi, toplum içindeki değerini ve kalıcılığını arttırmıştır. Birçok edebi otoriteye göre Doğu edebiyatının masal alanındaki en önemli eserlerindendir. Tûtî-nâme'de anlatılan masallardan biri de Thomas Mann'ın da eserinde kullandığı Vetālapañçavimṣati'nin 6. masalı “Değişen Kafalar” motifidir. Tûtî-nâme'de bu motif şu şekilde ele alınmıştır: Vaktiyle Hint padişahlarından birinin oğlu ülkenin çeşitli yerlerini gezdiği sırada bir Hindu mabedinin içinde eşine benzerine rastlanmaz güzellikte bir genç kız görür. Âşık olan veliaht eğer bu kız bana nasip olursa kendimi bu mabetteki putların huzurunda kurban edeceğim diye adak adar... Sonunda genç kızla evlenen veliaht evlendiği gece adağını hatırlar ve mabede giderek kendini kurban eder. Mabetteki din adamı padişahın kendisini suçlayacağından korktuğu için kendini öldürür. Mabede gelen veliahdın güzel ve genç karısı gördüklerine inanamaz. Tam kendi canına kıyacağı sırada ilahi bir ses ona; ‘Ey temiz güzel genç kız, bu iki kurbanın başlarını eskisi gibi gövdeleri üzerine yerleştir. Canlanmaları için de dua et.’ der. Kız ilahi sesin kendisine söylediklerini yapar ve iki adam da canlanır (Tûtî-nâme t.y. 125-126).

Dünya edebiyatında yerini almış bir diğer eser ise Vetālapañçavimṣati yani Vetāla'nın yirmi beş öyküsüdür. Tıpkı Pañçatantra gibi dünya edebiyatında büyük yer edinmiş bir masal kitabıdır. Bu eserin de tıpkı diğer Hint eserlerinde olduğu gibi en eski nüshası kayıptır. Daha sonraki dönemlerde meydana getirilen nüshalar sayesinde günümüze kadar gelmiştir. Vikrama ve Vetāla'nın hikâyeleri Kshemendra'nın ve Soma Deva'nın Brihakatha'nın nüshalarında bulunur. Bu nüshaların Brihakatha'nın orijinalinden farklı bağımsız birer nüsha olduğu tahmin edilmektedir. Bunlar Buddhasvamin'in nüshasında bulunmazlar ve ayrıca bu yirmi beş hikâye, birçok nüshası olan Vetālapañçavimṣati tarafından da desteklenir. Bunların en önemlileri de muhtemelen Şiva Dasa ve Cambhala Datta'dır (Winternitz 1998: 367-368).

Çerçeve hikâye oldukça etkileyicidir. Kral Trivikrama Sena'ya (sonraki hikâyelerde Vikrāditya) her gün (bazı kaynaklarda her yıl) bir münzevi meyve getirir ve meyvenin içinde bir mücevher olduğunu söyler. Minnettarlık içinde münzeviden mezarlığa gitmesini ve orada ağaçta asılı olan cesedi getirmesini ister. Tantrik ayın için münzevinin bu cesede ihtiyacı vardır. Bu çerçeve öykü bu masalların Tantrizm ikliminde ortaya çıktığını göstermektedir (Chaitanya 1977: 370; Winternitz 1998: 367). Bununla birlikte anlatıların çoğu, büyücülüğün güçlü bir rol oynadığı masallar, komik ve trajedi öyküleridir ve bunların herhangi bir dini bakış açısıyla yorumlanan bir temaları yoktur. Eserin kökeninde ne Buddhizm ne de Cainizmle ilgisi vardır. Pañçatantra'da da olduğu gibi sadece bazı birkaç özdeyiş Buddhizm ve Cainizmle ilgilidir, ama çoğunluğu ortak münzevi bir şiire aittir. Epigramların geri kalan kısmı yaşam kurallarını içerir ve kısmen de dharmasāstra, nītiśāstra ve kāmāsāstranın didaktik özüne aittir (Winternitz 1998: 368).

Vetālapañçavimṣati "Hortlağın Yirmi Beş Öyküsü" eserin altıncı masasında anlatılan kesilen başlarla ilgili öyküden, ünlü Alman yazar Thomans Mann 1930 yılında "Die Vertauschten Köpfe"⁵ adlı eserinde kesilen başlarla ilgili motifi konu almıştır. Mann'ın ele aldığı bu motif Hortlağın Yirmi Beş Öyküsünden farklılık göstermektedir. Trajik bir şekilde sonlanan Mann'ın eseri için Ruben şöyle bir anekdot paylaşmıştır: *Thomas Mann'ın değişen kafalar motifi toplumu etkileyen bir unsur olarak hala varlığını sürdürmektedir. Öyle ki Amerikalı güzel bir dansçı Bernhard Shaw'a şunları yazmıştı: 'Üstad, biz bir çocuk doğurmak için evlenmeliyiz. Zira siz dünyanın en akıllı erkeği ben de en güzel kadınıyım.' Shaw ise şöyle cevap vermiştir: 'Eğer doğacak çocuğun şekli bana akli da size benzerse ne yaparız.'* (Ruben 1941: 644-645).

Vetālapañçavimṣati Hint edebiyatı tarihinde ve dünya edebiyatı tarihinde de eşit bir öneme sahiptir. Bu eser, Bengali, Telegu, Gucarat, Kanares gibi birçok Hint diline de çevrilmiştir. Sanskrit aslından Hint dilline ilk çevirisi, Batı Hint diyaleği Brac Bhasha'ya 1699-1743 yılları arasında yapılmıştır.

⁵ Kocasının aklını ve kültürünü, arkadaşının ise bedenini seven kadın iki erkek arasında kalmıştır. Karısının arkadaşına karşı olan aşkını öğrenen adam başını keser. Karı-koca arasına girdiği için de adamın arkadaşı da kendini kurban eder. Bir şekilde adamlarının başlarının değişmesi sonucunda kadın ideal kocaya kavuşur. Ancak bir müddet sonra adamlar başları değişmeden önceki bedenlerine benzerler. Eserin sonunda iki adam anlaşarak kalplerine kılıç saplayarak ölürler, kadın da onların bedenleriyle birlikte kendini yakar.

1805 yılında da “Baital Paçisi” adıyla Hindî diline çevrilmiştir. Hint dillerinin yanı sıra başta İngilizce olmak üzere pek çok Batı diline de çevrilmiştir.

Hint kültürüne ait diğer önemli bir masal serisi ise Kathāsaritsāgara yani Masal Irmaklarının Okyanusu adlı eserdir. Somadeva’ya mal edilen bu eser, tıpkı okyanusa akan bir öykü denizinden meydana gelmiştir. Vatsa Kralı Udayana’nın oğlu Naravāhanadatta ve aynı zamanda Şiva’nın öfkesiyle bedensiz hale gelen Kama’nın yeni vücut bulmuş haliyle ilgilidir.

Gunādhyā’nın Bṛhatkathā’sının Keşmir nüshası iki farklı versiyondan meydana gelmiştir. Bu iki versiyondan Bṛhatkātmañcarī daha eski olanıdır ve yaklaşık olarak 1037’de Kşemendra tarafından yazılmıştır. Diğer versiyon ise 1063-1081 yılları arasında Somadeva’nın yazdığı Kathāsaritsāgara’dır. Gunādhyā’nın yaşadığı dönem hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Ancak eldeki verilere göre onun M.S. 1-6. yüzyıllar arasında yaşamış olduğu doğrultusundadır.

Somadeva, Keşmir’in sivil çarpışmalarla parçalandığı bir dönemde yaşamış ve eserinde entrika ve acılarla dolu bu döneme dikkat çekmiştir. Bu kapsamlı eser, gerçekte popüler şiirin görece güzellikleriyle süslü şiirin mükemmelliklerini birleştiren bir çalışmadır. Kelime oyunları, benzetmeler, konuşma şekilleri ve süslü vezinler kullanılmıştır. 18 bölüm (Lambaka) ve 22.000 beyittir ve iç içe geçmiş 350 hikâyeden oluşmaktadır. Bu hikâyelerde çeşitli Vedik dönem mitlerinden, Rāmāyaṇa ve Mahābhārata’dan, Pañcatantra masallarından Vetālapañçavimśati masallarına kadar çok sayıda öykü, efsane ve masal serisine yer verilmiştir. Ama ana konu, Vatsa kralı Udayana ile eşleri Vāsavadatta ve Padmāvati’nin başlarından geçen maceralar, daha sonra da Vatsa kralının oğlu Naravāhanadatta’nın yaptığı çok sayıda evlilikle örgülenmiş olan maceralardır (Kathasaritsagara 2011: viii-ix).

Penzer (Aktaran: Kaya 2011: xvi)’e göre; Kathāsaritsagara, dünyanın görüp göreceği en büyük masal külliyyatı ve bir başyapıt, şairi ise Avrupa edebiyatını Boccaccio, Goethe, La Fontaine, Chaucer ve Shakespeare’e kadar etkileyen bir şair, roman türünün babası olarak tanımlayacağımız bir Kavya üstadıdır.

Keşmirli yazar Somadeva’nın eseri Kathāsaritsagara’nın son masalı olan Muladeva’nın Hikâyesi “Fesleğenci Kız” adıyla Anadolu’ya buradan da Avrupa’ya geçmiştir. Masalın teması “İşin Sonuna Bakmalı veya Yeter ki Sonu İyi Bitsin” Shakespeare tarafından yazılan All’s Well That Ends Well

komedyasının da tohumlarını oluşturduğu söylenmektedir. Uccain’de yaşayan Muladeva Pataliputra halkının keskin zekâlı, espri anlayışları yüksek insanlar olduğunu duyar. Bunun üzerine arkadaşı Sasin’le birlikte yola çıkar. Yolda mango toplayan bir genç kız görürler. Muladeva genç kızdan mangoların bir tanesini kendisine verip veremeyeceğini sorar. Kız muzip bir şekilde sıcak mı soğuk mu diye sorar. Kızın ne demek istediğini anlamayan Muladeva her ikisinden de der. Kız bir-iki mangoyu tozun içine attıktan sonra alıp Muladeva’ya verir. Muladeva mangoların üzerindeki tozları temizlemek için üflemeğe başlar. Bunun üzerine kız gülererek bakın bunlar ne kadar sıcak ki üflüyorsunuz, şimdi de bu soğuk mangoları alın der. Muladeva kızın oynadığı oyun karşısında çok kızar ve ondan intikam almaya ant içer... Bir müddet sonra kızla Muladeva evlenirler ve evlendikleri gece Muladeva kıza onunla intikam almak için evlendiğini söyleyerek, onu terk eder. Ancak kız kılık değiştirerek Muladeva’nın peşine düşer. Kızı tanımayan Muladeva onunla birlikte olur ve oğulları olur (Kathasaritsagara 2011: 41-47). Fesleğenci Kız yani Türk versiyonunda da olay örgüsü hemen hemen aynıdır. Hint versiyonunda mango toplayan kız Türk versiyonunda fesleğen toplamaktadır.

Binbir Gece Masalları’nın kaynağı olarak da Kathāsaritsagara gösterilir. Hemen hemen tüm dünya dillerine çevrilmiş, yazılış tarihi tam olarak bilinmeyen anonim bir eserdir. Genel olarak üç kaynaktan yani Fars ve Hint Masalları, Fars ve Hint kaynaklı Bağdat Masalları ve Mısır Masallarından yararlandığı tahmin edilmektedir. Birbirinin içine geçmiş anlatım tarzını Hint masal anlatım tarzından almıştır. Tüccarla İfrit, Balıkçıl ile Dev gibi masallarını doğrudan Hint masallarından aldığı düşünülmektedir (Binbir Gece Masalları 2007: 5-6).

Hint kültürüne mâl olmuş bir diğer eser grubu ise Simhāsanadvātrimṣatika “Tahtın Otuz İki Hikâyesi”dir. Bu eser aynı zamanda Vikramaçarita “Vikrama’nın Hayatı ve Kahramanlıkları” olarak da adlandırılır. Bu çalışmanın önemi, birbirinden çok farklı ve ayrı ayrı düzeltilmiş metinlerde gösterilen çok sayıdaki el yazmalarıyla ortaya koyulmaktadır. Güney Hindistan’da anlatılan metin, orijinal metine en yakın olanıdır. Bunun yanı sıra bir yandan çok kısaltılmış diğer yandan da çok fazla genişletilmiş ve düzeltilmiş bir Güney Hindistan metini de vardır. Sadece bazı hikâyelerin iskeletinin korunduğu, ahlaki öğenin genişletildiği üçüncü bir Kuzey Hindistan nüshası daha vardır. Çok fazla genişletilmiş, çok iyi bir şekilde korunmuş ve ahlaki derslerle dolu Cain nüshasında hikâyeler,

Cainizm'den etkilenmiştir. Bu nüshanın özelliği her öykünün başında ya da sonunda hikâyelerin esas amacını özetleyen bir dizenin yer almasıdır. Bu nüsha muhtemelen Māharāṣṭrī diyalektinde yer alan metne dayanarak Muni Kṣemamkara tarafından derlenmiştir. Vararuçi'ye atfedilen Bengal nüshası ise Caina nüshasının Brāhmaṇik bir uyarlamasıdır (Winternitz 1998: 371).

“Tahtın Otuz İki Hikâyesi”ndeki hikâyeler kendi başlarına oldukça olağanüstü bir anlatıma sahip olmasına karşın Vetālapañcaviṃṣati hikâyeleri kadar da eğlenceli değildir. Açıkçası hikâyeler kısmen çocukça ve çoğunlukla da Cain etkisi altında kalmış olabilir. Bu hikâyeler başlangıçta hiçbir şekilde bir ahlak kılavuzu değildir, en azından Cain ahlak kılavuzu hiç değildir. Hikâyelerin orijinal karakterleri Cain biçim ve çarpıtmasıyla önemli ölçüde farklı hale gelmiş gibi görünmektedir. Kralın yüreğinin yüceliğini tanımlayan hikâyeler tamamen değiştirilmiştir hatta öyle ki onu herhangi bir dilencinin isteğini geri çevirmeyen ve her zaman kendini uğruna feda etmeye hazır bir Cain rahibi olarak göstermiştir. Ama doğrudan basmakalıp bir üslupla, ilk önce kralın cesaretini nasıl gösterdiği, cesaretiyle ilahi bir varlıktan lütuf elde ettiği ve bunu büyük bir cesaretle öncelikle dilenciye sunduğu anlatılır. Hikâye, Vikramāditya'yı hayatını her zaman şansa bırakmaya hazır korkusuz bir kahraman olarak gösterildiğinden sonuçta, lütuftan vazgeçme ve iç değerlendirme izlenimi yaratmaktadır. Onun bazı arzularını yerine getirmek ve tanrıçaya tapmak için Vikramāditya'nın kendi kafasını kesmeye çalıştığı olay, sık sık tekrarlanır ama bunu yapması tanrıça tarafından engellenir ve istekleri yerine getirilir. Bununla birlikte bahsi geçen kafa kesme geleneği, Cainist kültürüne ait değildir; Hindu Tantra ve Durgā kültüne aittir.

Simhāsanadvātrimṣatika'nın bütün nüshalarında çerçeve öykü Kral Bhoca'ya ve Dhārā'ya atıfta bulunulur. Bu eser M.S. 11. yüzyıldan daha eski bir zamana ait olamaz. Muhtemelen Bhoca'nın hükümdarlığı süresince onun şerefine yazılmış bir eserdir. MS yaklaşık olarak 1574'de Ekber'in emriyle Farsçaya çevrilmiştir (Winternitz 1998: 371-376).

Kral Vikramāditya diğer birçok anlatı eserinin de kahramanıdır. Bu eserlerden biri Bhatta Vidyādhara'nın öğrencisi Ānanda'nın Mādhavānala-Kāmakandalā-kathā'sıdır. Bu hikâyenin konusu oldukça ilginçtir. Uzun süre birbirlerinden ayrı kalan Brāhmaṇa Mādhavānala ve dansçı kız Kāmakandalā'nın Kral Vikramāditya'nın çabalarıyla bir araya gelmelerini anlatır. Bu masal çoğu Vetālapañcaviṃṣati'de geçen çok sayıda Sanskrit ve Prākṛit beyitlerin de yer aldığı sade ve doğal bir düzyazıyla kaleme alınmıştır.

Bir diğ er eser ise Kral Vikram aditya'nın kahramanlıklarından bahseden Vikramodaya hik aye koleksiyonudur. Tek bir el yazmasında korunan bu koleksiyon pop ler Hint dillerine ve İngilizceye  evrilmiştir. Bu kitapta Vikram aditya bilge bir papağan formunda g r n r.

Pañ adañ a hattra-pranbandha “Beş değ nekle bağlı (Vikram aditya'nın) şemsiyesi” 15. y zyıldan sonra bir Cain tarafından derlenmiş masal serisidir. B y  ve b y c l k hik ayelerinin yanı sıra harika maceralarla dolu ve Vikram aditya'nın g  l  bir sihirbaz olduğu g zel bir eserdir. Dili saf Sanskrit değildir, ancak Sanskrit M rv r'da konuşulan pop ler M rv r  diyalektiği ile karışıktır.

Ger ekte bir destan formunda olan, i erik olarak da bir kitap tanımına daha uygun olan bu  alışma Ananta'nın V ra aritra'sıdır. 30 adhy ya da Vikram aditya'ya karşı şaliv hana'nın m cadelesini, şaliv hana'nın ortak h k mdarı olan ş draka'nın ve daha sonra oğlu şaktikum ra'nın maceralarının anlatıldığı bir girişle başlamaktadır. Ancak daha sonra onunla  atışmaya girer ve Vikram aditya'nın halefleri ve diğ er kahramanlarla birleşerek d şmanını yener. G r n şe g re bu tarihi isimlere rağmen destansı mitolojik efsanelerle doludur ve ana konuya  ok sayıda hik ye eklenmiştir. Benzer bir  alışmada şivad sa tarafından yazılan şaliv hana'nın şiirsel biyografisi olan şaliv hanakath 'dır.

Bu masal serilerinden başka daha az bilinen masal serileri de vardır. Soma andra'nın 126 Cayna  yk s n  i eren Ka h mahod dhi “B y k Deniz   k leri” adlı eserini M.S. 1504'de yazmıştır. Masal Karp raprakara'nın hik yesiyle başlar. Cagannathamşira da  eşitli kaynaklardan derlediği  yk  koleksiyonuna Kathaprakaşa “Parlayan   k ler” adını vermiştir. M.S. 17. y zyılda yaşamış olan bu yazarın 27  yk s  vardır. Racavallabhapatka'nın 1524'de yazdığı  itrasenapadmavatikatha “ itrasena ile Padmavati   k s ” de bir başka masal kitabıdır. Samayasundara'nın Kalika aryakatha'sı “Gezgin  ulluğun   k s ”, Kavikuncara'nın Racaşekhara aritrasi, Vidyapati'nin 44   k l k Purushaparikaşa'sı da bir diğ er masal kitabıdır (Kaya 1995: 23).

Sonu  olarak; Hint anlatı edebiyatının  eşitliliği her zaman dikkat  ekici olmuştur. Sadece var olduğu coğrafyada değil hemen hemen b t n d nya edebiyatlarını da etkisi altına almıştır. Bu geniş ve muazzam edebiyatın masal koleksiyonunun eserlerinin maalesef orijinalleri kayıptır. Ancak, elde kalan  eviriler ve par a par a gelen n shalar sayesinde bu edebiyatın b y kl ğ ne şahitlik edebilebilmektedir.

Hint masal edebiyatına ait masallar hem doğulu hem de batılı bilim insanları tarafından çok ilgi görmüşlerdir. Batılı bilim insanlarının karşılaştırmalı masal çalışmaları yapmaları sayesinde bazı masalların kökenleri hakkında da bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bugün dünyaca bilinen birçok masal Pañçatantra ya da Kathāsaritsagara'ya ait olduğunu görmek ise şaşırtıcı değildir. Karşılaştırmalı masal çalışmaları ilk olarak Alman Hindolog Theodor Benfey tarafından yapılmıştır. Onun yaptığı çalışma sonrasında yine Alman Grimm Kardeşler de karşılaştırmalı olarak Alman halk masallarını toplamaya başlamışlardır. Bütün bu çalışmalar Hint masallarının kökenleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır.

Hint masalları, dine bağlı olmayan ahlak, erdem, akıl, namus gibi kavramları anlatan adeta bir el kitabı niteliğindedirler. Hint anlatı geleneğinin bir özelliği ise masala başlarken masalın konusuyla ilgili bilgi veren Giriş bölümünün olması, bir masal biterken başlayacak olan diğer masalın konusundan bahsedilmesi, masalların çerçeve öykülerinin olması, düzyazı ve özdeyişlerin birlikte kullanılmasıdır. Bu biçim Hint masal koleksiyonlarının büyüleyiciliğini arttırmaktadır.

“Hortlağın Yirmi Beş Öyküsü” olarak adlandırılan Vetālapañçavimṣati'de Kral Vikrama'nın omzuna oturarak masal anlatan Vetāla'nın her masal bitiminde sorduğu soru ve kralın cevabı, Beyaz Yacurveda'ya ait olan Vacasaneyi Samhita'da geçen, Brahmanlar'ın teolojik ve felsefi düşüncelerini karşılıklı soru-cevap şeklinde açıklama tarzına yani “Brahmodya”ya benzemektedir. Bu da bizlere masalların kutsal metinlerden, mitolojiden, tarihten ve destanlardan da yararlandığını düşündürmektedir. Masal anlatma geleneğinin çok eskilere dayandığı göz önüne alınırsa, masalların bu eserlerden yararlanmış olmaları, kendi toplumlarının sosyo-kültürel yapısına göre biçim almaları oldukça normaldir.

KAYNAKÇA

- Artola, T. George (1953). "The Title: Pancatantra" (<https://www.jstor.org/stable/23865241>).
- Bhattacharya, Bishnupada (1991). "Sanskrit Prose". *The Cultural Heritage of India*. Ed. S.N. Chatterji. Calcutta: The Ramakrishna Mission Institute of Culture. 253-272.
- Binbir Gece Masalları* (2007). Çev. S.M. Yurdatap. Ankara: Elips Yayınları.
- Çağdaş, Kemal (1962). *Pançatantra Masalları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Kaya, Korhan (1995). *Hint Masalları*. İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Krishnamachariar (1906). *History of Classical Sanskrit Literature*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
- Mukherji, Ramaranjan (1991). "Sanskrit And Sanskritic Fables". *The Cultural Heritage of India*. Ed. S.N. Chatterji. Calcutta: The Ramakrishna Mission Institute of Culture. 273-282.
- Nārāyaṇa (1998). *Hitopadeṣa*. Çev. M.R. Kale. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
- Olivelle, Patrick (2006). *The Five Discourses On Wordly Wisdom*. New York: New York University Press.
- Rigveda* (2014). Çev. K. Kaya. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ruben, Walter (1941). "Goethe ve Thomas Mann'ın İşledikleri Bir Hint Motifi" *İndoloji Araştırmaları, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Neşriyatı*. (1947). *Buddhizm Tarihi*. Çev. A. İtil. Ankara: A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: 58.
- Somadeva (2011). *Kathāsaritsāgara*. Çev. K. Kaya. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Upanishadlar* (2008). Çev. K. Kaya. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Vishṇuṣarman (2020). *Pañcatantra (Beş Kitap)*. Çev. H.D. Can. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tuti-name (t.y.). Çev. Şemsettin Kutlu. Ankara: Garanti Matbaacılık ve Neşriyat.
- Winternitz, Moriz (1998). *History of Indian Literature*. Vol:III. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.

HİNT TOPRAKLARINDA AK HUN VARLIĞI

*Müslüme Melis SAVAŞ**

Menşeleri konusunda tartışmaların devam ettiği Ak Hunlar birçok vesikada Eftalit, Ye-ta, Haytal, Hebtal, Hun gibi farklı isimler ile anılırlar. Ancak Hint vesikalarında yer alan Hūna ya da Sveta Hūna adlarının Ak Hunların Sanskrit dilindeki isimleri olduğu şüphesizdir.

Orta Asya'da bulunan Hun siyasi teşekkülünün parçalanması sonucu tahminen 350 yıllarında Altay Dağları'ndan ayrıldığı düşünülen Hunların batı kolunu teşkil eden Ak Hunlar önce Güney Kazakistan bölgesine, oradan da İtil'den batıya doğru geçerek Güney İran, Batı Afganistan ve Kuzey Hindistan'a doğru ilerler (Gürün 1981: 147). Tahminen 360 yıllarında İran topraklarına giren Ak Hunlar o tarihte hüküm sürmekte olan Sasani İmparatoru II. Şapur ile bir anlaşma yapar. Ancak 420 yıllarında Bahram Gur'un Sasani tahtına çıkmasıyla söz konusu anlaşma bozulur (Gürün 1981: 147). Batılıların barbar olarak adlandırdığı Büyük Hun soyundan olan Ak Hunlar İran Platosunda yer alan, günümüzdeki Tahran yakınlarındaki Rey'e kadar ulaşırlar (McGovern 1939: 410). Böylece Ak Hun ve Sasaniler karşı karşıya gelir. Söz konusu dönemde Sasani Şahı olan Bahram Gur, yapılacak olan istilaya karşı koyamayacağını düşünür ve bu istiladan vazgeçmeleri için Ak Hunlara yüklü miktarda para teklif eder. Ak Hun hükümdarı bu teklifi kabul eder. Bakteria'dan geri dönmeye başladıkları sırada Behram Gur ani bir darbe vurarak Ak Hun ordusunu bozguna uğratar (Gömeç 2012: 364). Bozgun sırasında Ak Hun hükümdarı ölür, karısı esir alınır ve daha önce yapılan anlaşma gereği alınan paralar Sasanilere geri verilir (Biswas 1973: 21-22; McGovern 1939: 410). Bu savaşın en önemli sonucu iki ülke arasındaki sınırın Amu Derya (Ceyhun) olarak belirlenmesidir (Gömeç 2012: 364; Gürün 1981: 148).

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, melis644@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7984-0800.

Bahram Gur öldükten sonra tahta Yezgird (438-457) çıkar ve Ak Hunların 454 yılında Yezgird'e karşı üstün gelmesine kadar (Gömeç-Çelikaş 2013: 9) Ak Hun ve Sasaniler arasındaki mücadeleler devam eder (Aradi 2001: 40). Bu başarısızlık Yezgird'in o güne kadar elde ettiği başarıların bir anda silinmesine neden olur (McGovern 1939: 410). 457 yılında Yezgird'in ölümüyle oğulları Hürmüz ve Firuz arasında çıkan taht kavgasında Ak Hun hükümdarı Aksungur'un (Kun Kan) desteğini alan Firuz tahta çıkmayı başarır (Skrine-Ross 1899: 130-138; Burry1889: 306; Biswas 1973: 22; Mesudi 2011: 232). Firuz'un tahta çıkmasına yardımcı olan Aksungur yardımları karşılık Ceyhun üzerindeki Tirmiz'in kendilerine verilmesine ister ve Tirmiz'i alır (Gömeç 2012: 366; Burry1889: 118-22; Deguignes 1923: 202; Litvinsky 1996: 143). Böylece Türkler doğuda Tarım Havzası'nın batı bölümüne, kuzeyde Amu Derya ve Sır Derya arasındaki Maverünnehir ve Tanrı Dağlarına kadar olan yerlerde hüküm sürmeye başlar (Gömeç 2012: 366; Gömeç-Çelikaş 2019: 9).¹ V. yüzyılın sonlarına doğru Ak Hunların bir kolu Hindikuş'u geçip günümüzde Pakistan bölgesinde yer alan Gandhāra'ya oradan da Pencap'a ulaşır (yaklaşık M.S. 450). Eden Partiger'in Kutsal kitaplardan Markandeya Purāna'da Sutlej nehrinin yukarı taraflarındaki vadilere Hundes denildiğini, bölgelerin Hūnalara ait olduğu yazar (Markandeya Purana LVIII, 1904: 380). Hindistan sınırları içine ilk kez bu dönemde girdiği bilenen Ak Hunların burada Maurya İmparatorluğu'ndan sonra ikinci büyük Hint İmparatorluğu olan Gupta İmparatorluğu² ile karşılaştığı bilinir. Ancak en eski Hint vesikalarından olan, M.Ö. 300-M.S. 300 yılları arasında yazıldığı tahmin edilen meşhur Hint Destanı Māhābhārata'nın Vana Parva LI, 1991 ve Sabha Parva XXXI, 1194-1195. bölümlerinde Hūnalar bahsettiği görülür (Mahabharata, ?: 76, 112).

¹ Tabari bu sınırları Gürcistan'dan Belh (Bakteria) ve Badahşan'ı içinde alan Toharistan'a kadar şeklinde tanımlarken Dinaveri de bu sınırlara Zabulistan'ın da tabii olduğunu ifade eder (Bkz. Biswas 1973: 23).

² Kushān İmparatorluğu'nun dağılması ile 4. asrın başlarında da siyasi dağılma devam etmiştir. Bu dönemde Kushānlar Batı Penjap'a, Sakalar ise Gucerat ve Malva'nın bir kısmına hükmediyorlardı. Kuzey Hindistan'ın geriye kalan diğer bölgeleri de küçük devletler tarafından yönetilmekte idi. (bkz. Majumdar 1954: 1) Bu sırada Magadha ülkesinde askeri niteliklere sahip olan Çandragupta adında bir lider tahminen M.S. 275 (320-321) yıllarında devletin sınırlarını Magadha'dan Allahabad'a kadar genişletti. (bkz. Bayur 1987: 83). Bu dönemde Hindistan, küçük beylikleri de kendilerine tabi tutan Guptalar, Hindistan'ın kuzeyinin yönetimini ele geçirmiş ve Maurya İmparatorluğundan sonra gelen ikinci büyük İmparatorluk olmuştur. Bilim, sanat ve dini açıdan pek çok konuda kendilerini geliştiren Gupta İmparatorluğu döneme ilim adamlarının da kullandığı "Altın Çağ"ı yaşatmışlardır. (bkz. Jayaswal 1933: 112-153).

Hintlilerin kutsal kitapları olan Purānalar'da da Hunların söz konusu coğrafyada varlıklarını sürdürdüklerini görürüz. M.S. 250- 1250 yılları arasında yazılmış olan Purānalardan özellikle Markandeya Purāna (LVII, LVIII) ve Vishnu Purāna'da (II, 3) bahsedilir (Kaya 2003: 7).

Ak Hunların Gupta topraklarına yaptıkları akınlar sırasında (455-470) Gupta İmparatorluğu'nun başına yeni geçmiş olan Skandagupta (454) adında bir yönetici vardır. Ak Hunların topraklarına girdiğini fark eden Skandagupta hemen savunmaya geçer (455-470). Yapılan araştırmalara göre Gupta İmparatorluğuna karşı ilk Hūna akını Bhitari taş sütununa kaydedilir (Biswas 1973: 48; Harmatta 1969: 297-432). Tam olarak ne zaman yazıldığı bilinmeyen Bhitari sütunu Benares yakınlarında 1834 yılında bulunur. Bu yazıtta daha çok Gupta hükümdarı Skandagupta'nın, Hūna ve Puşyamitra'ların akınlarına nasıl karşı koyduğu anlatılır.

Skandagupta'nın ilk hükümdarlık yıllarında Hūnalar ile yaptığı savaş Cunagadh yazıtında geçmektedir. Burada Skandagupta'ya karşı mücadele eden Ak Hunlar Hūna olarak değil de Mleccha³ olarak anılır. Mleccha'ların Hūnalar ile aynı kabile olduğu Cunagadh yazıtındaki şu ifadelerden anlaşılmaktadır (Biswas 1973: 49).

nçpati-guna-niketah skandaguptah prithuśrūh pitari sura-sakhitvam prāptavaty ātma-śaktyā// api ca citameva tena prathayamti yaśāmsi yasya ripavo-api āmūlabhagna-darpāniva... Mlecchadeśeshu.

(Babası tanrıların bir arkadaşı pozisyonuna geldiğinde (öldüğünde) Skandagupta krallık makamında büyük bir onur kazandı; - Mlecchaların ülkesinden olan düşmanları onun büyüklüğünü gördü... zafer kazandı.)

Yukarıda bahsi geçen yazıtlar ışığında, Skandagupta'nın 454 yılında yenilgiye uğratması ile bahsi geçen Mlecchaların, Hūnalar yani Ak Hunlar olduğu oldukça açıktır (Thaplyal 2012: 259).⁴ Ayrıca onların 454-465 yılları arasında Hindistan'daki varlığı bu döneme ait Sasani tarzı paralarda görülür. Söz konusu tarihlerde Gupta ve Ak Hunlar barış içinde yaşarlar (Biswas 1973: 50-52). William Montgomery McGovern'a göre Skandagupta Hūnaları

³ Mleccha: yabancı, barbar, Ari olmayan ırk, Sanskrit konuşmayan ve Hindu olmayan ırk, tarım ve silah yapımı ile geçinen kişi. (bkz. Williams 2004: 837).

⁴ Ayrıca bazı ilim adamlarına göre Skandagupta'nın Hūnalara karşı elde ettiği zafer Somadeva'ya ait bir Hint eseri olan Kathāsaritsāgara'da yer alan kral Vikramāditya hikâyesinde de geçmektedir. (bkz. Majumdar- Altekar 2007: 177).

birçok kez yenilgiye uğratır ve Gupta imparatorluğu onların saldırısından neredeyse hiç etkilenmez. Ancak Vincet A. Smith'e göre 465 yıllarında Skandagupta Hünalar ile yaptığı savaşta onlara karşı koyamaz (Smith 1924: 310), yenilir ve orada hayatını kaybeder (467) (Thaplyal 2012: 261; Smith 1924: 310; Bayur 1987: 86).⁵ Bu mücadeleyi Hünaların kazandığı konusunda elimizde kesin kanıtlar olmasa da söz konusu dönemdeki paraların ekonomik duruma göre yorumlanmasından bu sonuca varılmaktadır (Thaplyal 2012: 261; Majumdar 1992: 246).⁶

Skandagupta'nın ölümünün ardından Gupta İmparatorluğu'nda taht mücadeleleri başlar ve bu mücadeleler sırasında imparatorluk zayıflar. İmparatorluğun zayıf düştüğünü fark eden Hünalar, Kavad yönetimindeki Sasani topraklarını da hâkimiyetleri altına alıp daha güçlü bir şekilde Gupta İmparatorluğu'na akınlar düzenler. Eran şehrinde karşı karşıya gelen iki devletin başlarında Bhanu Gupta ve Toraman vardır. Mücadeleyi kaybeden Gupta İmparatorluğu, Malva şehrini Ak Hunlara bırakır. Böylece Malva'yı toprakları arasına katan Toraman Magadha'ya doğru akınlarını sürdürür. Söz konusu akınlar sırasında Toraman M.S. 513 yılında Benares'te hayatını kaybeder. Toraman'dan sonra yönetimi Mihiragula alır ve Mava'daki Hûna hâkimiyetini sürdürür (Moookerji 2007: 120).

Nümizmatik araştırmalara göre Hindistan coğrafyasındaki en eski Hûna hükümdarı *Tigin* olarak karşımıza çıkar. *Tigin* öz Türkçe bir sözcük olmakla birlikte Orta Asya Türk Devletlerinde hükümdar ya da Kaganların oğullarına verilen isimdir. Ancak Hûna hükümdarları arasında bahsi geçen *Tigin* Genel

⁵ Kaynaklara göre Ak Hunlar 470 yılında Skandagupta'nın ölümünden sonra çıkan taht anlaşmazlıklarından dolayı Gupta İmparatorluğu zayıf düşer ve Ak Hunlar da bu zayıf durumdan yararlanıp Gupta İmparatorluğu'nun topraklarını ele geçirmeye başlarlar (bkz. Roux 2004: 81).

⁶ Bazı ilim adamlarına göre Ak Hunlar Skandagupta'taya karşı koymak için söz konusu dönemde Hindistan'da bulunan Nāga devleti ile ittifak yaparlar. (bkz. Thaplyal 2012: 261–262). Nāga Sanskrit dilinde yılan anlamına gelmektedir (bkz. Williams 2004: 532). Ünlü Hint destanlarından olan Mahābhārata Destanının'da da Nāgalar Yılan Tanrılarıdır. Ayrıca Purānalar ve başka efsanelerde de Sri Lanka'nın Moriyan krallığının ikinci kralı Kaşyapa'nın Keşmir vadisini insanlarla doldurduğundan söz edilir. Kaşyapa'nın üç karısından ilkinden Nāgalar, ikincisinden Pişāçalar ve üçüncüsünden de Yakshasalar ve Rākshasalar doğmuştur. Nāgalar'ın gerçekte de yaşamış olan bir toplum olduğu güçlü bir ihtimaldir ki Hindistan'ın yedi büyük bölgesinin adından biri de Nāgadvipa'dır. Bugünkü Nāgpur kenti de o dönemlerden kalmış olsa gerektir. Bu ırk büyük olasılıkla Hint olmayan bir ırktı ve tarihi özellikleri efsaneleşerek mitoloji içindeki yerini almıştı. Tabii ki bu özelliklerinin en başında da yılan tapmaları gelmektedir. (bkz. Kaya, 2002, s.130), (Ayrıca Nāga Devleti için bkz. Jayaswal 1933: 53-55).

Türk Tarihçilerinin önde gelen isimlerinden olan Saadettin Gömeç'e göre kağan'ı karşılamaz, söz konusu kelime Toramana yani Törümen'in hükümdarlıktan önceki sanıdır (Gömeç 2009: 50; Biswas 1973: 53). Bizans kaynaklarında bu kelime XΔHO ve XOΑΔHO ifadeleri ile karşılanır (Litvinsky 1996: 149). Ancak Hintli tarihçi Biswas'a göre *Tigin* Brāhmī yazıtlarda geçen *Thucina* ve Keşmir kroniği olan *Rācataranginī*'de geçen *Tuñcina* kelimesi ile aynı olup söz konusu kelimeler *Tigin*'in Sanskritleşmiş hali olmalıdır. Biswas'a göre *Tigin*, ya da *Tuncina*, bu metinlerde Toraman'ın babası ve yeni bir hanedanlığın kurucusu olarak kullanılır. Şunu da belirtmek gerekir ki, *Rācataranginī*'de *Tuncina* adında üç kişiye rastlanır. Bizim bahsettiğimiz, Toraman'ın babası olarak geçen *Tuncina*'dır (*Kalhana's Rācataranginī*, 2003: şloka 97-101,386). John Marshall'ın *Taxila*'da yaptığı kazılar sonucunda elde ettiği bilgileri değerlendiren Hintli tarihçi Biswas *Thucina* ya da *Tuncina*'nın Toraman'ın babası olduğunu ve onun Gandhar'da Ak hun devleti kurduğunu ve daha sonra Keşmir'e kadar devletini genişlettiği sonucuna varır (Biswas 1973: 55).

Tuncina'dan sonra karşımıza çıkan Toraman (Törümen) Sanskrit metinlerde Toramana olarak anılır (Gömeç 2012: 371). Toraman, Orta Asya'dan Orta Hindistan'a kadar hâkimiyet kuran, Hūna devletini imparatorluk haline getiren başarılı ve cesur bir hükümdardır (Thakur 1967: 94). Tahminen M.S. 484 yılında hükümdarlığı ele alan, Kausāmbī'deki Hun tamgalarındaki bilgilere göre Hunların başında olan Toraman, Ganj Nehri kıyılarına iner (Aradi 2001: 42). Toraman'ın ele geçirdiği Yamunā kıyılarında yer alan Eran'da Varāha⁷ şekli görülür. Hunlara ait yazıtlardaki bu şekil ile ilk kez onun döneminde karşılaşılr (M.S. muhtemelen 500). Söz konusu şekilden Tanrı Vişnu'ya ilgi duyduğu anlaşılır. Ayrıca M.S. III. yüzyıla ait olduğu düşünülen Sanceli'deki plakaların birinde Hunların egemen olduğu bölgelerden ve Toraman'dan bahseder. Rāstrakūta Kralı III. Krishna'nın çağdaşı olan Somadeva, Hunların Citrakūta'yı (günümüzdeki Chittaur) topraklarına katıp Rājasthān bölgesini hâkimiyetleri altına aldıklarından bahseder (Willes 2005: 147). Onun bu başarıları çeşitli Sanskrit vesikalarda anlatılmaktadır. Eran ve Kura yazıtlarında Toraman "Shāha", "Shahi", "Mahāracadhirāca" gibi unvanlar ile anılır. Söz konusu unvan farklılıklarından dolayı birden fazla Toraman olduğu düşünülür. Ancak bu metinlerin bir kısmını tercüme eden Fleet, Stein ve Sircar tarafından verilen

⁷ Hindu Tanrılarında Vishnu'nun domuz başlı bir insan olarak bedenlenmiş hali.

bilgilere göre söz konusu kaynaklardaki Toraman, Hūna soyundandır ve Mihiragula'nın babasıdır (Biswas 1973: 59).

Başarılı Hūna hükümdarları adına; Hindistan coğrafyasında Eran, Kura ve Gvalior adlarında üç büyük kitabe yer almaktadır. Bunlardan Eran kitabesi “Toraman’ın Eran Kitabesi” olarak anılır (Çelikleş 2019: 59). Çünkü birden fazla Eran Kitabesi vardır (Biswas 1973: 57). Yukarıda bahsettiğimiz unvan farklılıkları muhtemelen bu yazıtların farklı olmasındandır. Toraman adına dikilmiş olan söz konusu yazıt M.S. 500-510 yıllarına aittir. Yazıtta *mahārācādhirāca*⁸ olarak yer alan Toraman’dan övgü dolu bir şekilde bahsedilir:

Varshe prathame prihivīm prithu-kīrttau prithu dyutau mahārācādhirāca-srī-Toramāne prashāsati.

(Krallar kralının ilk yöneticilik yılında çok büyük üne ve şerefe nail olan Toramana dünyayı yönetiyordu.)

Śrī Toramāniti yah prathito bhūcakrapah prabhūta gunah satyapradāna śauryyodyena mahānyāyatah sāsātā .

(Çok erdemli bir dünya yöneticisi var ki kahramanlığı, doğruluğu ile ün salmış ulu Toramana ülkesini adaletli bir şekilde yönetiyordu.) (Biswas 1973: 56,69).

Toraman’dan bahseden bir diğer yazıt “Toraman’ın Kura Yazıtı”dır (Thakur 1967: 107). Kuzey Pencap’ta bulunan Kura şehrinde bulunan yazıtın dikiliş tarihi kesin olmamakla birlikte V. yüzyılın son çeyreğine ait olduğu tahmin edilmektedir (Aradi 2001: 43).

Hindistan’da Toraman’nın varlığını gösteren bir diğer kanıt ise paralardır. Ona ait çeşitli paralar vardır ve bu paraların üzerlerinde Toraman’ın adı yazar (Kurbanov 2010: 96; Thakur 1967: 108). Yazıtlar ve paralar kadar önemli bir diğer kanıt ise mühürlerdir. Söz konusu mühürler Kausāmbi’de Toraman ve Hūnarācālara (Hun Hükümdarlarına) ait sikkelerin üzerindedir. Sikkeler, Toraman’ın hâkim olduğu bölgelerdeki siyasi üstünlüğünü gösteren önemli kalıntılardır (Thakur 1967: 108; Thapar 1973: 426).

⁸ “rācā” Sanskrit dilinde “kral” anlamına gelmekte olup (bkz.Williams 2004: 872) “mahārācādhirāca” kelimesi ise “krallar kralı” manasındadır.

Toraman'dan bahseden bir diğer vesika Caynist yazar Udyotana Sūri'ye ait, Prākṛit dilinde yazılmış ve 699 yılında derlenmiş olan Kuvalayamālā'dır. Burada Toraman'ın varlığından ve onun dünyaya hâkim oluşundan bahsedilir (Aradi 2001: 7; Thakur 1967: 108).

Bir başka önemli vesika Ārya-Mañcuṣrī-Mūlakalpa'dır. Bu eserin orijinal metninin ne zaman ve kim tarafından yazıldığı bilinmemekle birlikte 1925 yılında eski bir Hint Krallığı olan Travancore döneminde Trivandrum Sanskrit Seri'sinin LXXXIV. sayısında 579-656 sayfaları arasında yer alır. Gaṇapati Śāstrā tarafından üç bölüm olarak Sanskrit dilinde yayınlanmış olan eser daha sonra Tibet diline ve Çince'ye çevrilir. Söz konusu eser Hindistan'daki Buddhist Tantraları⁹ anlatmasının yanı sıra Hindistan'da varlıklarını sürdürmüş olan Hünalar ve hükümdarları Toraman ve Mihiragula hakkında bilgi verir (Jayaswal 1933: 37-40).

Gupta Hükümdarı Budhagupta'nın (500-502) ölümü ile Toraman liderliğindeki Hünalar yeniden Gupta topraklarına ilerler ve devletin batıda bulunan kısmını hâkimiyeti altına alır, Malva'da güçlü bir devlet kurar (Mookerji, 2007, s.120). Ayrıca Magadha, Banaras ve Kausambi'yi ele geçirirler. On iki yıl boyunca (496-510) Toraman hâkimiyetindeki Hünalar Chenab, Sākala (günümüzdeki Sialkot), Eran (Madhya Pradeş), Mālvā (Orta Hindistan)'yı güç merkezlerini haline getirip ve Magadha, Kāshi ve Kaushāmbi'yi doğrudan yönetimi altına alır (Mookerji, 2007, s.120).

Yaklaşık 515-530? yılları arasında Hūna yönetimine geçen Boyla Mihira yani Mihiragula, Hindistan'ın en kuvvetli hükümdarı Ata İllig'i, "Hindistan'ın Atillası" olarak kabul etmektedir (Kulke-Rothermund 2001: 143; Gömeç 2012: 373). Onun, Toraman'ın oğlu olup olmadığı konusunda tartışmalar olsa da söz konusu durum Mātṛceṇa (Mātṛācheta) adlı bir kişi tarafından güneş tapınağı üzerine 530 yılında Mihiragula adına yazılmış olan Gvalior Yazıtı'nda doğrulanmakta olup kitabe J.F.Fleet, V.S. Pathak, D.C.Sircar, K.P. Mitra gibi ilim adamları tarafından çözümlenmiştir. Bahsi geçen ilim adamlarının çözümlmeleri sonucunda Mihiragula Buddhistlere karşı uyguladığı tavırlardan dolayı zalim olarak adlandırılır (Biswas 1973: 68-69; Thakur 1967: 132). Muhtemelen döneminin 15. yılında (tahminen 528'de) dikilmiş olan Gvalior Yazıtı'nın bulunduğu Güneş Tapınağı, Gopa olarak adlandırılmaktadır. Gopa, Malva şehrinde bulunan bir tepedir ve dolayısıyla

⁹ "tantra" Sanskrit bir kelime olup "bölüm" anlamına gelmektedir. (bkz. Williams 2004: 436.)

Mihiragula 528 yıllarında Malva şehrine hâkim olmuştur (Çelikaş 2019: 69-72; Mookerji 2007: 120; Majumdar-Altekar 2007: 199).

Babasından sonra Keşmir bölgesini yönetimi altına alan Mihiragula Gupta hükümdarı Yaşodharman'ın Mandaşir yazıtında bahsedildiği üzere Yaşodharman'ı yenilgiye uğratarak Himalayalara hâkim olur (Biswas 1973: 73). Günümüzde Hindistan'ın Pencap eyaletindeki Sialkot (Şākala/Sakala) şehrini devletin merkezi haline getiren Mihiragula, sınırlarını Belh'den kuzey ve orta Hindistan hatta Kausambi'ye kadar genişletir (Thakur 1967: 132; Kulke-Ruthermund 2001: 144; Chavannes 1903: 223-225; Majumdar-Raychaudhari- Datta 2012: 154; Jayaswal 1933: 37).

Mihiragula hakkında ulaşabildiğimiz bir başka kaynak Mihiragula'nın çağdaşı olan Çinli Seyyah Sung Yun'un seyahatnamesidir. Sung Yun Mihiragula'nın Gandhar'da kaldığı dönem yanına gider ve Mihiragula ile görüşme fırsatı bulur. Söz konusu görüşme esnasında geçen diyaloglarda, Mihiragula'nın adı doğrudan anılmasa da onun olduğu ortadadır.

Mihiragula'nın vefatından yaklaşık bir asır sonra Hindistan'ı ziyaret eden bir başka Çinli seyyah Hsüan Tsang'dir. O, bir asır geçmesine rağmen Mihiragula'nın Hindistan'ın en güçlü Hun hükümdarı olarak anıldığından, devletin merkezinin Sialkot (Sakala) olduğundan ve Buddhist tapınakları yıktırtmasının halk arasında hala konuşulduğundan bahseder (Konukçu 1973: 92-93).

Mihiragula'nın ölümünden sonraki olaylar biraz daha karanlıktır, bu yüzden Ak Hun döneminde sadece Toraman ve Mihiragula olduğu ve Mihiragula'dan sonra da Hūna hâkimiyetinin sona erdiği düşünülür. Ancak Cunningham'ın Medieval Indian Coins, A.F.R.Hoernle'nin "Gurjara Clans, some problems of Ancient Indian History" (Biswas, 1973, s.110) ve A.Stein'in derlediği Rācatarangiṇī adlı eserlerinde Mihiragula'dan sonraki Hūna hükümdarlarının isimleri sayılır. Hint kaynaklarının en önemli eserleri arasında yer alan Purānalardan Matsya, Vāyu, Brahmānda ve Bhāgavata Purāna'da Hūnaların üç yüz yıl Hindistan'da kaldıkları ve bu dönem süresince on bir farklı Hun hükümdarının varlığından bahsetmektedir.

Matsya Purāna: *ṣatāni trīḍi bhokṣyante Hūnāhyekadaṣaiva tu.*

Vāyu Brahmānda Purāna: *ṣatāni trīni bhokṣyante Maunāhyekadaṣaiva tu.*

Bhāgavata Purāna: *Maulā ekādaśa Kṣitim Bhokṣyantyatha śatāyanga trīni taiḥ samsthite*. (Matsya, Vāyu, Brahmānda Purāna, Jivananda Vidyasagara IV, 24; Biswas 1973: 111).

Kalhana'nın eseri olan Rācatarangiṇī'nin üçüncü kitabında Mihiragula'nın ardılları şu şekilde verilmektedir (*Rācatarangiṇī*, Book I, sloka 325-373).

1. Baka
2. Kṣitinanda
3. Vasunanda
4. Naralla
5. Akṣa
6. Gopāditya
7. Pravarasena
8. Gokarna
9. Narendrāditya (Khinkhla)
10. Yudhiṣṭhira
11. Lakhana

Yukarıdaki isimlerin çoğuna sadece söz konusu eserde rastlanmaktadır. Ancak Gokarna ve Khinghila'nın Hun hükümdarları olduğunu gösteren paralar vardır (Biswas 1973: 112). Bu paralar daha önce Hindistan'ın kuzeyinde ve Keşmir bölgesinde bulunmuş olan Hun paraları ile benzerlik göstermektedir.

Eserde bahsi geçen bir diğer önemli isim ise II. Pravarasena'dır. II. Pravarasena, Toraman'ın oğlu ve Mihiragula'nın üvey kardeşidir. Rācatarangiṇī'ye göre Toraman öldükten sonra tahta güçlü olan Mihiragula geçer ve II. Pravarasena da başka bir şehirde yaşayan annesinin yanına gider, yıllarca orada saklanır. Yıllar sonra bulunduğu şehri de terk eden Pravarasena, bulunduğu şehri değiştirir ve gittiği şehirde hacı olur. II. Pravarasenanın annesi Hintli'dir bu yüzden ona bir Hint ismi verir. II. Pravarasena Mihiragula'nın ölümünden sonra Keşmir'e geri döner ve tahminen 537 yılında, 25 yaşında iken Hünaların yönetiminin başına geçer (*Rācatarangiṇī*,

Book III, sloka 299-378; Beal, s.158). Kuzey Hindistan'da bulunan Hint krallıkları ile yaptığı mücadeleleri anlatan vesikalardan onun altmış yıl yönetimde kaldığı anlaşılır.¹⁰

Kuzey Hindistan'da bulunan paralara göre Keşmir'de II. Pravarasena'dan sonra yönetime Gokharna'nın geçtiği bilinir (Biswas 1973:137; Aradi 2001:46). Kısa bir süre hükümdarlık yapan Gokarna'dan sonra yerine oğlu Khinghila geçer. Tahminen 557-633 yıl yönetimde kaldığı bilinen Khinghila'nın Buddhist olmadığı ve düşük bir kasttan olduğu bilinir (Beal 1906: 156; Aradi 2001: 46).

Khinghila'dan sonra 633-657 yılları arasında Hūna yönetiminin başına Yudhishtira gelir (*Rācatarangiṇī*, Book III, sloka 383; Biswas 1973: 137; Aradi 2001: 47). *Rācatarangiṇī*'de iki Yudhishtira vardır. Bunlar I. ve III. kitapta geçmektedir. Ancak I. kitapta bahsi geçen Yudhishtira farklı bir hanedanlığın üyesidir (Biswas 1973: 130). III. kitapta yer alan Hūna hükümdarlarından olan Yudhishtira ise yirmi dört yıl hükümdarlık yapar ardından yerine oğlu Lakhāna geçer (*Rācatarangiṇī* Book III, şloka 383) ve 13 yıl devleti yönetir (Aradi 2001: 47).

Rācatarangiṇī'ye göre Lakhāna'dan sonra da Hindistan coğrafyasında Hūna hükümdarları varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kaynaklarda söz konusu hükümdarın isimlerine fazla rastlanmasa da Hint krallarına ait sütunlarda Hūnaları yenilgiye uğrattıkları bilinir.¹¹

VII. yüzyılda Hindistan coğrafyasında Hūnaların varisleri olarak Racputlar karşımıza çıkar. *Racput* Sanskrit bir kelime olmakla birlikte *raca* (*kral*) + *putra* (*oğul, erkek evlat*) (Williams 2004: 632, 872) kelimelerinin birleşmesi ile oluşmuş olup *kralın oğlu* anlamına gelmektedir. Pencap, Sind ve Racastan bölgelerinde hâkimiyetlerini sürdüren kabilenin menşei halen tartışılmakta olup Upendra Thakur, Romila Thapar, James Tod, Abraham Eraly gibi ilim adamları tarafından bir Hun kabilesi oldukları tahmin edilir. Racputlar kendi geleneklerine göre Hūnalara ait bir kabileden geldiklerini düşünürler (Thakur 1967: 56; Kurbanov 2010: 243; Aradi 2001: 47-49). Ayrıca söz konusu coğrafyada bir başka Ak Hun varisi olarak *Gurcaralar*

¹⁰ Hint Kralı Işānavarman Maukhari'nin Harahā adlı vesikası, Nālandā Mühürleri, Hint Krallığı Vardhana'lara ait belgeler (bkz. Thakur 1967:189-203; Aradi 2001: 46).

¹¹ Garuda Pillar (M.S. 850; Pala kralına ait), Nālāda Bakır plaka, Monghyr Bakır Plaka (bkz. Thakur 1967: 207-208).

görlür. Ancak her iki kabilenin tarihlerinin karanlık olmasından ve aydınlatılması için kapsamlı bir çalışma gerektiğinden Racput ve Gurcarlar meselesi daha sonraki çalışmalarda yer alacaktır.

Hindistan coğrafyasına yerleşen Hünalar sadece bir din değil aynı zamanda bir yaşam biçimi olan Hinduizm'in etkisinden uzak kalamazlar. Hünalar'ın Hindulaşması muhtemelen Toraman ile başlar, Mihiragula ile tamamlanır ve sonraki hükümdarlar tarafından sürdürölür (Çelikaş 2015: 89-97; Majumdar-Altekar 2007: 306; Kurbanov 2010: 235). Toraman'a ait para ve yazıtlara bakıldığında oğlu Mihiragula kadar dini ön planda tutmadığı görölür.¹²

Mihiragula Hindistan coğrafyasında Gupta İmparatorluğu'na karşı verdiği başarılı mücadelelerle anıldığı kadar Buddhizm ve Hinduizm dinlerine olan yaklaşımı ile de anılır. Mihiragulanın dönemi Hünaların dini yaşantılarında bir dönüm noktası olur ve Şivait¹³ bir dönem başlar. Çin kaynakları üzerinde araştırma yapan Kazuo Enoki, söz konusu kaynaklarda Ak Hunların gök tanrı, ateş ve yabancı tanrılara taptıklarından ve Ak Hunlara ait üç çeşit cenaze geleneği olduğundan bahseder. Söz konusu gelenekler, taş bir yapının içinde cenazenin muhafaza edilmesi, toprağa gömölmesi ve bir Hindu geleneği olan *ölü yakma*'dır. Anlaşıldığı kadarıyla Ak Hunlar atalarının geleneklerini sürdürürken bir taraftan da Hinduizm'in etkisinde kalırlar. Hinduizm'in Mihiragula üzerindeki etkisinden ilk olarak adına dikilmiş olan Gvalior yazıtında, Hint hükümdarı Yaşodharman adına dikilmiş olan Mandasor yazıtında bahsedilir.

Gandhara, Keşmir ve Ravalpindi bölgesinde bulunan paralar üzerindeki Şivanın ökülü olan *Nandi*'nin başı, hilal, *Trişula* (üç uçlu mızrak), *sankha* (Tanrı Vishnu'nun elinde tuttuğu deniz kabuğundan yapılmış bir boru) gibi sembollerden Mihiragula'nın Hindu tanrılarına inandığını gösteren delillerdir (*Rācatarangīnī*, Book I, şloka 306-307; Thakur 1967: 265; Biswas 1973: 109; Kurbanov 2010: 235). Paralarının üzerinde, Sanskrit dilinin bir lehçesi olan Brahmī dilinin alfabesi ile yazılmış *Cayatu vçshadhvaca* ve *Cayatu vrsha*¹⁴

¹² Kura Yazıtında ile ilgili yapılan çalışmalarda Toraman'ın hükümdarlık himayesi altında Buddhist bir tapınak yaptırttığı yazarken, Hükümdarlığının ilk yılında dikilmiş olan Eran Yazıtında Toraman'ın Tanrı Vişnu'ya, Vişnu'nun Domuz şeklinde bedenlemiş hali olan Vāraha'ya itafen güçlü burnu sayesinde dağları titrettiği yazar.(bkz. Thakur 1967: 260-261).

¹³ Tanrı Şiva'ya inanalar.

¹⁴ Caya: kahraman, fatih; vçshadhvaca: yanında fare taşıyan, Tanrı Ganeşa'nın bir adı; Vrsha: boğa, güçlü adam. Cayatu vrshadhvaca: Kahraman Ganeşa; Cayatu vrsha: Kahraman Boğa,

yazıları da onun Tanrı Şiva'ya inandığını kanıtlar niteliktedir (Thakur1967: 265).

Mihiragula ile Ak Hunlarda kabul gören Hinduizm daha sonra Hindistan coğrafyasında varlıklarını sürdüren varisleri tarafından da kabul görmüştür (Biswas 1973: 133). Zaman içinde yaşadıkları coğrafya ve dinin etkisi altında kalan Ak Hunlar Hint toplumu içinde asimile olmuşlardır. Ancak yüzyıllar geçmesine rağmen günümüzde Pakistan ve Gucerat, Madhyapradeş, Uttarpradeş ve Haryan eyaletleri sınırlarında bulunan Racastan bölgesinde Hūnavasa, Hunaganva, Hunajunmu, Madarya, Kemri gibi Hun köylerinin olduğu ve burada yaşayan halkın kendilerini Hun yani Türk olarak gördükleri bilinmektedir (Aradi 2001: 47-49).

Sonuç Yerine

Tanrı Dağları'nın eteklerinden gelip siyasi teşekküllerini M.S. IV. ve VI. yüzyıllarda Afganistan, Pakistan ve Kuzey Hindistan bölgelerinde tamamlayan Hūnalar, Ak Hunlar Hindistan coğrafyasında hüküm süren Gupta İmparatorluğu'nun yıkılmasında önemli bir yer teşkil ederek tarihte önemli izler bırakmıştır. "Hindistan'ın Altın Çağı" olarak bilinen Gupta Döneminde gerek kendi hükümdarları gerekse Gupta hükümdarları adına dikilen yazıtlarda Hūnalardan bahsedilir. Her göçebe toplumda olduğu gibi yerleştikleri bölgedeki kişileri etkilemekle birlikte kendileri de etkilenmişlerdir. Hindistan coğrafyasında Hūnaların etkilendikleri en önemli olay Hinduizm'i benimsemeleri olmuştur. Birçok tarihçi tarafından Türklerin kabul ettikleri dinler arasında sayılmayan Hinduizm, Ak Hunlar döneminde özellikle de Mihiragula ve onun varisleri tarafından kabul görmüştür. Hindistan'da coğrafyasında Hūna hâkimiyetinden sonra Gurcar, Rajput, Kalaç gibi menşei halen tartışılmakta olan küçük devletlerden sonra Racput, Gazneli, Gur, Delhi Türk Sultanlıkları ve Babür gibi büyük Türk devletleri varlıklarını sürdürmüş, Türkler ve Hintliler iç içe yaşamışlardır. Meşhur Hint siyasetçisi Mahatma Gandhi'ye göre "Hindistan bir anadır. Onun iki çocuğu vardır. Bunlardan biri Türkler, diğeri de Hintlilerdir.

Öküz anlamlarına gelmektedir. Söz konusu kelimelerden Mihiragula'nın Şivacı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Tanrı Ganeşa, Şiva'nın oğludur ve yukarıda bahsi geçen Boğa ya da Öküz de Şiva'nın Nandi adlı binek hayvanı yani öküzüdür.

KAYNAKÇA

- Aradi, Eva (2001). "The History of White Huns", *Mikes International*, c. VIII, 4. Baskı, Den Haag.
- Bayur, Hikmet (1987). *Hindistan Tarihi*, c. I., Ankara: TTK.
- Biswas, Atreyi (1973). *Political History of Hūnas in India*, New Delhi: Munshiram Manoharlal Publ.
- Burry, John Bangnell (1889). *A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene*, Vol. I, London: Hardpress Publ.
- Chavannes, Edouard (1903). *Documents sur Les Tou-kine (Turcs) Occidentaux*, St. Petesburg.
- Çeliktaş, Müslüme Melis (2019). Gupta Tarihi ve Kültürü, Ankara: TTK.
- Çeliktaş, Müslüme Melis (2015) "Hinduizm'in Ak Hunlar Üzerindeki Yansımaları", *DTCF TAD*, c. XXXIV, say. 57, Ankara, s.89-97.
- Deguignes, Joseph De (1923). *Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair Tatarların Tarih-i Umumisi*, çev. Hüseyin Cahid, C. II, İstanbul: Tanin Matbaası.
- Enoki, Kazuo (1959). "On the Nationality of The Ephthalites", *Memories of the Research Department of the Toyo Bunko*, XVIII, s.1-58.
- Gömeç, Saadettin Yağmur (2012). *Türk-Hun Tarihi*, Ankara: Berikan.
- Gömeç, Saadettin Yağmur-Çeliktaş, Müslüme Melis (2019). *Hindistan'da Türkler*, Ankara: Berikan.
- Gömeç, Saadettin Yağmur (2009). *Kök Türk Tarihi*, Ankara: Berikan.
- Gürün, Kamuran (1981). *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, c. I, İstanbul.
- Harmatta, János (1969). "Late Bactrian Inscriptions", *Acta Antiqua Scientiarum Hungarica*, Budapeşte.
- Jayaswal, Kashi Prasad (1933). *History of India*, Lahore: Motilal Banarsidas.
- Kafesoğlu, İbrahim (2012). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken.
- Kaya, Korhan (2002). *Hint Mitoloji Sözlüğü*, Ankara: İmge.
- Kaya, Korhan (2003). "Eski Hint Metinlerinde Türk", *Argos Gemicileri*, s. 10, Ankara (Ocak Nisan), s.1-10.
- Kalhana's Rācatarangīnī*, (2003), A Chronicle of the Kings of Keşmir, Sanskrit Text with Critical Notes, M.A.Stein, Book III, Delhi: Motilal Banarsidass.
- Konukçu, Enver (1973). *Kuşan ve Ak Hunlar Tarihi*, Ankara: TTK.

- Kulke, Hermann-Rothermund, Dietmar (2001). *Hindistan Tarihi*, Çev. M. Günay, Ankara: İmge.
- Kurbanov, Aydogdu (2010). *The Hephthalites: Archaeological and Historical*, Berlin: Berlin University Press.
- Litvinsky, Boris Anatol'evich (1996). *The Hephthalite Empire, History of Civilization of Central Asia*, vol 3, Paris: Unesco Publ.
- Mahabharata, (?). Krishna-Dwaipayana Vyasa, Tra. Pratap Chandra Roy, Vol II, Calcutta: Bharata Press.
- Majumdar, Ramesh Chandra (1954). *The Classical Age*, Bombay: Bharatiya Vidya Bhavan.
- Majumdar, Ramesh Chandra -Altekar, Anant Sadashiv (2007). *The Vākātaka-Gupta Age*, New Delhi: Motilal Banarsidass.
- Majumdar, Arun Kumar (1992). *Concise History of Ancient India*, Vol.I, Delhi: Munshiram Manoharlal.
- Majumdar, R.C.-Raychaudhuri, H.C. Datta, K. (1904). *An Advanced History of India*, Delhi: Macmillan Children Books.
- Markandeya Purana LVIII, (1904), Tra. F. Eden Partiger, Calcutta: Oxford Press.
- McGovern, William Montgomery (1939). *The Early Empires of Central Asia*, New York: Univ of North Carolina Pr.
- Mesudî, (2011). *Murûc Ez-Zeheb*, Çev. D. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge.
- Mookerji, Radha Kumud (2007). *The Gupta Empire*, Delhi: Motilal Banarsidass.
- Roux, John Paul (2004). *Türklerin Tarihi*, İstanbul: Kabalcı.
- Skrine, Francis Henry Bennett-Ross, Edward Denison (1899). *The Heart Of Asia*, London: Methuen & co. Collection.
- Smith, Vincent Arthur (1924). *The Early History of India*, London: Oxford Press.
- Thaplyal, Kiran Kumar (2012) *The Imperial Guptas*, New Delhi: Aryan Books.
- Thapar, Romila (1971), "The Image of the Barbarian in Early India, Comparative Studies in Society and History, Vol. 13, No 4 (Oct.), s. 408-436.
- Thakur, Upendra (1967). *The Hūnas in India*, Varanasi: Vidyavilas Press.
- Willes, Michael (2005). "Later Gupta History: Inscriptions, Coins and Historical Ideology", *The Royal Asiatic Society*, U.K, s.131-150.
- Williams, Monier (2004). *A Sanskrit English Dictionary*, New Delhi: Bharatiya Granth Niketan.

TURUKA DHARMA (TÜRKLERİN DİNİ): MODERN DÖNEM ÖNCESİ HİNT KAYNAKLARINDA TÜRKLER VE MÜSLÜMANLAR

*Cemil KUTLUTÜRK**

GİRİŞ

Türkler, tarih boyunca jeopolitik ve jeokültürel açıdan çekim merkezi olma kabiliyetine sahip bölgelerde varlık göstermişlerdir. Örf, adet ve geleneklerini önceleyip muhafaza etmekle beraber içinde bulundukları sosyal dokunun kültürel mirasından da yeri geldiğinde yararlanmışlar ve böylece insanlığa mal olmuş çok güçlü medeniyetler inşa etmişlerdir. Orta Asya, Çin, Hint, Anadolu ve Avrupa başta olmak üzere yayıldıkları coğrafi bölgelerde edebiyattan sanata, mimariden estetiğe kadar pek çok farklı alanda asırlardır dimdik ayakta duran çeşitli eserler meydana getirmişlerdir. Özellikle de onuncu yüzyıldan itibaren İslâmiyet'i benimsemeleriyle birlikte hâkim oldukları memleketlerde hem açmış oldukları eğitim ve öğretim kurumlarıyla hem de yetiştirmiş oldukları ilim ve fikir adamlarıyla bir taraftan İslami düşüncenin doğru anlaşılıp yayılmasına diğer taraftan da tıp, astronomi, mantık ve felsefe gibi fenni ilimlerin gelişimine ciddi anlamda katkı sunmuşlardır.

Müslüman Türklerin tarih sahnesine bıraktıkları kalıcı izlerin temayüz ettiği bölgelerin başında Hint alt kıtası gelmektedir. Bu etkinin objektif ve doğru bir biçimde gün yüzüne çıkartılmasının temel yollarından biri şüphesiz ana kaynaklara dayalı olarak yapılacak bilimsel araştırmalardan geçmektedir. Bu bağlamda takip edilmesi gereken metotlardan biri çift yönlü okumalar yapmak ve buradan hareketle tespit, çıkarım ve mülahazalarda bulunmaktadır. Bir diğer ifadeyle sadece Müslüman Türkler kanalıyla ortaya konmuş eserlere değil aynı zamanda onların icraatlarına ve yaşam tarzlarına şahit olmuş muhatap kitleler tarafından derlenmiş kaynaklara da müracaat edilmesi

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı, ckutlutrurk@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1946-8685.

oldukça önem taşımaktadır. Böyle bir usul benimsenmek suretiyle söz konusu hususlara ilişkin doğru, güvenilir ve tutarlı bir bakış açısının ortaya konması mümkün hale gelebilecektir.

Serdedilen cümlelerden hareketle bu çalışmanın temel amacı asırlardır birlikte yaşama tecrübesi göstermiş olan Müslümanlarla Hinduların birbirlerine karşı takınmış oldukları vaziyeti, Hintliler nazarından ana hatlarıyla ele almaya gayret göstermektir. Özellikle de modern dönem öncesi süreçte Hintliler tarafından kaleme alınmış olan temel eserlerden yola çıkarak onların Müslümanlara ve Türklere yönelik kullanmış oldukları başlıca nitelendirmeleri incelemektir. Buradan hareketle Müslüman kesime ilişkin teşekkül etmiş olan bakış açılarını ana hatlarıyla ortaya koyabilmektedir. Böylece Hindu Müslüman ilişkileri bağlamında kimi zaman bilinçli bir şekilde kimi zaman ise bilgi eksikliğinden kaynaklı olarak öne sürülmeye çalışılan yanlış algının düzeltilebilmesine ve mahallî düzeyde vuku bulan bazı hadiseler yüzünden ortaya konulan olumsuz değerlendirmelerin resmin bütününe yansıtmadığının anlaşılmasına bir miktar da olsa katkı sunabilmektedir. Ayrıca yaklaşık sekiz asır Hint kıtasında yönetici konumunda olan Türklerin, Hindular tarafından İslamî değerlerle özdeşleştirildiklerini, İslam inanç ve uygulamalarının geniş kesimlere taşınmasında Müslüman Türklerin öncü rol oynadıklarını ve bu süreçte bölge halkının kutsalına, temel değerlerine ve din ve vicdan özgürlüğüne büyük ölçüde saygı gösterdiklerini, muhatap kitlenin kendi gözünden ilgililere aktarabilmektedir.¹

Türkler ve Müslümanlar İçin Kullanılan Başlıca Nitelendirmeler

Müslüman Türklerin Hint kıtasında kalıcı olarak varlık göstermeleri Gaznelilerle birlikte on birinci asırdan sonra gerçekleşmiştir. Gaznelilerin ardından Gurlular bu bölgede etkin konuma gelmişlerdir. Delhi’de güçlü bir sultanlık kuran Gurlular, Hindistan’ın kuzey batısında hâkimiyet sağlamışlar; sonrasında Bengal Körfezi’ne kadar olan kuzeydoğu bölgelerini kontrol altına almışlardır. Akabinde kurulan Delhi Türk Sultanlığı (1206-1413) döneminde ise Hint kıtasındaki Müslüman Türk hâkimiyeti genişlemeye devam etmiştir. Delhi Türk sultanları kuzeyde hâkimiyeti sağladıktan sonra güneye yönelmişler ve Dekken bölgesi ve civarında hüküm sürmekte olan Yadava, Pandya ve Hoysala gibi yerel unsurları devre dışı bırakarak buraların da

¹ Bu çalışma, *Hint Düşüncesinde İslam Algısı* (Dergâh Yayınları, İstanbul-2019) isimli eserimizin ilgili bölümleri yeniden gözden geçirilip ve revize edilerek hazırlanmıştır.

kontrolünü ele geçirmişlerdir. Böylece on dördüncü asrın ilk yarısında Hindistan'ın pek çok bölgesi Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. Delhi Türk Sultanlığının dağılmasından sonra Hindistan'da Türk kökenli bir başka hanedanlık olan Babürlüler ortaya çıkmıştır. On altıncı asrın ilk çeyreğinde Babür Şah tarafından Delhi merkezli kurulan Babürlüler Devleti, üç asrı aşkın bir süre Hint kıtasında varlık göstermiştir. Babürlü devletinin, İngilizler tarafından resmen sona erdirilmesine kadar geçen süreçte Hint kıtası yaklaşık sekiz asır Müslüman Türkler tarafından yönetilmiştir (Paramananda, *Śriṣivabharatam*, 5.31; Siddiqui 1996: 201-211; Konukçu 2006: 63-70).

Müslüman Türkler, bir taraftan öz kimliklerini ve kültürlerini muhafaza ederken diğer taraftan da benimsemiş oldukları dini inanç ve değerleri yerel halka aktarma çabası içerisinde olmuşlardır. Onların siyasi, içtimai ve kültürel sahada uyguladıkları istikrarlı adımları ve bu esnada sergiledikleri örnek tavırları muhatap kitle nezdinde zamanla etki uyandırmıştır. Bu gelişme karşısında önceleri Hindular nazarında çok fazla önemsenmeyen Müslüman Türk varlığı, zamanla tanınır hale gelmiş ve o dönemde yerel halk tarafından derlenen çeşitli eserlere konu olmuştur. Hint toplumuna yön veren düşünürlerden bazıları şahsi çıkarları ve ön yargılı tavırlarından dolayı Müslüman Türklere karşı olumsuz bir bakış açısı geliştirmişken Müslümanları yakından tanıma imkânı bulmuş sağduyulu pek çok isim de daha olumlu ve makul değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu kapsamda Müslümanlara ve Türklere yönelik çeşitli tanımlar yapmışlar; kendi dini ve kültürel bakış açılarından hareketle ötekini konumlandırmaya ve anlamlandırmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla modern dönem öncesi süreçte Hintliler tarafından kaleme alınan eserlerde Müslüman Türklere ilişkin kullanılan bu tür başlıca nitelendirmelerin ele alınması, Hintliler nazarındaki Türk ve Müslüman algısını ana hatlarıyla anlayabilmek bakımından önem arz etmektedir.

İlgili kaynaklarda Müslümanları ve Türkleri ifade etmek maksadıyla kullanılan başlıca nitelendirmelerden biri “yabancı, öteki, istilacı” (Williams, 2008: II/1234) gibi anlamlara gelen *yavana* tabiridir. Hinduların kaleme aldığı pek çok eserde Hint topraklarına dışarıdan gelen hemen her topluluk için *yavana* tabirinin kullanıldığı görülür. Örneğin miladi ilk asırlardan itibaren Orta Asya'dan göç ederek Hindistan'ın kuzeyine yerleşen ve zamanla buranın hâkimiyetini sağlayan Sakalar, *yavana* tabiri ile anılmıştır (Venkataramanayya and Sarma 1962: 239-268). Benzer şekilde Gaznelilerle birlikte on birinci asırdan itibaren Hindistan'da hâkimiyet kuran Müslüman

Türkler için de bu tabir kullanılmıştır. Yalnızca Müslümanların etnik veya coğrafi farklılığına vurgu yapmak için değil onların inanç ve kültürlerinin de kendilerine “yabancı” olduğunu ve “öteki” konumunda bulunduğunu ifade etmek maksadıyla bu tabir tercih edilmiştir. Kimi metinlerde Müslümanların kutsal kitabı olan Kur’an’dan bahsedilirken “yabancıların kitabı” manasında *yavana śastra* ve İslâm dininden söz edilirken de “yabancıların takip ettiği yol” anlamında *yavana dharma* terkiplerinin kullanılmış olması (Devavimalanagi, *Hirasaubhagya Mahakavya*, 13: 130) bu bakış açısını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Yine Müslüman yöneticilerle giriştiği mücadelelerle tanınan Hindu lider Şivaci’nin siyasi ve askeri faaliyetleri hakkında bilgi veren *Şivabharata* adlı metinde, Müslümanlar arasında öne çıkan âlimlerden söz edilirken “ötekinin dinî lideri” manasında *yavana açarya* tabirinin kullanılmış olması (Paramananda, *Śriśivabharatam*, 18.47-54), bu yöndeki algıyı doğrulamaktadır.

Hinduların, Müslüman ve Türklere bakışı bağlamında kaynaklarda dikkat çeken bir diğer kullanım “pis, barbar, görgüsüz, medeniyetsiz” gibi manalara gelen *mleççhadır* (Williams, 2008: II/1218). Ari soyundan gelenlerin dini, kültürel ve etnik açıdan daha değerli kabul edildiği klasik Hint toplum yapısında Ari dışında kalan kimi toplulukların *mleççha* olarak betimlendiği ve böylece onların maddi ve manevi yönden Ariler kadar saf ve temiz olmadıkları vurgulanmıştır. Böyle bir algı, üzerinde yaşanan toprak parçasının da belli ölçütlere göre taksim edilmesini beraberinde getirmiştir. Nitekim Arilerin ikamet ettiği coğrafi alanlar, “asillerin vatanı” manasında *aryavarta* olarak adlandırılmış ve bu yerlerin saf, temiz ve bereketli olduğuna inanılmıştır. Arilerin dışında kalan halkların yaşadığı bölgeler ise “yabancıların vatanı” manasında *mleççha deśa* olarak betimlenerek bu tür toprakların kurak, kirli ve uğursuz olduğu mesajı verilmek istenmiştir. Bu bakış açısının Hinduların kutsal kabul ettikleri kimi dini metinlere de yansıdığı görülmektedir. Nitekim klasik dönemin sonlarına doğru derlenmiş olan Hinduizm’in kanun kitabı mahiyetindeki Dharmaśastra türü eserlerde bazı topluluklardan *mleççha* olarak bahsedilmiştir. Böyle kimselerin maddi ve manevi yönden pis ve günahkâr oldukları mesajı verilerek onlarla temas kurulmaması salık verilmiştir. Zorunlu haller nedeniyle böyle kimselerle temas kuranların sadece bedenlerini değil elbiselerini de temizlemeleri gerektiği hatırlatılmıştır (Manusmriti, 2.17-74; Burrow 1930: 352-357).

Mleççha kullanımı, *yavana* örneğinde olduğu gibi Müslümanların bölgeye ulaşmasından çok daha evvel Hindu toplumu arasında belirli kesimler

için kullanılmıştır. Müslüman Türk varlığının artmasına paralel olarak bu tabir, onları da kapsayacak şekilde kullanılarak anlam genişlemesine maruz kalmıştır (Kalhana, *Racatarangini*, 7.166-167; Bandyopadhyaya 1990: 251 vd). Mevcut kaynaklardaki kullanım bağlamı dikkate alındığında anlaşılmaktadır ki bu tabir ile Hindular; Müslümanların dil, inanç ve yaşam biçimi itibariyle kendilerinden farklı olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca geçiş törenleri ve kas sistemi gibi Veda kültürünün temel dinamiklerine itibar etmediklerini ve bölgenin asli unsuru olmadıklarını vurgulamak istemişlerdir (Yuga Purana, 136-140; Paramananda, *Śriṣivabharatam*, 17.12; el-Bîrûnî, *Tahkîku mâ lil-Hind*, 14-15). Bazı kaynaklarda Müslümanlardan bahsedilirken “kulakları delik olmayan” manasında kullanılmış olan *avidddhan* tabiri de bu bağlamda değerlendirilebilir (Laine, 2003: 16). Şöyle ki Hindular, geleneksel inanç ve uygulamalarının bir alameti olarak çocukların kulaklarını dini bir tören eşliğinde delmekte ve böylece onların Hindu şeriatına bağlı birer fert olduklarını ilan etmekteydiler. Böyle bir fiziksel alameti bulunmayan kesimi *avidddhan* şeklinde nitelendirmek suretiyle Müslümanların, *Sanatana Dharma* (ezeli ve ebedi yol) olarak tarif edilen Hinduizm dışında kaldıkları ve Hindulara özgü geleneksel örf ve adetlere yabancı oldukları mesajını vermek istemişlerdir.

Modern dönem öncesi Hint kaynaklarında Türkleri ve Müslümanları ifade etmek için genellikle yerel dillere özgü terminoloji ön plana çıkmakla birlikte zaman zaman Arapça, Farsça veya Türkçe kökenli bazı kavramlardan da yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle de Müslüman önderler için halk tarafından sıklıkla kullanılmakta olan kimi unvan ve sıfatlar, Hinduların da dikkatini çekmiştir. Nitekim onlar kaleme aldıkları kimi eserlerde bu tür kullanımları kendi dillerine aktararak ötekini betimlemeye ve konumlandırmaya çalışmış, bu esnada tabii olarak telaffuz farklılıkları oluşmuştur. Örneğin Müslüman liderlerden söz ederken Arapça kökenli *emir* kelimesini, kendi dillerine uyarlayıp bunu *hammira* veya *hamvira* şeklinde telaffuz etmişlerdir. Madhya Pradeş sınırları içinde hüküm sürmüş Hindu lider Dhanga hakkında bilgi veren bir yazıtta böyle bir kullanım dikkat çeker. Nitekim burada söz konusu Hindu liderin güçlü bir ordu kurduğundan ve bu yönü itibariyle Emir (hamvira) Sebük Tegin gibi donanımlı bir askeri birliğe sahip olduğundan bahsedilir (Hultzsch 1892: I/220). İslam kültürüne özgü kimi kavramların alınıp Hint diline uyarlanarak kullanılması hususunda *suratrana* ve *patiṣah* gibi tabirler de dikkat uyandırmaktadır. Özellikle Arapça *sultan* kelimesinin bozulmuş şekli olan *suratrana*, *sulutrana*, *sultran* vb.

tabirlerin Müslüman Türk idarecileri belirtmek amacıyla modern dönem öncesi pek çok kaynakta sık sık kullanıldığı vakıadır (“Palam Baoli Inscription”, no. 1.4; Prasad 1990).

Turuka Dharma: Türklerin Dini

Türkler zaman içerisinde Hint kıtasının farklı bölgelerine ulaşır dini, siyasi ve kültürel açıdan etkin konuma gelmeye başlayınca yerel halklar tarafından tanınır hale gelmişlerdir. Yerli halkın dışarıdan gelen bu kimselerin sosyolojik arka planlarını, yaşam biçimlerini ve dünya görüşlerini tarif ederken sıklıkla kullandıkları nitelendirmelerden biri “Türk” tabiri olmuştur. Bu tabir, Hint kaynaklarında kullanılırken bölgeden bölgeye değişkenlik gösteren telaffuz ve yazım farklılıklarından dolayı *turak*, *turuka* ve *turuşka* gibi farklılaşmalara uğramıştır.

Tarihi veriler dikkate alındığında Hint kaynaklarında Türk tabirinin sekizinci/dokuzuncu asır gibi erken bir dönemden itibaren kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Nandargikar 1897: 123). İlk süreçte Türk tabirinin daha ziyade etnik bir manaya delalet edecek şekilde kullanıldığı ve genellikle Saka ve Parasika (Farisi) gibi Hint kıtasına başka yerden göç edip gelen farklı ırklara işaret ettiği anlaşılmaktadır (Chattopadhyaya, 1998: 40). İlgili kaynaklardaki kullanım bağlamı dikkate alındığında *yavana* ve *mleccha* gibi *turuka* tabirine de ilk zamanlar “ecnebi, öteki, tuhaf görümlü” gibi anlamlar yüklendiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Hint kıtasında onuncu asırdan itibaren Türklerin hem yönetim düzeyinde hem de toplumsal alanda faal hale gelmeleri sonucunda Hindular tarafından derlenen metinlerde Türklere daha fazla yer vermeye başlanmış ve bu bağlamda *turuka* kullanımı artmıştır. Özellikle Türk menşeli devlet adamları, idareciler, komutan ve askerlerden söz edilirken *turuka* tabirine yer verilmiştir. *Turuka* olarak isimlendirilen kimselerin dini, siyasi, içtimai ve kültürel sahada güç kazanmaya başladıkları; özellikle de askeri sahada başarılar elde ettikleri ve bu açıdan Hindu yöneticiler için önemli bir tehdit oluşturdukları ilgili metinlerde sık sık vurgulanmıştır (Mirashi, 1955: 323-330).

Türkler, on birinci asrın hemen başında gerçekleşen Gazneli akınlarıyla birlikte Hint kıtasında kalıcı olarak yerleşmeye başlamışlar ve çok geçmeden etki alanlarını kuzeyden güneye ve doğudan batıya kadar uzanan oldukça geniş bir alanda hissettirmişleridir. Türkler ulaştıkları bu bölgelere bir taraftan

kendi örf ve adetlerini taşıırken diğer taraftan da benimsemiş oldukları İslami usul ve ilkeleri de aktarmışlardır. Gerek idarecilerin gerekse ilim ve sanat adamlarının çabalarıyla yerel halktan pek çok kimse Müslüman olmuştur. Bu süreçte rol oynayan düşünürler, mutasavvıflar veya din adamları kimi zaman doğrudan Türk kökenli olmakla birlikte kimi zaman ise Türk devlet adamlarının himayesinde yetişmiş olan ehil kimselerdir. Dolayısıyla Müslüman Türk idarecilerin temel hedeflerinden biri Hint kıtasını İslâmî değerlerle buluşturmak olmuştur. Onlar siyasi, askeri, dinî ve kültürel icraatlarda bulunurken bu amaca matuf hareket etmeye özen göstermişlerdir. Dolayısıyla Müslüman Türkler, Hint kıtasının İslamlaşma sürecinde etkin ve öncü rol oynamışlardır. Bir diğer ifadeyle İslam, Hindistan'ın pek çok yerine Türklerin eliyle ulaşmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak Türkler, Hindular nazarında sadece etnik bir topluluk olarak görülmemiş aynı zamanda İslâm'ı temsil eden kimseler olarak telakki edilmişlerdir. Böyle bir algı Hinduların kaleme aldıkları metinlere de yansımıştır. Zira pek çok eserde İslam dininden ve onu temsil eden kesimden söz edilirken *turuka* kavramı kullanılmıştır. Hindular tarafında yazılan kimi eserlerde *müselman* tabirinin kullanıldığı ve bu kavrama da aşina oldukları anlaşılmaktadır. Fakat pek çok yerde *müselman* demek dururken bunun yerine hemen hemen benzer manaya delalet edecek şekilde *turuka* kavramına yer vermiş olmaları ("Etavah Inscription", no. 2.18; Prasad 1990: 93; Desai 1960: 353), kanaatimizce modern dönem öncesi süreçte Hindular nazarındaki Türk algısını ve etkisini anlamak bakımından oldukça mühimdir.

On ikinci asrın sonunda kaleme alınmış olan *Prthviracavica* adlı eserde böyle bir kullanımın ilk izlerine rastlamak mümkündür. Nitekim burada Muhammed Guri'nin ordusunu teşkil eden ve etnik yapıları birbirinden farklı olan asker ve komutanlardan söz edilirken *turuka* (Türk) tabiri kullanılmıştır. Bu durum, söz konusu tabir ile etnik kökene mensup özel bir grubun kastedilmediğini göstermektedir. O halde buradaki maksat bahis mevzu edilen kimselerin ortak bir yönüne vurgu yapmaktır. Bu da şüphesiz onların, İslam inancını benimsemiş kimseler olmalarıdır. Yine söz konusu kaynakta *turuka* olarak adlandırılan zümrenin Hindu din adamlarına tahsis edilmiş belli arazileri ele geçirdikleri ileri sürülür. Ayrıca *turukalar* arasından bazı kadınların aybaşı hallerinde Hinduların kutsal kabul ettikleri nehirlerde yıkanmaları tenkit konusu edilir (Bardai 1886: 262; Wink 2002: 137). Bütün bu kullanımlar dikkate alındığında *turuka* ile kastedilenlerin Müslüman kimliğine sahip kimseler oldukları açık bir biçimde görülür.

Benzer bir bakış açısı Andra bölgesinin siyasi ve tarihi olayları hakkında bilgiler veren bir başka kaynakta da bulunur. Burada Andra topraklarının bereketli ve temiz olduğu ve fakat Türklerin (turuka) buraya ayak basmasıyla söz konusu özelliğini yitirdiği ifade edilir. Bu mesaj verildikten sonra Türklerin uzaklaştırılmasıyla ancak bu toprakların tekrar verimli hale gelebileceği ve değeri azalan Hindu inanç ve ritüellerinin yeniden canlanabileceği vurgulanır. (Venkataramanayya and Sarma 1962: 239-268). Metnin bağlamı bütüncül bir gözle okunduğunda burada da Türk tabiri ile enik bir azınlıktan değil Hindu şeriatının karşısında her geçen güç kazanan İslami değerlerden ve onun müntesiplerinden bahsedildiği anlaşılmaktadır.

Modern dönem öncesi süreçte derlenen Hint kaynakları incelendiğinde Müslümanların yaşam tarzları, dini değerleri ve dünya görüşlerine ilişkin daha fazla malumatın yer aldığı metinlerin başında Bhakti önderleri tarafından derlenen literatürün geldiği ileri sürülebilir. Zira Bhakti hareketine mensup dini liderler, yapısal olarak kendi açılımlarına benzer bazı ortak noktalar gördükleri sufi kesimle daha fazla temas kurma fırsatı yakalamışlar hem de öne sürdükleri bir takım yeni görüşler itibariyle sufi kültürden zaman zaman istifade etmişlerdir. Yapılan çalışmalar Bhakti hareketinin yayıldığı farklı bölgelerde sufi geleneği sürdüren kesimle belli ölçücü de olsa kesiştiğini ve her iki dini akım arasında terminoloji kullanımı, olay ve olgulara bakış açısı gibi hususlar başta olmak üzere bazı yönlerden karşılıklı etkileşimin yaşandığını teyit etmektedir (Kutlutürk 2016: 625-645).

Bhakti literatüründe de Türk tabirinin İslam dinini ve Müslümanları ifade edecek şekilde geniş bir manada kullanıldığı görülmektedir. Eknath tarafından kaleme alınmış olan *Hindu Turk Samvad* (Hindu ile Türk Arasında Münazara) adlı eser, bu bağlamda dikkat çeken en önemli göstergelerden biri olarak durmaktadır. İlgili eserin muhtevası incelendiğinde burada müellifin bir Hindu ile bir Müslümanı karşılıklı olarak konuşturduğu, onların ağzından her iki dini geleneğe mensup bireylerin diğer kesime yönelttiği temel eleştirileri ve buna yönelik verilen başlıca cevapları münazara tarzında işlediği görülmektedir. Bu açıdan söz konusu metin, Hindularla Müslümanlar arasında ortaya çıkan -belki de erken döneme ilişkin en kapsamlı- reddiye türü eserlerden biri olarak değerlendirilebilir. Temel içeriği bu şekilde örülmüş olan bir esere, doğrudan dini kimliği çağrıştıran *Hindu Müselman Samvad* şeklinde bir başlık yerine *Hindu Turk Samvad* adının verilmiş olması oldukça dikkat çekicidir. Kanaatimizce gerek o dönemde cereyan eden dini ve kültürel

münasebetlerin daha doğru anlaşılması gerekse Hindular ile Müslümanların birbirlerine karşı sergilemiş oldukları bakış açısının ve takınmış oldukları vaziyetin ortaya konması bakımından bu eserin ele alınması oldukça önemlidir.

Hindu Turk Samvad adlı eserde, *turuka* ifadesinin geçtiği kısımlar bütüncül bir bakış açısıyla analiz edildiğinde bu tabirin İslâm dinine mensup olanları kastetmek maksadıyla kullanıldığı açık bir biçimde gözlemlenecektir. Müellif, Hindu ve Müslümanların tanrı telakkileri konusunda değerlendirmelerde bulunduğu bir yerde Hindulardan ve Türklerden bazılarının Tanrı'nın mahiyeti hakkında mutlak bilgiye vakıf olmadıklarını ifade eder. Ona göre her iki kesimin zaman zaman dinî polemiklere girmelerinin başlıca nedeni *brahmacnana* (tanrı bilgisi) hususundaki bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Oysaki yüce varlığın temel vasıfları olan *saguna* ile *nirguna* mahiyet itibariyle birdir ve bu açıdan düşünüldüğünde Tanrı, kozmosun her bir unsurunda ve kâinattaki bütün varlıklarda bulunur. Eknath'ın değerlendirmesine göre Türkler tanrı hususunda bu hakikati özümseyip kavrayamadıkları için putlara, ikonlara ve heykellere ön yargıyla bakmışlar ve bu tür şeyleri ortadan kaldırma teşebbüsü içinde olmuşlardır. Eknath bu görüşünü serdetme cihetinde, “*Türk'ün bilgisizliğini gör!*” (Eknath, *Hindu Turk Samvad*, 34) şeklinde bir üslup benimsemiştir. Gerek daha önceki değerlendirmeleri gerekse bu ifadedeki söylem şekli dikkate alındığında onun Türk tabirine yüklediği mananın İslami değerleri takip eden Müslümanları olduğu açıktır.

Tarihî kaynaklardaki bilgilerden anlaşıldığına göre Hint kıtasında İslami inanç ve değerlerin yerel halk tarafından tanınmasında sufi çevrelerin önemli katkısı olmuştur. Çiştîyye, Suhreverdiyye, Kadiriyye ve Nakşibendiyye gibi tasavvufi ekollere mensup sufiler sahaya inerek muhatap kesimle yakın temas kurma ve benimsemiş oldukları dini değerleri gerek söylemleri gerekse örneklikleriyle aktarma çabası içine girmişlerdir. Sufiler belli bir etnik kökenden gelmemiş olup Arap, Türk ve Fars başta olmak üzere farklı ırklara mensup kimselerdir. Eknath'ın ilgili esrinde temas ettiği bazı hususlar dikkatlice okunduğunda onun da sufi çevrelerden belli ölçüde haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle de sufilerin ısrarla üzerinde durduğu tevhit anlayışı ve bir aracı olmaksızın herkesin eşit bir biçimde doğrudan tanrıya yönelebileceği vurgusu, Eknath'ın dikkatini çekmiştir. Nitekim o, *Bhakti* düşüncesinin temelinde Tanrı'ya yönelmek için belli bir kasta mensubiyetin şart olmadığını ve Türklerin de benzer bir fikri savunduğunu öne sürmüştür

(Eknath, *Hindu Turk Samvad*, 61). Görüldüğü üzere Eknath burada Türk kavramına yer vermek ile belli bir millete özgü bir takım inanç ve akideleri değil Allah'a yönelme hususunda herkesin eşit imkâna sahip olduğunu savunan ve bu bağlamda toplumsal sınıf ayrımını tasvip etmeyen bütün Müslümanları kastetmektedir.

Hint düşüncesini yansıtmaları bakımından bir başak önemli kaynak olan *Kebir Paracai* adlı eserde de Türklere yönelik benzer bir tutumun sergilendiği görülmektedir. Burada yer verilen bir bilgiye göre Delhi sultanlarından İskender Lodi, Hinduların kutsal kenti Varanasi'ye yaptığı bir yolculuk esnasında etrafına Hindulardan ve Müslümanlardan oluşan bir grup toplanır. Bunlar, o civarda yaşayan bir kişiyi bazı tutum ve davranışlarından dolayı sultana şikâyet ederler. Söz konusu şahsın Hindu ve Müslüman adetlerini bırakıp farklı bir yola girdiğini, Hindular için kutsal değerler olan arınma yerlerini, felsefi sitemleri, avatara inancını ve cenaze ritüellerini küçümsediğini öne sürerler. Hindulara ve Türklere özgü akideleri aynı kefiye koymaya çalıştığını ve bu yüzden toplum düzenini bozduğunu ifade ederler (Lorenzen 1991: 230).

Bir başka önemli düşünür Kebir de "Türk" ifadesine eserlerinde zaman zaman yer vermiştir. Onun bu tabiri kullandığı pasajların öncesi ve sonrası nazarı dikkate alındığında açıkça anlaşılmaktadır ki Kebir için de Türk tabiri, İslami gelenekleri takip eden herkesi kapsamaktadır. Nitekim onun, Tanrı'nın bütün kalplerde saklı olduğunu, bu yüzden farklı farklı dini gelenekleri takip etseler de insanların arasında bir olduklarını vurgulamak maksadıyla kullandığı "Hindular ve Türkler birdir" tarzındaki söyleminde bu husus açıkça görülmektedir. Ona göre bireyler ister Sanatana Dharma isterse İslam olsun farklı yollara meyletmiş olsalar da hepsinin ortak noktası aynı yaratıcı tarafından varlık âlemine çıkartılmış olmalarıdır (Kebir, *Bicak*, şabda 75).

On altıncı yüzyıl Hindu düşünürlerinden Nahadas'ın, Kebir hakkında değerlendirmelerde bulunurken sarf ettiği ifadeler, Hinduların zihninde Türk denilince genellikle İslami inanç ve uygulamalar ile bunları takip edenlerin belirttiğini teyit eden bir başka göstergedir. Nitekim o, Kebir'in kast sistemine karşı çıktığını, Hint felsefi sistemlerinin bağlayıcı otoritesini tanımadığını ve samimiysiz bir biçimde ifa edilen riyazet, oruç ve sadaka gibi uygulamalara değer vermediğini belirtmiş ardından Kebir'in bu tür görüşlerini Hindu veya Türk şeklinde ayırım yapmaksızın herkese bildirdiğini öne sürmüştür (Vaudeville 1974: 30).

Orta Çağ döneminde yaşamış önemli Hindu önderlerden Vallabha'ya atfedilen kimi söylemlerde de Müslümanları kastetmek maksadıyla Türk tabirine yer verildiği görülür. Bu durumu yansıtan anlatılardan birine göre Vallabha bir gün kendisini dinlemeye gelen evli bir çiftte yakında erkek çocuk sahibi olacaklarını söyler, fakat kadın bu hususta şüpheye düşer. Kendi sözüne tam itimat edilmediğini haber alan Vallabha, bu güvensizliğinden dolayı o kadının tanrının inayetine tam manasıyla erişemeyeceğini ve çocuğunun bir *mleçcha* olarak dünyaya geleceğini ifade eder. İlgili kıssanın devamındaki nakle göre çocuk gerçekten de kast dışı olarak doğar ve bu niteliğinden dolayı “Türk” olarak anılır. Olaya tanıklık eden anne ise kirlenme korkusundan dolayı bebeğini büyütmeye için başka bir kadına bırakır (Hariray, *Caurasi Vaiṣṇavan ki Varta*, 3.7.35). Buradaki ifadeler de açıkça göstermektedir ki Hintliler nazarında Müslüman ve Türk algısı büyük oranda birbirinin yerini almış durumdadır.

Geleneksel Hindu anlayışında *mleçcha* ile Hindu dinine ve kültürüne yabancı olan kesimlerin ve özellikle de Müslümanların kastedildiği diğer başka kaynaklardan anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ilgili metinde annesinin kusurlu bir davranış sergilemesinden dolayı yeni doğmuş çocuğun âdete kusurlu olarak lanse edilmesinin ve üstelik “Türk” tabiri ile anılmasının ardında yatan başlıca amil, onun Hindu şeriatına, örf ve adetlerine bağlı bulunmadığını vurgulamak içindir. Burada söz konusu tabirle ırki bir ayrıma değil dinsel bir farklılığa dikkat çekilmiştir. Bu bakış açısına sahip olan Hindu düşünürler, aslında böyle bir usul benimsemekle bir takım amaçlar da gütmüşlerdir. Nitekim onlar İslam'ın eşitlik, adalet ve tevhit gibi temel değerleri karşısında etkilenecek saf değiştiren yerli halkı konsolite edebilmek maksadıyla böyle bir bakış açısı geliştirmişlerdir. Kendilerine tabi olan Hindulara, farklı bir inanç sistemine bağlı bulundukları için Türklerle temas kurulması halinde maddi ve manevi olarak kirleneceklerini, türlü sıkıntılara maruz kalacaklarını ve dolayısıyla onlardan uzak durulması gerektiği mesajını vermek istemişlerdir.

Modern dönem öncesi süreçte derlenmiş kimi eserlerde Hindu dinine mensup bireylerle İslam dinini takip eden kesimlerin birtakım inanç ve uygulamalarının mukayese edildiği görülmektedir. Bu tür anlatımlardaki ifadelerde de zaman zaman Türk kavramının tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bunlardan bir kaçının burada örnek olarak zikredilmesi, Hindular nezdindeki Müslüman ve Türk algısını ortaya koymak adına önem arz etmektedir.

Örneğin kimi yerlerde Hindular için en önemli geçiş törenlerinden biri olan ve *anyeṣṭi samskara* (son kurban, nihai dini tören) olarak adlandırılan (Williams 2008: I/67) cenaze törenleri hakkında bilgi verilirken Müslümanların bu husustaki uygulamasına göndermede bulunulur. Her iki kesim için de cenaze merasimlerinin oldukça önemli olduğu, fakat icra ediliş şekli bakımından aralarında çeşitli farklılıklar bulunduğu belirtilir. Bu bağlamda ölen kişinin bedenini kaldırmak için Hinduların cesedi yakıp küllerini nehirlerle attıkları, Türklerin ise toprağa gömerek bu işlemi gerçekleştirdikleri ifade edilir (Eknath, *Hindu Turk Samvad*, 61). Bir başka yerde de her iki dini geleneğe mensup bireylerin tanrı inancına dair bazı karşılaştırmalar yapılarak Hinduların bağlandıkları yüce sevgiliye Ram adını verdikleri Türklerin ise onu, Rahim olarak andıkları bilgisi paylaşılır (Kebir, *Bicak*, şabda 4). İslam dinine mensup bireylere özgü bazı dini uygulamalar hakkında değerlendirmelerde bulunulurken Türklerin hac ibadetine değer atfettikleri, kutsal hac yolculuğuna çıkmak için çok istekli oldukları, ayrıca kurban ibadetine önem verdikleri ve bu bağlamda inekleri boğazladıkları belirtilir (Kebir, *Bicak*, şabda 11). Bütün bu veriler birlikte ele alındığında Hindular nazarında Türk tabiri ile kastedilenlerin herhangi bir etnik kimliğe mensup bireyler olmaktan öte İslami inanç ve değerleri kendisine şiar edinmiş Müslümanların bütünü olduğu açıkça hissedilmektedir.

Hinduların kaleme aldığı bazı eserlerde Müslümanların bağlı bulunduğu dinden söz edilirken dahi doğrudan İslam kelimesi yerine “Türklerin dini, Türkler tarafından takip edilen yol” anlamına gelen *turuka dharma* veya *turaki dharam* gibi terkipler tercih edilmiştir. Örneğin, bir metinde Müslüman önderlerin gurura kapıldıkları için hakikati tam manasıyla keşfedemedikleri, inek eti yedikleri için de söz ve eylemlerinin tutarlı olmadığı belirtilir. Akabinde Turaki dharmayı (İslâm dinini) gözlemleyerek böyle bir kanaate ulaşıldığından söz eder (Lorenzen 2011: 27). Bu tür terkiplerde Hintlilerin İslâm dinini ifade etmek için Sanskrit dilinde “din, yol, şariat” manasına gelen *dharma* tabiri ile Türklerden ödünç aldıkları *turuka* kavramını birlikte kullandıkları görülür.

Benzer bir durum Müslümanların kutsal metni Kuran-ı Kerim bahis mevzu olduğunda da geçerlidir. Nitekim kimi kaynaklarda Kuran adı doğrudan zikredilmek yerine bunu ifade etmek maksadıyla “Türklerin kitabı” manasında *turuşka pustaka* ve “Türklerin ana metni” anlamında *turuşkanam mulaṣastra* gibi tabirlerin tercih edildiği görülür. Böyle bir kullanıma yer

verilen bir kaynakta hayvan kesmenin ve canlılara zarar vermenin doğru bir eylem olmadığı vurgulanmış ve bu tür ahlaki hususların pek çok dini gelenekte var olduğuna işaret edilmiştir. Bu düşünceyi desteklemek amacıyla *turuşkanam mulaşastrada* (Türklerin temel metni) da cana kıymanın yasaklandığı ifade edilmiştir (Dundas, 1999: 45). Görüldüğü üzere İslami inanç ve değerler hakkında çeşitli değerlendirmeler yapılırken Türk tabiri belli bir terkip içinde kullanmıştır. Bu tür kavramsallaştırma yoluna gidilmiş olması, Hintliler nazarında Türklerin İslam’la özdeşleştirildiğinin en açık göstergelerinden biridir.

SONUÇ

Balkanlar başta olmak üzere Avrupa’nın sair kesimlerinde Türk denilince genellikle Müslüman algısının ön plana çıktığı, bilimsel çalışmalardan elde edilen verilerden anlaşılmaktadır. Bu çalışmada ortaya konulan bulgular benzer bir tablonun Hint dünyası için de geçerli olduğunu gözler önüne sermektedir. Nitekim Hint kaynakları incelendiğinde “Türk” manasındaki *turuka* kavramının sıklıkla kullanıldığı ve bu kavramın ifade ettiği anlamın zaman içerisinde kısmi dönüşümlere uğradığı sonucuna ulaşılmaktadır. *Turuka* tabiri etnik bir manadan veya spesifik bir gurubu betimlemekten ziyade Hint kıtasındaki Müslümanları ve onların dini inanç ve değerlerini ifade edecek biçimde şemsiye bir kavram olarak kullanılmıştır. Hintliler nezdinde böyle bir algının oluşumunda Türklerin, Hint kıtasında yaklaşık sekiz asır varlık göstermeleri ve bu süreçte siyasi, ictimai ve kültürel faaliyetleriyle bölge halkının İslami değerlerle tanışmalarında öncü rol oynamaları etkili olmuştur.

Modern dönem öncesi süreçte derlenen Hint kaynaklarında gerek Müslümanları gerekse Türkleri ifade etmek amacıyla çeşitli kavramların kullanıldığı görülmektedir. Bunların bağlamları nazar-ı dikkate alındığında Hintlilerin, Müslümanlara yönelik kimi zaman pejoratif kimi zaman ise taltif edici söylemler geliştirdiği anlaşılmaktadır. Müslümanlara ve Türklere ilişkin olumsuz bakış açısının daha çok Hindu toplumuna yön veren ve bir takım çıkar endişeleri taşıyan din ve siyaset ehli kimseler tarafından oluşturulduğu gözlemlenmektedir. O yüzden bu tür tenkitlerin hem bütün Müslümanlara yönelik yapılmadığı hem de Hinduların tamamının düşüncesini yansıtmadığı belirtilmelidir. Zira incelenen çeşitli eserden de anlaşılabacağı üzere Müslümanlara ve Türklere yönelik pek çok olumlu ve takdir edici tasvirler de

bulunmaktadır. Dolayısıyla tarihsel süreçte Hindular ile Müslümanlar arasında cereyan eden ilişkilerin Hint kaynaklarına dayalı olarak objektif bir biçimde incelenmesi, bir taratan bölgedeki Türk-İslâm izlerinin tespit edilip gün yüzüne çıkarılmasına diğer taraftan da günümüzdeki Hindu Müslüman ilişkilerinin daha sağlıklı bir bakış açısıyla analiz edilebilmesine katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Bandyopadhyaya, Alakananda, "The Mlecchas in Ancient India from the Earliest Times upto AD 1200", (Basılmamış Doktora Tezi), University of Calcutta 1990.
- Bardai, Chand, *Prithviraja Raso*, ed. and trans. A. F. Rudolf Hoernle, Calcutta 1886.
- el-Bîrûnî, Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed, *Tahkîku mâ lil-Hind min Makûletin Makbûletin fi'l Akl ev Merzûle*, thk. Arif Ahmed Abd'il Meani, Dâru'l-arab, 2015.
- Burrow, P. V. Kane, "The Pahlavas and Parasikas in Ancient Sanskrit Literature", in *Dr Modi Memorial*, ed. Modi Memorial, Bombay 1930, s. 352-357.
- Chattopadhyaya, B., *Representing the Other? Sanskrit Sources and the Muslims*, Manohar, New Delhi 1998.
- Desai, Z. A., "Muslims in the 13th Century Gujarat, as Known from Arabic Inscriptions", *Journal of Oriental Institute* 10 (1960-1): 353-364.
- Dundas, Paul, "Jain Perceptions of Islam in the Early Modern Period", *Inso-Iranian Journal* 42:1 (1999): 35-46.
- Hariray, *Caurasi Vaişnavan ki Varta*, Vaişnav Mitr Mandal, Indore 1992.
- Hultzsch, "Chandella Inscription" in *Epigraphia Indica*, ed. J. Burgess, Calcutta 1892, c. 1, s. 217-222.
- Kalhana, *Racatarangini*: The Saga of the Kings of Kasmir, trans. Ranjit Sitaram Pandit, Sahitya Akademi, New Delhi 1990.
- Kebir Bicak*, ed. Sukadeva Simha, Nilabha Prakasana, Allhabad 1972.
- Konukçu, Enver, "Hindistan'daki Türk Devletleri". *Tarihte Türk Hint İlişkileri Sempozyum Bildirileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006: 63-71.
- Kutlutürk, C. "Tasavvuf Alanında Yazılmış İlk Hintçe Eserlerde Hindu İnanç ve Kültürüne Ait İzler: Mirigavati Örneği", içinde *Türkiye'de Dinler Tarihi'nin Kurumsallaşması Sürecinde Prof. Dr. Abdurrahman Küçük*, ed. A. Hikmet Eroğlu, Berikan Yayınları, Ankara 2016, s. 625 645.
- Laine, James W., *Shivaji Hindu King in Islamic India*, Oxford University Press, New York 2003.
- Lorenzen, David N., *Kabir Legends and Ananta-Das's Kabir Parachai*, State University of New York Press, Albany 1991.

- Lorenzen, David N., “Religious Identity in Gorakhnath and Kabir”, in *Yogi Heroes and Poets: Histories and Legends of the Naths*, ed. Adrian Munoz, David N. Lorenzen, Suny Press, Albany 2011, s. 19-50.
- Mirashi, V., *Inscriptions of the Kalachuri-Chedi Era* (Corpus Inscriptionum Indicarum, 4), Otacamund, 1955, c. 4:1, s. 323-330.
- Nandargikar, G. R., *The Raghuvansa of Kalidasa*, Bombay 1897.
- Paramananda, Kavindra, *Śṛīṣivabharatam*, Ananda Śṛamanudranalaya, Pune 1930.
- Prasad, P., *Sanskrit Inscriptions of Delhi Sultanate: 1191-1526*, Delhi 1990.
- Siddiqui, İqtidar Husain. “Gurlular”. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 14. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996: 207-211.
- Vaudeville, C., *Kabir*, Clarendon Press, Oxford 1974.
- Venkataramanayya, N. and Sarma, M. Somasekhara, “Vilasa Grant of Prolaya-Nayaka”, in *Epigraphia Indica*, ed. D. C. Sircar, India Press, Calcutta 1962, c. 32, s. 239-268.
- Williams, M. Monier, *A Sanskrit-English Dictionary (I-II)*, Indica Books, Varanasi 2008.
- Wink, A., *Al-Hind, The Making of the Indo-Islamic World—vol. 2: The Slave Kings and the Islamic Conquest, 11th–13th Centuries*, Brill, Leiden 2002.
- Zelliot, Eleanor, “A Medieval Encounter between Hindu and Muslim: Eknath’s Drama-Poem Hindu Turk Samvad”, in *Images of Man: Religion and Historical Process in South Asia*, ed. Fred Clothier New Era, Madras 1982, s. 171-195.

DELHİ TÜRK SULTANLIĞINDAKİ HANEDAN DEĞİŞİMLERİNE (1206-1320) İBN HALDÛN ZAVİYESİNDEN BAKMAK

*Bilal KOÇ**

GİRİŞ

Delhi Türk Sultanlığı'nın siyasi tarihi, pek çok tarihçi tarafından konu edinilmiştir. Genel vaziyeti ortaya koyan çalışmalar olduğu gibi daha özel ve derinlemesine yapılan çalışmalar da olmuştur. Bu çalışmada da Delhi Türk Sultanlığı'nın kuruluşu öncesinde Gurluların son döneminde yaşananlar - Sultan Muizzeddîn Muhammed (1203-1206) döneminde yaşananlar - Kutbeddîn Aybek'in 1206'da Gurluların idarî yapısını ele geçirmesi, başlangıçta karşı karşıya kaldığı olaylar, vefatı sonrası yaşananlar, hanedanın İl-tutmuş ve ailesinin eline geçmesi ve Sultan Raziye Begüm'ün devlette sağlamaya çalıştığı dönüşüm çabaları, İbn Haldûn'un -devletlerin halleri ve tavırları ile hayat devrelerine dair ortaya koyduğu teorik zemin ve yaklaşımlar üzerinden ele alınmıştır. Yine Raziye Begüm ve erkek kardeşleri arasında yaşanan taht kavgaları ile Şemsiler Hanedanı'nın 1266'da son bulmasıyla idarede hâkimiyeti sağlayan Sultan Balaban'ın (1266-1286) Delhi Türk Sultanlığı'nın siyasi yapısına hâkimiyeti ve kazandırdıkları incelenmiştir. Hemen sonrasında Balaban'ın 1286'da vefatının ardından oğlu ve torunları arasında yaşananlar ve hanedanın ortadan kalkmasına dair dönem kaynaklarının verdiği bilgiler Mukaddime zaviyesinden değerlendirilmiştir. Akabinde hanedan içerisinde melik olarak görev alan Sultan Celâleddîn'in (1290-1296) tahta çıkarılması ve Halaçlar Hanedanı'nın kuruluş süreci değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Sultan Celâleddîn'in akıbeti ve ardından Sultan Alâeddîn Muhammed'in (1296-1316), 1296'da idareyi ele geçirmesi ve akabinde yaşanan gelişmeler İbn Haldûn'un Orta Çağ devletlerine yönelik ortaya koyduğu teorik zemin üzerinden anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Delhi

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, bilal.koc@hbu.edu.tr, ORIC: 0000-0002-2489-6580.

Türk Sultanlığı'ndaki son hanedan Tuğluklular ise daha önce İbn Haldûn'un bahsi geçen teorik zemini üzerinden değerlendirmeye tabi tutulduğu için burada ele alınmamıştır.

Teorik zemin kurma olarak adlandırılan, İbn Haldûn'un "asabiye"¹ kavramıyla açıkladığı ve devletlerin geçirecekleri muhtemel haller olarak gördüğü "süreçler", Türk-İslâm tarihinin Orta Çağlarda kendisine hayat alanı bulduğu "Delhi Türk Sultanlığı" özelinde de yeni bir okuma yapmayı ve bu bağlam etrafında düşünmeyi zarurî kılmıştır. Siyasi tarihine yönelik nakledilen malumat, dar manasıyla -memlûk- asıllı bir beyin (Aybek) süreç içerisinde devlet kademelerinde ilerlemesi ve nihaî noktada tahtı ele geçirmesi olarak pek çok yerde işlenmiştir. Sonrasında birbirinin devamı olan diğer hanedanların tahtı ele geçirmesiyle yaşanan gelişmeler -devlet adamları, melikler, emirler, hanedanlara mensup kadınların faaliyetleri, kadılar, din adamları ve şehzadeler- etrafında bir mücadele alanı nakledilmiştir. İşte burada bunların ötesinde hem yaşanan gelişmelerin arka planında var olanlar sorgulanacak, devletin manası, mahiyeti, uyguladığı aklî politikanın çerçevesi ve bir devletin geçirdiği hayat devreleri, yeni bir hanedanın nasıl ortaya çıktığı şeklinde karar bulan sorular çerçevesinde bir kavrayışın, düşüncesinin ve anlayışın ortaya konulması hedeflenmiştir. Aslına bakılırsa söz konusu sorular, çalışmanın kapsamını da belirlemiştir. İbn Haldûn'un insanlığın anlam dünyasına sunduğu hususlar, onu zamanımıza kadar taşımış ve devleti anlamak ve açıklamak noktasındaki ilkeleri -tarihçilere, felsefecilere ve sosyologlara- önemli bir mecra açmış ve kazandırmıştır (Çetin 2012: 172-216). Bu yönüyle o ve tespitleri pek çok çalışmanın konusu olmuştur. Burada da yine onun açtığı mecraların en bilinenlerinden birisi olan -yeni bir devletin ortaya çıkması, geçireceği muhtemel hayat devreleri- bahsi etrafında ortaya koydukları Delhi Türk Sultanlığı özelinde konu edinilmiştir. Bilindiği üzere Delhi Türk Sultanlığı, Gazneliler sonrası ve Babürlüler öncesi dönemde Kuzey Hindistan merkezli olarak faaliyet göstermiş bir devlet olması nedeniyle Türk ve İslâm tarihi bakımından önem atfetmektedir.

¹ *Aseb, asb, usb; vücuttaki sinirlere, bir kavmin eşrafına ve hayırlı kişilerine denir. İsâbe, isab, usbe; sargı, insan olsun hayvan olsun on ile kırk kişi arasındaki topluluk demektir. Asabe, bir kimsenin babası tarafından olan akrabalarıdır. Aynı zamanda fıkıhta bir feraiz istilâhı olup, bir nesebi, diğeri sebebi olmak üzere iki türdür. Taassup, asabiyet gütmek, kavim ve akrabaya veyahut da bir mazluma ve sitemdîdeye yar ve yaverlik kaydından bulunmaktır. Ta'sib, bir kimseyi Seyyid ve reis yapmak manasına gelir. (İbn Haldûn 2020: 94).*

Önem cümlesinden olarak Delhi Türk Sultanlığı, çağdaşı Abbasîler, Büyük Selçuklular, Türkiye Selçukluları, Anadolu Beylikleri, Karahanlılar, Memlûkler ve sair siyasî teşekküller gibi etki alanı olan bir devlet olmuştur. Bu yönüyle çağdaşı siyasî teşekküllerin Türkistan, Ön Asya, Anadolu ve Arap yarımadasında üstlendiği misyonu Güney Asya'da daha zor ve çetin yapılarla mücadele ederek yerine getirmiştir. Bu bağlam etrafında yaşanan mücadelelere burada kısaca yer yer temas edilmekle birlikte asıl hedef bunlardan ziyade bir bütün halinde Delhi Türk Sultanlığı'nın yaşadığı hanedan değişimlerini ve bunlara bağlı olarak gelişen olayları -İbn Haldûn ve Mukaddime'nin çıktıklarıyla- değerlendirme, açıklama ve düşünme alanı sunma çabasıdır. Öyle ki İbn Haldûn'un verdiği ilham pek çok tarihçinin bu anlamdaki çabasına ışık tutmuştur. Bu çalışma da benzer şekilde dönem kaynaklarının Delhi Türk Sultanlarına ve faaliyetlerine dönük ortaya koydukları bilgileri ve modern araştırmaların değerlendirmeleriyle şekillendirmeye çalıştıkları çabaları, -İbn Haldûn'a sorular sormak Mukaddime'den cevaplar bulmak, adı geçen devlet üzerinden okumak ve değerlendirmek şeklinde sıralanan- bir düzen içerisinde ele almak şeklinde karar bulmuştur. Dolayısıyla burada bir zorlama bilgi akışı ve değerlendirmeden ziyade kaynaklardaki mevcut bilgileri, muasırı olarak görülebilecek bir diğer kaynaktaki hal ve tavırlar nazariyesi çerçevesinde zamana sunmak ve açıklamak odak noktası olmuştur. Bunlara bağlı olarak tam bir hâkimiyetin nasıl sağlanacağı veyahut yarı bağımsız -hâkimiyet-i nâkıs- hâkimiyetin tanımları, beş hayat devresinde bir devletin nasıl ve ne yönde karar bulacağı, emîr, melik ve bey konumundayken onları saltanata taşıyan yönlerin neler olduğu -belirleyici kıstasların- dar manada hanedanın, geniş manada ise devletin değişim-dönüşüm çabaları karşısında aldığı vaziyet ve gösterilen tepkilerin neler olduğu gibi sorular, -çalışmaya- zemin açan yönler olmuştur.

YENİ BİR DEVLET NASIL KURULUR BAHSİS: KUTBEDDİN AYBERK VE DELHİ TÜRK SULTANLIĞI'NIN KURULUŞU

Orta Çağa dair sunduğu nakiller ve temellendirmelerle *Mukaddime*, önemli bir müracaat kaynağı olarak bugünün bilgilenme ve anlama ihtiyacına cevap vermektedir. Adı geçen eser, bir dayatmadan öte tarihî hadiseleri manalı bir bütün içerisinde görmek, anlamak ve kavramak şeklinde izahlar sunmaktadır. Müellifin tarihe yönelik özenli tutumu ve ona mana kazandırma hali dönemi açısından bir farkındalığın varlığına da işaret etmektedir. İbn

Haldûn'un tarihe ve tarihî sürekliliğe yapıdan bakabilen birisi olması hasebiyle devlete ve siyasete dair ortaya koyduğu hükümler önem arz etmektedir. Bu hükümlerden birisi de *bir hanedanlığın meydana çıkması ve yeni baştan kurulması vakiasının keyfiyetine yönelik geliştirdiği yaklaşımdır*. Onun bu bahsi ve yaklaşımı şu şekildedir:

Bilmek lazımdır ki, istikrar bulmuş bir hanedanlık ihtiyarlamaya ve çökmeye başlayınca, yeni bir hanedanlığın doğuşu ve başlangıcı iki şekilde olur: Birinci şekil şudur: Hanedanlığa bağlı uzak eyaletlerin valileri istiklâllerini ilân ederler. Çünkü hanedanlığın gölgesi kendilerinden uzaklaşmaya ve kabuğuna çekilmeye başlamıştır. Bu durumda eyalet valilerinden her biri, kendi kavmi için yeni baştan kurduğu ve ailesi efradında yerleşip karar kılan bir mülke sahip olur. Bu mülk veraset yolu ile ondan oğullarına veya taraftarlarına intikal eder. Tedrici surette mülkleri büyür, bazı hallerde bu mülk için (varisler) birbiriyle kapışır, mülkün sahibini tayin için şanslarını dener ve her biri onu kendisine tahsis etmek için birbiriyle mücadele ederler. Sonra içlerinden, rakiplerine nazaran daha çok kuvvetli olan diğerlerini mağlup ederek onların elindekini zapt eder. Nitekim hanedanlıkları ihtiyarlamaya ve uzak bölgelerdeki gölgesi geri çekilmeye başladığı zaman... Devlet parçalanarak eyalet valilerinin adedince Mülûk-ı tavaif haline gelmiş, hanedanlıklar ve mülkler şeklinde bölünmüş, sahipleri bunları kendilerinden sonra gelen akrabalarına veya taraftarlarına miras olarak bırakmışlardır. Bu yoldan mülk sahibi olanlarla, istikrar halinde bulunan eski hanedanlık arasında harp olmaz. Çünkü (yeni bir) mülke sahip olmak isteyenler, eski hanedanlığın riyaseti altında yerli yerince durmakta, harp yoluyla istikrar halindeki eski hanedanlığı istila etmeye tamah etmemektedirler. Durum sadece şudur: Hanedanlığı ihtiyarlık (hastalığı) yakaladığı için uzak bölgelerdeki gölgesi (hâkimiyet ve nüfuzu) geri çekilmiş, acze düştüğü için oralara kadar ulaşabilme imkânını elinden kaybetmiştir. (Bunun için de nüfuzunu kaybettiği yerlerde husule gelen otorite boşluğunu harbe ihtiyaç kalmadan eyalet valileri doldurmuşlardır.) (2020: 565).

Kutbîler Hanedanı'nın Oluşum Sürecini Sorgulamak

İbn Haldûn'un bu naklinden hareketle Delhi Sultanlığı'nın kuruluşunu ve birbiri ardına tahtı ele geçiren hanedanların yaşadıkları süreçleri izah etmek

zarureti ortaya çıkmaktadır. Burada öncelikli olarak Gurlulardan ve son Gurlu Sultanı Muizzeddîn Muhammed'den (1203-1206) bahsetmek yerinde olacaktır. Çünkü Gurlu Sultanı Muizzeddîn'in *gulâmı/memlûku* olarak Gurlu sarayına intisap eden Aybek, pek çok kademedede görev aldıktan sonra ordu komutanlığına kadar yükselmiştir. Onu Lahor tahtına taşıyan süreçte bu şekilde başlamış ve 1206'da adı geçen son Gurlu Sultanı'nın vefatının ardından tahta çıkmıştır. Burada akla bazı sorular gelmektedir. Neden diğer emîrler, melikler veya Gurlu ailesine mensup birisi tahta çıkmadı da Aybek tercih edildi? Aybek'i ön plana çıkaran hangi hususiyetleri vardı?

Özellikle Delhi Türk Sultanlığı'nın başlangıç dönemlerini oluşturan Kutbeddîn Aybek (1206-1210) ile Şemseddîn İl-tutmuş (1210-1236) dönemleri devletin gaza ve fetih seferleri bakımından en zorlu ve çetin dönemlerini oluşturmaktadır ki, bu bağlamda İl-tutmuş'u sefer organizasyonları bakımından Aybek'in sultanlık dönemi ile mukayese edildiğinde daha başarılı olarak telakki etmek yanlış olmayacaktır. İbn Haldûn'un tespitlerinden yola çıkarak Gurluların son dönemine bakıldığında; her devlet ve hanedan için kaçınılmaz son olarak görülen 'ihtiyarlama ve dağılma çağının' başlamasının ardından o dönemin önde gelen komutanlarından Aybek'in taht için önü açılmıştır. Kaynaklar, Aybek hakkında bilgi verirken onun Türkistan kökenli bir memlûk olduğunu, nesep olarak Kıpçaklara uzandığını ortaya koymaktadırlar. Küçük yaşta köle tüccarlarının eline düştüğünü, önce Buhara'ya getirildiğini ardından da Nişâbûr'a götürüldüğünü kaydederler. Burada dönemin Nişâbûr Kadısı olarak görev yapan Fahreddîn Abdülaziz b. Kûfî'nin yanına götürüldüğü ve ilk dinî, askerî ve okuma-yazma eğitimini onun yanında aldığı ifade edilmektedir. Aynı kaynaklar, İl-tutmuş alakalı nakillere yer verdikleri kısımda Aybek'in de İl-tutmuş gibi Gazne'ye getirildiğini ve ardından da dönemin Gurlu Sultanı Muizzeddîn Muhammed tarafından satın alındıklarını ortaya koymaktadırlar (Ahmed 1975: 143; Cöhçe 2002: 695; Cüzcanî 1389: 415-416; es-Sihrindî 1391: 13; Esterebâdî 1387: 216-217; Gulâm Hüseyin 1890: 59-60; Herevî 1929: 20; Hondmîr 1380/II: 611; Konukçu 1991: 231-232; Köprülü 1961: 58; Mübârekşâh 1927: 21).

Aybek, kısa süre içinde kendisine verilen idarî görevleri başarıyla yerine getirmesinin ardından önemli makamlara getirilmiş ve sırasıyla emîr-i ahurluk, ordu kumandanlığı, meliklik ve valilik makamlarına getirilmiştir. Bu anlamda Horasan'da Harezmi Sultan Şah ile olan mücadeleye katılması,

1191-1192 Tarain Savaşları'nda elde ettiği başarılar, Kuhrâm ve Samana'nın da aralarında yer aldığı bölgelerdeki askerî faaliyetlerde ön plana çıkması adı geçen Gurlu Sultanı'nın dikkatini çekmiş ve güvenilirliği, başarılı olması nedeniyle onu devletin Hindistan tarafında yer alan kısmına vekil olarak tayin etmiştir (Ahmed 1975: 143-144; Cöhçe 2002: 695; Cüzcanî 1389: 416-417; Durak 2000: 75-77; Esterebâdî 1387: 217-218; Galip-Gömeç 2013: 51; Hasan Nizâmî 1387: 238-241; Herevî 1929: 20; Hondmîr 1380/II: 611; İsemî 1948: 84-85; Köprülü 1961: 58; Mübârekşâh 1927: 21-22). Dönem kaynaklarının üzerinde mutabık kaldığı şekliyle Gazneliler sonrası Kuzey Hindistan'da 1184-1205 yılları arasında Türklerin ve Müslümanların müştereken düzenledikleri akınlar sonucu Kalincar, Nehrevâle, Mirat, Hansi, Bedâûn, Delhi, Kol, Biyâne gibi şehirler ve kaleler bu zaman zarfında ele geçirilen stratejik noktalar olmuşlardır. Zapt edilen yerlerden elde edilen ganimetler seferlere katılan askerler açısından memnuniyet verici olurken gayrimüslimlerin faaliyetleri de sonlandırılmıştır. Bu seferlerinin ardından Gazne'de yaşanan karışıklığını yakından kontrol etmek için bölgeye giden Sultan Muizzeddîn'in ölmesi üzerine yerine vekil bıraktığı Aybek, hızlıca Gurluların başkenti olan Lahor'a giderek idareyi tamamen eline almıştır (Ahmed 1975: 144-155; Bayur 1987: 269-275; Galip-Gömeç 2013: 51-53; Hasan Nizâmî 1387: 72-127, 154-168, 177-257; İsemî 1948: 101; Kazvinî 1386: 115; Kulke, Rothermund 2001: 242-245; Mübârekşâh 1927: 21-30).

Aybek, tahta çıktıktan sonra o esnada hazır bulunan devlet adamları bağlılıklarını bildirmişlerdir. Yine Muizzeddîn Muhammed'in yeğeni Gıyâseddîn Muhammed Gurî de Aybek'e bağlılığının alameti olarak çetir göndermiştir. Devletin diğer bölgelerinde bulunan büyük beyler ve valiler başlangıçta Aybek'in tahtı ele geçirmesine sessiz kalmışlardır. Bu esnada Gazne'de idareci olarak görev alan Tâceddîn Yıldız ki, Aybek'in kayınpederidir. Muhalif tutum içerisine girerek, Aybek'in hâkimiyeti altında bulunan Pencâp ve Lahor bölgesini zapt etmek istemiştir. Bu durumu ortadan kaldırmak için harekete geçen Aybek, kayınpederini Gazne'ye kadar geri çekilmek mecburiyetinde bırakmakla kalmamış, kendisi de bizzat takip birliklerinin başında Gazne'ye kadar gitmiştir. Kırk gün kadar Gazne'yi kuşatma altına aldıysa da şehir halkının Tâceddîn Yıldız'dan yana tavır alması nedeniyle kuşatma harekâtını kaldırıp, vefatına kadar kalacağı Lahor'a dönmüştür (Ahmed 1975: 155-156; Bedâûnî 1380: 37-38; Cöhçe 2002: 693-695; Cüzcanî 1389: 413-418; es-Sihhindî 1391: 14-15; Esterebâdî 1387: 224-225; Hasan Nizâmî 1387: 262-268; Herevî 1929: 21; Hondmîr 1380/II: 611;

İsemî 1948: 104-107; Konukçu 1992: 376-377; Kortel 2006: 88; Köprülü 1961: 59; Merçil 2006: 322-323; Tetevî, Kazvinî 1382: 3650). Aybek, 1210'da çevgan oynarken attan düşerek hayatını kaybetmiştir. Onun vefatının ardından tahta oğlu Aram Şâh çıkmıştır.

Nakledilen bu bilgilerin ardından İbn Haldûn'un yeni bir devletin doğuşu bahsine dönecek olunursa; Aybek'in kendi hanedanını Kuzey Hindistan ve Gazne-Horasan çizgisinde faaliyet alanı bulan Gurlular Devleti'nin ihtiyarlama çağına gelmesi ve nihai olarak son hükümdarlarının hayatını kaybetmesinin ardından tahtı ele geçirmesiyle kurduğunu söylemek yerinde olacaktır. Sultan'ın vefatından önce onu vekil olarak tayin etmesi ve diğer beylere nazaran daha ön planda olması nedeniyle hızlıca başkent Lahor'a gelerek tahtı ele geçirmiştir. Sultan Muizzeddîn'in Hindistan'ın idaresini - hâkimiyet altında tutulan Kuzey Hindistan coğrafyası- Aybek'e bırakması ve vekil olarak tayin etmesiyle başlayan süreç, başta Aybek ve yakınları olmak üzere 1414 yılına kadar birbirinin devamı olan Türk hanedanlarının önünü açmıştır. Bu ifadenin teorik zeminine kısaca yeniden temas edilecek olunursa; *Bu durumda eyalet valilerinden her biri, kendi kavmi için yeni baştan kurduğu ve ailesi efradında yerleşip karar kılan bir mülke sahip olur. Bu mülk veraset yolu ile ondan oğullarına veya taraftarlarına intikal eder* (2020: 565). Maksat daha net anlaşılacaktır. Aybek ile beraber Muizzeddîn Muhammed'in valileri arasında Tâceddîn Yıldız (Gazne'de) Nâsireddîn Kabaca (Bihâr'da) ve Muhammed Bahtiyar Kalaç'ta (Bengâl'de) bulunmasına rağmen tahtı Aybek'in ele geçirmesi dikkat çekicidir. Burada Aybek'in hem Sultan'a daha yakın olması ve güvenini kazanması hem de diğerlerine nazaran devlet adamlarının büyük bir çoğunluğunu hâkimiyeti altında toplayacak olması, taht için onu rakipsiz kılmıştır. Ancak adı geçen devlet adamlarından Tâceddîn Yıldız ile Nâsireddîn Kabaca muhalif tutumlarını göstermişlerdir. Burada yeniden İbn Haldûn'un tespitine başvurulacak olunursa; o, bir hanedanlığın çökmeye başlamasıyla birlikte uzak bölgelerdeki valilerin bağımsızlıklarını ilan edeceklerini ifade etmiştir. Aybek'e bağlı olarak gelişen durumda da benzer şekilde bir durum ortaya çıkmışsa da o, bunları aşmayı bilmiştir. Hatta Gazne ve Horasan hattında yaşanan gelişmelere müdahil olarak Tâceddîn Yıldız'ın otoritesini kırmak istemişse de istediği ve beklediği neticeyi elde edememiştir (Bayur 1987: 276; Bedâûnî 1380: 38; Durak 2000: 78; İsemî 1948: 102-103; Konukçu 1992: 375; Kortel 2006: 4).

İbn Haldûn'un 14. yüzyılda devletlerin ve hanedanların kuruluş süreçlerine yönelik vurguladığı ilkeler, yukarıda alıntılanan pasajında da görüldüğü üzere dikkat çekicidir. Delhi Türk Sultanlığının, 13. yüzyıldaki kuruluş ve yaşadığı hanedan değişimleri ki, 14. yüzyılda Tuğluklular ile hanedan değişimi devam edecektir. Gurlular Devleti'nin yukarıda isimleri zikredilen valilerinden Aybek, ailesinin ve yakınlarının merkezinde yer aldığı bir idarî nizamı kurarak başkent Lahor'da kontrolü ele geçirmiştir ki, veraset yoluyla önce oğluna sonra da İl-tutmuş ile devam edecektir. Aybek, Sultan Muizzeddîn'in kendisini vekil olarak bıraktığı kısımların idaresini tamamen kontrolüne alıp, kısa sürede kendi hâkimiyetini tanıttığı gibi kendisinden daha güçlü olarak Gazne'de hâkimiyet süren kayınpederi, Taceddîn Yıldız üzerinde de tahakküm kurmak istemiştir. Bu yönüyle nakledilen olaylar ve gelişmelerin seyir süreci İbn Haldûn'un devletin doğasına yönelik tespitlerinin kendi çağındaki ve çağından sonrasında da isabetliliğini ortaya koyduğu gibi, burada da ifade edildiği üzere kendisinden önceki asırların idarî düzenini anlama noktasında da ışık tutmaktadır. Kaldı ki, İbn Haldûn devletin ihtiyarlama (hastalık) çağının başlamasıyla yaşanan sürece örnek olarak Abbâsî Devleti'nin (750-1258) dağılmasından sonra ortaya çıkan Samanîler (Maverâünnehir'de), Hamdanîler (Musul ve Suriye'de) ve Tolunîler (Mısır'da) şeklinde bir hanedanlar silsilesinin varlığını kaydetmiştir. Burada yeniden Kutbeddîn Aybek'e dönülecek olunursa, kurduğu yeni hanedan kısa sürede ivme kazanacak ve vefatının ardından yerine geçen hükümdarlar ve kurulan hanedanlar, bırakılan o miras üzerinden geniş bir coğrafyayı asırlarca idare edeceklerdir. Aybek, dirayetli duruşu ve tam bir otorite halini tesis ederek Sultan Muizzeddîn sonrası, yakın ve uzak bölgeler üzerinde hâkimiyetini sağlamıştır. Dolayısıyla çıkması muhtemel büyük kalkışmayı ve otorite tanımazlığı önleyebilmiştir.

Kutbîlerin Oluşum Süreci Üzerinden Kutbeddîn Aybek'in Sultanlığını Sorgulamak

Kutbeddîn Aybek, ifade edildiği üzere bir memlûk olarak dâhil olduğu Gurlular Devleti'nin idaresine, pek çok makamda bulunduktan sonra sultanlık makamını da ele geçirmiştir. Görev aldığı birimlerde edindiği tecrübeler ve son Gurlu Sultanı Muizzeddîn Muhammed'in güvenini kazanması, devlet adamları arasında onun sevilmesini sağladığı gibi ona karşı kıskançlık besleyenlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ancak o, başarılı faaliyetleriyle ön plana çıkmış ve hızlı bir hareketle de adı geçen Sultan'ın

ölümünün ardından Lahor tahtını ele geçirmiştir. Diğer devlet adamlarına nazaran Aybek'i daha ön plana çıkaran husus, Gurlular Devleti'nin Hindistan sahasına kadar uzanan hâkimiyet alanında başarılı askeri seferler yapması ve buralarda İslâmiyet'in yayılmasını sağlaması olmuştur. Yakın çalışma içerisinde bulunduğu kimselere karşı hoşgörölü ve anlayışlı tavrı, onun belirgin özellikleri arasında yer almıştır. Komuta ettiğı ordunun Türk, Halaç, Hindü, Gurlu ve Türkistanlı askerlerden oluşmasına rağmen farklılıkları ortadan kaldırıp, hepsini uyum içerisinde organize edebilmeyi bilmiştir (Ahmed 1975: 159; Cöhçe 2002: 695-696). Öyle ki Mübârekşâh, Aybek'in sultanlığını değerlendirirken, hiç kimsenin bir başkasının ekmeğine, otlayan koyununa ve tavuğuna hatta bir saman çöpüne dahi el uzatamadığını kaydeder (Ahmed 1975: 142; Kortel 2006: 31; Mübârekşâh 1927: 33-34). Dönem kaynakları, Aybek'in iyi bir eğitim aldığını ve buna bağılı olarak da zengin bir kütüphanesinin olduğunu nakletmektedirler. Hatta Mübârekşâh onun çok güzel *Kur'ân-ı Kerim* okuduğunu belirtir ve bu nedenle ona "Kur'ân Han" olarak meşhur olduğunu da belirtir (Konukçu 1991: 232; Mübârekşâh 1927: 21). Aybek, geçmişten gelen mücadeleci ve sonuç alıcı tutumunun neticesi olarak tahtı ele geçirmesinin yanı sıra kişisel özellikleri ve yetenekleriyle de dönemine damga vurmuştur. Onun mücadeleci özelliğinden hareketle, İbn Haldûn'un Orta Çağlar için önemli olan ve riyasetin (leadership) nasıl gerçekleşeceğine dair şu teorik zeminini ortaya koymak yerinde olacaktır.

Riyaset, (leadership) sadece (mücadele ve) galebe ile hâsıl olur. Galebe ise, evvelce de söylediğimiz gibi sadece asabiyette vücuda gelir. O halde bir kavim üzerinde riyaset sahibi olmak için, o kavim içindeki diğer asabiyetleri tek tek alt eden gâlip bir asabiyete dayanmak şarttır. Zira bu kavim içindeki asabiyetlerin tümü reislerinin bağılı olduğu asabiyetin, kendilerine galip geleceğini hissettikleri zaman, ona boyun eğmeyi ve tâbi olmayı kabullenirler. Fakat o kavmin nesebinden tamamen sakıt olan ve kopuk durumda bulunan bir kimsenin, esas itibarıyla onlar içinde nesebe dayanan bir asabiyeti olmaz. Bu kişinin onlar içindeki durumu bir sığıntı ve sokulmadan ibarettir. Bu kişinin sahip olduğu taassup, yani asabîlik en fazla velâ ve hilfe (azadlı ve müttefik olma hâline) dayanır. Bu durum ise hiçbir şekilde o kimsenin o kabile mensuplarının üzerinde galebe sahibi olmasını icap ettirmez (2020: 339).

İbn Haldûn'un bu naklinden yola çıkarak bakıldığında, zamanı açısından -galebe- şeklinde ifade ettiği hususla birlikte hükümdarlığın ele geçirilmesini

sağlayan ilk husus olarak güç ve otorite tesis etme durumunu öncelendiği görülmektedir. Tesis edilecek gücün kaynağı olarak kendisine destek verecek yakın çevrenin (asabiye) varlığını dillendirmektedir. Bu yönüyle Aybek'i tahta taşıyan husus elde ettiği güç ve kısa sürede diğer beyler üzerinde sağladığı otorite olmuştur. Nâsireddîn Kabaca ve Muhammed Bahtiyar Kalaç gibi güçlü beylerin varlığı düşünüldüğünde, onların da kısa sürede kabulünü alması Aybek'in ne kadar ön planda olduğuna delildir. Dolayısıyla burada Aybek üzerinden yapılan değerlendirmeler ve aşağıda da diğer hanedanlar ve hükümdarlar üzerinden yapılacak değerlendirmeler de görüleceği üzere İbn Haldûn'un sunduğu teorik zemin, sadece çağı ve coğrafyası için değil çağını ve coğrafyasını açacak ölçüde Orta Çağ gelişmelerini anlamak için güçlü referanslar barındırmaktadır. Aybek dönemi gelişmeleri üzerinden ortaya konan gelişmeleri, zamanının siyasi zemini ve felsefesi açısından anlamlandırmak için İbn Haldûn'un sundukları burada bir dayatma teorik zeminden ziyade tarihî gelişmeleri anlamlı bir bütün içinde değerlendirme çabası olarak gelişmiştir. Aybek'in dönem itibarıyla hükümdarlıktaki uygulamaları, bir yönüyle İl-tutmuş'a da örnek olacaktır. Aybek'in temelden hazırlanarak geldiği siyasî düzen ve makamlar süreç içerisinde ona çok şey öğretmiştir. Dolayısıyla devleti, nesep bağlamında, bir kimlik değişimine sokmakla birlikte idarî düzen bağlamında mevcut Gurlu tecrübesiyle yönetmiştir. Başlangıç yaptığı uygulamalardan birisi olarak vergi oranlarında indirimle gitmesi mülkiyet anlayışına verdiği değeri ve o bilinçte olması da dönemi açısından devlet anlayışının ve kültürünün varlığına delildir.

DELHİ TÜRK SULTANLIĞI'NDAKİ İLK HANEDAN DEĞİŞİMİ VE İL-TUTMUŞ'UN HÜKÜMDARLIĞI MESELESİ

Sultan Kutbeddîn Aybek'in 1210'da çevgân oynarken geçirdiği kaza sonucu hayatını kaybetmesi üzerine Kutbîler Hanedanı, tahta kimin geçeceği noktasında kısa süreli bir belirsizlik yaşamışsa da ileri gelen devlet adamlarının gelişmeleri yakından takip etmesi sonucu Sultan'ın oğlu Aram Şah tahta çıkarılmıştır. Ancak o esnada *Sipahsalar/kuvvet komutanı* ve *Emir-i Dâd/baş yargıç* makamında bulunan Emir Ali İsmail'in başında yer aldığı ve diğer bazı ileri gelen devlet adamlarının da destek verdiği muhalif bir kanat ortaya çıkmış ve Aram Şah'ın devleti idare edebilecek yetenekleri haiz olmadığını vurgulamışlardır. Aybek sonrası gelişen bu muhalif hareket, Aram Şah'ın tahta çıkarılmasına başlangıçta sessiz kalarak gelişmelere göre vaziyet almayı hedefleyen Sultan Aybek'in damadı Nâsireddîn Kabaca'nın Multan,

Sicistan, Dibâlpûr ve Uçç civarında bağımsız bir şekilde hareket etmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Aynı sıralarda yine gelişmelerin seyrine göre hareket etmeyi planlayan Bengâl hâkimi Ali Merdan Kalaç da bölgesel bağımsızlığını ilan etmiştir. Aybek'in vefatını ve kısa süreli kaos halini fırsata dönüştürmeye çalışanlar arasında sınır boylarında bulunan Hindularda yer almışlardır (Ahmed 1975: 161-162, 168; Bayur 1987: 276; Bedâûnî 1380: 38-41; Cöhçe 2002: 696; Cüzcanî 1389: 418; es-Sihrindî 1391: 16; Esterebâdî 1387, s 231-232; Galip, Gömeç 2013: 62 Herevî 1929: 27; Hondmîr 1380/II: 612; İsemî 1948, s 106-108). Yaşanan bütün bu gelişmeler üzerine muhalif devlet adamları meşveret ederek, Aram Şah'ın tahtta kalmasının doğru olmadığını, taht için en uygun ismin Aybek'in diğer damadı ve aynı zamanda Bedâûn Valisi olarak görev yapan İl-tutmuş olduğunu ifade ettiler. Bunun üzerine İl-tutmuş'u Bedâûn'da çağıran devlet adamları, tahta çıkması için Delhi'ye gelmesini istemişlerdir. Bu esnada Aram Şah ise kendisini destekleyen devlet adamlarıyla beraber Cemne Nehri kıyısında emri altında bulunan askerlerle savaş vaziyeti aldıysa da bir netice elde edemediği gibi yaşanan mücadelede hayatını kaybetmiştir (Ahmed 1975: 161-162; Bayur 1987: 277; Bedâûnî 1380: 41-42; Cöhçe 2002: 696; Cüzcanî 1389: 418; es-Sihrindî 1391: 16-17; Esterebâdî 1387: 232-233; Galip-Gömeç 2013: 62; Herevî 1929: 27; Hondmîr 1380/II: 612; Konukçu 1992: 377)

Nakledilen bu bilgilerin ardından yeniden İbn Haldûn'un hükümdarlığın mahiyetine dönük olarak sunduğu yaklaşıma dönüldüğünde, galebe (mücadele) ile elde edilen başarı sonucunda riyaseti (leadership) ele geçirme halinin farklı bir tezahürü ortaya çıkmaktadır. Burada taht için neden diğer devlet adamları kendi aralarından birisini değil de İl-tutmuş'u taht için uygun gördüler sorusu akla gelmektedir. Bu soruya geliştirilecek cevaplar arasında, İl-tutmuş'un Bedâûn ve civarında hanedanın varlığı açısından ortaya koyduğu mücadele dikkat çekici olmakla birlikte onun adını da ön plana çıkarmıştır. Bunun yanı sıra ve daha da önemlisi İl-tutmuş'un Aybek'in damadı olması ve onun tahtta olmasıyla birlikte yaşanan kaosun kısa sürede aşılabacağı düşünülmüş olmalıdır. Yine İbn Haldûn *riyasetin daima hususi ve muayyen bir nisaptaki asabiyet sahiplerinde bulunduğu*na dair pasajında şunlar nakledilmektedir:

Riyaset sadece (mücadele neticesindeki) galebe ile hâsıl olduğuna göre bu nisaptaki asabiyetin diğer asabiyetlerden çok daha kuvvetli olması icap eder. Tâ ki o asabiyet sayesinde galibiyet vâki olsun ve sahiplerine riyaset tam olarak

gerçekleşsin. Bunun böyle olması lazım geldiği hususu ortaya çıkınca şu husus da belirlenmiş olur: Topluluk üzerinde riyaset, daima o topluluk üzerinde galibiyet kurabilen söz konusu özel nisapta bulunur. Çünkü riyaset onların haricinde çıkıp, galebe bakımından onların asabiyelerinden daha aşağı mertebede bulunan diğer asabiyet sahiplerine intikal etse, bunlar için riyaset tam olarak gerçekleşmemiş olur. O halde bu nisap dâhilinde riyaset sürekli olarak bir fer'den öbür fer'e, intikal eder durur. Fer'ler içinde de en kuvvetli olandan başkasına intikal etmez. Çünkü söylediğimiz gibi galebenin sırrı ve hikmeti bunu gerektirir (2020: 338-339).

İl-tutmuş da tahta çıkmadan önce, Aybek gibi devletin farklı birimlerinde görev almış birisidir. Yine Aybek gibi, son Gurlu Sultanı Muizzeddîn Muhammed'in köle tüccarlarından satın alınmış bir memlûktur. İlerleyen süreçte adı geçen Gurlu sultanı tarafından yetiştirilmesi sağlanmış ve onun *ser-cândarlık/muhafızlığı* görevine kadar yükselmiştir (Ahmed 1975: 165-167; Bedâûnî 1380: 42; Cöhçe 2002: 696-697; Cüzcanî 1389: 440-442; Esterebâdî 1387: 230-231; Galip, Gömeç 2013: 61; Herevî 1929: 27-28; Hondmîr 1380/II: 617; Konukçu 1992: 378-379; Kortel 2006: 5; Tetevî-Kazvinî 1382/VI: 3833). İl-tutmuş idarî birimlerde istihdam edildiği sırada kendisi gibi idareci olan Aybek ile yakın çalışma içerisinde bulunmuştur. Aybek, ona çok güvendiği için evlatlığı olarak kabul edip bir kızıyla da nikâhlanmıştır. İl-tutmuş, kısa bir sürenin ardından emir-i şikâr/av işleri sorumlusu, 1200 yılı içerisinde Galyûr Kalesi'nin kuşatılması sırasında gösterdiği başarıların ardından bölgeye emîr olarak tayin edilmiştir. Yine görev alanı genişletilerek Beren Kasabası ile Bedâûn Bölgesinin idarecilğine tayin edilmiştir. Muizzeddîn Muhammed, Kukran kabilesiyle giriştiği mücadelede uhdesindeki birliklerle mücadeleye destek veren İl-tutmuş'un kabiliyetini görünce onu azat edilmiş memlûkleri arasına almıştır (Ahmed 1975: 168; Bedâûnî 1380: 42; Cöhçe 2002: 696-697; Cüzcanî 1389: 443-444; Esterebâdî 1387: 231-232; Galip-Gömeç 2013: 62; Hasan Nizâmî 1387: 241-270; Herevî 1929: 27-28; Konukçu 1992: 377-378; Mübarekşâh 1927: 26-27; Tetevî-Kazvinî 1382/VI: 3833). Kısacası İl-tutmuş, Aybek ile aynı zamanlarda adı geçen Gurlu sultanının hizmetinde çalışmış ve yükselişleri de birlikte olmuştur. Bu itibarla temelde edindikleri tecrübeler onları idarî makamlara ve nihayetinde de sultanlık makamına taşımıştır.

İbn Haldûn'un *Mülk-i Tâ'm* Kavramı Üzerinden İl-tutmuş'un Sağlamaya Çalıştığı Tam Hâkimiyetin Mücadele Boyutunu Düşünmek

İbn Haldûn'un riyaseti, nisap noktasından değerlendirdiği pasajında da görüldüğü üzere bu durum Orta Çağlar için çok önemli bir vasıta kılınmıştır. İl-tutmuş, tahta çıktığında kendisine destek olanlar olduğu gibi muhalefet edenler de olmuştur. Onların geliştirdikleri temel yaklaşım. İl-tutmuş'un memlûk asıllı olduğu ve bu nedenle de tahtta kalmasının isabetli olmayacağı şeklinde olmuştur. Ancak İl-tutmuş, taht için nesebin önemli olduğunun farkında olarak Gurlu Sultanı Muizzeddîn Muhammed tarafından azat edildiğini gösteren belgeyi ortaya koymuştur (İbn Battûtâ 2005: 405). İl-tutmuş'un sağlam bir şekilde tahtta oturabilmesi ve devlete tam olarak vaziyet edebilmesi için devletin hudutları dâhilindeki bölgelerde bulunan ve kendisine karşı muhalif tutum içerisine giren Türk emirler ile tahta çıkmasına karşı çıkan muhalif beyler üzerinde otoritesini tanıtmayı gerektmekteydi. Dolayısıyla fiili mücadele içerisine girerek sultanlığını sağlamlaştırmaya ihtiyaç duymuştur ki, o bunu başarılı bir şekilde yerine getirmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak Delhi yakınlarındaki Cûd mevkiinde toplanan muhaliflerle mücadeleye girişip yenilgiye uğratmıştır. Önde gelenlerinin ise boynunu vurmıştır (Ahmed 1975: 168-169; Bedâûnî 1380: 42-43; Cöhçe 2002: 697; Cüveynî 1380/II: 61-62; Cüzcanî 1389: 443-444; es-Sihrindî 1391: 16-17; Esterebâdî 1387: 230-233; Hasan Nizâmî 1387: 272-283; Hemedânî 1389: 22-23; Konukçu 1992: 378-379). İl-tutmuş'un kahır ve galebe ile sağladığı üstünlük, sultanlığına karşı gelişen muhalif kanadın belli bir müddet sonra tutum değişikliğine gitmesine neden olmuş ve ilk olarak Gazne'de bulunan Tâceddîn Yıldız anlaşılmaya hazır olduğunu bildirmişse de Sultan mesafeli durmayı tercih etmiştir. Bu noktada İl-tutmuş'un bir taraftan Delhi'de dengeyi ve otoriteyi sağlaması gerekirken diğer taraftan da Kuzey Hindistan'ın farklı yerlerinde idareyi ellerinde bulunduran Nâsireddîn Kabaca ve Tâceddîn Yıldız'a karşı vaziyet alması gerekmektedir. O, bunun farkında olarak ilk olarak Tâceddîn'in oluşturduğu cenahtan gelebilecek muhtemel hudut saldırılarını önlemek için 1216'da Tarain'de onunla mücadeleye girilerek yenilgiye uğratmıştır. Bu şekilde Gazne merkezli olarak Kuzey Hindistan'da Müslümanlar üzerinde ve hatta Delhi tahtında da belirleyicilik kurmaya çalışan muhalefet ortadan kalkmıştır (Ahmed 1975: 169-170; Ansari 2000: 158; Bayur 1987: 278; Bedâûnî 1380: 43; Cöhçe 2002: 693-694, 697; Cüzcanî 1389: 444-445; es-Sihrindî 1391: 17; Esterebâdî 1387: 233; Galip, Gömeç

2013: 62; Hasan Nizâmî 1387: 290-301; Herevî 1929: 28; Hondmîr 1380/II: 611; İsemî 1948: 108-112; Konukçu 1992: 378-380; Köprülü 1961: 59).

Sultan İl-tutmuş'un tam hâkimiyeti sağlaması için yapması gereken ikinci iş, bacanağı olan ve aynı zamanda Sultan Muizzeddîn döneminde birlikte görev aldığı Nâsireddîn Kabaca üzerinde üstünlük kurması gerekmektedir. 1210'da Aybek'in vefatının ardından yaşanan kısa süreli karışıklıktan yararlanarak uhdesinden bulunan Uçç ve Multan'da merkezi otoritenin hilafına olarak bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Hemen ardından Sind civarı ve Diyûl bölgesini de kontrolüne alarak hâkimiyet sahasını genişletmeye başlamıştır ki, Teberhende, Kuhrâm ve Serestî gibi şehirleri de kendisine bağlamıştır. O, Lahor'u birkaç kez ele geçirmeyi başarmıştır. O bölgede kendisi gibi güçlü bir emîr olarak görev alan Tâceddîn Yıldız ile de birkaç kez çarpışma içerisine girmiştir. Onun ölümünün ardından ise sınırlarını genişletmeyi bilmiştir. Nâsireddîn Kabaca'yı Sultan İl-tutmuş ile mücadeleyle iten husus ise Aybek döneminden itibaren Delhi'ye gönderilmesi gereken vergilerin hazineye ulaştırılmaması olmuştur. Gelişmeleri yakından takip eden İl-tutmuş 1217'de Cenâb Nehri kıyısında onunla mücadeleye girişerek yenilgiye uğratmıştır (Ahmed 1975: 170; Ansari 2000: 158; Bedâûnî 1380: 43; Cöhçe 2002: 697; Cüzcanî 1389: 418-420, 444-446; es-Sihirindî 1391: 17; Esterebâdî 1387: 233-234; Hasan Nizâmî 1387: 302-311; Herevî 1929: 28; İsemî 1948: 112-114; Konukçu 1992: 378-380; Köprülü 1961: 59).

Nakledilen bu bilgilerden sonra İbn Haldûn'un hükümdarlığın aslına yönelik dillendirdiği sadece mücadele ve sağlayacağı üstünlük ile kişinin hükümdar olabileceği bahsi, yapılan mücadelenin arka planına yönelik bir anlama alanı sunar. İl-tutmuş, hâkimiyeti altındaki sınırlar dâhilinde bulunan yerlerde Nâsireddîn Kabaca'nın kurmaya çalıştığı siyasî yapıyı erken bir şekilde fark ederek ön almaya çalışmıştır. Dolayısıyla hâkim otorite olarak bulunduğu devlette, kendisinin dışında birisinin -hükümdar gibi hareket etmesine- imkân vermek istememiştir. Aram Şah ve destekçileri ile başlayan mücadelede elde ettiği başarı, Tâceddîn Yıldız ile devam etmiş ve nihayet Nâsireddîn Kabaca'ya da aynı şekilde hareket alanı tanımamıştır. İl-tutmuş'un devlet içerisindeki yerel unsurların/güçlerin/asabiyelerin gücünü kırması ve kendisine tâbi hale getirmesi sultanlığını güçlendiren yön olmuştur.

İl-tutmuş, tam hâkimiyetinin önünde engel olarak Nâsireddîn Kabaca'ya boyun eğdirmek istemiştir. Özellikle merkeze gönderilmeyen vergiler

konusunda da devamlılığını sağlamaya çalışmıştır. İbn Haldûn mülkün hakikati ve türlerini açıkladığı kısımda tam bir hâkimiyetin şartları içerisinde *mal ve vergi toplayan* kahir bir güçten (riyasetten) bahseder. Bu husus, bir yönüyle onun hükümdara -tam hâkimiyet- noktasından yüklediği durumlardan birisidir. İbn Haldûn tam hâkimiyetin sağlanacağı diğer dinamikleri ise tebaa üzerinde kontrol sağlama, elçiler gönderme, hudutları koruma ve kendi gücünün üstünde bir güç bulundurmama olarak sıralar. Onun *mülk-i tâm* olarak açıkladığı tam hâkimiyet ve yarım hâkimiyet tanımları şu şekildedir:

Asabiyetler yekdiğerinden farklıdır. Her asabiyetin, civarındaki kavmi ve aşireti üzerinde bir tahakkümü ve tagallübü vardır. Her asabiyetin mülkü yoktur. Hakiki manada mülk, (mülk-i tâm, mülk-i hakikî) sadece raiyyeyi istibdadı altına alan, mal ve vergi toplayan, elçiler gönderen, hudutları koruyan ve gücünün üstünde kahir bir güç bulunmayan asabiye mahsustur. Mülkün meşhur manası, hakikati ve mahiyeti budur. İmdi hudutları koruma veya vergi toplama veya elçiler gönderme gibi hususlardan bir kısmını yapı gücüne sahip olmayanın hükümdarlığı eksiktir. (Mülk-i nâkıs, yarı müstakil, muhtar. Zira mülklerinin mahiyet ve hakikati tam olarak gerçekleşmemiştir) (2020: 417).

İl-tutmuş, tahta çıktıktan sonra birbiri ardına pek çok iç ve dış gelişmeyle karşı karşıya kalmış bir hükümdardır. Onun tahta çıkmasına muhalif olan beyler dışında Tâceddîn Yıldız ve Nâsireddîn Kabaca gibi kontrol altına alması gereken büyük beylerle yaptığı mücadele yukarıda ayrıntılarıyla ifade edilmiştir. 1221 yılına gelindiğinde İl-tutmuş'un karşısına bu kez, dış bir güç olarak Delhi'ye girmeye ve yerleşmeye çalışan Sultan Celâleddîn Harzemşâh çıkmıştır. O, Cengiz Han ve Moğolların önünden kaçarken hayatını kurtarabileceği yer olarak Sind Nehri'nin karşı kıyısına geçmeyi düşünmüş ve zorlu bir sıkı takibin ardından geçmeyi bilmiştir. Kısa süre sonra İl-tutmuş'un hâkimiyeti altında bulunan yerlerde yerleşmek için izin istemişse de İl-tutmuş, nazik bir dille *bölgenin ikliminin sağlığına iyi gelmeyeceğini söyleyerek* reddetmiştir. Burada İl-tutmuş'un tutumunu pek çok yönüyle değerlendirmek mümkün olduğu gibi temelde kendisi dışında bir başkasının, hâkim olduğu bölgeler üzerinde siyaset geliştirmesine ve meşruiyet oluşturmaya imkân tanımak istememiş olabilir. Dolayısıyla İbn Haldûn'un değerlendirmesiyle kendi gücü üstünde kahir bir gücün oluşmasına izin vermeyerek tam hâkimiyetini sağlamlaştırmak istemiştir. Olayın bir diğer vechesi ise Hindistan'ın kısa, orta ve uzun vadede pek çok istilaya maruz kalacağı bir süre

Moğollar özelinde başlatıp, Çağataylılar ile derinleştirdiği 1397-98'deki Timur'un Hindistan seferiyle birlikte nihai amacına ulaşacak olan bir seferler silsilesinin önünü açmıştır. Ancak İl-tutmuş, kendi dönemi özelinde bakıldığında Moğol akınlarını uzaklaştırmayı bilmiştir (Ahmed 1975: 170-171; Ansari 2000: 159; Bayur 1987: 278; Bedâûnî 1380: 43; Cöhçe 2002: 694, 698; Cüveynî 1380/II: 143-153; Cüzcanî 1389: 419-420, 445; es-Sihrindî 1391: 17-18; Esterebâdî 1387: 234; Hemedânî 1384: 60; Hemedânî 1389: 22, 42; Herevî 1929: 28; Hondmîr 1380/II: 612; Kazvinî 1386: 164; Konukçu 1992: 381-382; Kulke, Rothermund 2001: 244; Koç 2018a: ; Nesevî 1388: 116-122; Tetevî, Kazvinî 1382/V: 3694-3695).

İl-tutmuş, tam hâkimiyetini sağlamak için uzakta ve yakında bulunan civar bölgelere ordu sevk ederek sonuç almaya çalışmıştır. 1225'te Lekhenevtî'ye ordu göndererek bölge hâkimi Gıyâseddîn Ivaz üzerinde otoritesini tanıtmış, onu vergi vermeye ve kendi adına hutbe okutmaya mecbur bırakmıştır (Ahmed 1975: 172; Bayur 1987: 280; Bedâûnî 1380: 43-44; Cöhçe 2002: 698-699; Cüzcanî 1389: 445; es-Sihrindî 1391: 18; Esterebâdî 1387: 234; Gulâm Hüseyin 1890: 70; Herevî 1929: 28; Hondmîr 1380/II: 618; Konukçu 1992: 382; Kortel 2006: 53; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 3833-3834). 1226'da Delhi'ye sınır bir konumda bulunan ve Hinduların üst bölgesi olarak kullanılan Ratanpûr Kalesi'ni ele geçirmiştir. 1227'de Mendûr Kalesi ile Suvâlek civarını sınırlarına dâhil etmiştir (Ahmed 1975: 172; Bedâûnî 1380: 44; Cöhçe 2002: 698-699; Cüzcanî 1389: 445-446; es-Sihrindî 1391: 18-19; Esterebâdî 1387: 235; Herevî 1929: 29; Hondmîr 1380/II: 618; İsemî 1948: 121; Konukçu 1992: 382-383). İl-tutmuş, sultanlığının başlarında üzerinde hâkimiyet sağlamaya çalıştığı, Nâsireddîn Kabaca'nın bütün siyasi varlığını sonlandırmak için 1227'de yeniden onun üzerine sefer tertip yenilgiye uğratmıştır. Kabaca'nın bir süre Hinduların kontrolünde bulunan Behker Kalesi'ne sığınıp zaman kazanmaya çalışmasına fırsat vermeden gönderdiği takip birlikleriyle onu zor durumda bırakmıştır. Kısa süre sonra Delhi ordusunun takibinden kurtulmak için kaçmaya çalışan Kabaca, Sind Nehri'nde boğularak hayatını kaybetmiştir. Böylelikle onun hazineleri ve hâkimiyeti altında bulunan Uçç, Multan Diyûl ve Sind Nehri'ne kadar uzanan bölgeler İl-tutmuş'un hâkimiyeti altına girmiştir. 1228-29 yılı ise İl-tutmuş açısından hâkimiyetini bölge üzerinde kuvvetlendirecek şekilde bir gelişmeyle başlamıştır. Dönemin Abbâsî Halifesi el-Mustansır'ın gönderdiği elçinin Delhi'ye ulaşmasıyla birlikte İslâm dünyasının en büyük otoritesi olan halifelik makamının sultanlığını tasdik etmesi bölgedeki meşruiyetini

sağlamlaştırmasına zemin hazırlamıştır (Ahmed 1975: 174-175; Ahmed 1995: 14; Bedâûnî 1380: 45; Cöhçe 2002: 699; Cüzcanî 1389: 447-448; es-Sihrindî 1391: 19; Esterebâdî 1387: 236; Herevî 1929: 29; İsemî 1948: 127-128; Konukçu 1992: 385; Kortel 2006: 47, 51, 206).

İl-tutmuş'un saltanatı, Delhi Türk Sultanlığı'nın geleceği açısından pek çok mücadelenin yaşandığı bir dönem olmuştur. Onun tam hâkimiyet politikasının gereği olarak 1231-32'de Galyûr Seferi ve bölge hâkimi Milkdiv'in siyasi varlığının sonlandırılması dikkat çekicidir. Galyûr Kalesi tamamıyla İl-tutmuş'un kontrolüne geçmiştir (Ahmed 1975: 175; Bedâûnî 1380: 45; Cöhçe 2002: 699-700; Cüzcanî 1389: 448; es-Sihrindî 1391: 18; Esterebâdî 1387: 236; Herevî 1929: 29; Hondmîr 1380/II: 618; Konukçu 1992: 386; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 3814-3815). 1233-34 yılı da aynı şekilde Malva bölgesi üzerine çıkılan seferle geçmiş bölgenin ele geçirilmesinin ardından Ucceyn Nagori tarafında da kontrol sağlanmıştır (Ahmed 1975: 176; Bedâûnî 1380: 45; Cöhçe 2002: 699-700; Cüzcanî 1389: 449-450; es-Sihrindî 1391: 20; Esterebâdî 1387: 237; Herevî 1929: 29; İsemî 1948: 126-127; Konukçu 1992: 386-387; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 3815). İl-tutmuş, bu başarılarına rağmen saltanatına karşı gelişen bir diğer darbeyi ise başkent Delhi'de o dönemlerde varlığını sürdüren Karmatîlerden almıştır. Cuma namazı için gittiği mescitte suikast girişiminde bulunulduysa da kurtulmayı bilmiştir (Ansari 2000: 159; Bayur 1987: 281; Cöhçe 2002: 700; Esterebâdî 1387: 239; Herevî 1929: 30; İsemî 1948: 122; Koç 2018b; Konukçu 1992: 385). İl-tutmuş'un Kuzey Hindistan merkezli olarak hâkimiyet kurmak için giriştiği son sefer Bünyân olduysa da ordunun hazırlıklarını tamamlamasının ardından çıkılan güzergâh üzerinde rahatsızlanarak Delhi'ye dönmüş ve kısa süre sonra da hayatını kaybetmiştir (Ahmed 1975: 177; Cöhçe 2002: 694, 698-699; Cüzcanî 1389: 449; İsemî 1948: 128-129; Konukçu 1992: 385). İl-tutmuş özelinde buraya kadar verilen bilgilerden hareketle İbn Haldûn'un bir devletin geçireceği "*hayat devreleri*" bahsini burada ele almak yerinde olacaktır. Bu doğrultuda ilk olarak birinci tavırda nelerin olacağına yönelik kurulan teorik zemin verilecektir. Diğer tavırlar ise ilgili yerlerde sırası geldikçe nakledilecektir.

Bilmek gerekir ki, bir devlet muhtelif tavırlardan ve yenilenen bir takım hallerden geçer. Devleti ayakta tutanlar her tavırda, o tavrın hallerinden bir takım huylar ve karakterler kazanırlar ki, diğer bir tavırda onun misli bulunmaz. Çünkü karakterdeki hususiyet, tabiatıyla içinde bulunduğu halin mizacına tâbidir.

Devletteki haller ve tavırlar ekseriya beşi geçmez... Birinci tavır: Zafer, galibiyet ve istila dönemi: Zafere ulaşma, müdafaa vaziyetinde olana galip gelme, mülkü istilâ etme ve onu kendinden evvelki devletin elinden çekip alma tavrıdır. Bu tavrıda; mecd ve şan kazanma, vergi toplamak, memleketini savunmak ve bölgesini korumak konusunda devletin sahibi, kavmine örnektir. Onlar olmadan, tek başına bir şey yapmaz. Zira galebenin ve zaferin husulüne esas teşkil eden asabiyetin gereği budur ve asabiyet henüz hali üzere bulunmaya devam etmektedir (2020: 399-400).

İbn Haldûn'un teorik zemin içerisinde sunduğu bu nakil, işaret edildiği üzere 1210'da tahta çıkan İl-tutmuş'un 1236'da vefat edinceye kadar geçirdiği sürecin emek-yoğun faaliyetlerine ışık tutmaktadır. Burada maksat, bahsi geçen teorik zemini, zorlama bir şekilde ilgili döneme uygun hale getirme çabasından ziyade dönem kaynaklarının sıraladığı nakilleri anlamlı bir bütün içerisinde zamana sunma çabasıdır. İl-tutmuş'un yirmi altı yıllık saltanat dönemi tamamen mücadele (galebe), zafer elde etme ve fetih politikası çerçevesinde geçmiş, pek çok yerden vergi elde ederek hazineyi doldurmaya çalışmıştır. Mücadeleci ve sonuç alıcı tutumuyla kendisiyle beraber hareket edenlere örnek olmuştur. Dolayısıyla onun başarısını çevreleyen pek çok bileşenin varlığını da unutmamak gerekir. Başlangıç itibariyle kendisine muhalefet edenler hariç olmak üzere o, Aynen Aybek'in yaptığı gibi idarî ve askerî kademedeki farklı unsurları bir uyum içerisinde çalıştırmayı bilmiştir. Bu yönüyle de devletin işleyişine işlerlik kazandırmıştır. İl-tutmuş'un saltanatı döneminde, idarî birimlerde görev alanların soy olarak iyi bir aileden gelmelerini şart koşması, hükümdar her şey tek başına yapamayacağını bilincinde olduğuna ve ancak asabiyetin varlığıyla bunu yapabileceğine inandığına da bir işarettir. Gurlu tecrübesinden hareketle teşkilatlanmaya başlayan Aybek'in bıraktığı mirası kendi kurduğu nizam ile daha da geliştirmiştir. Elde edilen zaferler sonucu yeni tayinler ve tercihlerde bulunarak mülk-i tâm (tam hâkimiyetini) kurmuştur. Sefer organizasyonları açısından bakıldığında İl-tutmuş'un zihin dünyasının Kuzey Hindistan başta olmak üzere Gurluların hâkimiyet sahasının tamamını içine alacak şekilde bir planı muhtevi olduğu görülmektedir. Kısacası İl-tutmuş, faaliyetleri ve uygulamalarıyla İbn Haldûn'un "tavırlar nazariyesi"nin birinci kısmına cevap oluşturmakta ve karşılık gelmektedir.

Şemsîler Hanedanı'nın Değişim-Dönüşümüne İbn Haldûn'un Tavrılar Nazariyesinden (İkinci Tavır) Bakmak

İl-tutmuş, 1236'da vefatından evvel, devlet adamlarını huzuruna isteyerek, kendisinden sonra kimin tahta geçeceğini bildirmek istemiştir. Bu doğrultuda yapılan görüşmelerde İl-tutmuş, varis olarak erkek çocukları yerine kızı Raziye Begüm'ü uygun gördüğünü ifade etmiştir. Onun bu kararı karşısında kısa süreli bir şaşkınlık yaşayan devlet adamları, bu şekilde bir varis bırakmanın ve taht için bir kadından yana tavır alınmasının devlet teamüllerinde görülmediğini ifade ederek karşı çıkmışlardır. Ancak İl-tutmuş, kararının doğru olduğunu ve veliaht tayin ettiği kızına uymalarını emretmiştir. Bu kararını açıkladıktan kısa süre sonra vefat eden İl-tutmuş'un işaret ettiği isim tahta çıkamayacak, onun yerine devlet adamları Sultan'ın oğlu Fîrûzşâh'a "Rûkneddîn" unvanını vererek tahta çıkarmışlardır. Rûkneddîn Fîrûzşâh devlet idaresinde tecrübesiz olduğu için bir süre sonra kendisini içki ve eğlenceye vermiştir. Devlet hazinesinden gereksiz harcamalar yapması dikkati çekmiştir. Onun devlete vaziyet edemediğini gören annesi Şah Terken idareyi ele almış ve kendisine karşı husumet beslediğini düşündüğü kadınları öldürtmüştür. İl-tutmuş'un diğer oğlu Kutbeddîn gözlerine mil çektirmesi devlet adamlarının tepkisine neden olmuştur. Aynı sıralarda İl-tutmuş'un diğer oğlu Melik Gıyâseddîn ise kontrolünde bulunan Evedd iktasında isyan çıkardığı gibi Lekhenevî bölgesinden başkent Delhi'deki hazineye ulaştırılacak gelirlere el koymuştur. Kısa süre içerisinde yaşanan karışıklık hali, Bedâûn, Lahor, Multan ve Hansî gibi şehirlerde idareci olarak bulunan meliklerin de yaşanan gelişmelerden dolayı Rûkneddîn Fîrûzşâh'a isyan etmişlerdir (Ahmed 1975: 187-189; Bayur 1987: 281-282; Bedâûnî 1380: 47; Cöhçe 2002: 701; Cüzcanî 1389: 454-457; es-Sihrindî 1391: 21-22; Esterebâdî 1387: 240-241; Galip, Gömeç 2013: 73-74; Herevî 1929: 30-31; Hondmîr 1380/II: 618; İsemî 1948: 129-132; Konukçu 1992: 389-391; Kortel 2006: 186-187, 211, 257; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 3844).

Rûkneddîn Fîrûzşâh, saltanatına karşı yaşanan bu gelişmeler üzerine orduyu hazırlayarak karşı koymaya çalışmışsa da vezirinin kendisini terk etmesi ve hemen ardından da isyancı beylerin önde gelenleriyle ittifak kurması karşısında yalnız kalmıştır. Ordu içerisinde bulunan beylerin birbirlerine karşı harekete geçmeleri de Sultan'ı oldukça etkilemiştir. Sultan'ın Kuhrâm civarında bulunduğu sıralarda başkent Delhi'de ise Şah Terken Hatun yeniden devreye girerek Raziye Begüm'ü öldürmek istemiştir. Onun bu tutumuna karşı çıkan Delhi halkı ve yönetim sarayında bulanlar Şah

Terken'i tutsak etmişlerdir. Bu esnada Delhi'de hazır bulunan beyler, Raziye Begüm'ü "sultan" ilan etmişlerdir. Delhi'de yaşanan gelişmeleri öğrendikten sonra dönüş yoluna geçen Rükneddîn, Raziye Begüm'e bağlı emirler tarafından Kilughari'de civarında tutsak edilerek Delhi'ye götürülmüş ve burada da hayatını kaybetmiştir (Ahmed 1975: 189-191; Bayur 1987: 282; Bedâûnî 1380: 47-48; Cöhhçe 2002: 701; Cüzcanî 1389: 456-457; es-Sihrindî 1391: 22-23; Esterebâdî 1387: 241-242; Herevî 1929: 31; İsemî 1948: 129-132; Konukçu 1992: 391; Kortel 2006: 257; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 3844-3845).

Görüldüğü üzere İl-tutmuş'un vefatının ardından geçen altı aylık sürede Delhi tahtı pek çok gelişmeyle karşı karşıya kalmıştır. Rükneddîn, işaret edildiği üzere devlete vaziyet edemeyince annesinin başında yer aldığı ve diğer idarecilerin de katıldığı kişiler devleti idare etmeye başlamıştır. Ancak onların bu tutumuna karşı da Raziye Begüm'ün de içinde yer aldığı muhalif bir kanat doğmuştur. Özellikle yaşanan gelişmeleri fırsata dönüştürmekte kararlı olan Multan, Bedâûn, Hansi ve diğer yerlerdeki beyler isyana kalkışmışlardır. Rükneddîn, bunlara karşı galebe çalıp (mücadele) üstünlük kurmak için harekete geçtiyse de istediği ve beklediği ölçüde bir başarıya ulaşamamış ve çıktığı yolculuğun sonunda da hayatını kaybetmiştir. İbn Haldûn'un hükümdarın gerekleri arasında zikrettiği *hâkimiyeti üstünde başka bir kahir gücün bulunmaması* ilkesi Rükneddîn için geçerli olmamıştır. Dolayısıyla onun saltanatı için tam bir hâkimiyetten bahsetmek mümkün değildir. Yine İbn Haldûn'un mülhem kıldığı "rahat ve sükûn, mülkün tabiatındandır" pasajı, Rükneddîn'in içinde bulunduğu durumu ve devletin doğasını açıklamaktadır. *Mülk hâsıl olunca, onu ele geçirmek için zor-şer katlandıkları zahmetler ve yorgunlukları bir tarafa atarlar. Rahatı, sükûnu ve huzuru tercih ederler* (2020: 389). İfade edildiği üzere İl-tutmuş, başlangıçta ve tahtta kaldığı süre zarfında pek çok emir ve melikle mücadele ederek onlara üstünlüğünü kabul ettirmiş ve kahir bir güç olduğunu mücadeleleriyle göstermişti. Ancak Rükneddîn ve Şemsîler Hanedanı onun vefatının ardından tecrübeyi sıfırlayarak başlangıçtaki mücadele alanına dönmüşlerdir. Yine İbn Haldûn'un belli bir ailenin asaletini ortaya koyduğu kısımda, babanın her şeyi görerek (ve tatbik ederek) öğrendiğini ifade eder ve ardından da oğlunun onu tatbik etmekten ziyade babasından işiterek öğrendiğini belirtir. Bu yönüyle de oğlunun babasından geride olduğunu ve eksik kaldığını kaydeder (2020: 346). Bu itibarla Rükneddîn de -tecrübî noktada- babasından geri ve eksik olduğu için mücadelesinin sonucunu hayatıyla ödemiştir.

Devlet Teamülündeki Büyük Dönüşümü Sağlamak veya Sultan Raziye Begüm (1236-1240) ile Devletin İstibdat ve İnfirad Dönemini Yaşamak

Raziye Begüm, babasının taht için tayin ve tercihi olmasına rağmen, ifade edildiği üzere, hemen tahta çıkamamıştır. Abisi Rükneddîn Fîrûzşâh'ın altı aylık saltanatının ardından diğer devlet adamlarının da onayını alarak tahta çıkmıştır. O, tahta çıktıktan sonra karşı karşıya kaldığı ilk büyük olay, Hindistan Karmatîlerinin Delhi'de siyasi sonuç elde etmeye dönük olarak Nur Türk adlı liderlerinin öncülüğünde gerçekleştirilmeye çalışılmışsa da çok fazla büyümeden 1237'de bastırılmıştır (Ahmed 1975: 193-194; Cöhçe 2002: 702; Cüzcanî 1389: 461; es-Sihriñdî 1391: 24; Koç 2018b: ; Konukçu 1992: 392). Raziye Begüm'ün tahttaki kararlı ve dirayetli duruşu üzerine Lekhenevî bölgesinde müstakil olarak harekete girişen bölge valisi Melik İzzeddîn itaatini bildirmek zorunda kalmıştır (Ahmed 1975: 194; Cöhçe 2002: 702; Cüzcanî 1389/II: 13-14; Konukçu 1992: 392-393; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 3846). Bu şekilde itaat edenlerin olmasına rağmen, Raziye Begüm'ün tahttaki yerini sağlamlaştırmasına fırsat vermek istemeyen devlet adamları da çıkmıştır. Başta Vezir Nizâmü'l-Mülk Cüneydî olmak üzere ve onun etrafından toplanan beyler Delhi önlerinde toplanarak silahlı mücadeleye girişerek onu tahttan indirmek istemişlerdir. Ancak Raziye Begüm dirayetli ve kararlı duruşuyla merkez kuvvetlerinin desteğiyle isyancıları dağıtmayı bilmiştir (Ahmed 1975: 194-196; Bayur 1987: 282-283; Cöhçe 2002: 702; Cüzcanî 1389: 458-459; es-Sihriñdî 1391 25-26; Esterebâdî 1387: 243; Herevî 1929: 32; Hondmîr 1380/II: 619-620; Konukçu 1992: 393). Sultan Raziye, isyanın bastırılmasını müteakip, devletin diğer işlerine öncelik vermeye başlamış ve daha önce İl-tutmuş tarafından ele geçirilen ancak onun vefatının ardından yaşanan karışıklık sürecini fırsat bilen Hindular tarafından yeniden ele geçirilen Ratanpûr üzerine sefere çıkmış ve tutsak edilen Müslüman emirler kurtarılmıştır. Raziye Begüm, hâkimiyetini sağlamlaştırmak için 1237-38'de Galyûr üzerine ordu birliklerini sevk etmiştir (Ahmed 1975: 196-197; Bayur 1987: 283-284; Cöhçe 2002: 702; Cüzcanî 1389: 459-460; es-Sihriñdî 1391: 26; Esterebâdî 1387: 243-244; Herevî 1929: 32; Konukçu 1992: 394). 1239'da Lahor'da yaşanan isyan üzerine bizzat ordunun başında sefere çıkmışsa da bölge hâkiminin itaati üzerine savaş yapılmamıştır. Aynı sıralarda Teberhende bölgesinde isyan çıkması üzerine merkez birlikleri bölgeye sevk edildiği sırada Türk emirler, ordu içerisinde bulunan ve Sultan Raziye'nin has kölelerinden olan Cemâleddîn Yakut Habeşî'yi öldürmüşler

ve Sultan'ı da tutsak ederek Teberhende Kalesi'ne götürmüşlerdir (Ahmed 1975: 197-198; Bayur 1987: 285; Bedâûnî 1380: 59; Cöhçe 2002: 702-703; Cüzcanî 1389: 460-462; İsemî 1948: 135-142; es-Sihrindî 1391: 26-27; Esterebâdî 1387: 244-245; Herevî 1929: 32-33; Hondmîr 1380/II: 619-620; Konukçu 1992: 394-395; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 3859-3860).

Sultan Raziye Begüm açısından bakıldığında söz konusu tutsaklık hali ve akabinde yaşananlar, hayatına da mâl olmuştur. Öncelikle çıktığı Teberhende seferi sırasında yakın devlet adamlarının tuzağı sonucu tutsak edilmiş ve hemen ardından da Teberhende iktasını elinde bulunduran Melik Altuniye ile nikâhlanmıştır. Bu andan itibaren Melik Altuniye ile birlikte Delhi tahtını ele geçirmek için mücadeleye girişmişlerse de sonuçsuz kalmıştır. Raziye Begüm'ün Teberhende bulunmasını fırsat bilen ileri gelen devlet adamları İl-tutmuş bir diğer oğlu Muizzeddîn'i tahta çıkarmışlardır. Raziye Begüm, son bir hamle ile Delhi'de bulunan birkaç beyin desteğiyle Delhi yönüne doğru sefere çıktıysa da Muizzeddîn Behrâm Şah'ın karşı koyması üzerine yenilgiye uğramışlardır. Bu yenilginin ardından Raziye Begüm açısından durum daha vahim boyutlara ulaşmış ve Hinduların eline esir düşmüş ve ardından da bir Hindû köylü tarafından öldürülmüştür (Ahmed 1975: 197-198; Bayur 1987: 285; Bedâûnî 1380: 59; Cöhçe 2002: 702-703; Cüzcanî 1389: 460-462; İsemî 1948: 135-142; es-Sihrindî 1391: 26-27; Esterebâdî 1387: 244-245; Herevî 1929: 32-33; Hondmîr 1380/II: 619-620; Konukçu 1992: 394-395; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 3859-3860). Kısacası babasının devlet yönetimi için liyakat taşıdığını görerek varis bıraktığı Raziye Begüm, belli bir mücadelenin sonucunda tahta çıkmasına rağmen hem devlet adamlarına hem de kardeşlerine karşı meşruiyet kavgası vermiştir. Kahir bir güç olarak tahtta kalmayı sürdürmek istemesine rağmen merkezinde Türk emirlerin yer aldığı kişiler, onun emîr-i ahurluk makamına Habeş asıllı Cemâleddîn Yakut Habeşî'yi getirmesinden rahatsızlık duyarak açık tepkilerini ortaya koymuşlardır. Raziye Begüm, hayatına da mâl olsa kararlı tutumundan vazgeçmemiştir (Ahmed 1975: 187-198; Bayur 1987: 282-285; Bedâûnî 1380: 59; Cöhçe 2002: 701-703; Cüzcanî 1389: 457-462; Esterebâdî 1387: 242-246; Herevî 1929: 31-33; İsemî 1948: 132-142; Koç 2017: 92-121; Konukçu 1992: 395-397; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 3859-3860).

Raziye Begüm'ün saltanatının en belirleyici özelliği, İl-tutmuş tarafından kurulan ve Türk emirlerin oluşturduğu Kırklar Meclisi üyelerinin etkinlik alanını zayıflatması olmuştur. İl-tutmuş ile beraber zorlu süreçte görev alan

emirler, ilerleyen süreçte katlandıkları mihnet ve zorlukların sonucunda devlet yönetiminin ilgili birimlerinde görev alarak devlet yönetiminde İl-tutmuş'a yardımcı olmuşlardır. Raziye Begüm'ün tahta çıkmasının ardından yaşanan karışıklık sürecinde de devletin geleceği açısından taşıdıkları kaygıları paylaşmışlardır. Raziye Begüm'ün özellikle emir-i ahurluk görevine kendi içlerinden birisini değil de Habeş asıllı Cemâleddîn Yakut Habeşî'yi tayin etmesini kabul etmemişlerdir. Bu rahatsızlıklarının dile getirmelerine rağmen Raziye Begüm dikkati almamış ve onun görevine devam etmesini sağlamıştır. Bu esnada Raziye Begüm'ün tahttan indirilmesi için başlayan muhalif girişimlerin içerisine girerek Habeşî'yi öldürmeyi planlamışlardır. Onlara istedikleri fırsatı, Teberhende iktasını elinde bulunduran Melik Altuniye'nin muhalif girişimi vermiştir. Sultan'ın onun üzerine merkez birlikleriyle birlikte yürüyüşe geçtiği sırada Habeşî, hızlı bir manevra ile ele geçirilip öldürülmüştür. Raziye Begüm'ün akıbeti ise yukarıda nakledildiği şekilde gerçekleşmiştir. Raziye Begüm liyakat nokta-i nazarından taht için varis gösterilmesi, kahir bir güç oluşturmaya çalışması, mücadeleden korkmadan hareket etmesi gibi özelliklerine rağmen meşruiyet düzleminde devlet kademelerinde kabul görmemiştir. Bu durumlara rağmen o kendi etkinlik alanını yaymaya, otoritesini kurmaya ve korumaya çalışmıştır (Koç 2017: 91-121). Dolayısıyla burada sadece Raziye Begüm'ün etrafında gelişen sorunlar yumağına bütün odağı vermekten daha önemlisi olayları kendi içerisindeki gelişim sürecine de bakmak daha isabetli bir şekilde arka planın anlaşılmasına olanak sağlamaktadır. Bu itibarla taht için varis bırakılacağına bildirilmesi, devlet adamlarının İl-tutmuş'un vasiyetine riayet etmeyerek Rükneddîn Fîrûzşâh'ı tahta çıkarmaları, Şah Terke Hatun'un saray çerçevesinde tahakküm kurma çabası ve Raziye Begüm'ü öldürtme planı, devletin iyi yönetilmediğini ileri süren bazı devlet adamlarının muhalefet etmeleri, bazılarının Raziye Begüm etrafında toplanmaları ve nihayet onu tahta çıkarıp, Rükneddîn'in ölümü Delhi tahtındaki belirsizliği gidermişse de tahta çıktıktan sonra da nakledilen sorunlar ile karşılaşmıştır. Kısacası etrafında gelişen olayların, akışlarının aynı yönde seyretmesi Raziye Begüm'e etkin bir hükümdar olma fırsatını vermemiştir. Rükneddîn Fîrûzşâh ve Raziye Begüm etrafında yaşanan gelişmeleri, İbn Haldûn'un devletin geçireceği *ikinci tavır* bahsini naklederek teorik zemin özelinde de anlaşılır kılmak faydalı olacaktır.

İkinci tavır: İstibdat ve infirad dönemini şu şekilde nakleder:
Devlet sahibinin, kavmini bir tarafa bırakarak idareyi ele aldığı
ve onlarsız mülkte infirad ettiği, onların yönetime ortak olma ve

katılma girişimlerini dizginlediği tavidir. Bu tavırda devletin başındaki şahıs, kendine taraftar olan adamlar toplamaya, azatlılar ve devşirmeler edinmeye ve bunları artırmaya önem verir. Kendi sehiminin misline sahip oldukları için mülk hususunda zararlı olan ve kendisiyle aynı nesebi paylaşan aşiretinin ve asabiyet mensuplarının burunlarını sürttürmek için böyle hareket eder. Devletin sahibi ve başı, kavmine karşı hâkimiyetini savunur, hâkimiyete giden yollardan onları uzaklaştırır, hâkimiyet ellerine geçmesin diye onları izleri üzerine geri çevirir. Böylece hükümrânlığın kendi nisabında karar kılmasını, tesis ettiği mecde ve şana, hanesi ve ailesi mensuplarının tek başına sahip olmalarını temin eder. Hâkimiyetin talep ve tesisi yolunda evvelkilerin (ve önceki atalarının) karşılaşmış oldukları gibi hatta ondan daha zor sıkıntılara, asabiyetinden olanlara karşı mücadele ederken, onlarla boğuşurken ve onları iktidardan defederken katlanır, bu yolda çok çetin ve daha fazla zorluklara göğüs germek mecburiyetinde kalır. Zira evvelkiler, mülkü yabancılara karşı savunmuşlar, bu konuda ecnebilerle mücadele etmişlerdi. Verdikleri mücadele ve müdafaa işinde de asabiyet sahipleri toptan ona arka çıkmışlardı. Şimdi kendisi ise hâkimiyet hususunda yakınlarına karşı mücadele vermekte, onlara karşı mücadelesini yürütürken, uzak ve yabancı olanlardan pek az kimse ona destek olmakta, işte bunun için de cidden zor bir işe teşebbüs etmiş bulunmaktadır (2020: 400).

Bu itibarla Raziye Begüm'ün hükümdarlığı öncesinde ve sırasında karşılaştığı sorunlar ve müstahak olduğu gelişmeler, babasıyla beraber devletin kuruluş aşamasında görev alan beylerin faaliyet alanlarını dizginlediği süreç kendisini tahttan etmiştir. Raziye Begüm'ün devşirmeleri veyahut azatlıları etrafına toplandığına dönük dönem kaynakları bilgi vermemekle birlikte tek öne çıkardıkları isim Cemâleddîn Yakut Habeşî'dir. Raziye Begüm, vasıtasız bir şekilde doğrudan kendisinin hâkim olduğu bir süreci yönetme çabasında olduğu için asabiyetine mensup olanları idareden uzaklaştırma eğilimine girmiştir. İbn Haldûn'un devletin teorik zemini özelinde karar kıldığı hususlar, bir yönüyle Türk devlet töresinin ve teamüllerinin kendi içerisindeki bütünlüğüne de bir örnektir. Hükümdarlığa atfedilen kutsallık hali gereği, Raziye Begüm de büyük bir özveri ve belki de babasından daha zor şekilde mücadelelere girerek sıkıntılara katlanmıştır. Aybek ile İl-tutmuş'un daha ziyade Hindulara ve kendileriyle eş değer güçlere

karşı giriştikleri mücadelelere rağmen Raziye Begüm, kendi kavmine ve asabiyetine mensup olan beylerle mücadeleye girişmiştir. Bu anlamda onun tahtta kalma süresi göz önüne alındığında tam bir başarıdan ve başarısızlıktan bahsetmek mümkün değildir. Burada bugünden bakılarak döneme dair kurgulardan üretmekten ziyade mevcut olan bilgiyi İbn Haldûn'un süzgeciyle birlikte anlaşılır hale getirmek gayesi güdülmüştür. Raziye Begüm'e bağlı olarak gelişen olaylar manzumesi, liyakate dayanan idarî süreci var kılma, dirayetle sürdürülen mücadeleler ortaya koyma ve yeni şekillenen tayin ve tercihlerle devleti idare etme politikasıyla karar bulan anlayış, zamanı açısından kıymetli olmakla beraber ayakta kalmak için yeterli gelmemiştir. Bir taraftan Raziye Begüm, ürettiği siyasetin diğer taraftan da pek çok menfaatin çakıştığı ve çatıştığı bir zeminin sonucu olarak ve dahi tecrübesizlik halinin çıktısı olarak hem tahtını hem de hayatını kaybetmiştir.

Devletin İstibdat ve İnfirad Döneminin Keskin Bir Hal Aldığı Süreç: Muizzeddîn Behrâm Şâh Dönemi (1240-1242)

Sultan Raziye Begüm'ün 1240'ta Teberhende'de öldürüldüğüne dair haberin Delhi'ye ulaşmasının ardından devlet ileri gelenleri İl-tutmuş'un diğer bir oğlu Behrâm Şâh'ı "Muizzeddîn" unvanını vererek tahta çıkarmışlardır. Kısa süre sonra hem Sultan hem de devlet üzerinde hâkimiyet kurma çabasına giren Melik İhtiyareddîn, Sultan'ın kız kardeşi ile evlenerek akrabalık bağı kurmuştur. Sultan'ın tahta çıkmasının hemen akabinde "naiplik" görevine getirilmesini de fırsat bilerek etkin bir hâkimiyet kurmak istemiş ve hatta sultanlık alametlerini kendisi için kullanması üzerine gelişmelerden haberdar olan Sultan, onu görevlendirdiği fedailer kanalıyla öldürtmüştür. Böylelikle yukarıda Raziye Begüm faslında işaret edildiği üzere devletin istibdat ve infirad döneminde hükümdarlar saltanatına ortak olmaya çalışanları görevlerinden azlettikleri gibi bazen de öldürebilmişlerdir. Aynı sıralarda Vezir Nizâmü'l-Mülk Muhammed İvaz da "müstevfi"lik görevini tam manasıyla yerine getirmek yerine hazine gelirleri üzerinde tasarrufta bulunmaya çalışmıştır. Adı geçen Sultan, İhtiyareddîn İyitekin için tatbik ettiği cezalandırmayı Vezir içinde uygulamak istemişse de o kaçmayı bilmiştir (Ahmed 1975: 199; Bedâûnî 1380: 60; Cöhçe 2002: 703-704; Cüzcanî 1389: 462-464; es-Sihrindî 1391: 28-29; Esterebâdî 1387: 246-247; Herevî 1929: 33; Hondmîr 1380/II: 620-621; Konukçu 1992: 397-398). Sultan Behrâm Şâh, idarî kademelerde yeniden tasarrufta bulunup Melik Bedreddîn Sungur'u *emir-i hacip* görevine getirmişse de o da bir süre diğer meliklerle birlikte

hareket edip Sultan'ı tahttan indirmek istemiştir. Yaşananları yakın çalışma ekibinden öğrenen Sulta, duruma el koyup Melik Sungur'u görevinden alarak Bedâûn bölgesine göndermiştir. Ona destek olanları ise farklı bölgelere sürgün etmiştir. Hâkimiyeti önünde engel görmek istemeyen Sultan, kısa süre içinde pek çok devlet adamının tepkisini çekmiştir (Ahmed 1975: 200; Bedâûnî 1380: 60-61; Cöhçe 2002: 704; Cüzcanî 1389: 464-465; es-Sihrindî 1391: 29-30; Esterebâdî 1387: 247-248; Herevî 1929: 33; Hondmîr 1380/II: 621-622; Konukçu 1992: 398-399).

Delhi merkezde bu gelişmeler yaşanırken sınırlar dâhilinde bulunan Lahor'da ise Moğol ordu birlikleri Tayir komutasında şehre girerek şehri yağmalayıp Müslüman halkı öldürdüler. Gelişmeleri Delhi'den takip eden Sultan Behrâm Şâh, Melik Kutbeddîn'in uhdesine verdiği birlikleri bölgeye sevk etmiştir. Ancak bu esnada bir taraftan da Delhi merkezde Eyüp adlı bir Türkmen dervişinin devlet işlerine müdahale edip Kadı Şemseddîn'i öldürmesi üzerine şehir halkı ayaklanmasına sebep olmuştur (Ahmed 1975: 200-201; Bayur 1987: 287-288; Bedâûnî 1380: 61; Cöhçe 2002: 704; Cüzcanî 1389: 465-466; Durak 2000: 88-89; es-Sihrindî 1391: 30-31; Esterebâdî 1387: 248; Herevî 1929: 33-34; Hondmîr 1380/II: 622; Konukçu 1992: 399; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 3860). Aynı sıralarda Biyâh Nehri kıyısında bulunan ve Lahor'a gitmek için yola çıkan merkez kuvvetlerinin başında bulunan Vezir Nizâmü'l-Mülk, Türk emirlerin Sultan'a karşı yanlış düşünceler taşıdıklarını söyleyerek durumu bildirirken bir taraftan ordugâh içerisinde bulunan Türk emirlere Sultan'ın kendileri aleyhinde düşünceler taşıdıklarını ifade etmiştir. Neticede kısa süreli bir kargaşa yaşanmış ve ordunun uyumu ve motivasyonu dağılmıştır. Sultan, gelişmelerden haberdar olur olmaz Şeyhü'l-İslâm Seyyid Kutbeddîn'i, Türk emirleri teskin etmek için görevlendirdiyse de onun olayları daha da çığırından çıkaracak şekilde tutum takınması üzerine olaylar daha da büyümüştür. Bu gelişmeler üzerine ordu birlikleri Delhi'ye doğru dönüşe geçmişler ve hemen ardından da Delhi'de büyük karışıklık çıkmıştır. Yaşananların sonucunda Sultan ve ona destek olan Mübarek Şâh öldürülmüşlerdir. Bu süreçte Delhi harabeye dönerken şehir halkından da pek çok kişi hayatını kaybetmiştir (Ahmed 1975: 201-202; Bayur 1987: 288; Bedâûnî 1380: 61; Cöhçe 2002: 704; Cüzcanî 1389: 467-468; es-Sihrindî 1391: 31-32; Esterebâdî 1387: 248-249; Herevî 1929: 34; Hondmîr 1380/II: 622; Konukçu 1992: 399-400; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 3860-3861).

Dikkat edilirse Gurlu Sultanı Muizzeddîn Muhammed'in hayatını kaybetmesi ve ardından Aybek'in tahta çıkmasıyla başlayan mücadele-yoğun süreç, bitmek bilmez bir hal aldığı gibi şiddetini de artırarak devam etmiştir. Aybek ve İl-tutmuş dönemlerinde yerel Türk meliklerin müstakil hareketlerini kırma girişimleri, Hindular üzerinde hâkimiyet tesis etme ve gaza ve fetih politikası eksenli bir mücadele yaşanmıştır. Rükneddîn Fîrûzşâh, Raziye Begüm ve Muizzeddîn Behrâm Şah dönemleriyle birlikte daha içe dönük mücadeleler yaşanmıştır. İlgili yerlerde işaret edildiği üzere kendi güçlerinin üzerinde belirgin bir gücün ortaya çıkmasına veyahut müdahalesine fırsat vermemişlerdir. Raziye Begüm ile başlayan ve Türk emirleri yönetimden uzaklaştırma girişimleri Şemsîler Hanedanı'nın sonuna kadar varlığını ve sıcaklığını korumuştur ki, her defasında tahtta bulunan sultana muhalefet etmek isteyenlere hazır destek kuvveti olarak görülmüşlerdir. İbn Haldûn'un devletin ikinci tavrına dönük pasajında ifade ettiği gibi, *hâkimiyetin talep ve tesisi yolunda evvelkilerin (ve önceki atalarının) karşılaşmış oldukları gibi hatta ondan daha zor sıkıntılara, asabiyetinden olanlara karşı mücadele ederken, onlarla boğuşurken ve onları iktidardan defederken katlanır, bu yolda çok çetin ve daha fazla zorluklara göğüs germek mecburiyetinde kalır* (2020: 400). Kısacası, Delhi tahtındaki bu gelişmelerin bir türlü önü alınamamış ve Rükneddîn, Raziye Begüm ve nihayet Behrâm Şah, bu mücadelelerinin sonucunda hayatlarını kaybetmişlerdir. Hanedan içerisindeki farklı odakların menfaat beklentileri ve bunlara büyük çoğunlukla cevap bulamamaları ve dahi adı geçen sultanların geliştirdikleri politikanın yetersizliği veya ihtiyaçlara cevap vermemesi de sorunların çıkış nedenlerine cevap oluşturacaktır. Dışa dönük bir mücadelenin (Hindular veya Moğollar) hanedan içerisinde sağladığı uyum ve birliktelik hali içe dönük (taht kavgaları, idarî makamlardan azletme, tayin etme, vergi vermeme, müstakil hareket etme teşebbüsü ve sair) gelişmelerde tam zıttı olacak şekilde hızlı gelişen muhalif kanatları doğurabilmiştir.

Sultan Muizzeddîn Behrâm Şâh'ın ardından, ağabeyi Rükneddîn Fîrûzşâh'ın oğlu Mesud (1242-1246) "Alâeddîn" unvanını alarak tahta çıkmıştır. Başlangıçta tahta, devlet adamlarından Melik İzzeddîn Balaban çıktıysa da devlet adamlarının kararlı tutumu karşısında yapacak bir şey olmadığını görerek Mesud'un sultanlığını kabul etmiştir. İlgili birimlere kendisine yakın gördüğü devlet adamlarını atamışsa da onun döneminde sıkıntılar başlamıştır. İlk olarak vezirlik görevine devam eden Vezir Nizâmü'l-Mülk, yine Türk emirler üzerinden karışıklık çıkarmak istemişse de

bu defa buna fırsat bulamadan öldürülmüştür. Sultan, devlet adamlarıyla meşverette bulunduktan sonra amcaları Melik Nâsireddîn ile Melik Celâleddîn'in tutsaklıklarına son vermiş ve hemen ardından da uhdelerine Kannauc ve Bedâûn'u vermiştir (Ahmed 1975: 204-205; Cöhçe 2002: 704; Cüzcanî 1389: 469-470; II: 53-54; es-Sihrindî 1391: 33; Esterebâdî 1387: 250-251; Herevî 1929: 34; Hondmîr 1380/II: 622-623; Konukçu 1992: 400-401; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 3861). Sultan Alâeddîn'in tahtta bulunduğu zaman zarfında sınırlar dâhilinde bulunan yerlerde karışıklıklar çıkmıştır. Cacnagâr Racası'nın 1244'te uhdesindeki birliklerle Lekhenevî'ye saldırması üzerine Sultan, başkentten destek kuvvetlerini bölgeye sevk etmiştir. Ancak hem bölge idarecisi hem de destek kuvvetleri komutanının anlaşmazlık yaşamaları üzerine, Sultan bölge idarecisini Delhi'deki merkez bir göreve çekmiştir. Aynı sıralarda Mengütay komutasındaki Moğol birlikleri Uçç tarafına gelerek kuşatma altına almışlardır. Hızlı bir şekilde yardımcı birliklerin toplanmasını emreden Sultan, bölgeye büyük bir ordu toplamıştır. Toplanan ordu karşısında şaşkınlık yaşayan Moğol birlikleri sonuç alamayacaklarını görerek geri çekilmişlerdir (Ahmed 1975: 205-206; Bedâûnî 1380: 62; Cöhçe 2002: 704-705; Cüzcanî 1389: 470-471; II: 54; Durak 2000: 91-92; es-Sihrindî 1391: 33-34; Esterebâdî 1387: 251; Herevî 1929: 34-35; Hondmîr 1380/II: 623; Konukçu 1992: 401-402).

Delhi sultanlarının hâkimiyet altında tuttıkları coğrafyanın genişliği kadar yönettikleri toplum kesimlerinin farklılığı da onları zorlayan ana sebeplerden birisi olmuştur. Özellikle Türk emirler ve melikler etrafında gelişen olaylar her zaman belirleyici olmuştur. Sultan Alâeddîn Mesud Şah'ın 1244'teki Moğol saldırısının teskin edilmesinin ardından idarî işlerden el çekerek kendisini içki ve eğlenceye vermesi başıbozukluğu da beraberinde getirmiştir. Devletin geleceği açısından Sultan'ın daha fazla tahtta kalmasının uygun olmayacağı kanaatine varan beyler, Sultan İl-tutmuş'un oğullarından Nâsireddîn'e mektup yazarak devletin içinde bulunduğu hali arz edip, hızlı bir şekilde başkente ulaşmasını istemişlerdir. Bu esnada Sultan Alâeddîn tutsak altına alan beyler, Nâsireddîn'in tahta çıkmasını beklemişlerdir. Alâeddîn Mesud'un akıbetine bakıldığında ise tutsak olarak tutulduğu yerde bir süre sonra hayatını kaybetmiştir (Ahmed 1975: 206-207; Bayur 1987: 289; Bedâûnî 1380: 62; Cöhçe 2002: 705; Cüzcanî 1389: 471; II: 56; es-Sihrindî 1391: 34; Esterebâdî 1387: 251; Herevî 1929: 35; Hondmîr 1380/II: 623; Konukçu 1992: 402; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 3881-3882). Dolayısıyla devletteki istibdat süreci, devlet teamülüyle birleşince teamüller her şeyin

önüne geçmiş ve Sultan Alâeddîn'e de devlete vaziyet edemediği için bir başka deyişle kendisine verilen kutlu görevi layıkıyla ikmal edemediği için elinden çekilip alınmıştır. Burada devletteki belirleyici yönleri her daim olan Türk emirleri ile meliklerinin katkısını da göz ardı etmemek gerekir. *Mukaddime*'nin ikinci tavrıyla birlikte mülhem kıldığı teorik zemin, burada Sultan Alâeddîn'in fiiliyatta devleti karşı karşıya bıraktığı halle birlikte düşünüldüğünde genel manzaranın ve devlete yüklenen anlamın daha net görüleceği aşîkârdır. Çünkü adı geçen Sultan, Moğolların, Hinduların ve emri altında çalışanların kahir gücünü kırıp veya vermeyip ortadan kaldırdıysa da birlikte görev aldığı kendi asabiyesine mensup olanlara karşı aynı şekilde hareket alanı bulamamış veyahut daha zor ve çetin işlere katlanmak zorunda kalmıştır.

Hanedanı Nihayete Taşımak ve Sultan Nâsireddîn Mahmud Şah Dönemi Gelişmelerine Bakmak (1246-1266)

Alâeddîn Mesud Şah'ın ardından devlet ileri gelenlerinin uygun bulması üzerine Delhi Tahtına İl-tutmuş'un bir diğer oğlu Nâsireddîn Mahmud (1246-1266) çıkmıştır. Taht için ismi üzerinde mutabık kalınmasının sebebine gelindiğinde Delhi sarayında tutsak olarak bulundurulduğu sırada Alâeddîn Mesud Şah'ın serbest bırakıp, Behrâyîç bölgesine idareci olarak atanmasının hemen ardından bölgedeki Hindular üzerinde kurduğu hâkimiyet ve kısa süre içerisinde gösterdiği başarılı faaliyetler olmuştur (Ahmed 1975: 213-215; Cöhçe 2002: 705; Cüzcanî 1389: 471-472, 477-479; II: 56; es-Sihrindî 1391: 34-35; Esterebâdî 1387: 252; İsemî 1948: 143-146; Konukçu 1992: 403). Tahta çıkmasının hemen ardından 1247'de Moğolların Sind Nehri civarında saldırdıklarını haber alır almaz ordunun başına geçerek bölgeye gitmiş ve Moğolları geri püskürtmüştür. Sultan hemen başkente dönmek yerine bölgede kalmayı ve yaşananları yerinde görmek istemiştir. Bu doğrultuda bölgede yaşayan Hindu kabilelerinden bazıları üzerinde tahakküm kurmuştur. Bu esnada kendisine rapor edilen hususları öğrenmiştir. Bu doğrultuda bölgede idareci olarak bulunan yaşlı emirlerden bazıının seferler konusundaki isteksizliğini ve Moğollar ile işbirliği yaptıklarını öğrenmiştir. O vakit, ordunun ihtiyaçlarının artması üzerine Delhi'ye dönmek zorunda kaldığı için gerekli tedbirleri alamamıştır (Ahmed 1975: 215-216; Bedâûnî 1380: 64; Cöhçe 2002: 705; Cüzcanî 1389/I: 479-480; II: 56-57; Durak 2000: 93; es-Sihrindî 1391: 35; Esterebâdî 1387: 253-254; Herevî 1929: 35; İsemî 1948: 146-150; Konukçu 1992: 403). Sultan Nâsireddîn dönemi de önceki dönemlerde olduğu gibi pek çok iç ve dış gelişmenin yaşandığı bir dönem

olmuştur. Sultan'ın yakın adamları arasında görev alan Melik Balaban'ın (Sultan Gıyâseddîn Balaban) devlet adamları üzerinde sıkı bir kontrol kurmaya çalışması pek çok kişiyi tedirgin etmiştir. Bunlardan birisi de Sultan'ın kardeşlerinden Melik Celâleddîn olmuş ve Bedâûn ile Senbehel valisi olmasına rağmen görevini terk edip Sentûr Dağı tarafına kaçmıştır. Aynı sıralarda ordunun merkez kısmının Ratanpûr üzerine sefer tertip ederek kontrol sağlamaya çalıştığı görülmektedir (Ahmed 1975: 217; Bedâûnî 1380: 64; Cöhçe 2002: 705; Cüzcanî 1389: 482-483; II: 58-59; es-Sihrindî 1391: 36; Esterebâdî 1387: 256; Herevî 1929: 36; Konukçu 1992: 404).

Sultan Nâsireddîn döneminde 1249 yılı sonrasında ordu birlikleri, Cûn Nehri kıyısında yaşayan Hindu kabileleri üzerine akınlarda bulunmuştur. 1251 yılı içerisinde Multan civarında bulunan Moğollardan pek çok kişi tutsak edilmiştir (Ahmed 1975: 219; Bedâûnî 1380: 64; Cöhçe 2002: 705; Cüzcanî 1389: 483-484; II: 61-62; Herevî 1929: 36; Konukçu 1992: 404-405). 1251 yılı içerisinde Nagor'da Melik İzzeddîn Kışlı Han isyan çıkarmışsa da Sultan'ın komuta ettiği birlikleri karşısında görünce itaatini bildirmiştir. Aynı sıralarda Melik Nusreteddîn Şîr Han da Uç tarafını ele geçirmek istemiştir (Ahmed 1975: 219; Bedâûnî 1380: 64; Cöhçe 2002: 705; Cüzcanî 1389: 484-485; es-Sihrindî 1391: 36; Esterebâdî 1387: 256; Herevî 1929: 36; Konukçu 1992: 404-405). Aynı yıl içerisinde Sultan, kayınpederi Melik Balaban ile birlikte orduya komuta ederek, Galyûr, Çendiri ve Narval üzerine sefere çıkarak Hindûların hâkimiyetini sonlandırmak istemiştir. Bu seferler neticesinde Delhi ordusunun eline pek çok ganimet geçmiştir (Ahmed 1975: 220; Bedâûnî 1380: 64; Cöhçe 2002: 705; Cüzcanî 1389: 485-486; II: 62-63; es-Sihrindî 1391: 36; Esterebâdî 1387: 257; Herevî 1929: 36; Konukçu 1992: 405). Sultan, 1252'de Gazne ve Lahor bölgeleri üzerinde tam bir hâkimiyet kurmak için sefere çıkmışsa da neden anî bir kararla Delhi'ye döndüğüne dair kayıt yoktur (Ahmed 1975: 220; Bedâûnî 1380: 64; Cöhçe 2002: 705; Cüzcanî 1389: 486; II: 63; es-Sihrindî 1391: 36; Esterebâdî 1387: 257; Herevî 1929: 36; Konukçu 1992: 405). 1253 yılına gelindiğinde İmadeddîn Reyhan adlı Hindu devşirmesi Sultan ile kurduğu münasebet neticesi onu Melik Balaban ve ona bağlı olan devlet adamlarına karşı tutum değişikliğine sevk etmiştir. Kısa süre sonra Melik Balaban ve ona yakın olan devlet adamları görevlerinden azledilmişlerdir. İdarî kadroları tamamen denetimi altına almak isteyen Reyhan, kendisine yakın isimlerin tayin edilmesini sağlamıştır (Ahmed 1975: 221; Bayur 1987/I: 292-293; Cöhçe 2002: 705-706; Cüzcanî 1389: 486-487; II: 63-64; Esterebâdî 1387: 257-258; Konukçu 1992: 405; Kortel 2006: 94).

Sultan Nâsireddîn, Melik Balaban üzerindeki dikkatini kaldırmadan 1253'te onun ikta alanı olan Hansî üzerine sefere çıkarak onun etkinlik alanını kırmak istemişse de Balaban onunla karşı karşıya gelmemek için Nagor civarına çekilmiştir. Sultan, hemen ardından Balaban'ın amcasının oğlu Melik Nusreteddîn Şîr Han'ın kontrolü altında bulunan Uç, Multan ve Teberhende üzerine de akın düzenlemiştir. Onun idaresi altındaki yerler başka bir melikin idaresine verilmiştir (Ahmed 1975: 221-222; Bayur 1987/I: 292-293; Bedâûnî 1380: 64; Cöhçe 2002: 706; Cüzcanî 1389: 487; II: 64-65; Durak 2000: 94; Esterebâdî 1387: 258; Konukçu 1992: 405). Sultan, 1254'te Bardar, Bicenor, Mivâpûr, Kaytheir ve Bedâûn bölgeleri içine alan coğrafyada akınlar düzenleyip yeniden gerekli idarî düzenlemeleri yapıp Delhi'ye dönmüştür. Hatta düzenlediği akınlar sırasında da pek çok elde etmiştir (Ahmed 1975: 222; Bedâûnî 1380: 64; Cöhçe 2002: 706; Cüzcanî 1389: 487-488; II: 65; es-Sihrindî 1391: 36-37; Esterebâdî 1387: 258; Konukçu 1992: 406). Sultan'ın Delhi'ye dönmesinin hemen ardından kardeşi Melik Celâleddîn ile ona destek olan meliklerin Sunam ve Teberhende civarında isyan çıkardıkları haberi ulaştırılmıştır. Bunun üzerine ordunun başında sefere çıkan Sultan bölgeye ulaşır ulaşmaz her iki tarafa mensup melikler, yaşananların temeline dönük olarak görüşme tertip etmişler ve yaşananların tamamının İmadeddîn Reyhan'ın çıkardığı fitne hareketlerinden dolayı olduğu görüşünde birleşmişler ve durumu vakit kaybetmeksizin Sultan'a bildirilmesinin isabetli olacağını kaydetmişlerdir. Sultan, durum kendisine açılır açılmaz İmadeddîn'i sürgün edip Bedâûn'a göndermiştir (Ahmed 1975: 223-224; Bayur 1987/I: 294; Bedâûnî 1380: 65; Cöhçe 2002: 706; Cüzcanî 1389: 488-489; II: 65-68; Esterebâdî 1387: 258-259; Herevî 1929: 36-37; Konukçu 1992: 406; Köprülü 1961: 264). Sultan, 1255'te de bazı idarî birimlerde yeni atamalar yaparak, kendisine karşı muhalif tutum taşıyanları merkezden uzaklaştırmıştır. 1255 yılının sonu ile 1256 yılı başları Sultan açısından annesi Melike-i Cihan ile evlenen Melik Kutbeddîn'in çıkardığı sorunları teskin etmekle geçmiştir. Bu doğrultuda merkez kuvvetleri ve destek kuvvetlerinin hazırlanmasının ardından Evedd üzerine sefere çıkmıştır. Ancak Melik Kutbeddîn'i yakalamak mümkün olmamıştır. Ancak 1257 yılı başlarında Melik Balaban'ın uhdesindeki birlikler adı geçen melikin kaçtığı bölgeyi ele geçirip onunla birlikte hareket edenlerin hepsini öldürmüşlerse de Kutbeddîn yeniden kurtulmayı bilmiştir (Ahmed 1975: 225-226; Cöhçe 2002: 706; Cüzcanî 1389: 490-491; II: 70-73; es-Sihrindî 1391: 37; Esterebâdî 1387: 259; Konukçu 1992: 406).

Sultan Nâsireddîn'in saltanat süresince mücadeleler arka arkaya devam edecek ve 1257 yılının Mart ayında Melik İzzeddîn Balaban Kışli Han, Sentûr Dağı civarından kaçarak yanına sığınan Melik Kutbeddîn ile birlikte Uç ve Multan'da isyana kalkışacaktır. Durumdan haberdar olan Sultan bölgeye ordu sevk ettiği sırada başkentin savunmasız kaldığını gören bazı devlet adamları isyancılara haber yollayarak hızlı bir şekilde Delhi önlerine gelmelerinin isabetli olacağını bildirmişlerdir. Ancak bu esnada gelişmelerden haberdar olan Sultan, Delhi'nin kuşatma harekâtına karşı hazırlıklı hale getirilmesini devlet adamlarına bildirmiştir. Nihayet isyancıların Delhi önlerine gelmeleriyle birlikte sıcak çatışmaya ramak kalmışsa da sıkı savunma tedbirleri karşısında bir şey elde edemeyeceklerini görerek geri çekilme kararı almışlardır (Ahmed 1975: 226-227; Bedâûnî 1380: 65; Cüzcanî 1389: 491-494; II: 73-76; es-Sihrindî 1391: 37-38; Esterebâdî 1387: 259-260). 1257 yılı sonlarında Moğolların Salın Noyan önderliğinden Uç ve Multan civarına akın düzenlediklerini öğrenen Sultan, 1258 yılı başlarında ordunun başında sefere çıktıysa da Moğollar Delhi ordusunu görür görmez Horasan civarına çekilmişlerdir. Sultan Moğol ilerleyişini durdurmak için bölgedeki emirlere ve meliklere haber gönderdiyse de kardeşi Melik Celâleddîn başta olmak üzere Kutluğ Han ve Melik Taceddîn olumsuz cevap vermişlerdir (Ahmed 1975: 227-228; Bayur 1987/I: 295; Bedâûnî 1380: 65-66; Cüzcanî 1389: 494-495; II: 76-77, 79; es-Sihrindî 1391: 38; Esterebâdî 1387: 260). Sultan, 1259 yılı başlarında yeni bir ordu hazırlayarak Moğollar üzerine akın düzenlemek istediysen de başarılı olamamıştır. 1260'da Melik Balaban, büyük bir orduyla birlikte Mivat'ta çıkan isyanı bastırmak için bölgeye gönderilmiştir. Buradan pek çok ganimet ele geçirilmiştir (Ahmed 1975: 228-229, 231; Bayur 1987/I: 295-296; Cöhçe 2002: 706; Cüzcanî 1389: 496; II: 78-79, 81-82; es-Sihrindî 1391: 39; Esterebâdî 1387: 261; Konukçu 1992: 407).

Görüldüğü üzere Sultan Nâsireddîn dönemi gelişmeleri oldukça yoğun bir süreç olarak geçmiştir. Onun da kendisinden önceki sultanlar gibi kahir bir güç ile devleti ayakta tutma teşebbüsü görülmektedir. Ancak onun açısından bu süreçteki iç ve dış muhaliflerin çeşitliliği göze çarpmaktadır. Sultan Nâsireddîn başlangıçta kendi asabiyesine mensup olanlar, başta Melik Balaban olmak üzere büyük güven duyarak ve destek bularak tahta çıkmasına rağmen saltanatının ortalarına doğru onu ve ona yakın olan devlet adamlarını görevlerinden azlederek kendi iktalarına göndermiştir. Ancak daha sonra hatasının farkına vararak onları yeniden görevine iade etmiştir. Hatasına sebep olan husus ise bir Hindu devşirmesi olan İmadeddîn Reyhan'ın Melik Balaban ve yakınlarına dönük olarak beslediği muhalif tutumdur. Yukarıda işaret

edildiği üzere Sultan da bu muhalif tutumun aslını araştırmadan devlet adamlarını görevden uzaklaştırmıştır. Görüldüğü üzere hanedanın ve devletin zamanın değişmesiyle birlikte farklı tavırlara büründüğünü burada da Sultan Nâsireddîn'in uygulamaları ve aldığı kararlardan bir kez daha görmek mümkün olmuştur. İbn Haldûn'un devletin ikinci tavrına yönelik ortaya koyduğu pasajda işaret ettiği şekilde hükümdar kendi kavmini eli ile uzaklaştırarak devşirmeler onlara bağlı olanlara üzerinden devleti idare etmeye çalışmıştır. Dolayısıyla İmadeddîn Reyhan'ın tahtın geleceğinin tehlikede olduğuna dair bir plan üzerinden kurguladığı yaklaşım, Sultan'ı söylenilenlerin gerçekliği veya yanlışlığı noktasında düşünmeye sevk etmeksizin kabule sürüklemiştir. İbn Haldûn devletin ikinci tavır sürecini yaşamasıyla birlikte karşı karşıya kaldığı durumu ve devşirmelerin idarî bünyeye dâhil edilmelerini şu şekilde nakleder:

Sonra devletin ikinci tavrı gelir, bu tavrıda hükümdarın kavmine karşı müstebit ve müstakil olma, mecdi ve şanı sadece kendine tahsis etme hali ortaya çıkar. Kavmini eli ile kendisinden uzaklaştırır, defeder; böylece onlar da, hakikat-ı halde onun düşmanları vaziyetine gelmiş olurlar. Bu yüzden hâkimiyetini onlara karşı müdafaa etmek ve onları ortaklıktan vazgeçirmek için, onların neslinden ve nesebinden olmayan diğer bir takım taraftarlara ve yardımcılara (mevâlî ve ehl-i ıstınâ'; client, followers) ihtiyaç duyar. Bunlara dayanarak onlara karşı üstünlük kurar, onları bir yana bırakarak devlet işlerinde sadece bunlara vazife verir. Bu surette berikiler kendisine ötekilerden daha yakın olurlar, daha özel yakınları ve taraftarları (kulları) haline gelirler, daha fazla tercihe ve makama şayan bir vaziyette bulunurlar. Zira esas itibariyle hükümdarın kavmine ait olan hâkimiyetin ve ortak olmaları dolayısıyla ülfet etmiş oldukları makam ve mevkilerin yine o kavme karşı müdafaaası hususunda hükümdarın uğrunda canlarını feda edenler artık berikilerdir. Bu yüzden devletin başındaki hükümdar artık bunları halis dost bilir, daha fazla ikramını ve ihsanını bunlara tahsis eder. Kavminden birçoğuna vermiş olduğu şeylerin mislini bunlara da taksim eder. Önemi büyük olan vezirlik, komutanlık ve vergi toplama gibi devlete ait makam ve mevkilere bunları tayin eder. Şahsına mahsus olan ve kavmine değil, sadece zatına inhisar eden memleket ve mülkle ilgili unvanları (elkâb-ı memleket, royal titles) da bunlara tevzi eder. Zira artık onun yakın taraftarları ve samimi dostları bunlardır. Bu durum devletin harap olmakta olduğunu ilan eder, devletteki müzmin hastalığa alâmet teşkil eder (2020: 411-412).

DELHİ TÜRK SULTANLIĞI'NDAKİ İKİNCİ HANEDAN DEĞİŞİMİ VE BALABANLAR (1266-1290)

Sultan Balaban da Kutbeddîn Aybek ve Şemseddîn İltutmuş gibi küçük yaşlarda ailesinin yanından alınarak köle pazarlarına düşen memlûk asıllı birisidir. Dönem kaynakları Moğol istilasının Türkistan'da meydana getirdiği yıkıcı etkinin ardından Balaban'ın da onların eline esir düştüklerini ortaya koymaktadır. Önce Bağdat, ardından Gücerat ve nihayet 1232'de de Delhi'ye getirilmiştir. Diğer kölelerle birlikte Sultan'ın huzuruna çıkarıldıktan sonra sarayda görevlendirilmesine karar verilmiştir. İlk olarak hassedâr/özel hizmetkârlık görevine tayin edilmiş, belli bir süre sonra da adı geçen sultan tarafından azat edilen memlûkler arasına girmiştir. İlerleyen süreçte Sultan İltutmuş'un kurduğu ve meşveret meclisi niteliğindeki Kırklar Meclisi'nin üyeleri arasında yer almıştır. Rükneddîn Firûzşâh döneminde onun devlete vaziyet edemediğini ifade eden muhalif kanat içerisinde yer almış ve tutsak edilmiştir. Balaban'ın tutsaklığına son verilmesi ise Raziye Begüm'ün 1236'da tahta çıkmasıyla son bulmuş ve tekrar hassedârlık görevine dönmüştür. Kısa bir süre sonra Balaban'ın mevkii yükselecek ve *emir-i şikâr* olarak tayin edilecektir (Ahmed 1975: 237-238; Cöhçe 2002: 706-707; Cüzcanî 1389/II: 47-49; Esterebâdî 1387: 265; Konukçu 1992: 408-409; Köprülü 1961: 263-264; O. Köprülü 1992: 3). Raziye Begüm'ün Türk beylerine karşı takındığı tutum üzerine muhalefet eden beylerle birlikte hareket etmiştir. Muizzeddîn Behrâm döneminde *emir-i ahurluk* görevine tayin edilmiştir. Alâeddîn Mesud dönemine gelindiğinde *emir-i haciplik* görevine getirilmiştir. Bu dönemde Moğollara karşı Uç bölgesindeki müdafaa tedbirlerinin alınmasında ve karşı koyulmasında başarılı rol oynamıştır (Ahmed 1975: 238-239; Bayur 1987/I: 282-289; Cöhçe 2002: 706-707; Cüzcanî 1389/II: 51-55; Esterebâdî 1387: 265-266; Konukçu 1992: 408-409; Köprülü 1961: 264). Melik Balaban'ın Delhi Türk Sultanlığı'ndaki ilerlemesi 1246'da Sultan Nâsireddîn'in tahta çıkmasıyla birlikte daha da artmış ve ilk olarak nâibü'l-mülk makamına tayin edilmiştir. 1252-1254 arasında yukarıda işaret edildiği üzere merkezinde İmadeddîn Reyhan'ın yer aldığı ve tamamen Sultan'ı Melik Balaban'a karşı kötölemek gayesiyle hareket edilmesi sonucunda görevinden azledilmişse de 1254'te tekrar görevine iade edilmiştir. Balaban 1254-1260 arasında isyana kalkışan beyleri ve melikleri teskin edip Sultan'a karşı itaatlerini sağladığı gibi bir taraftan Moğollar ve Hindulara karşı düzenlenen akınlarda komuta görevini üstlenmiştir (Ahmed 1975: 239-240; Bayur 1987/I: 290-296; Cöhçe 2002: 706-707; Cüzcanî 1389/II: 56-57; Esterebâdî 1387: 266; Konukçu 1992: 408-409; Köprülü 1961: 264-265).

Delhi Türk Sultanlığı sarayında görev alan ve dönemin önemli tarihçilerinden birisi olan Berenî Şemsîler Hanedanı'nda İl-tutmuş sonrası (1236) yaşananları değerlendirdiği kısımda İbn Haldûn'un teorik zeminde işaret ettiği hususlara dönemi yakından öğrenerek yazan birisi olarak şu kayıtlara yer vermektedir. Sultan İl-tutmuş hayattayken devlet, Mısır Sultanlığı/Mısır Memlûkleri, Irak, Horasan ve Harezmi hükümdarları ile eşit haldeydi. Yukarıda ortaya konulduğu üzere, İl-tutmuş'un vefatından sonraki otuz yıl içinde devlet, onun çocuklarının saltanatında yıprandığı gibi, hazine boşalmış, devletin ahırında at dahi kalmamıştı. Saltanatın gücü ve sermayesi, Türk memlûkler arasında paylaşıldığı için devletin bütünlüğü de dağılmıştı. Öyle ki İl-tutmuş'un vefatından sonraki on yıl içinde, dört çocuğu tahta çıkmıştı. Çok küçük yaşlarda olmaları, hâkimiyet kurmalarına izin vermediği gibi, bir taraftan da onlar kendilerini zevk ve eğlenceye vermişlerdi. Bu durum, Türk memlûklerin devlet idaresini ele geçirmelerine imkân vermiştir. Devlet içinde kuvvet kazanmalarıyla birlikte Türk memlûkler, devlet ileri gelenlerini kendi taraflarına çekmişlerdir. Hatta bir süre sonra Türk emirler, kendi aralarında senin elinde benden fazla ne var? Benim çıkamayacağım hangi mevkiye çıkabilirsin? Şeklindeki sözlerle birbirleri üzerinde üstünlük yarışına girmişlerdir. Sultan Nâsireddîn Muhammed Şah'ın 1246-1266 yılları arasındaki saltanatında devleti, onun vekil olarak belirlediği Uluğ Han Balaban idare etmiştir. Berenî'nin ortaya koyduğu şekliyle, İl-tutmuş döneminde devleti ve devlet adamlarını bir arada tutan şey, Cengiz Han ile Moğolların istilasına karşı ortak hareket etme düşüncesi olmuştur. Bu durum, İl-tutmuş'un makamının Sultan Mahmud'un makamı gibi değerli ve önemli görülmesini de sağlamıştır. Zikredilen bu gelişmeler, devleti yıprattığı gibi, önu alınamaz şekilde her yerde isyanların başlamasına da sebep olmuştur Balaban, bu gelişmeler ve karışıklıklar içerisinde de devlete hizmet etmeyi sürdürmüştür. (Berenî 1862: 25-28).

Kahir Güç Olmak, Galebe Çalmak ve Yeni Bir Hanedanı Tesis Etmek: Sultan Gıyâseddîn Balaban

Melik Balaban, 1266, Sultan Nâsireddîn'in ölümü üzerine "Sultan Gıyâseddîn" unvanını alarak tahta çıkmıştır. Sultan, tahta çıktıktan sonra önceki dönem devlet ve idarî tecrübelerine dayanarak Delhi şehir halkı için bir asayiş sorunu haline dönüşen ve Delhi yakınlarındaki ormanlık alanda yaşamalarının kendilerine verdiği güvenle birlikte geceleri şehir halkının evine girip hırsızlık yapan Meolar üzerine akın düzenleyip bir yıl kadar onları

etkisiz hale getirmeye çalışmıştır. Aynı şekilde Düab bölgesi civarında yaşayan ve kervanların gelip gidişini sekteye uğratan ve soygunculuğa meyledenleri de etkisizleştirmiştir. Dolayısıyla Sultan Balaban bölgesinde hâkim otorite olarak bütünlüğü sağlamaya çalışmıştır. Meoların etki alanı kırmak ve meydana getirdikleri korkuyu ortadan kaldırmak için belli aralıklarla karakollar kurulmasını emrettiği gibi Düab civarında bulunan yerlerdeki asayiş sorununa dönük olarak belirli bölgeleri ve kasabaları devlet adamlarına ikta olarak vermiştir (Ahmed 1975: 254; Bayur 1987/I: 297; Berenî 1862: 55-57; Cöhçe 2002: 707; Esterebâdî 1387: 274; Herevî 1929: 40-41; Konukçu 1992: 409; Köprülü 1961: 265). Sultan Balaban, Delhi'ye ulaşan yolların emniyeti ve açık tutulmasıyla yakından ilgilendiği için Kanpal, Behuçpûr ve Patyalî sınırlarına kadar giderek isyancıların faaliyetlerini sonlandırdığı gibi, karakollar yapılmasını ve tarım alanlarının ziraata açılmasını emrettiği gibi bölgeye Afganların yerleşmesinin de önünü açmıştır. Aynı sıralar Kaytheir civarında isyan çıktığını haber alınca hemen o bölge üzerine akın düzenleyip, şehrin baştan sona kadar harap edilmesini emretmiştir. Bu akınlar neticesinde Bedâûn, Amroha, Senbel ve Kanuri bölgelerini kapsayan alanda tam otorite sağlanmıştır (Ahmed 1975: 254-255; Bayur 1987/I: 297; Bedâûnî 1380: 89; Berenî 1862: 57-59; Cöhçe 2002: 707; es-Sihirindî 1391: 40; Esterebâdî 1387: 274-275; Herevî 1929: 41; Konukçu 1992: 409; Köprülü 1961: 265).

Balaban'ın İl-tutmuş sonrası yaşanan kaos halinin etkilerini ortadan kaldırmak ve kahir bir güç olarak otoritesini tam sağlayabilmesi için pek çok mücadelede bulunması gerekmiştir. Bunlardan birisi de Cûd Dağı civarında bulunan isyancıların faaliyetlerini sonlandırmak için harekete geçmesi olmuştur. Bu doğrultuda o, 1268-1269 yıllarını adı geçen dağlık bölgede geçirmiş ve isyancıların faaliyetlerini sonlandırmıştır. 1271'de ise Lahor civarına giderek Moğollar tarafından daha önceden harap edilen köylerin ve yerleşim yerlerinin imar edilmesi için emir vermiştir. Sultan Balaban, kısa süre sonra Delhi'ye döner dönmez ikta arazilerinin ve ikta sahiplerinin durumlarını yeniden ele almıştır. Kendisine rapor edilen hususlardan hareketle yaşlı emirlerin iktalı arazileri ellerinde tutmalarına rağmen sorumlulukları yerine getirmediklerini öğrenince duruma el koymuş ve ayrıcalıklarına son vererek ikta sahipleri ve yakınları ile birlikte ilgili tutanaklarda isimleri yazılı olanlara maaş bağlanması şeklinde bir düzenlemeye gitmişse de daha sonra devlet adamlarını devreye girmesiyle bu kararını yürürlüğe koymaktan vazgeçmiştir (Ahmed 1975: 255; Bayur 1987/I: 297; Bedâûnî 1380: 89;

Berenî 1862: 59-64; Cöhçe 2002: 707; es-Sihrindî 1391: 40; Esterebâdî 1387: 275-276; Herevî 1929: 41-42; Konukçu 1992: 409; Kortel 2006: 331-332; Köprülü 1961: 265). Sultan Balaban, kendisi gibi Kırklar Meclisi içerisinde görev alan ve İl-tutmuş dönemi ve sonrasında devlete önemli hizmetlerde bulunan Melik Nusreteddin Şîr Hân'ı kendisine bağlılığını bildirmediği için ve belki de tahtının önünde müstakbel bir tehlike gördüğü için zehirleterek öldürmüştür. Onun öldürülmesinin ardından emri altındaki Moğollar 1279'da Biyah Nehri kıyısına kadar uzanan bölgede karışıklık çıkarmışlardır (Ahmed 1975: 257; Bayur 1987/I: 298; Bedâûnî 1380: 89; Berenî 1862: 64-66, 69, 80-81; Cöhçe 2002: 707-708; es-Sihrindî 1391: 40; Esterebâdî 1387: 276-277; Herevî 1929: 42-43; İsemî 1948: 171-181; Konukçu 1992: 410; Köprülü 1961: 265). Ancak Balaban'ın üç kol halinde bölgeye sev ettiği ordu birlikleri Moğolları püskürtmeyi bilmiştir (Ahmed 1975: 258; Bayur 1987/I: 298; Bedâûnî 1380: 89-90; Berenî 1862: 81; Cöhçe 2002: 708; Esterebâdî 1387: 277-281; Konukçu 1992: 410; Köprülü 1961: 265).

Sultan Balaban, yeni baştan tesis etmeye çalıştığı hanedanıyla birlikte büyük bir mücadele alanının içerisine girmiştir. Bölgesinde oluşturmaya çalıştığı azamet ve kahir güç oluşturma çabası, ordusunun gücüne ve temel teşkilatlanmasının sağlamlığına da işaret etmektedir. Özellikle Biyah Nehri kıyısında Moğollara karşı üç kol halinde ordunun karşı koyma çabası, dönem kaynaklarının ortaya koyduğu şekliyle ve Moğol ordusuna kıyasla az sayıda olmasına rağmen başarıyı elde edebilmiştir. Dolayısıyla ordunun niceliğinden ziyade hareket kabiliyeti ve çeviklik noktasında sağladıkları üstünlüğü getirmiştir. Bütün bunlara rağmen önceki Delhi Sultanları gibi Balaban da aynı an da pek çok gelişmeye mukabele etmek durumunda kalmıştır. Sultan'ın Moğollar ile uğraşmasını fırsat bilen Lekhenevtî Valisi Tuğrul isyana kalkışmış ve hemen ardından da kendisini sultan ilan etmiştir. Bunun üzerine Sultan Balaban, hemen bölgeye ordu sevk etmişse de gönderilen birlikler yenilgiye uğratılmıştır. Bunu haber alan Sultan, 1280'de yeni bir orduyu bölgeye gönderdiyse bu ordu da yenilgiye uğratılmıştır (Ahmed 1975: 258-259; Bayur 1987/I: 298; Bedâûnî 1380: 89; Berenî 1862: 81-84; Cöhçe 2002: 708; Durak 2000: 102-103; es-Sihrindî 1391: 40-41; Esterebâdî 1387: 281-282; Herevî 1929: 43-44; İsemî 1948: 165-170; Konukçu 1992: 410-411; Köprülü 1961: 265; O. Köprülü 1992: 3; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 4128-4129). Bütün bu gelişmelerin ardından Sultan Balaban kendisi ordunu başında sefere çıkarak Lekhenevtî önlerine kadar ulaşmıştır. Sultan'ın geldiğini haber alan Melik Tuğrul, Delhi ordusu karşısında tutunamayacağını anlayarak

Cacnagâr tarafına kaçmışsa da Sultan onun peşini bırakmamakta kararlı davranmış ve uzun süren takibin ardından yakalanmış ve kesik başı Sultan'ın huzuruna gönderilmiştir. Sultan, Lekhenevî'nin idaresini küçük oğlu Buğra Han'a verip gerekli idarî düzenlemeleri yaptıktan sonra Delhi'ye dönmüştür (Ahmed 1975: 259-261; Bayur 1987/I: 299; Berenî 1862: 86-96, 106; Cöhçe 2002: 708; es-Sihrindî 1391: 41-43; Esterebâdî 1387: 282-285; Herevî 1929: 44-46; İsemî 1948: 166-171; Konukçu 1992: 411; Köprülü 1961: 265-266; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 4129-4133).

Kısaca dönemine ve döneminin gelişmelerine yer verilen Sultan Balaban, tahta çıkmadan evvel, nasıl aktif bir melik ve devlet adamı ise tahta çıktıktan sonra da aynı şekilde aktif bir sultan olmaya ve bütün yönleriyle birlikte devlete vaziyete etmeye çalışmıştır. Bu itibarla onun tecrübî anlamdaki biriktirdikleri de dönem kaynaklarında ziyadesiyle yerini bulmuştur. Kendi gücü ve otoritesinin üzerinde herhangi bir şekilde bir gücün bağımsız şekilde harekete etmesine izin vermemiştir. Önceki Delhi Sultanlarını hâkimiyet altında tuttukları coğrafyanın genişliğine muvazi olarak mücadele ettikleri toplulukların farklılığı ile birlikte isyana kalkışan beylerin fazlalığı zorlayıcı yön olduysa da aynı şekilde Balaban için de zorluklar olmuşsa da o büyük oranda başarılı sonuçlar elde etmeyi bilmiştir. Balaban, kurduğu müdafaa tertibatları kadar Moğollar üzerine taarruza geçebilecek şekilde de ordular hazırlamayı ve sevk etmeyi bilmiştir. Özellikle devlet adamlarının iktalı araziler üzerinden elde ettikleri nakdî tahsisatın hazine açısından ortaya çıkardığı durumu yerinde ve zamanında tespit ederek yeni kararlar icra etmeyi uygun bulmuşsa da bazı kesimlerin maddî açıdan ağır kayıplara yaşayacağını düşünerek vazgeçmiştir. Balaban ile alakalı zikredilmesi lazım gelen bir diğer durum da İbn Haldûn'un *Mukaddime*'de *hanedanların bedevilikten hadarîliğe intikal etmeleri* bahsi içerisinde zikrettiği değerlendirmelerdir. İbn Haldûn söz konusu bahsinde, *bilinmelidir ki, bu tavırlar, devletler ve hanedanlar için tabiidir. Şüphe yok ki, mülke esas teşkil eden zaferin ve galebenin kaynağı sadece asabiyet ve ona tâbi olan güçlü bir metanet ve yırtıcı olma alışkanlığıdır. Bu ise ekseriya sadece bedevilikte bulunan bir haldir. Şu halde devletin ilk tavrı (merhalesi ve safhası) bedeviliktir* (2020: 395). Hususları dile getirmektedir. Bu itibarla Aybek'in ve İl-tutmuş'un tahta çıktıktan sonra karşı karşıya kaldıkları durumlarda mücadeleden vazgeçmemeleri, kahir bir güç oluşturma ve kendi hâkimiyetlerinin dışında herhangi bir hâkimiyetin varlığına hayat hakkı tanımama durumları o çizgiden gelen Balaban'da da fazlasıyla görülmüştür.

Balaban'ın 1286'da vefatını ardından Delhi tahtı için kısa süreli bir karışıklık yaşanmıştır. Sultan, vefatından evvel, küçük oğlu Buğra Han'ı taht için varis bırakmak istediğini huzuruna çağırıp bildirmesine rağmen o Lekhenevî bölgesinde kalmayı tercih ettiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Sultan daha önce vefat eden büyük oğlu Muhammed'in oğlu Keyhüsrev'i veliaht olarak belirlemiştir. Ancak vefatının ardından devlet adamları vasiyetine uymayarak Sultan Balaban'ın küçük oğlu Keykubad'ı "*Sultan Muizzeddin*" unvanıyla tahta çıkarmışlardır. Keykubad, tahta geçtikten kısa bir süre sonra kendisini eğlenceye verip devlet işlerinden elini çekmiştir. Kilughari'de yeni bir saray yaptırarak orada ikamet etmeye başladığı gibi ileri gelen devlet adamlarını da bölgeye yeni binalar ve evler inşa etmeleri için teşvik etmiştir (Ahmed 1975: 271-272; Bedâûnî 1380: 108-109; Berenî 1862: 109-110, 120-123, 127-130; Cöhçe 2002: 708; Esterebâdî 1387: 299-301; Herevî 1929: 50-51; İbn Battûta 2005: 409-410; İsemî 1948: 183-186; Konukçu 1992: 411-412; Köprülü 1961: 266). Sultan'ın içinde bulunduğu durumu kendisi açısından fırsat gören devlet adamlarından Melik Nizâmeddîn devlet işlerini kendi uhdesine almaya çalışmıştır. Hemen ardından da müstakbelde Delhi tahtını ele geçirmek için planlar yapmaya başlamış ve bu doğrultuda ilk olarak kendisine engel teşkil edebilecek olan Keyhüsrev'in ortadan kaldırmak istemiştir. Hazırladığı plan doğrultusunda Sultan Keykubad ile görüşme talep etmiş ve bu görüşmede Multan'da bulunan Keyhüsrev'in Delhi tahtını ele geçirmek istediğini bildirmiştir. Ona engel olmak için bir vesileyle Delhi'ye çağrılmasını ve yola çıktığı andan itibaren takip edilmesini ve uygun bir yerde suikastla öldürülmesini istemiştir. Keyhüsrev, tatbik edilen plan doğrultusunda öldürülmüştür (Ahmed 1975: 273-279; Bedâûnî 1380: 110; Berenî 1862: 131-139; Cöhçe 2002: 709; Esterebâdî 1387: 301-304; Herevî 1929: 51; İsemî 1948: 186-188, 196-197; Konukçu 1992: 412-413; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 4183-4185).

Melik Nizâmeddîn'in faaliyetleri bunlarla sınırlı kalmayacak, Vezir Hâce-i Hatır'ı halkın önünde küçük düşürecek, yeni Müslüman olan Moğolları, Sultan'ın bir kutlama merasimi tertip edeceğini söyleyerek köşke toplayıp öldürecektir. Önünde büyük engel olarak gördüğü Sultan Balaban döneminin ileri gelen Türk emirlerinden bazılarını akıbeti de aynı şekilde olacak veya Delhi'den sürgün edileceklerdir. Adı geçen melik, son olarak Halaçların kendisi için tehlikeye arz edeceğini düşünüp son bir darbeye de onları etkisizleştirmek istemiştir ancak kısa süre sonra Sultan Muizzeddîn bütün yaşananlardan haberdar olmuştur (Ahmed 1975: 273-279; Bedâûnî

1380: 110; Berenî 1862: 131-139; Cöhçe 2002: 709; Esterebâdî 1387: 301-304; Herevî 1929: 51; İsemî 1948: 186-188, 196-197; Konukçu 1992: 412-413; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 4183-4185). Bu esnada Sultan Muizzeddîn'in babası Buğra Han ise Lekhenevtî'den gelişmeleri takip ettiği gibi oğluna da birkaç kez elçiler göndererek devlete vaziyet etme noktasında eksikliklerinin olduğunu bildirmişse de fayda etmemiştir. Son olarak gönderdiği elçiyle birlikte yüz yüze görüşme talebinde bulunmuştur. Bir süre baba-oğul yüz yüze görüşme yapabilmişlerse de Sultan Muizzeddîn tekrar eski haline dönmüştür. Sultan, Delhi'ye döndükten sonra hareketlerini gözlemlediği Melik Nizâmeddîn'i Delhi'den uzaklaştırmak istemişse de o bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine Sultan, onun zehirlenmesini emretmiştir (Ahmed 1975: 281-288; Bedâûnî 1380: 112; Berenî 1862: 139-164, 170; Cöhçe 2002: 709; es-Sihrendî 1391: 54-55; Esterebâdî 1387: 304-313; Herevî 1929: 52-55; İbn Battûtâ 2005: 410-410; İsemî 1948: 188-195, 198-200; Konukçu 1992: 412). Bütün bu olayların ardından Sultan'ın rahatsızlığını ortaya çıkması üzerine devlet adamları, küçük oğlu Keyümers'i "Sultan Şemseddîn" unvanıyla tahta çıkarmışlardır. Bir taraftan devlet içerisinde beylerin ve meliklerin birbirleri üzerinde hâkimiyet kurma mücadeleleri başlamıştır. Özellikle Bihârpûr tarafından bulunan orduyu denetlemekle görevli olan Melik Celâleddîn Halaç ve Halaçlara karşı bir tepki gelişmiştir. Bazı melikler, Halaçların idarî birimlerden azledilmelerini istemişlerdir (Ahmed 1975: 288-290; Bedâûnî 1380: 112-115; Berenî 1862: 170-172; Cöhçe 2002: 709; es-Sihrendî 1391: 55-59; Esterebâdî 1387: 313-315; Herevî 1929: 55-58; İsemî 1948: 188-195, 201-207; Konukçu 1992: 412-413; Köprülü 1964/4: 661; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 4201-4203).

Bu bilgilerin ardından İbn Haldûn'un devletin geçireceği tavırlar ve haller nazariyesine dönülecek olunursa o, üçüncü, dördüncü ve beşinci tavrı şu şekilde nakleder:

Üçüncü tavr: Dinlenme ve rahatlık tavrıdır. Zira artık insan tabiatının meyletmekte olduğu servete, eserlerin ebedileştirilmesine ve yaygın bir şöhrete kavuşmak gibi mülkün semerelerinden oluşan hususlar elde edilmiştir. Bu yüzden devletin sahibi bütün gücünü vergi toplamaya, servet edinmeye, gelir ve giderleri zapt ve tespit etmeye, nafaka ve masrafları kaydetmeye, biriktirilen servetle de ulu binalar, muazzam sanat eserleri, geniş şehirler, yüksek heykeller (abideler) inşa etmeye sarf eder...(2020: 400-401).

Dördüncü tavır: Kanaat ve barış safhasıdır. Bu tavırda bulunan devlet sahibi, öncekilerin (ve atalarının) tesis ettiği şeye kanaat eder, akranı ve emsali olan hükümdarlarla sulh içinde yaşar. Bu yolda, kendinden önce gelmiş ve geçmiş olan seleflerini taklit ederek adım adım onları takip eder, iktidardaki usullerin en güzeli ile onların yoluna tâbi olur. Onları taklit etme, töreyi takip etme esasının dışına çıkmanın hükümdarlık hükümranlıklarını fesada uğratacağı, mecdi ve şanı tesis etmiş olan o zevatın bu hususta daha basiretli oldukları görüşünü taşır. (Kanun-ı kadime sıkı bir şekilde bağlanırlar) (2020: 401).

Beşinci tavır: Bu tavır israf, har vurup harman savurma safhasıdır. Bu tavırda devlet sahibi hükümdar, zevkleri ve nazları yolunda eş dost meclisinde bulunan, sohbetine katılan, düşük karakterli arkadaşlar ve çevresinde toplanan dalkavuklar için, evvelkilerin topladıkları serveti telef eder. Büyük ve önemli işlerin başına bunları getirir. Hâlbuki bunlar bu nevi işleri müstakillen yürütemezler, üzerine aldıkları hususlarda neyi yapmaları ve neyi yapmamaları gerektiğini bilmezler. Hükümdar, kavminden olan önemli taraftarlarının, büyük yardımcılarının ve baba dostlarının gönüllerini kırar, onları kendine kin besleyen ve yardıma muhtaç olduğu zaman desteklerini çeken bir hale getirir. Dost ve taraftarlarının bozulmalarına sebep olur. Askerler için ayrılan paraları kendi şehveti ve arzuları uğrunda harcayarak zayi eder, bizzat gidip ordu mensupları ile temas etmekten, ihtiyaç ve dertlerini tespit etmekten uzak kalır. Böylece selefinin tesis ettiğini tahrip ve inşa ettiklerini yıkmış olur. Bu tavırda devlette ihtiyarlık hâsıl olur. Kolay kolay kurtulamayacağı ve çökene kadar şifa bulamayacağı müzmin bir hastalık devleti kaplar (2020: 401).

Sultan Balaban sonrası tahta geçen Keykubâd, tam bir rahatlık hali içerisinde hareket edip, devlet işlerinden elini çekmiştir. Delhi merkezde oturmak yerine ifade edildiği üzere Kilughari’de kendisi için bir köşk yapılmasını emrettiği gibi ileri gelen devlet adamlarının da bu bölgeye binalar yapmalarını emretmiştir. Dolayısıyla İbn Haldûn’un devletin üçüncü evresinde işaret ettiği hususların tamamı olmasa da Keykubâd’ın kısa süreli saltanat süresinde bunların bazıları görülmüştür. Devlete vaziyet edememe halinin tezahür noktası ise hanedan değişimi olmuştur. İbn Haldûn’un dördüncü tavır içerisinde dikkatleri çektiği kanun-ı kadime bağlı kalma ve töreyi takip etme durumu ise Keykubâd da olmasa bile Lekhenevtî hâkimi babası Buğra Han,

oğlunun devlet işlerinde elini çektiğini haber alınca onu ikaz ettiği gibi yüz yüze yaptığı görüşmede de devleti kaide ve nizam üzere yönetmesini tavsiye etmiştir. İbn Haldûn'un beşinci tavrı özelinde kaydettiği husus, zevk ve eğlenceye dalıp, serveti har vurup harman savurma sürecine dair tespit ettiği hususlara yönelik çıktılar da Keykubâd'ın saltanat süreci içerisinde görülmüştür. Aybek'ten Balabanların sonuna kadar uzanan sürece (1206-1290) bakıldığında devletin temel kademelerinden itibaren görev almaya başlayan Aybek'in, İl-tutmuş'un ve Balaban'ın devlete tam hâkim oldukları ve kahir güç oluşturmak için büyük çaba harcadıkları görülmektedir. Onlardan sonra tahta çıkanların ise mücadele etmekle birlikte yeterli ve gerekli düzeyde devlete vaziyet edemedikleri görülmektedir. Döneme dair okumaların bir sonucu olarak ifade edilecek olunursa, devleti temsiliyet noktasında adı geçen sultanların dışında güçlü imajların ortaya çıkmaması hanedanların kısa süreli olmasını da beraberinde getirmiştir. Ancak Aybek ile başlayan Türkleşme ve İslâmlaşma sürecinin coğrafi anlamda en geniş sınırlara ulaşacağı süreç, Sultan Muhammed Tuğluk Şah (1325-1351) dönemi olacaktır.

DELHİ TÜRK SULTANLIĞI'NDAKİ ÜÇÜNCÜ HANEDAN DEĞİŞİMİ VE HALAÇLAR (1290-1320)

Delhi'deki Taht ve Hanedan Değişiminin Farklılaştığı Husus: Devlet, Türklerin Elinden Gitti

Sultan Keykubad'ın devlet işlerindeki kontrolü kaybetmesinin ardından, idarî birimlerde görev devlet adamları arasında birbirleri üzerinde üstünlük kurmaya çalışmaktan kaynaklı sorunlar çıkmıştır. Yukarıda da ifade edildiği üzere bu mücadelelerin merkezinde yer alan isimlerden bir diğeri de adı geçen Sultan'ın "siyaset han" unvanını verip, arz- memâlik/askerî işlerden sorumlu kişi olarak tayin ettiği Melik Celâleddîn olmuştur. Kendisine ve Halaçlara karşı oluşan ötekileştirici tutuma karşı hareket geçerek Delhi tahtı için mücadelesini ortaya koymuştur (Ahmed 1975: 288-290; Bedâûnî 1380: 112-115; Berenî 1862: 170-172; Cöhçe 2002: 709; es-Sihrindî 1391: 55-59; Esterebâdî 1387: 313-315; Herevî 1929: 55-58; İsemî 1948: 188-195, 201-207; Konukçu 1992: 412-413; Köprülü 1964/4: 661; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 4201-4203). Melik Aytemür'ün başında bulunduğu kesim, ağır hasta olarak bulunan Sultan'ın yerine küçük yaştaki oğlunu tahta çıkarmışlarsa da Melik Celâleddîn Delhi önlerine kadar gelip merkez kuvvetlerinin karşısında vaziyet almıştır. Tarafların karşı karşıya gelmesi üzerine merkez birliklere komuta

eden beylerin yenilgiye uğratılması üzerine Melik Celâleddîn kendisine bağlı birliklerin üstünlüğü karşısında bazı ileri gelen devlet adamları da onun tarafına geçmişlerdir. Hemen ardından küçük yaştaki Sultan'ın da tutsak edilip Celâleddîn'in yanına götürülmesiyle daha fazla direniş gösteremeyeceklerini anlayan merkezî birlikler geri çekilmek durumunda kalmışlardır. Tüm bu gelişmeler yaşanırken hastalığının seyri şiddetlenen Sultan Keykubad ise ölmüştür. Bu sırada Delhi'nin dışında, Bihârpûr mevkiinde, bulunan Celâleddîn, oluşması muhtemel sıcak tepkilerden ötürü bir süre Kilughari'de beklemeyi tercih etmiştir (Ahmed 1975: 288-290; Bedâûnî 1380: 112-115; Berenî 1862: 170-172; Cöhçe 2002: 709; es-Sihrindî 1391: 55-59; Esterebâdî 1387: 313-315; Herevî 1929: 55-58; İsemî 1948: 188-195, 201-207; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 4201-4203; Konukçu 1992: 412-413; Köprülü 1964/4: 661).

Berenî Delhi tahtındaki bu değişimin -Balabanlardan Halaçlara- Delhi halkına ilginç geldiğini ve Türklerin yerine Halaçların nasıl oturduğunu anlamaya çalıştıklarını ve bunu kendileri açısından bir mesele haline getirdiklerini kaydeder Aslına bakılırsa hâkimiyetin ve hükümdarlığın Türk asıllılardan bir diğer gruba nasıl geçmesini kabul etmek istemediklerini ortaya koyar (Berenî 1862: 175-180). Bir tarafta bu gelişmeler yaşanırken diğer taraftan Sultan Celâleddîn, kendisine yakın devlet adamlarını ilgili birimlere tayin etmiştir. Sultan Balaban'ın tahtında oturmanın ve onun sarayında bulunmanın memnuniyet verici olduğunu çevresindekilere ifade etmiştir (Bedâûnî 1380: 112-115; Berenî 1862: 175-180; Cöhçe 2002: 710; Dihlevî 1954: 4, 14; es-Sihrindî 1391: 61-62; Esterebâdî 1387: 317-319; Herevî 1929: 57; İsemî 1948: 209, 226-227; Konukçu 1992: 417-418; Köprülü 1964/4: 661; Lal 1980: 15-16; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 4201-4203). Sultan Celâleddîn'in saltanatının ikinci yılında Balabanlı ailesinden Melik Çahcu, Balabanlar Hanedanını yeniden tesis etmek için bulunduğu Kara vilayetinde isyana kalkışmış ve etrafına da kısa sürede pek çok kişiyi toplamıştır. Bunu haber alan Sultan, ordusuyla birlikte isyancıların toplandığı Bedâûn bölgesine hareket etmiş ve isyancılara mağlup etmişlerdir (Bedâûnî 1380: 116; Berenî 1862: 181-187; Cöhçe 2002: 710; es-Sihrindî 1391: 63-64; Esterebâdî 1387: 321-325; Herevî 1929: 58-59; Konukçu 1992: 417-418; Köprülü 1964/4: 662; Lal 1980: 19-23; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 4207-4209). Mücadelenin ardından ele geçirilen Melik Çahcu ve diğer beylerin en ağır şekilde cezalandırılması gerektiğini düşünen Halaçlı Beyler, durumu Sultan'a arz ettiklerinde, bunu yapmasının mümkün olmadığını geçmişte Hindistan

hâkimiyeti için birlikte görev aldığı beyleri öldürmeyeceğini bildirmiştir. Kısa süre sonra da kendisine itaatini bildiren Melik Çahcu'yu Multan'a göndermiştir (Bedâûnî 1380: 116; Berenî 1862: 181-187; Cöhçe 2002: 710; es-Sihrindî 1391: 63-64; Esterebâdî 1387: 321-325; Herevî 1929: 58-59; Konukçu 1992: 417-418; Köprülü 1964/4: 662; Lal 1980: 19-23; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 4207-4209).

Sultan Celâleddîn'in saltanatında Balaban Hanedanı'nı yeniden tesis etmek isteyenlerin ikinci defa harekete geçmeleri ise Seydî Müvellah adlı bir dervişin dergâhında toplanılmaya başlanmasıyla fiiliyata dökülmek istenmişse de sonuçları itibariyle başarısız olmuştur (Bedâûnî 1380: 117-119; Berenî 1862: 208-212; Cöhçe 2002: 710; es-Sihrindî 1391: 65-67; Esterebâdî 1387: 328-333; Herevî 1929: 62; İsemî 1948: 215-217; Konukçu 1992: 418; Köprülü 1964/4: 665; Lal 1980: 23-27; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 4213-4215). Sultan, 1291'de Delhi'nin güvenliğini tehdit eden ve müstahkem bir kale olması nedeniyle ele geçirilemeyen Ratanpûr üzerine sefere çıkmışsa da kalenin ele geçirilmesinin zorluğunu yakından görmüş ve ordunun burada daha fazla kalmasının imkânsızlığını görerek kuşatmayı kaldırmıştır (Bedâûnî 1380: 119; Berenî 1862: 213-214; Cöhçe 2002: 710; Esterebâdî 1387: 333-334; Herevî 1929: 62-63; Konukçu 1992: 418; Lal 1980: 27-30; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 4215-4216). 1291-1292'de İlhanlılara bağlı tümenler Hindistan'a kadar gelmişlerdir. Sultan bizzat ordusunun başında sefere çıkarak Berram Kasabası civarında onları karşılamıştır. Taraflar arasında küçük çaplı çatışmaların yaşandığı sırada üstünlük elde edemeyeceklerini anlayan Moğollar geri çekilmişlerdir. Geriye kalanlar ise Müslüman olup Sultan'ın yanında kalmışlardır. Bunların arasında Cengiz Han'ın torunlarından Algu'da yer almıştır (Bedâûnî 1380: 119; Berenî 1862: 218-219; Cöhçe 2002: 710-711; Durak 2000: 109-110; es-Sihrindî 1391: 64; Esterebâdî 1387: 334-335; Herevî 1929: 62-63; İsemî 1948: 209-214; Konukçu 1992: 419; Kortel 2006: 9; Köprülü 1964/4: 662; O. Köprülü 1996/13: 140-141; Lal 1980: 30-32; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 4225-4226).

Sultan Celâleddîn, 1293'te Mendûr'a ordu sevk edip pek çok ganimet elde etmiştir. Aynı sıralarda Cehaben civarına sevk edilen ordu da başarılı sonuçlar elde etmiştir. Bu esnada Sultan'ın yeğeni ve damadı Melik Alâeddîn, Kara'dan Bihilsan'a kadar uzanan bölgelerde pek çok akın düzenleyip önemli miktarda ganimet elde etmiştir. 1294-1295'te Melik Alâeddîn, Sultan'ın izniyle Deogir civarına akın düzenleyip pek çok değerli eşyayı ele geçirmiştir

(Bedâûnî 1380: 119-120; Berenî 1862: 220-221; Cöhçe 2002: 711; Esterebâdî 1387: 335-340; Herevî 1929: 63; İsemî 1948: 215, 223-224, 227-238; Konukçu 1992: 419; Kortel 2006: 9; Lal 1980: 32-37; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 4226-4227). Melik Alâeddîn'in Deogir seferinde bulunduğu sırada Sultan Celâleddîn'de Güvalyar üzerine sefer düzenlemiştir. Bu sefer esnasında Melik Alâeddîn'in Deogir seferinin başarılı geçtiği ve pek çok ganimet elde ettiğini haber almıştır. Onun elde ettiklerini hazineye ulaştıracağını düşünmüşse de devlet adamları Melik Alâeddîn'in bağımsız hareket etme girişiminde bulunacağını söyleyerek ikazda bulunmuşlardır. Kısa süre sonra Melik Alâeddîn gerçek niyetini ortaya koyacak ve amcasını suikastla öldürmek için Delhi dışına davet edecektir (Bayur 1987/I: 302-304; Bedâûnî 1380: 120-122; Berenî 1862: 223-231; Esterebâdî 1387: 341-345; Herevî 1929: 64; İsemî 1948: 238-242; Köprülü 1964/4: 662, 664; Lal 1980: 38-47; Tetevî, Kazvinî 1382/VII: 4270-4274). Melik Alâeddîn, dönem kaynaklarının ortaya koyduğu şekliyle her aşamasını planladığı suikast tertibi sonrası amcasını öldürtmüştür (Bayur 1987/I: 302-304; Bedâûnî 1380: 122-124; Berenî 1862: 231-239; es-Sihrindî 1391: 67-70; Esterebâdî 1387: 346-353; Herevî 1929: 65-68; İbn Battûtâ 2005: 412-413; İsemî 1948: 342-346; Köprülü 1964/4: 664; Lal 1980: 48-61; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 4274-4276).

İbn Haldûn mülkûn ve güçlü hanedanlığın kabileler ve asabiyetle hâsıl olduğunu değerlendirdiği kısımda şu bilgileri nakletmektedir:

...Mücadele ve karşı koyma, sadece asabiyetle mümkün olur. Zira imdada koşmak ve cengâverlik bu sayede mümkün olmakta, asabiyet içinde yer alan herkesin birbiri yerine, gönüllü olarak canını feda etmesi de bu suretle vukua gelmektedir. Sonra mülk, bütün dünyevî hayırları (menfaatleri), bedenî arzuları ve nefsanî hazları şümulüne alan zevkli ve şerefli bir mevkidir. Bu yüzden ekseriya onda rekabet vukua gelmekte ve mağlup olması hali müstesna mülkû rakibine teslim eden çok az kimse görülmektedir. Bu sebeple ihtilaf ve çekişme durumu meydana gelmekte, bu da savaşa, cenge ve mücadelelere yol açmaktadır. Halbuki... belirttiğimiz gibi asabiyet olmadan bunlardan hiçbirisi gerçekleşmez (2020: 373).

Sultan Celâleddîn de başlangıçta Aybek, İl-tutmuş ve Balaban gibi mücadele ederek tahta çıkmıştır. Kendisine ve Halaçlara yönelik gelişen muhalif tutumu da mücadelesi ile bertaraf etmeyi bilmiştir. Tahta geçişi ve sonrasında yaptığı mücadeleleri başarıya taşıyan yön de imdadına koşan

yardımcıları ve kavmi olmuştur. Ancak İbn Haldûn'un da işaret ettiği şekilde zamanla mülkü (devleti) ele geçirmek için yeğeni Melik Alâeddîn'in tahtı ele geçirmek için giriştiği teşebbüsle karşı karşıya kalmıştır. Celâleddîn'in, devleti, Melik Alâeddîn'e teslim etme veya etmeme noktasında bir düşüncesinin olup olmadığı belli olmamakla birlikte sonsuz güven beslediği ortadadır. Hatta devlet adamlarının ısrarlı ikazlarına kulak asmayarak, kendisinin yetiştirdiği ve damadı olarak güvendiği birisinden bir kötülük gelmeyeceğini düşünmüştür. Öyle ki onun sonsuz güveni boş çıkacak ve ifade edildiği üzere görüşmeye gittiği yerde suikast sonucu öldürülecektir. Amca yeğen arasındaki ihtilaf noktası, Kara vilayeti ile Bihilsan'a kadar uzana bölgede Alâeddîn'in komuta ettiği birliklerin elde ettiği büyük ganimet ile Deogir'de elde edilen ganimetlerin merkeze ulaştırılıp ulaştırılmaması üzerinden çıktığı anlaşılmaktadır. Bu noktada devlet adamları Melik Alâeddîn'in ulaştırması gerektiğini Sultan'a ilettikleri vakit, Sultan, ulaştıracağı kanaatinde olduğunu bildirmiştir. Melik Alâeddîn, merkezinde yer aldığı gelişmelerden ve Sultan'ın kendisi aleyhine yönlendirildiğinden haberdar olur olmaz onu ortadan kaldırmak için harekete geçmiştir. Kısa süre sonra da planını devreye sokup öldürmüştür. Yaşanan ihtilaf ve çekişme halinin sonucunda, Sultan tedbirsizliğinin sonucu olarak ölecek, Delhi tahtı kısa süreli de olsa kaos içerisine düşecek ve en sonunda da Melik Alâeddîn tahtı ele geçirecektir. Kısacası saltanat mücadelesi uğrunda gündem oluşturabilen Melik Alâeddîn, oluşturduğu kahir güç sonrası tahta geçecek ve aynı güçle de saltanatını devam ettirecektir.

Mücadele Etmek, Kendini Merkeze Koymak ve Sonuç Almak: Sultan Alâeddîn Muhammed Şah Halacî (1296-1316)

Sultan Celâleddîn'in ölüm haberi ailesine ve devlet adamlarına verildikten sonra, küçük oğlu Kadir Han tahta çıkarılmışsa da Melik Alâeddîn'in Delhi önlerine geldiğinin haber alınması üzerine Sultan'ın eşi Melike-i Cihan, diğer oğlu Erkli Han'ı Multan'dan tahta çıkması için Delhi'ye çağırılmışsa da o da Melik Alâeddîn karşısında tutunmanın imkânsız olduğunu düşünerek Delhi'ye gelmemiştir (Bayur 1987/I: 302-304; Bedâûnî 1380: 122-124; Berenî 1862: 231-239, 242-245; es-Sihrindî 1391: 67-70; Esterebâdî 1387: 346-354; Herevî 1929: 65-68; İbn Battûtâ 2005: 412-413; İsemî 1948: 242-246; Köprülü 1964/4: 664; Lal 1980: 48-61; Tetevî, Kazvinî 1382/VI: 4274-4276). Tahta geçirilen Kadir Han ise Melik Alâeddîn'e karşı koymak için harekete geçmişse de gece yarısı ordugâhta bulunan askerlerin karşı tarafa

geçtiğini haber alır almaz direniş göstermenin imkânsızlığını anlayarak Multan tarafına kaçmıştır (Berenî 1862: 245-246). Önünde engele kalmadığını göre Melik Alâeddîn, “Sultan Alâeddîn Muhammed Şah” unvanıyla tahta çıkmış, akabinde kendisine yakın devlet adamlarını ilgili birimlere tayin etmiştir (Bedâûnî 1380: 126; Berenî 1862: 242-248; es-Sihrindî 1391: 71; Esterebâdî 1387: 353-356; Herevî 1929: 68; İsemî 1948: 242-246). Tahta çıktıktan sonra, önüne muhtemel tehlike olarak çıkabilecek olan Sultan Celâleddîn’in ailesiyle alakalı karar vererek, ailesi ve çocukları Delhi sarayında gözetim altında tutulmak üzere Multan’dan getirilmişlerdir. Erkli Han’ın ise önce gözlerine mil çektirilmiş ardından da yay kirişiyle boğdurularak öldürülmüştür (Bedâûnî 1380: 126; Berenî 1862: 249-251; es-Sihrindî 1391: 71-72; Esterebâdî 1387: 356-358; Herevî 1929: 68-69; İsemî 1948: 247-251). 1297’de Çağataylılar, Sind bölgesini ele geçirmek için saldırıya geçmişlerse de Sultan’ın bölgeye sevk ettiği birlikler onları geri püskürtmeyi bilmişlerdir (Bedâûnî 1380: 127; Berenî 1862: 250; Durak 2000: 112; es-Sihrindî 1391: 72-73; Esterebâdî 1387: 357-358; Herevî 1929: 69; İsemî 1948: 255-258; Konukçu 1992: 422).

Sultan Alâeddîn, 1297-1298’de Gücerat tarafına ordu sevk ederek bölgedeki Hindu tahakkümünü sonlandırmak istemiştir. Ordunun bölgeye ulaşmasının ardından tutunmanın zor olduğunu gören bölge idareci Ray Kern, Deogir civarına sığındıysa da takip birlikleri onu takip ederek Somnat’a kadar gelmişlerdir. Kısa zaman zarfında Gücerat, Nehrevale ve Kephayet civarında kontrolü sağlayan Delhi ordusuna bağlı birlikler dönüş yoluna geçtikleri sırada ordugâhta bulunan Moğol kumandanlar ganimetlerin paylaşımı hususunda huzursuzluk çıkarmışlardır. Ancak kısa sürede kargaşa hali sonlandırılabilmiştir (Bedâûnî 1380: 130-131; Berenî 1862: 251-253; Dihlevî 1976: 47-49; es-Sihrindî 1391: 75-77; Esterebâdî 1387: 358-359; Herevî 1929: 69; İsemî 1948: 252-254, 286-287). Çağataylılar, 1299 yılında önce Saldı kumandasında Sivistan tarafına saldıracaklar daha sonra ise Kutluğ Hoca liderliğinde Delhi önlerine kadar gelmişlerdir. İlk gelen Çağataylı ordusu püskürtülürken, ikinci ordunu karşısında Sultan Alâeddîn kendisi de çıkacaktır (Bayur 1987/I: 308; Bedâûnî 1380: 127; Berenî 1862: 253-255, 258-260; Cöhçe 2002: 711; a.y., 2007: 81; Durak 2000: 113-114; es-Sihrindî 1391: 72; Esterebâdî 1387: 360-361; Herevî 1929: 70; İsemî 1948: 251, 262-263; Konukçu 1992: 422; Kortel 2006: 309). Sultan, ordunun gerekli hazırlıklarını tamamlamasının ardından Kili Meydanı’nda Çağataylılar ile çarpışmaya girmiş ve kapsamlı bir mücadelenin ardından başarıyı elde

etmiştir (Berenî 1862: 259-262; Cöhçe 2002: 711-712; Durak 2000: 113-116; Esterebâdî 1387: 361-362; Herevî 1929: 70-71; İsemî 1948: 255-270; Konukçu 1992: 422-423; Kortel 2006: 309). Sultan, uzun süredir bulunduğu konumdan dolayı Delhi için tehdit oluşturan Ratanpûr Kalesi'nin ele geçirilmesi için 1300 yılında sefer tertip etmiş ve zorlu bir mücadelenin ardından kendisi de bölgeye giderek kaleyi ele geçirmiştir (Bedâûnî 1380: 131-133; Berenî 1862: 271-277, 299; Dihlevî 1976: 50-51, 63-64; es-Sihrindî 1391: 77; Esterebâdî 1387: 367-369, 380; Herevî 1929: 72-74; İsemî 1948: 271-281; Konukçu 1992: 421-423).

Sultan'ın Ratanpûr Kalesi'nin ele geçirilmesi için bölgede bulunduğu sırada Bedâûn ve Evedd iktalarının kontrolünü elinde bulunduran yeğenleri etraflarında toplananların yardımıyla isyan çıkarmışlardır. Sultan, bundan haberdar olur olmaz bölgeye birlikler sevk ederek isyanı kontrol altına aldırıldığı gibi sağ olarak ele geçirilen yeğenlerinin de gözlerine mil çekirmiştir (Bayur 1987/I: 308; Bedâûnî 1380: 133; Berenî 1862: 277-278; Esterebâdî 1387: 370; Herevî 1929: 73-74). Aynı sıralarda başkentte Sultan'ın yokluğunu fırsat bilen Fahreddîn Kutval de isyan çıkarmıştır. Onun etrafına toplananlar Delhi'de birkaç gün boyunca şiddetli bir karışıklık çıkarmışlarsa da Sultan'ın gönderdiği destek birliklerinin bölgeye ulaşması ve Melik Hamideddîn girişimleriyle isyan sonlandırılmıştır (Bedâûnî 1380: 133; Berenî 1862: 278-281; Esterebâdî 1387: 370-372; Herevî 1929: 74; İsemî 1948: 277-278). Sultan Alâeddîn ve Delhi'ye yönelik saldırıların bir diğeri de 1303'te Çağataylı Kumandanı Melik Tergi'nin kumandasındaki birliklerin Beren kasabasıyla ulaşmasıyla yaşanmıştır. Çağataylılar, Delhi'yi iki ay kadar sıkı kuşatma altında tutmalarına rağmen Sultan'ın halkın zor duruma düşmemesi için tahıl ambarlarının açılmasını emretmesi üzerine şehir halkı kuşatmaya dayanabilmiştir. Sultan'ın Çitor bölgesinde olması ileri gelen meliklerden bazılarının Deogir civarında bulunması ve Samane, Multan ve Dibalpûr gibi yerlerden askeri destek kuvvetinin gelmeyecek olması Çağataylıları cesaretlendiren yönler olmuşsa da, şehri kuşatmanın ve daha fazla kalmanın ordu açısından sıkıntı doğuracağını düşünerek geri çekilmişlerdir (Bayur 1987/I: 311; Bedâûnî 1380: 127-128; Berenî 1862: 300-304; Cöhçe 2002: 712; Durak 2000: 116-117; es-Sihrindî 1391: 73; Esterebâdî 1387: 381; Herevî 1929: 77-78; İsemî 1948: 285-286).

Çağataylıların saldırıları son bulmayacak ve 1305'te Muhammed Tartak ve Ali Beg liderliğinde yeniden harekete geçmişlerse de Delhi ordusu aldığı ön tedbirlerle onlara set olmayı bilmiş ve adı geçen liderlerini de sağ olarak

ele geçirilmişlerdir (Bedâûnî 1380: 128; Berenî 1862: 320-321; Cöhçe 2002: 712; a.y., 2007: 81-82; Dihlevî 1976: 37-40; Durak 2000: 117-118; es-Sihrindî 1391: 73; Esterebâdî 1387: 388-389; Herevî 1929: 80; İsemî 1948: 301-305). Çağataylılar, tutsak edilen liderlerinin intikamını almak için 1306'da Kebek liderliğinde Multan civarına saldırmışlarsa da yine yenilgiye uğratılmışlardır (Bedâûnî 1380: 128; Berenî 1862: 321-322; Cöhçe 2002: 712; Dihlevî 1976: 41-43; Durak 2000: 118-119; es-Sihrindî 1391: 74; Esterebâdî 1387: 391-392; Herevî 1929: 80; İsemî 1948: 317-322). Çağataylılar, 1308'de İkbalmende liderliğinde yeni bir sefer başlatmışlarsa da Hindistan'a yönelik gerçekleştirecekleri akınlardan sonuç alamayacaklarını anlamışlardır (Berenî 1862: 322; Cöhçe 2002: 712; a.y., 2008: 82; Dihlevî 1976: 43-46; Durak 2000: 119-120; es-Sihrindî 1391: 74; Esterebâdî 1387: 392-393; Herevî 1929: 80-81; Konukçu 1992: 423). Ardı arkası kesilmeyen Çağataylı akınlarını devlet adamlarıyla birlikte değerlendiren Sultan, onların geçtikleri güzergâhlarda bulunan ve kendilerine bağlı olarak gözüken Moğolların durumlarının araştırılmasını istemiştir. Yapılan tespitler neticesinde Çağataylı akınlarına destek verdiğinden şüphe duyulanların sınır dışı edilmesini emretmiştir. Yine aynı sıralarda Deogir bölgesinde bulunan Hinduların ve idarecilerin durumları da değerlendirmeye alınmış ve itaat şartlarını yerine tam olarak getirmeleri sağlanmıştır (Berenî 1862: 326; Dihlevî 1976: 64-68; es-Sihrindî 1391: 75; Esterebâdî 1387: 398-399, 407-408; Herevî 1929: 81; İsemî 1948: 298-299).

Sultan Alâeddîn, Hindistan'da üstünlüğünü ortaya koymak için 1310'da orduyu Orangal bölgesine sevk etmiş ve ordunun bölgeye ulaşmasının ardından kısa sürede şehir teslim alınmış Hindu idareci Ray Lederdîv ise teslim olmuştur. Ordunun eline pek çok ganimet ve mal geçmiştir (Berenî 1862: 237-332; Dihlevî 1976: 73 vd.; es-Sihrindî, 1391: 78; Esterebâdî 1387: 401-403; Herevî 1929: 81-82; İsemî 1948: 289-291, 333-335). Sultan'ın saltanatı sırasında Hinduların hâkim olduğu yerlere düzenlenen büyük seferler bunlar olmakla birlikte, 1305'te önce Malva hemen ardından Sivane ele geçirmiş ve pek çok ganimet Delhi ordusunun eline geçmiştir (Bedâûnî 1380: 135; Dihlevî 1976: 55-59, 69-70, 72; es-Sihrindî 1391: 77-78; Esterebâdî 1387: 389-390, 399; İsemî 1948: 315-317; Konukçu 1992: 422; Kortel 2006: 45). Delhi ordusu, 1306'da ise bir diğer Hindu yerleşim yeri olan Calur üzerine sefer düzenlenmesini emretmiş ve ardından pek çok ganimet ele geçirilmiştir (Bedâûnî 1380: 135; Dihlevî 1976: 70-72; es-Sihrindî 1391: 78; Esterebâdî 1387: 400-401). Ordu birlikleri, 1310-1311 yılında Duhur-ı Semender bölgesinde bulunan Hindular

üzerine akın düzenleyip, bölgenin kontrolünü ele geçirmişlerdir. 1311’de Maber civarına ilerleyen ordu birlikleri burada da kontrolü sağlamışlardır. Bu seferler sonucunda da ordunun eline pek ganimet ve canlı hayvan ele geçirilmiştir (Bedâûnî 1380: 135-136; Berenî 1862: 333-335; Cöhçe 2008: 84-85; es-Sihrindî 1391: 79; Esterebâdî 1387: 403-406; Herevî 1929: 83; İsemî 1948: 293-295; Kulke, Rothermund 2001: 247). Bütün bu mücadelelerinin ardından 1316 yılına gelindiğinde Sultan, hastalığının nüksetmesi üzerine yatağa düşmüş ve hemen ardından da vefat etmiştir.

İbn Haldûn asabiyetin, giderek ulaştığı nihaî gayeyi mülk olarak açıklar. Onun bu bağlamdaki tespitleri şu şekildedir:

Yekdiğerini himaye etme, müdafaa ve birlikte hak talep etme, asabiyet sayesinde mümkün olur. Müştereken yapılan her çeşit içtimaî faaliyet için de durum budur. Yine demiştik ki, âdemoğlu, insanî tabiatın gereği olarak içtimaî hayatta her vakit, insanların yekdiğerine olan tecavüzlerini menedecek bir sultaya (otoriteye) ve hâkime muhtaçtır. O halde sulta ve hâkimin, söz konusu asabiyetle öbürlerine galip gelmesi zaruridir. Aksi halde bu hususta tam olarak muktedir olamaz. İşte bu ‘tagallüp mülktür’. Bu da, riyasetten fazla ve onun ötesinde bir şeydir. Zira riyaset beylikten (şeflik) ibarettir ve reis rehberdir. Verdiği kararları, kendisine tâbi olanlara zorla tatbik edemez, onlara baskı yapamaz. Mülk ise tagallüp ve zorla hükm (ve hükümet) etmektir, zora ve baskıya dayanan bir idare şeklidir (2020: 350).

Bu bahisten yola çıkarak Halaçları kurduğu sulta ve hâkimiyet ile diğer asabiyelere karşı (Balabanlar ve diğerleri) galip hale getiren Sultan Celâleddîn olurken diğer unsurlara karşı (Çağataylılar, Hindular, Müslüman ve sair) bir bey ve rehber olarak tam hâkimiyeti kuran ve hükmeden Alâeddîn olmuştur. Aslına bakılırsa İbn Haldûn’un asabiyetin (kavmin) gayesi olarak açıkladığı devletin (mülkün) galibiyeti ve üstünlüğü de Alâeddîn ile tam olarak gerçekleşmiştir. Devleti tabi olanlar üzerinde tam bir otorite haline getiren uygulamalarından ve faaliyetlerinden de (çarşı-pazar denetimi, fiyat kontrolü, ordunun teftişi, devlet adamlarını takip ve sair) görüleceği üzere Alâeddîn ve devleti galibiyet ve kahir güç haline getirmesiyle olmuştur. Kaldı ki, dönem kaynaklarının verdiği temle bilgilerin ihtisar ettiği noktalar da İbn Haldûn’un teorik düzeyde işaret ettiği hususların pratikte Alâeddîn döneminde yaşandığını ortaya koymaktadır. Bu noktada İbn Haldûn mülkî tagallübü ve asabiyetin gayesini şu şekilde nakletmektedir:

Asabiyet sahibi, herhangi bir rütbeye ve kademeye ulaştınca, onun üstündekini talep eder. İmdi o, bey (şef) ve rehber olma rütbesine ulaşır ve sonra da tagallüp ve kahr (force) ile hükmetme imkânını bulursa, artık bunu bir daha terk etmez. Çünkü bu, nefis için matlup ve makbul olan bir şeydir. Nefsin, buna tam olarak muktedir olması, metbû olmaya esas teşkil eden asabiyetten başka bir yoldan mümkün olmaz. O halde gördüğün gibi mülkî tagallüp asabiyetin gayesidir (2020: 350).

Şayet bir kabilenin içinde çeşitli aileler ve birçok asabiyetler varsa, bunlar içinde öbürlünün tümünden daha kuvvetli olan bir asabiyetin var olması da zaruridir. En kuvvetli olan asabiyet diğerlerine galip gelir, onları kendine tâbi kılar, böylece asabiyetlerin hepsi bu asabiyetin içinde kaynaşır, tek ve büyük bir asabiyet imiş gibi bir hâle gelir. Aksi halde ihtilafa ve çekişmelere yol açan ayrılık baş gösterir (2020: 350).

Yukarıda işaret edildiği gibi Alâeddîn üç ana noktada mücadelelerinin şekillendiği görülmektedir. Bunlar, Çağataylılar karşı etkili ve sonuç alıcı mücadele ortaya koymak, Hinduların hâkim olduğu yerlerde tahakküm kurmak ve onları tâbi hale getirmek ve son olarak da devlet adamlarının merkezinde yer aldığı isyan girişimlerine fırsat vermemek veyahut ön almak şeklinde karar bulmuştur. Bütün unsurlar üzerinde devletin temel üstünlüğünü kurmaya çalışması dikkat çekicidir. Delhi merkez başta olmak üzere hâkimiyet altında tutulan diğer yerlerde mevcut asabiyeler (kavimler) üzerinde üstünlük kurulması Sultan Celâleddîn ile sağlanırken Alâeddîn ise söz konusu hâkimiyeti tam olarak sağlamıştır. Saltanatına dönük olarak gelişen muhalif hareketleri anında sonlandırması bunun en bariz örneğidir. Özellikle anne tarafından İl-tutmuş soyuna mensup olan Hacı Mevlâ'nın merkezinde yer aldığı muhalif hareketi bertaraf etmesi onun bu noktadaki tavizsiz tutumuna işarettir. Ancak şu hususa dikkat çekmek gerekirse, Aybek sonrası İl-tutmuş'a karşı gelişen muhalif hareket, Sultan Nâsireddîn Mahmud Şâh sonrası Balaban'a yönelen muhalif tutumu, Sultan Keykubâd sonrası Sultan Celâleddîn'e ve nihaî olarak Alâeddîn'e karşı ortaya çıkan muhalif hareketlerin içe dönük ve önceki hanedana bağlı olanlar tarafından geliştirildiği görülmektedir. Yine bu muhalif girişimlerin dışa dönük akınlarda veya saldırılarda bir bütünlüğe kavuştuğunu ve ortak mücadelede yer aldıklarını söylemek de mümkündür.

Hanedanın Açmazı Olan Taht Kavgalarına Bakmak: Alâeddîn Muhammed Şah Sonrası Halaçların Son Bulması

Sultan'ın vefatının ardından devlet adamları kimin tahta geçeceğine karar vermek için toplanmışlar ve Sultan'ın 5-6 yaşlarındaki küçük oğlu Şehâbeddîn Ömer'i tahta çıkarmışlardır. Küçük yaşta tahta çıkmasının verdiği tecrübesizlik sonrası abilerinin ve bazı ileri gelenlerin gözlerine mil çekilmesini emrettiği gibi bazılarının da başkentten sürgün edilmelerini emretmiştir. Sultan Alâeddîn'in vefatından sonraki bir iki ay boyunca hanedan bu şekildeki kargaşalarla meşgul olmuştur. Bir süre sonra duruma el koyan devlet adamları sarayda tutsak olarak bulundurulmuş Sultan Alâeddîn'in oğulların Mübarek Han'ı küçük yaşta Sultan'a önce vekil tayin etmişler hemen ardından tahttan indirmişlerdir. Mübarek Han, devlet adamlarının kendisinden yana tavır almalarının ardından "*Sultan Kutbeddîn Mübarek Şah*" unvanıyla tahta çıkmıştır (Bayur 1987: 316; Berenî 1862: 372-377; Cöhçe 2002: 713; a.y., 2008: 87; Esterebâdî 1387: 418-420; İbn Battûtâ 2005: 415-416; Konukçu 1992: 424). Yeni sultan tahta geçer geçmez ilk olarak muhaliflerin görevlerine son verip, Bervâr adlı Hindu topluluğuna mensup Hüsrev Han'ı vezaret makamına tayin etmiştir. Babası Sultan Alâeddîn'in kurduğu otoriter düzenin izlerini silmek için hazineden hanedan mensuplarına ve devlet adamlarına bağışlarda bulunmuştur. Halisa arazi haline dönüştürülen arazileri eski sahiplerine verirken mevcut vergilerin oranlarını düşürmüştür. Müsadere (mal varlığına el koyma) uygulamasını kaldırmıştır. Bir süre sonra yaptığı uygulamalarla halkın beğenisi kazanmışsa da içki ve eğlence düşkünlüğü devlet idaresinden uzaklaşmasını da beraberinde getirmiştir. Hazineden, çarşıdan, pazardan ve sair yerlerden denetimi kaldırması Hinduların başkentte güçlenmesine ve pek çok at, silah ve kumaş sahibi olmalarının da önünü açmıştır (Berenî 1862: 377, 381-388; Esterebâdî 1387: 421).

Bu cümleden olarak başkentte yaşanan gelişmeler sair yerlerde yeniden hareketlenmeleri de beraberinde getirmiştir. İlk olarak Gücerat'ta isyan çıkmışsa da bölgeye sevk edilen birlikler isyanı bastırmışlardır. Yine Deogir'de Hinduların yeniden tahakküm kurma girişimleri üzerine Sultan bölgeye hareket etmiş ve isyanı bastırmıştır. Delhi'ye döndükten kısa bir süre sonra Maber bölgesine de ordu sevk etmiştir. Bu esnada Halaçlar Hanedanı'nın gidişatından memnun olmayan hanedan mensuplarından Melik Esededdîn, idareyi ele geçirmek için teşebbüste bulunmuşsa da sonuç alamamış ve öldürülmüştür (Berenî 1862: 389-394; es-Sihrindî 1391: 82-84; Esterebâdî 1387: 422-423). Bir müddet sonra Sultan Kutbeddîn'in devlete

vaziyete edememe durumunun sonucu olarak yanlış kararlar alması tepkilere neden olmuştur. Hüsrev Han'ın vezirlik makamının verdiği güçle etrafına Hinduları topladığı ve önemli makamlara bunların arasından kimseleri atadığı devlet adamlarının dikkatini çekmiştir. Kendisinin başkentte, kardeşinin Güceratt'ta bulunması ve seferlerde elde ettikleri ganimetleri hazineye ulaştırmamaları üzerine, gelişmelere yakından şahit olan devlet adamları Sultan'a haber yollayarak gözlemelerini bildirmişlerse de nihai noktada Sultan, Hüsrev Han'a olan güvenini kaybetmemiştir (Bayur 1987/I: 316-317; Berenî 1862: 394-401; Esterebâdî 1387: 424-425). Sultan, Hüsrev Han'a duyduğu sonsuz güvenin acı sonunu hayatıyla ödeyecek ve Hüsrev Han, her aşamasının önceden planladığı suikast tertibini devreye koyarak Sultan'ın başını gövdesinden ayırarak yönetim sarayının çatısından atmıştır (Bayur 1987/I: 316-317; Berenî 1862: 394-401; Esterebâdî 1387: 424-425). Nihai noktada Delhi tahtına Hindu asıllı Hüsrev Han "Nâsireddîn Hüsrev Han" unvanı alarak çıkmıştır. Kendisine yakın olan isimleri devlet kademelerine getirdiği gibi hazineden de önemli oranda bağışlarda bulunmuştur. Onun bu şekilde hareket etmesinden rahatsızlık duyan devlet adamları toplu hareket ederek onun birkaç ay süren saltanatını sonlandıracaklar ve öldüreceklerdir (Ahmed 1995: 136-137; Ayatî 1383: 355-370; Bayur 1987/I: 317-318; Bedâûnî 1380: 140, 147-149, 151-152; Berenî 1862: 402-416; Cöhçe 2002: 713-714; Dihlevî 1933: 17-21, 38, 44, 135; es-Sihrindî 1391: 86-90; Herevî 1929: 93-94; Husain 1932: 29-30, 34-36; İbn Battûtâ 2005: 418-419; İsemî 1948: 372-376; Koç 2017a: 48-51; Konukçu 1992: 425-427; Syed 2004: 94-94; Tetevi, Kazvinî 1382/VII: 4401, 4418-4422).

Sultan Alâeddîn sonrası yaşananlara Mukaddime ışığında bakılacak olunursa, İbn Haldûn, devletlerin yıkılma çağı geldiğinde karşı karşıya kalınan durumu ele aldığı kısımda (beşinci tavrıda) önemli tespitlerde bulunmaktadır. O, bu devreyi israf ve önceden kazanılanların har vurulup harman savurduğu bir devre olarak tanımlamaktadır. Bu devredeki hükümdarların kurdukları meclislerde ve görev verdikleri isimlerin karakteristik özelliklerinin de aynı şekilde olduğunu belirtir. Devlette emeği geçenlerin gönüllerinin kırıldığı gibi idarî birimlerden de azledildiklerini kaydeder (İbn Haldûn 2020: 401). İbn Haldûn'un bahsi geçen tavırlar nazariyesinin son faslına dair tespitleri, Halaçların son evresi açısından değerlendirildiğinde vaziyeti tam olarak özetler şekilde olduğu görülmektedir. Sultan Alâeddîn sonrası devlete ve idareye intibak edememe durumu çocuklarını ve hanedanını yok oluşa götürmüştür. Bunun yanı sıra Alâeddîn'in katı ve tavizsiz tutumunun toplum nezdinde meydana getirdiği durum da hanedanı ve devleti çaresiz bırakmıştır.

Dolayısıyla Halaçların akıbetini sadece son evre bağlamında gelişen olayalar birlikte öncesinde uygulanan politikaların yansımaları şeklinde de görmek gerekir Kısacası çevreleyen pek çok unsurun olduğu gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir. Delhi Türk Sultanlığı'nın genel azameti ile birlikte özelde Sultan Alâeddîn'in oluşturduğu güçlü imaj ve otorite devletin temeline yönelik yansıma sunarken yer yer zayıf noktaların olduğu da devletin eksik yönlerini oluşturan cephe olmuştur. Bu itibarla Delhi'nin 1206'da başlayan ve ara ara hanedan değişimleriyle şekillenen yapısı bir yönüyle de tekrar bir siyasetin varlığına delildir.

Delhi Türk Sultanlığı'nın Büyük Bir Devlet Olup Olmadığını Mukaddime Üzerinden Sorgulamak

İbn Haldûn *bir devletin büyüklüğü, sahasının genişliği ve müddetinin uzunluğu, onu ayakta tutanların azlığı ve çokluğu nispetinde olur* bahsinde bunun sebebinin şu şekilde açıklar:

Mülk sadece asabiyetle olur, asabiyet sahipleri, gittikleri ve aralarında taksim ettikleri hanedanlığa ait memleketlerde ve bölgelerde, devletin hamisidirler. Bir hanedanlığın kabileleri ve asabe sahipleri ne kadar çoksa, o devlet o nispette kuvvetli, sahip olduğu memleketler ve topraklar o derece fazla olur. Bunun için de daha geniş mülkü bulunur... Mülkün başlangıcında, devletin genişliği ve kuvveti, mutagalliplerin adetlerindeki bu nispete göre olur. Devletin uzun ömürlü olması da yine o nispete göredir. Çünkü hâdis bir şeyin ömrü, mizacındaki kuvvete göredir. Devletin mizacı (içyapısı ve bünyesi) ise sadece asabiyetten oluşur. Asabiyet kuvvetli olursa, mizaç da ona tâbi olur ve ömrünün süresi de uzun olur. Asabiyet ise, belirtmiş olduğumuz gibi sayı çokluğundan ve fazlalığından ibarettir. Bunun hakiki sebebi şudur: Bir devletteki küçülme önce o devletin etrafında ve uç noktalarında görülür. Şayet bir devlete bağlı memleketler çoksa, o devletin uç noktaları merkezden uzak olur, ayrıca sayıları da çok olur. Devlette herhangi bir eksilmenin (ve küçülmenin) aldığı zaman çoğalır. Zira devlete bağlı olan memleketler çoktur, bunlardan her birinin eksilmesi (ayrılması ve kopması) da belli bir zaman parçasına ihtiyaç göstermektedir. İşte bunun için de devletin müddeti uzun olur (2020: 384-386).

İbn Haldûn'un naklettiği bu hususlardan hareketle Delhi Türk Sultanlığı'nın 1206'da Aybek'in tahta geçmesinden 1266'da Balaban'ın tahta oturmasına kadar geçen altmış yıllık zaman zarfındaki gelişmelere bakıldığında Delhi Türk Sultanlığı'nın büyük bir devlet olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Aybek, idaresi altında bulunan yerleri işaret edildiği üzere kendi kavminden ve nesebinden olanlar arasında taksim etmiş ve şartsız bir şekilde merkeze bağlı olmalarını emretmiştir Aynı şekilde İl-tutmuş da kendi gücünün üzerinde herhangi bir beyin ve melikin otoritesini kabul etmemiştir. Sultan Balaban da daha ziyade son Şemsîler Sultanı ve aynı zamanda damadı olan Sultan Nâsireddîn döneminde edindiği tecrübelerden yola çıkarak devletin hâkimiyeti altında bulundurulmuş her yerde sıkı bir şekilde otoritesini sağlamaya çalışmıştır. Yukarıda çeşitli vesilelerle ifade edildiği üzere Moğolların yeni bir sahaya açılma alanı olarak gördükleri ve mütemadi surette akınlar düzenledikleri Kuzey Hindistan bölgesi hem coğrafi özellikleri, hem bölgede yaşayan Hindu unsurlardan kaynaklı olarak ortaya çıkan sorunlar nedeniyle Delhi merkezi oldukça uğraştıran bir coğrafya olmuştur. Bu durumu, Delhi Sultanları kendi asabiyetlerden tecrübeli devlet adamlarının idaresine vererek nispeten ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Ancak aldıkları bu tedbirler de yer yer tahtta hak iddia etme veya taht söz konusu olduğu müdahil olma gibi durumları da beraberinde getirmiştir. Delhi merkezi ve devleti, 1414'te Tuğlukluların sona ermesine kadar sarsıntılı süreçler yaşanmasına rağmen, Türk ailelerin ellerinde tutmasındaki temel nokta da İbn Haldûn'un işaret ettiği -asabiyet- halidir. Hâkimiyeti elinde tutan ailenin saltanatının yok olmaya yüz tutmasıyla birlikte daha dinamik olan bir diğer aile tahta ve devletin geleceğine talip olabilmıştır. Kısacası tahtta bulunan güçlü bir hükümdarın vefatı veyahut tahttan indirilmesi sonucu sınırlar dâhilinde bulunan yerlerde yer yer müstakil hareket etme şeklinde girişimler olmuşsa da Delhi Sultanları bunlara tam olarak müsaade etmemişlerdir. Beylerin ve meliklerin görev aldıkları bölgelerde geleceklerine dair siyasî mahiyete dönük bir öncelik kurma girişimleri Delhi merkezde duyulduğunda ani bir tepki verilerek sonlandırılmak istenmiştir. Devletin idarî tecrübe bağlamındaki kültürel derinliği başkaldırıyı kabul edilemez gördüğü gibi hızlı ve etkin bir askerî müdahaleyi de yerinde görmüştür.

Delhi Türk Sultanlığı'nda Birbiri Ardına Hanedanların Tahtı Ele Geçirmelerini Devletin Selameti Açısından Anlamak ve Açıklamak

İbn Haldûn *çok sayıda kabileler ve çeşit çeşit cemaatlerin bulunduğu topraklarda, sağlıklı bir devletin kurulması az vakidir* bahsinde Orta Çağlar özelinde pek çok devletin aynı coğrafyada arka arkaya devlet kurmalarının sebebine dair bir çıkarımda bulunmaktadır. Onun bu bahsi şu şekildedir:

Bunun sebebi görüş ve arzulardaki ihtilafıdır. Hanedanlık dâhilindeki (inancın) ve temayülün ardında ona karşı direnen bir asabiyet mevcuttur. Bu yüzden, asabiyete dayansa bile, devletle ilgili faaliyetlerin yekdiğerinin ayağına çelme atmasına ve her vakit devlete başkaldırılmasına sık sık rastlanır. Zira devlet dâhilindeki asabiyetlerden her biri, kuvvetin ve mukavemet etme kudretinin kendisinde mevcut olduğunu zanneder (2020: 386).

Hindistan'ın tarih boyunca coğrafi bütünlüğü göz önüne alındığında Türk devletlerinin tam olarak bir hâkimiyetinden bahsetmek mümkün olmamıştır. Pek çok kabilenin varlığı ve beklentilerin çeşitliliği kalıcı ve uzun ömürlü bir siyasi teşekkülün varlığına imkân tanımamıştır. İfade edildiği üzere benzer hususlar Delhi Türk Sultanlığı için de aynı macerayı hikâyeye etmektedir. İltutmuş sonrası çocuklarının taht için yaşadıkları mücadele ile Balaban'ın kendisinden sonra taht için uygun gördüğü torununun yerine diğeri tercih edilmesiyle yaşanan süreçler, İbn Haldûn'un yukarıdaki pasajda vurguladığı kuvvetin ve mukavemet etme kudretinin kendisinde mevcut olduğunu zannedenler, Delhi tahtı söz konusu olduğunda da ortaya çıkmıştır. İbn Haldûn teorik zemine dayalı olarak sunduğu bu hususların yanında döneminin öncesi ve hâlihazırda üzerinden de pratik örnekler sunmaktadır. Onun sunduğu nakiller ve zaviyesinden devletin geçirdiği tavırlar anlaşılmaya çalışılan Delhi Türk Sultanlığı'nda Türk-İslâm devletlerinin siyasi geleneklerinde mevcut olan -taht bütün hanedan üyelerinin ortak malıdır- anlayışının varlığını çağrıştıran yönler de görülmektedir. Raziye Begüm ve kardeşlerinin taht için mücadeleleri ile Balaban'ın torunlarının mücadeleleri bu kabilden örnekler olarak ortada durmaktadır.

SONUÇ

İbn Haldûn'un çağı ve çağının gelişmeleri üzerinden ürettiği devlet yaklaşımı ve onun halleri üzerine sunduğu teorik zemin Orta Çağlar için

büyük anlamlar ifade etmekle birlikte tarihi ve devleti anlamak ve açıklamak noktasında da önemli izler sunmaktadır. Bu çalışmaya devletlerin halleri ve tavırları üzerinden sunduğu yaklaşımla Delhi Türk Sultanlığını bir değişim ve dönüşüm çabası içerisinde izah etme fırsatı sunmuştur. Tarihin akışı ve zamanın değişmesiyle birlikte devletin ve hanedanın da belli evrelerden geçeceğini ortaya koyan müellif, teorik zeminde sunduklarını pratik olarak Mısır, Suriye, Afrika ve Arap yarımadasındaki diğer kabileler ve yer yer de Emevîler ile Abbasiler dönemindeki gelişmeler üzerinden sunmuştur. Onun söz konusu zeminlerdeki nakilleri Delhi Türk Sultanlığına dönük olarak hazırlanan bu çalışmayla da bir kez daha irdelenmiştir. Bu irdelenmeler neticesinde hükümdarlığı veçhesine dönük geliştirdiği yaklaşımlar, tam bir hâkimiyetin nasıl karar bulacağı, devletin geçirdiği tavırlar ve karşı karşıya kaldığı durumlar burada söz konusu edilmiştir. Özellikle bir hükümdarın kendi gücü üzerinde başka bir kahir gücü bulundurmaması gerektiğine dönük yaklaşımı, Aybek, İl-tutmuş, Balaban ve Celâleddîn'in ortaya koydukları varlık mücadeleleri ve tam hâkimiyeti tesis etmek noktasındaki çabaları İbn Haldûn'un -tam bir hükümdarın nasıl olacağı- sorusuna cevap vermektedir. İbn Haldûn'un yeni bir devletin veya hanedanın kuruluşu nasıl olur? Bahsi etrafında şekillendirdiği hususlara bakıldığında işaret ettiği, aynı asabiyet içerisinden başka bir kavim ortaya çıkarak hanedanı ve hükümdarlığı devralır bahsi de yine adı geçen sultanların dinamik bir güç olarak ortaya çıkıp tahta ve devlete hâkim olmalarıyla başlayan sürece Hindistan özelinde bir örneklik oluşturmaktadırlar. Türklerin ve Müslümanların Hindistan'da kendilerini ifade etmelerinin Orta Çağlar özelindeki adı olan Delhi Türk Sultanlığı, özellikle Kuzey Hindistan merkezli olarak temerküz eden siyasi gücü, isyanlara, çalkantılara, tat kavgalarına, dış ve iç saldırılara rağmen özveriyle yürütmüşlerdir.

Delhi Türk Sultanlığı'ndaki merkezileşmenin (kahir güç oluşturma, tam hâkimiyet kurma, galebe çalma) zirve yaptığı dönemler, Aybek, İl-tutmuş, Balaban, Celâleddîn Fîrûzşâh Halacî ile Alâeddîn Muhammed Halacî'nin saltanatlarıdır. İbn Haldûn'un ifadesiyle devletin istibdat ve infirad dönemlerine Delhi Türk Sultanlığı ve teke tek hanedanlar özelinde bakıldığında, Raziye Begüm'ün Şemsîler Hanedanı açısından kırılma noktasını oluşturduğunu söylemek mümkündür. İlgili yerlerde etraflıca ortaya koyulduğu üzere yaklaşık yarım asırdır süre gelen asabiyeyi devlet kademelerinden kaldırma girişimi, devletteki bir kan değişimine işarettir. Ancak onun devşirme asıllı Habeşî üzerinden kurmaya ve sağlamaya çalıştığı

düzen büyük bir tepkiyle karşılanmış ve bunun bedelini hayatıyla ödemiştir. Devletteki ikinci olarak kan değişimine tepki gösterilmesi ise Balaban Hanedanının sonrası Celâleddîn Fîrûzşâh'ın idareyi ele geçirmesi sırasında yaşanmıştır. Bu gelişmenin merkezinde de Balaban ailesine mensup olan devlet adamları, devletin ve tahtın Halaçların eline geçmesine tepki göstermişler ve devleti “Türklerin elinden gitti” şeklinde görmüşlerdir. Bunu o dönemin kendi şartları içerisinde değerlendirdiğimizde Halaçlar ve Celâleddîn Fîrûzşâh başlangıç itibarıyla Delhi'deki Türkler ve devlet adamları nezdinde -ötekileştirici bir tutumla- karşılanmışlardır. Öyle ki Celâleddîn, belli bir süre Delhi'nin dışında bekleyerek halkın ve devlet adamlarının kendisine olan katı tutumlarının geçmesini beklemiştir. Yine İbn Haldûn'un teorik zeminde işaret ettiği bir asabiye'nin içinden zamanla başka bir kavmin ortaya çıkması ve tahtı ele geçirmesi bahsinde ortaya koyduğu hususlardan hareketle Halaçların durumunu ve ortaya çıkmalarını da bu şekilde görmek gerekmektedir.

Bu bağlamda gözlerden ırak tutulmaması gereken bir diğer husus da Delhi Türk Sultanlığı tahtına çıkan hükümdarların akrabalık ilişkileridir. İl-tutmuş'un Aybek'in damadı olması ve mücadeleci kişiliğiyle beraber düşünüldüğünde taht için ve devlete vaziyet etme meselesi gündeme geldiğinde devlet ileri gelenleri hiç düşünmeden Aybek'in oğlu Aram Şah yerine damadı İl-tutmuş'u tercih etmeleri dikkat çekicidir. Yine Sultan Balaban'ın İl-tutmuş'un memlûku olarak idarî sisteme dâhil olması bir tarafa bırakılırsa onun Şemsîler Hanedanı'nın son sultanı Nâsireddîn Mahmud Şah'ın kayınpederi olduğu unutulmamalıdır. Yine dönem kaynaklarının ortaya koyduğu üzere Sultan Balaban dışında aynı aileden pek çok kişinin idarî birimlerin üst ve alt kademelerinde istihdam edildiği görülmektedir. Halaçlar da Sultan Celâleddîn'in yerine, onu bir suikastla öldüren ve tahtı ele geçiren Sultan Alâeddîn'in konumuna bakıldığında Sultan'ın öz yeğeni ve damadı olduğu görülmektedir. Burada bu akrabalık ilişkilerinin yer bulması tahtın ve devletin sahipliği noktasındaki -kan asabiyesine- bir gönderme olarak durmaktadır. Ancak İbn Haldûn'un de teorik zemin bağlamında ifadesini bulan hükümdarlığın mana ve mahiyeti ile devletin halleri ve tavırları bahsinde vurguladığı ilkelerin ana eksenini oluşturduğu görülmektedir. Bu bahsi biraz açarak devam edilecek olunursa; İl-tutmuş'un taht için tercihindeki temel noktalar liyakat ve devlete vaziyet etme hususu olmuştur ki, bunu kızı Raziye Begüm'ün şahsında görmüştür. Oğullarından yana tercih ve tayinde bulunmamasını, dönemi ve kendi gözlemlerine dayalı olarak elde

ettiği sonuçlardan hareketle açıklamıştır. Sultan Balaban, iki oğlundan büyük oğlu kendisinden önce vefat ettiği için küçük oğlu Buğra Han'dan yana tercihini kullanmak istemişse de o, bunu kabul etmeyerek kendi ikta bölgesine çekilmek istediğini bildirmiştir. Bunun üzerine varis olarak büyük oğlundan olan torunu Keyhüsrev'i aldığı idarî ve askerî eğitimlerin sonucu olarak varis bırakmışsa da devlet adamları, onun vasiyetine uymamışlardır. Bu itibarla Delhi Türk sultanlarının devlet ve taht için kan asabiyesi kadar devletin müstakbelini kurmak adına da -liyakat, tecrübe, eğitim, kararlılık ve sair ilkeleri- en az onun kadar önceledikleri görülmüştür.

İbn Haldûn nazarından Delhi Türk Sultanlığı'ndaki hükümdar ve hanedan değişiklikleri ile devletin değişim aşamalarının incelenmesi sırasında Orta Çağların belirleyici unsurlarından birisi olan -ikta- sisteminin devletin ana örgütlenmesinde ve devlet adamlarının kontrolü altında, yakın ve uzak bölgelerin denetim altında tutulduğu düzenin burada da belirleyiciliği sağladığı görülmüştür. Merkezi otoritenin varlığını tesis etmek için bulundukları bölgelerde hem üretimin devamını sağlayan melikler aynı zamanda da orduya ihtiyaç duyulduğunda hazır şekilde asker hazırlamışlardır. Ancak ikta düzeninin de zaman zaman suiistimallerin önünü açtığı görülmektedir. Özellikle Balaban, damadı Sultan Nâsıreddîn döneminde melik olarak görev aldığı ve yer yer orduya komuta ettiği sıralarda bu suiistimali fark ederek adı geçen sultanı ikaz etmişse de sonuç alamamıştır. Ancak kendisi tahta çıktıktan sonra yaşlı emirlerin uhdelerinde bulundurdıkları iktalara rağmen fiilî olarak orduda görev almadıklarını ortaya çıkarmasına rağmen yine devreye iren devlet adamlarının bazı kesimlerin mağduriyetinin ortaya çıkacağını ifade etmeleri üzerine vazgeçmiştir. Aybek, idarî birimlere atamalar yaparken olduğu gibi melikleri tayin ettiği yerleri de onların iktası haline getirmiştir. Bu yönüyle devletin kuruluşu sırasında kendisiyle beraber her türlü mihnet ve zorluklara katlananları kendisine bağlı kalmaları şartıyla idarî görevine ortak etmiştir. Aynı şekilde İl-tutmuş da hareket etmesine rağmen Raziye Begüm buna fırsat tanımayacak, meşveret meclisi hüviyetinde olan Kırklar Meclisi üyelerinin uhdelerinde bulunan iktalı arazileri daha kendisine bağlı hale getirmiştir. İşaret edildiği üzere İbn Haldûn zaviyesinden devleti infırad ve istibdat aşamasına taşımıştır. Yine Balaban ve Celâleddîn'in de Aybek ve İl-tutmuş çizgisinde hareket ettikleri ve devletin varlığı noktasında meliklere ve emirlere sınır bölgeleri veyahut uzak bölgelerde iktalı araziler tahsis etmişlerdir.

Nihaî olarak devlet ve devlete dairleri kendi kurduğu teorik zemin üzerinden değerlendiren İbn Haldûn'u çağının ötesine taşıyan da bu yönü olmuştur. İbn Haldûn'un çıkarımlarını bir dayatmadan ziyade devlet ve hanedanı geçirdiği süreçleri ve karşı karşıya kaldığı vakıaları değerlendirmede sunduğu okuma çabası üzerinden anlamak gerekir. Dolayısıyla Abbasîlerin, Emevîlerin, Selçukluların ve sair orta çağ devletlerinin geçirdikleri hallerin ve tavırların izdüşümlerini Delhi Türk Sultanlığı özelinde de görmek mümkün olmuştur. Bu itibarla İbn Haldûn'un tatbik ettiği devlet programı ölçeğinde Raziye Begüm'ün görevden azletme ve kendisine yakın insanları görev başına getirmesi alelade bir yaklaşımdan öte devletin süreç içerisinde yaşaması gereken istibdat ve infirad döneminin bir sonucu olarak geliştii şeklinde bir yaklaşımla, daha anlaşılabilir ve açıklanabilir bir yere oturmaktadır. Yine İbn Haldûn yeni bir hanedanın ortaya çıkışını iki hususa bağladığı kısımda ki, işaret ettiği ikinci husus, kendi kavmi ve asabiyesi içerisinde başka bir boyun ortaya çıkmasıyla kurulabilir, bahsinin de Kutbiler sonrası Şemsîlerin ortaya çıkışında, Şemsîlerin nihayete erme sürecinde ortaya çıkan Balabanlılar da, Balaban sonrası hanedanı ayakta tutmakta zorlanan torunlarının devlete vaziyet edememesi üzerinde daha zinde bir kuvvet olarak ve aynı zamanda sınır bölgelerinde görevli bir vali olan Celâleddîn'in ortaya çıkış ve devleti diğerlerinin elinden çekip almasıyla başlayan süreçte de görmek mümkündür. Sonuç olarak Delhi Türk Sultanlığı'na dair hususları nakleden döneminde ve döneminden sonra yazılmış olan kaynakların ve araştırma eserlerinin sunduklarını temel kabul edip, onlar üzerinden Delhi Türk Sultanlığı'nın yapısal özelliklerine işaret edilmiştir. Bu yönüyle de adı geçen devlete dair yeni bir okuma denemesinin sunulması hedeflenmiştir. Devleti kişilerden ziyade ürettikleri ve tatbik ettikleri üzerinden ve bittabi şartlarına bakarak değerlendirmek gerektiği de Mukaddime'nin zamana mülhem kıldığı husus olmuştur.

KAYNAKÇA

- Ahmed, Muhammed Aziz (1975). *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*. İstanbul: Tercüman 1000 Temel Eser.
- Ahmed, Muhammed Aziz (1995). *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları*. Çev. Latif Boyacı. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Bayur, Yusuf Hikmet (1987). *Hindistan Tarihi*. Ankara: TTK.
- Bazmee, Ansari S. (2000). "İltutmuş". *DİA*. C. 22. (ss. 158-159). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bedâûnî, Abdülkadir (1380). *Müntehâbü't-Tevârih*. Tash. M. A. A. Sahib. Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefâhîr-i Ferhengî.
- Berenî, Ziyaeddin (1862). *Târih-i Firûzşahî*. Tash. M. S. A. Sahib. Kalküta: Captain W. Nassau Lees.
- Cöhce, Salim (2002). "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri". *Türkler Ansiklopedisi*. C. 8. (ss. 687-730). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Cöhçe, Salim (2008). "Kalaç Sultanlığı". *Tarihte Türk-Hint ilişkileri Sempozyumu Bildirileri*. (ss. 77-89). Ankara: TTK.
- Cüveynî, Ata Melik (1380). *Târih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*. Tash. M. Muhammed. London: Luzac & Co.
- Cüzcânî Minhâc-ı Sirâc (1389). *Tâbâkât-ı Nâsirî*. Tash. A. Habibî. Tahran: İntişârât-ı Esâtîr.
- Çetin, Altan (2012). *Haldûnnâme*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Dihlevî, Emir Hüsrev (1933). *Tuğlukname*. (Tash. M. S. Hasan. Dekken: Yayınevi bulunmuyor.
- Dihlevî, Emir Hüsrev (1954). *Miftâhü'l-Fütûh*. Tash. Şeyh Abdürreşid. Aligarh: Aligarh Üniversitesi.
- Dihlevî, Emir Hüsrev (1976). *Hazâ'inü'l-Fütûh*. Tash. M. V. Mirza. Pakistan: National Book Foundation of Pakistan.
- Durak, Neslihan (2000). *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*. Ankara: ASAM Yayınları.
- Es-Sihrindî, Yahya b. Ahmed (1391). *Târih-i Mübârekşahî*. (Tash. M. H. Hüseyin. Tahran: İntişârât-ı Esâtîr.
- Esterâbâdî, Muhammed Kasım Hinduşah (1387). *Târih-i Firişte*. Tash. M. R. Nâsirî. Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefâhîr-i Ferhengî.

- Fahr-i Müdebbir, Mübârekşâh (1927). *Târih-i Fahreddîn Mübârekşâh*. Tash. E. Denison Ross. London: Royal Asiatic Society.
- Galip, Mübarek, Gömeç, S. Yağmur (2013). *Hindistan'da Türkler*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gulam, Hüseyin Selim (1890). *Riyâzü's-Selâtîn*. Tash. M. A. Abid. Calcutta: Printed at the Baptist Mission Press.
- Hemedânî, Reşideddîn Fazlullah (1384). *Câmiü't-tevârih (Târih-i Hind ve Sind ve Keşmir)*. Tash. M. Ruşen. Tahran: Merkez-i Pejuheşi Mirâs-ı Mektup.
- Hemedânî, Reşideddîn Fazlullah (1389). *Câmiü't-tevârih (Târih-i Selâtîn-i Hârezm)*. Tash. M. Ruşen. Tahran: Merkez-i Pejuheşi Mirâs-ı Mektup.
- Herevî M. N. (1929). *Tabâkât-ı Ekberî*. Calcutta: By De Calcutta.
- Hondmîr Gıyâseddîn H. (1380). *Hâbibü's-Siyer fî Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*. Tash. M. D. Siyâkî. Tahran: İntişârât-ı Hayyâm.
- İbn Battûta, Abdullah (2005). *İbn Battûta Seyahatnamesi*. Çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Haldûn, Abdullah (2020). *Mukaddime*. Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İsemî, Hacı Abdülmelik (1948). *Fütûhu's-selâtîn*. Tash. A. S. Usha. Madras: Junior Lecturer in Persian, University of Madras.
- Kazvinî, Yahya (1386). *Lübbü't-tevârih*. Tash. M. H. Muhaddis. Tahran: Encümen-i Asâr-ı Mefâhîr-i Ferhengî.
- Koç, Bilal (2017). "Devletin nesepten sebebe geçişine direnen bir unsur olarak çihilgan/kırklar meclisi". *ÇÜTAD, C. 2, 2*: 91-121.
- Koç, Bilal (2018a). "Cengiz Hân ile Celâleddîn Harzemşâh çekişmesinde Delhi Türk Sultanı Şemseddin İltutmuş'un rolü". *XVIII. Türk Tarih Kongresi, 1-5 Ekim 2018*, Ankara: TTK (bekliyor).
- Koç, Bilal (2018b). "Şia'nın Hindistan'da var olma mücadelesinin Delhi Türk Sultanlığı safhası". *IV. uluslararası Alevilik ve Bektaşilik sempozyumu bildiriler kitabı. C. 2*, (ss. 75-90). Ankara: TKHBV Merkezi Yayınları.
- Konukçu Enver (1991). "Kutbüddin Aybek". *DİA. C. 4*. (ss. 231-232). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Konukçu Enver (1992). "Hindistan'daki Türk Devletleri". *DGBİT, C. 9*. (ss. 373-526). İstanbul: Çağ Yayınları.

- Kortel, Haluk (2006). *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*. Ankara: TTK.
- Köprülü, Mehmed Fuad (1961). "Balaban". *İA. C. 2*, (ss. 263-268). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Köprülü Mehmed Fuad (1964). "Fîrûz Şâh Halacı". *İA. C. 4*. (ss. 660-666). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Köprülü Orhan (1992). "Balaban Han". *DİA. C. 5*. (ss. 3). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Köprülü Orhan (1996). "Fîrûz Şâh Halacı". *DİA, C. 13*. (ss. 140-141). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kulke, H. ve Rothermund, D. (2001). *Hindistan Tarihi*. Çev. Müfit Günay. Ankara: İmge Kitabevi.
- Lal, Kishori Saran (1980). *History of Khaljis (A.D. 1290-1320)*. New-Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd.
- Merçil, Erdoğan (2006). *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*. Ankara: TTK.
- Nesevî, Ş. M. (1388). *Siret-i Celâleddîn Mengübertî*. Tash. M. Minevî. Tahran: Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî.
- Nizamî, T. H. (1387). *Tâcü'l-Meâsîr*. Tash. S. E. Abidi. New-Delhi: Yayınevi bilinmiyor.
- Syed, Muini Haq (2004). *History of Delhi Sultanate*. New-Delhi: Anmel Publications Pvt. Ltd.
- Tetevî, K. A. (1382). *Târih-i Elfî*. Tash. G. T. Mecid. Tahran: İntişârât-ı İlim ve Ferhengî.

XVI. YÜZYILDA BABÜRLÜLER, DEKKEN SULTANLIKLARI ÜZERİNDE NASIL BİR SİYASET İZLEDİLER?

*Cihan ORUÇ**

GİRİŞ

Timurlu hükümdarı Ebu Said Han (1451-1469), oğullarının her birini bir vilayetin başına atamıştı. Ancak onun vefatından sonra oğulları, birbirleriyle ve Timur'un oğlu Ömer Şeyh kolundan Hüseyin Baykara (1470-1506) ile mücadeleye girişmişlerdi. Baykara, Ceyhun'un batısında kalan toprakları hâkimiyetine almıştı. Ebu Said'in oğulları ise Maverâünnehir bölgesini ellerinde tutmuşlardı (Alan 2007: 224). Özbek hanı Şibani (1500-1501), Timurlular arasındaki mücadeleler ve siyasi istikrarsızlıktan yararlanarak 1500 senesinde Buhara'yı zapt etmiş, aynı yıl içerisinde Semerkant'ı da ele geçirmişti. Fergana hükümdarı Babür, her ne kadar Semerkant'ı Şibani'nin elinden almaya muvaffak olsa da Özbek kuşatmasına sadece dört ay direnebilmiş ve 1501 yılında şehri terk etmek zorunda kalmıştı (Gündoğdu 2002: 612, 613). Babür, daha sonra dayıları Taşkent hâkimi Sultan Mahmud Han (Hanike Han) ile Turfan ve Uygur bölgesinin hâkimi Sultan Ahmed Han (Alaça Han)'ın yardımlarıyla anlaşma gereği kardeşine bırakmış olduğu Fergana'yı ele geçirmeye çalışmıştı. Ancak başarısız olmuş, 1504 yılında Kabil'e giderek burayı zapt etmişti (Handmir 1983 (1362)/III: 307-308). Babür, daha sonra Şibani Han'ın Baykara'nın oğullarıyla giriştiği mücadelede Timurlu mirzalarına destek vermişti. Ancak Timurlu devletinin yıkılışına engel olamamıştı. O, Şibani Han'ın Safevi hükümdarı Şah İsmail'e (1501-15024) mağlup olup öldürülmesinden sonra Safevilerden aldığı yardımla Buhara ve Semerkant'ı zapt etmişti (1511). Ancak Şii Safeviler ile yaptığı ittifak, Sünni ahali tarafından tepkiyle karşılanmış ve Özbekler ile savaşa neden olmuştu (Konukçu 1994: 395). Babür, Semerkant'ta tutunamayarak Kabil'e çekilmişti. Akabinde

* Dr. Araş. Gör. Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, coruc@artvin.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3065-8607.

Kandahar'ı fethetmiş ve Hindistan üzerine art arda seferler gerçekleştirmişti. Son Hindistan seferini ise 1525 yılında yapmıştı. Timurlu Hanedanı, varlığını Babür'ün Hindistan'da kurduğu devlet sayesinde devam ettirdi. Babür (1526-1530), kendisini 1398-1399 yıllarında Hindistan'ı istila eden Timur'un mirasçısı olarak görüyordu. O, bu mirası elde etmek amacıyla harekete geçtiği Kuzey Hindistan, Ludilerin himayesindeydi ve Delhi tahtında İbrahim Ludi (1517-1526) bulunmaktaydı. Babür, 21 Nisan 1526 tarihinde gerçekleşen Panipat Savaşı'nda İbrahim Ludi'yi mağlup etti. Bu zafer neticesinde Hindistan'da Afgan idaresi son bulmuş ve Babürlü Devleti tarih sahnesine çıkmıştı (Koç 2011: 90-93).

Horasan, Maverâünehir ve Kuzey Hindistan'da bu hadiseler yaşanırken Güney Hindistan'da da siyasi çalkantılar eksik olmuyordu. Bölgenin önemli devletlerinden olan Behmeniler (1347-1527) 15. asrın sonlarında çeşitli problemlerle uğraşmak zorunda kalmışlardı. Sultan III. Muhammed Şah Behmeni'nin (1463-1482) vefatı üzerine sekiz yaşındaki oğlu Sultan Mahmud Şah (1482-1518) Bider'de Behmeni tahtına oturmuş ve otuz yedi yıl hüküm sürmüştü. Mahmud Şah'tan sonra üç hükümdar daha tahta çıkmış, ancak kukla hükümdarlık yapmışlardı. Hâkimiyet alanları başkent Bider'le sınırlı kalmıştı. Bu durumu fırsat bilen valiler bulundukları bölgelerde bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi (Gribble 1896/I: 128-129; Taştan 2020: 11). Behmeni Devleti'nin yıkılış sürecine girmesiyle Bicapur'da Adilşahlar (1489-1686), Ahmednagar'da Nizamşahlar (1490-1633) Golkonda'da Kutubşahlar (1512-1687), Berar'da İmadşahlar (1485-1572), bağımsız sultanlıklar olarak kurulmuşlardı. Bider'de ise Beridşahlar (1487-1619), Behmenilerin halefi olarak siyasi varlıklarını devam ettirmişlerdi (Konukçu 1992: 354). Hindistan'da meydana gelen bu gelişmeleri dikkate aldığımızda 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başlarında Hindistan'ın kuzeyinde Babürlü Devleti'nin, güneyinde Dekken bölgesinde ise Dekken sultanlıkları olarak da ifade edilen sultanlıklarının kurulması, kıtada yeni siyasi aktörlerin ortaya çıktığını göstermektedir. Bunlardan en ilgi çekici olanı, Babür'ün Maverâünnah'den hiç alışkın olmadığı başka bir coğrafyaya gelerek kurduğu devletidir. Bu durum hiç şüphesiz, Dekken sultanlıklarını endişelendirecekti. Bu çalışmada, Babür ve 16. yüzyıldaki haleflerinin Dekken sultanlıkları üzerinde nasıl bir siyaset izlediklerine cevap aranacaktır.

Babür, Hümayun ve Ekber'in Dekken Siyaseti

Babür'ün Kuzey Hindistan'a girmesi ve burada elde ettiği başarılar Dekken bölgesinde geniş yankı buldu. Babür'ün Panipat zaferi, bölgedeki sultanlıkları endişeye sevk etti. Dekken'deki sultanlıkların XVI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar kuzey Hindistan ile ilişkileri oldukça sınırlıydı. Fakat kuzeyde Babürlü Devleti'nin kurulmasıyla ilişkiler hız kazandı. İsmail Adilşah (1510-1534), I. Burhan Nizamşah (1510-1554) ve Sultan Kulu Kutubşah (1512-1543), Babür'e mektup göndermek suretiyle onun zaferini kutladılar. Veziri Emir Ali Berid'in kuklası durumunda olan son Behmeni hükümdarı Şah Kelimullah (1525-1527), Dekken sultanlarının bu hamlesinden haberdar olunca adamlarından biri vasıtasıyla Babür'e mektup göndererek onları şikâyet etti. Mektubunda kendisini vezir Emir Ali Berid'in nüfuzundan kurtarması karşılığında Berar ve Devletabad'ı vermeyi teklif etti. (Anwar 2006: 57; Ferishta 1966/II: 40). Şah Kelimullah, ayrıca yardımı karşılığında Babür'ün egemenliğini tanıyacağını vaat etti. Ancak bu teklifi ortaya çıkınca vezir korkusundan Bicapur'a kaçtı. Orada iyi karşılanmadığı için hayal kırıklığına uğradı. Daha sonra Ahmednagar'a sığındı. Bu sırada Bider'de sözde ayakta kalmış olan Behmeni Devleti ve Hanedanı, tarih sahnesinden silindi. Beridşahlar, Bider'de bağımsız bir sultanlık olarak siyasi varlıklarını devam ettirdiler (Babür 2006: 18).

Babür, kuzeydeki işleri nedeniyle Dekken sultanlarından gelen mektupları görmezden geldi. Dahası, onların bağımsızlıklarını uzun sürmeyeceği kanaatinde idi. Ahmednagar, Bicapur ve Golkonda yöneticileri söz konusu olduğunda onları egemen hükümdarlar olarak tanımadı, sadece Behmeni Devleti'nin büyük beyleri olarak gördü. Babür'ün bu tutumu, Dekken sultanlarının mektuplarını neden dikkate almadığını ortaya koymaktadır (Anwar 2006: 57). Babür'ün Dekken sultanlıklarına karşı duyarsız kalması, sadece kuzeyde uğraşmak zorunda kaldığı problemlerden kaynaklanmıyordu. Babür'ün devleti ile güneydeki Dekken sultanlıkları arasında, yani orta Hindistan'da başka sultanlıklar da vardı. Bunlar doğudan batıya doğru Malva Sultanlığı (1392-1562), Handeş Sultanlığı (1370-1601) ve Gucerat Sultanlığı (1407-1572) idi. Dolayısıyla bu sultanlıklar üzerinde hâkimiyet kurmadan daha güneydeki Dekken sultanlıkları üzerinde bir siyasi hesap yapmak imkânsız olmasa da büyük riskler taşıyordu. Nizamşahlar ve Babürlüler arasındaki resmi ilişkiler, Gucerat sultanı Bahadır Şah'ın (1526-1537) saldırılarına karşı I. Burhan Nizamşah'ın Babür'den yardım

istemesiyle başladı. Fakat Babür, ülkesinin iç meseleleriyle meşgul olduğundan Dekken'deki hadiselerle müdahale edecek fırsat bulamadı (Shyam 1996: 69).

Babür'den sonra tahta çıkan Hümayun'un (1530-1540, 1555-1565) Bahadır Şah'tan Gucerat'ı ve Malva'yı (1535-36) alması Babürlüleri hem Handeş hem de Nizamşahlar Sultanlığı ile doğrudan karşı karşıya getirdi. Hümayun, Babürlü otoritesine karşı Bahadır Şah ile birlikte hareket etmiş olan Handeş Sultanı I. Muhammed Şah'ı (1520-1537) cezalandırmaya karar verdi (Anwar 2006: 58). Hümayun, Handeş Sultanlığı başkenti Burhanpur'a ilerlediği sırada I. Muhammed Şah buradan ayrılarak Asirgarh Kalesi'ne sığındı. Hümayun'un Handeş üzerine yürümesi, Dekken'deki sultanları korkuya sevk etti. Nizamşahlar Sultanı I. Burhan Nizamşah, İmadşahlar sultanı Alaaddin İmadşah (1484-1532), ve diğer Dekken sultanları, Hümayun'a itaatlerini bildirdikleri mektuplar yazdılar (Ferishta 1966/II: 50-51). Bu sırada I. Muhammed Şah, Nizamşahlar sultanına bir mektup yollayarak Hümayun'dan kendisini affetmesi için aracı olmasını istedi. I. Burhan da Hümayun'a yazdığı mektubunda hem itaatini bildirdi, hem de Handeş'i işgal etmemesi için I. Muhammed Şah adına af diledi (Anwar 2007: 21).

Babürlülerin Gucerat valisi Mirza Askeri, hükümdarlığını ilan edip Agra üzerine yürüdüysen de kardeşi Hümayun'la anlaşıp isyanına son verdi (Demir 2018: 34-36). Ancak bu hadise Gucerat'ın ve Malva'nın Bahadır Şah tarafından geri alınmasıyla sonuçlandı Hümayun da 1536 tarihinde Handeş'den çekildi (Rizvi 1987/II: 96; Konukçu 1998: 482). Bunun akabinde ise 1540 senesinde tahtını Afganlı Suri Hanedanı'nın kurucusu Şir Şah'a (1540-1545) terk etmek zorunda kaldı. I. Burhan, Suri Hanedanı'yla da diplomatik ilişkiler kurdu. Mücadele halinde olduğu etrafındaki komşularına karşı Suri Hanedanı'ndan yardım talep etti. Suri Hanedanı'nın zayıflamasıyla birlikte tekrar Hümayun ile temasa geçti. I. Burhan gönderdiği mektubunda iki taraf arasındaki ilişkileri hatırlatarak bir süredir kendisiyle iletişim kurmadığından dolayı mahcubiyetini dile getirdi. Ayrıca onun tahtını yeniden ele geçirmesini ümit ettiğini, bunun için her türlü yardımı yapabileceğini ifade etti. I. Burhan'ın Hümayun ile yeniden ilişkilerini güçlendirmek istemesinin bir sebebi de Şir Şah'dan sonra tahta çıkan İslam Şah'ın (1545-1554) Dekken istikametinde genişleme faaliyetlerinden rahatsız olmasıydı (Anwar 2006: 59).

Hümayun'a hitaben başka bir mektup da 1550'den sonra Babürlüler ile yakın ilişkiler kurma konusundaki kararlılığını vurgulamak için gönderildi. Mektup, Hümayun'un kuzey Hindistan'da yeniden hâkimiyet kurmak için Kabil'den ayrıldığı 1554 Kasım'ından sonra yazılmıştı. Mektupta Hümayun'un Delhi'yi ele geçirmek için harekete geçeceği haberlerinden memnun kalındığı üzerinde duruluyordu. I. Burhan, Aralık 1553'te vefat ettiğinde bu mektup, muhtemelen onun ardılı Hüseyin Nizam Şah (1554-1565) adına gönderilmişti. Hüseyin Nizamşah adına Hümayun'a gönderilen bir başka mektup ise Hümayun'un Delhi'yi fethetmesinden bir süre sonra yazıldı. Hüseyin Nizamşah da selefi I. Burhan gibi kuzey Hindistan'da meydana gelen gelişmeleri izliyor, Babürlülerin güneye doğru yayılma ihtimaline karşı onların politikalarını yakından takip ediyordu (Anwar 2006: 60).

Adilşahlar, Hümayun döneminde Babürlülerden herhangi bir saldırı geleceğini düşünmüyorlardı. Bu nedenle, daha çok Dekken'deki diğer sultanlıklarla meşgullerdi. Adilşahlar, bir taraftan da Babürlülerin Dekken tehdidini asla küçümsemediler. Onlar, Behmeni Devleti'nin bir zamanlar Delhi Sultanlığı'nın (1206-1526) parçası olduğunu ve Dekken'in bu sultanlıktan ayrılmasını sağlayan şeyin merkezi yönetimin zayıflığı olduğunu asla unutmadılar. Aynı faktör, Behmeni Devleti'nin dağılmasının da sebeplerindendi. Delhi tahtında oturan hükümdar zayıf olduğu sürece hiçbir tehlikenin olmadığını iyi biliyorlardı. Fakat güçlü bir hükümdar tahta geçtiğinde endişeleri tekrar artıyor ve hediyeler göndererek onunla iyi geçinmeye çalışıyorlardı. Onların Babürlülerin güçlü hükümdarlarından Babür, Ekber, Cihangir ve Şah Cihan'a elçi gönderdikleri bilinmektedir (Verma 1974: 184).

Hümayun'dan sonra Agra'da Babürlü tahtına oturan Ekber (1556-1605), güneye doğru genişleme eğilimi içerisindeydi. Ayrıca kendisinin ilahi bir güç tarafından görevlendirildiğini düşünüyordu. Onun nazarında Babürlü idaresi, ideal bir yönetim anlayışına sahipti. Babürlü ordusu, 1562 yılında Malva'yı Racputlardan aldı. Nizamşahlar, onun siyasi faaliyetleri için önemli bir alanı elinde bulunduruyordu. Bu sultanlık hanedan içi çekişmelerin yanı sıra Vicayanagar racasıyla mücadele etmek zorunda kaldı. Hüseyin Nizamşah 1565'te ölünce oğlu I. Murtaza Nizamşah (1565-1587) küçük yaşta tahta geçti. I. Murtaza Nizamşah dönemindeki kötü yönetim anlayışı huzursuzluklara sebep oldu. (Saksena 1931: 128). Dekken'de bu

güvensizlik ortamı yayıldığı dönemde Ekber, 1573 senesinde Gucerat Sultanlığı'nı feth etti. Orta Hindistan'da bulunan Gucerat ve Malva'nın fethi, Babürlülerin kuzeyden güneye doğru yayılmalarının önünü açan önemli gelişmelerdi (Verma 1974: 184).

I. Murtaza Nizamşah, 1574 senesinde İmadşahlar Sultanlığı'nı yıkarak Berar topraklarını ele geçirdi (Ansari 2000: 172). Bu gelişmeden bir süre sonra başta Seyyid Murtaza olmak üzere buradaki bazı emirler, başarısız bir isyandan sonra Berar'ı terk ederek Babürlülere sığındılar. Ekber, Malva valisi Mirza Aziz Kuke ve kendisine sığınan emirleri, bir orduyla Berar üzerine gönderdi. I. Murtaza Nizamşah, bu gelişme üzerine veziri Mirza Muhammed Taki'yi, Babürlülere karşı Berar birliklerine destek olması için bir orduyla sevk etti. Burhanpur valisi de bu gelişme karşısında Nizamşah ordusuna destek oldu. Aziz Kuke ve diğer ileri gelenler kalabalık Dekken ordusu karşısında savaşmayı uygun görmediler. Zira korkuya kapılmış olan askerleri de savaş konusunda gönülsüzlerdi. Babürlü maiyeti, İliçpur kasabası ve bazı diğer mıntıkaları yağmaladıktan bölgeden ayrıldı. Nizamşah ordusu bir süre Babürlüleri takip etmiş, daha sonra geri dönmüştü (Tabâtâbî 1936: 549-551).

Bicapur sultanlarının çoğunun tahta çocuk yaşta çıkmaları, bir naibin veya başkalarının etkisi altında kalmaları çok talihsiz bir durumdu. Sadece altı aylığına hüküm sürmüş olan Molla Adilşah (1534-1535) hariç hepsi çok yetenekli ve bilgelerdi. Fakat zamanlarının ve enerjilerinin çoğunu çocukluk dönemlerinde naipler tarafından yapılan hataların düzeltilmesi için harcıyorlardı. Babürlülerin bir gün Dekken üzerinde hak iddia etme ihtimallerine rağmen, I. Ali Adilşah'ın (1558-1579) saltanatına kadar sultanlığı korumak için hiçbir şey yapmadılar. Hatta Babürlülerin Gucerat'ı topraklarına katması, I. Ali Adilşah'ı rahatsız etmedi. O, Nizamşahların Bicapur ile Babürlüler arasında tampon görevi gördüğünü düşünüyordu (Verma 1974: 184-185).

Ekber Şah devrinin önde gelen âlim ve devlet adamı Ebu'l Fazl Allami'nin *Ekbername* adlı eserinde I. Ali Adilşah'ın elçisi Hacı Abdullah'ın 1579 senesinde Babürlü topraklarından Bicapur'a dönüşü hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır. Ebu'l Fazl eserinde Ali Adilşah'ın, Babürlü hükümdarının emirlerine uymamasına rağmen Dekken'in diğer sultanları gibi her zaman sağduyulu adamlar ve seçme hediyeler gönderdiğini ifade etmektedir. Akabinde Bicapur elçisine değerli hediyeler

armağan edilerek gitmesine müsaade edildiğini dile getirmektedir. Ayrıca Ekber'in Hakim Ali adlı adamını Bicapur elçisiyle birlikte gönderdiğini, bu elçi vasıtasıyla I. Ali Adilşah'a bazı tavsiyelerini iletmesi ve bu tavsiyelere uymaması halinde kendisine savaş açılacağı uyarısı yaptığını dile getirmektedir (Abu'l Fazl 2000/III: 388). Eserde Ali Adilşah'ın Ekber'in hangi talimatlarına uymadığı hususunda bilgi bulunmamaktadır. Ancak Siyasi atmosferi göz önünde bulundurursak bu talimatların Babürlü itaatinin kabul edilmesi yönünde olduğunu söyleyebiliriz.

I. Ali Adilşah, Hakim Ali'yi oldukça sıcak karşıladı ve onu Bicapur'da ağırladı. Hakim Ali'den sonra Bicapur'a gönderilen bir başka Babürlü elçisi Aynu'l-Mülk Şirazi de aynı şekilde karşılandı. Hakim Ali, bir süre sonra Babürlü topraklarına geri döndü. Adilşahlar sultanının aldığı tek önlem, Babürlü elçisi Hakim Ali vasıtasıyla Ekber'e hediyeler göndermekti. I. Ali Adilşah, Aynu'l-Mülk Şirazi Bicapur'da olduğu sırada, Bidar'dan getirilen hadımlardan biri tarafından 1579 tarihinde öldürüldü. Ondan sonra Adilşahlar tahtına II. İbrahim Adilşah (1579-1626) oturdu (Ferishta 1910/III: 142-143). Kutubşah sultanları da zaman zaman Ekber Şah'a değerli hediyeler göndermek suretiyle onunla iyi geçinmeye çalışmışlardı. Dekken tarihçileri onun Babürlüler ile ilişkilerine değinmemesine rağmen *Ekbername*, zaman zaman Golkonda'dan gönderilen hediyelerden bahsetmektedir. Bu hediyeleşmelere çok büyük anlamlar yüklemek doğru olmaz. Zira dönemin hükümdarları arasındaki hediyeleşmeler, onların birbirlerini onore etmesinin bir parçasıydı. Bu durum, başka bir hükümdara tabi olmak veya onu tanımak anlamına gelmemektedir (Saksena 1931: 169).

Nizamşah Hanedanı'ndan Şehzade Burhan, 1585 tarihinde kardeşi I. Murtaza Nizamşah tarafından tutulduğu hapisneden kaçarak Ekber'e sığındı. Çok sayıda devlet adamı da onun gibi Babürlü sarayına dahil oldu (Shyam 1996: 179). I. Murtaza Nizamşah'dan sonra II. Hüseyin Nizamşah (1587-1589) ve İsmail Nizam Şah'ın (1589-1590) kısa süreli saltanatlarında Ahmednagar'da ve Nizamşahlar Sultanlığı'nın her tarafında katliamlar ve yağma faaliyetleri yaygınlaştı. Huzur ve güven ortamı kalmadı. Nizamşahlar Sultanlığı'nda yayılan huzursuzluk ve Babürlü sarayında bir taht varisinin varlığı, Babürlü hükümdarına Ahmednagar'daki meselelere karışmak için bulunmaz bir fırsat verdi. Ekber Şah, 1591 senesinde kendisine sığınan Şehzade Burhan'ı oğlu İsmail Nizamşah üzerine gönderdi. Şehzade Burhan, "*II. Burhan Nizamşah*" (1590-1594) unvanıyla tahta çıktı (Siddiqui 2007: 193).

Behmeni Devleti'nin yıkılmasından sonra Dekken'de kurulmuş olan sultanlıkları egemenliği altına alma ümidini besleyen Ekber, bu planını hayata geçirebileceğini düşünüyordu. O, kuzey Hindistan'ın tamamında hâkimiyetini tesis etmişti. Güneydeki politikalarını hayata geçirmek için kuzeyde kendisini yeterince güvende hissediyordu. Eğer Dekken'deki siyasi hedeflerine ulaşır ve ömrü yeterse, daha sonra atalarının uzun süre hüküm sürdüğü Maverâünnehir bölgesini fethetmeyi amaçlıyordu. Ancak bu bölgede yaşayan Özbekler çok güçlüydüler. Bu yüzden şimdilik bu planını bekletmek zorundaydı. Dekken sultanlıkları, nispeten zayıftı ve her zaman birbirleriyle ihtilaf içerisindeydiler. Ekber, ilk başta Dekken'deki siyasi atmosfer hakkında bilgi toplamaya ve bölgedeki sultanlıklara sulh yoluyla itaatini kabul ettirmeye karar verdi. Bu yüzden 1591 Ağustos'unda dört elçiyi Handeş, Nizamşah, Adilşah ve Kutubşah sultanlıklarına gönderdi. İmparator, en azından Handeş sultanı Raca Ali Han'ın Babürlü itaatini kabul etmesini arzu ediyordu. Raca Ali'nin toprakları, Dekken'e giden ana yola hakim olan Asirgarh Kalesi'nden dolayı önemliydi. Bu yüzden Handeş başkenti Burhanpur'a Ebu'l Fazl'ın kardeşi olan Şeyh Faizi'yi elçi olarak yollanmıştı. Raca Ali, Ekber'in otoritesini tanımaya istekli olduğuna dair işaretler vermişti (Smith 1917: 246-247).

Dekken sultanlıklarına gönderilmiş olan elçiler, 1593 yılı sonlarında geri döndüler. Elçilerin Dekken sultanlıklar hakkında verdikleri haberler tatmin edici değildi. Nizamşah Sultanı II. Burhan Sarayı'na gönderilen Ebu'l Feyz İbn. Mübarek'i çok iyi karşılamamıştı. Ayrıca elçi vasıtasıyla gönderilen hediyeler de Ekber'e layık değildi. II. Burhan Nizamşah Babürlü üstünlüğünü tanımayı ve düzenli olarak vergi ödemeyi reddederek Handeş hükümdarı Raca Ali Han ile ittifak içerisinde oldu. Nizamşahlar sultanının bu tutumu, Ekber'i kızdırdı (Alam-Subrahmanyam 2004: 369-370). II. Burhan, bu tavrıyla net bir şekilde topraklarında bağımsız bir sultan olarak hüküm süreceği mesajını vermişti. Raca Ali Han'ın desteğini alması ve Dekken'deki en güçlü sultan olması, muhtemelen ona cesaret veriyordu. Ancak Babürlü tehlikesinin ilk kendisini tehdit ettiğini gözden kaçırmıştı. Zira Ekber onun gücünden ve bundan kaynaklanan tavrından rahatsızdı. Ayrıca Nizamşahlar, Babürlü Devleti sınırlarına en yakın Dekken sultanlığıydı. Dolayısıyla Babürlü ordusunun Dekken istikametinde ilerlemesi halinde ilk saldıracağı sultanlık Nizamşahlar'dı.

Ekber, daha önce de ifade ettiğimiz gibi orta Hindistan'da bulunan Gucerat ve Malva sultanlıklarını topraklarına katmıştı. Handeş Sultanlığı ise

hala ayakta idi ve Raca Ali Han Babürlü otoritesini tanıması yönünde net bir cevap vermemişti. Ekber, siyasi hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla kız kardeşlerini ve kızlarını hısımlarıyla evlendirme yoluna gitmiş, bu şekilde onların desteğini almaya çalışmıştı. Ancak bu siyasi evlilikler çoğu zaman ona fayda sağlamamıştı. Ekber, aynı zamanda kayınbiraderi olan Raca Ali Han'ı kendi kızıyla evlendirdi. Raca Ali Han da buna karşılık olarak bir kızını Ekber'in en büyük oğlu Selim'e eş olarak verdi. Raca Ali Han, bu siyasi evliliklere rağmen Babürlü otoritesine zorla boyun eğmişti (Fisher 2020: 142-143). Ekber, bu hamleyle Raca Ali Han'ın Dekken sultanlıklarıyla ittifak yapmasının önüne geçtiği gibi onu kendi yanına alarak söz konusu sultanlıklar karşısında oldukça büyük bir avantaj elde etmiş oldu.

II. Burhan Nizamşah'ın 1594 senesinde vefat etmesiyle yerine halef tayin ettiği İbrahim tahta çıktıktan dört ay sonra Adilşahlar ordusuna karşı savaşıırken öldürüldü. İbrahim'in vefatıyla Nizamşah tahtına kimin oturacağı hususunda anlaşmazlık yaşandı. II. Burhan'ın ölümünden sonra Ahmednagar'da ortaya çıkan iç karışıklık Ekber'i daha da cesaretlendirmişti. Ekber Şah'ın Malva valisi olan oğlu Murad ve devlet adamlarından Han-ı Hanan Abdurrahim'i bir orduyla Nizamşah başkenti Ahmednagar üzerine gönderdi. Handeş sultanı Raca Ali Han, Ekber'in Nizamşahlara karşı yardım talebine olumlu yanıt verdi. Ahmednagar kuşatmasına destek olan Raca Ali Han, ordunun merkezinde görevlendirildi (Şirazi 1611: 217b-220b). Babürlü ordusu 1595 yılında Ahmednagar'ı kuşattı. Ancak Raca Ali Han, Babürlüler ile iyi ilişkiler kurmuş olmasına rağmen Nizamşahlar Sultanlığı'nın tamamen ortadan kaldırılmasına karşıydı. Aynı zamanda bu hanedanla eskiye dayanan bir dostluğu vardı. Bu yüzden kale garnizonuna çeşitli yollarla yardım gönderiyor, Nizamşah askerlerinin ihtiyaçlarını karşılıyordu. Şehzade Murat, bu durumdan haberdar olunca onu mücadelenin dışında tuttu (Tabâtâbî 1936: 612). Bu sırada Babürlülerin Dekken'de kalıcı olmasından endişe duyan Adilşahlar sultanı II. İbrahim Adilşah, 30.000 askerden oluşan bir orduyu, Kutubşahlar sultanı Muhammed Kuli Kutubşah (1581-1611) ise 2.000 süvari ve 20.000 süvariden oluşan bir orduyu yardıma yolladılar (Tabâtâbî 1936: 613-614).

II. Burhan Nizamşah'ın kız kardeşi Çend Bibi güçlü bir ordu hazırlattı. Nizamşah kumandanları ve askerleri onun liderliğinde Ahmednagar Kalesi'ni cesaretle savundu. Ahmednagar'ı kuşatan Han-ı Hanan ile Şehzade Murad, arasında sürekli anlaşmazlıklar çıkıyordu. Bu durum, kuşatmanın uzamasına sebep oldu. Kuşatmanın uzamasıyla Babürlü ordusunda kıtlık ve

pahalılık baş göstermişti. Dönemin vakanüvistlerinden Refiüddin Şirazi, Babürlü askerlerin açlıktan ölüleri yediklerini aktarmaktadır. Babürlüler, yardım için harekete geçmiş olan Adilşahlar ordusunun yaklaştığı haberini alınca kuşatmayı daha fazla devam ettiremeyeceklerini anladılar ve barış talebinde bulundular. Çend Bibi uzun süren kuşatma ve mücadelelerden yorgun düştü ve barışa razı oldu (Şirazi 1611: 217b-220b) 23 Şubat 1596 tarihinde yapılan antlaşmaya göre Babürlüler, II. Burhan'ın oğlu Bahadır'ı Nizamşah sultanı olarak tanınacaktı. Ayrıca Nizamşah sultanı da Ekber Şah'ın otoritesini kabul edecek, Berar'ı onun adamlarına teslim edecek, Babürlülere haraç olarak mücevher, fil ve pahalı hediyeler gönderecekti (Ebu'l Fazl/III: 700).

Babürlü maiyeti, yapılan antlaşmadan sonra Berar'a doğru çekildi. Ancak Nizamşah ileri gelenleri Berar'ı Babürlülere vermeye gönüllü değillerdi. Ekber'in talimatıyla Babürlü ordusu tekrar Ahmednagar'a doğru ilerledi. Raca Ali Han'a da ordusuyla Babürlü maiyetine dahil olması talimatı iletilti. Handeş sultanı, isteksiz de olsa bu emre uygun hareket etti ve ordusuyla Babürlü maiyetine dahil oldu. Bu gelişme üzerine Nizamşah ve Adilşah orduları, Babürlü ordusu üzerine yürüdü. 1597 yılı başlarında vuku bulan mücadelede Babürlü ordusu hezimete uğradı. Bu mücadelede Babürlü maiyetinde bulunan Raca Ali Han hayatını kaybetti. Babürlüler mücadele son bulduğunda Raca Ali Han'ın izini bulamadılar (Şirazi 1611: 220a-221b).

Babürlüler, Raca Ali Han'ın kaçtığını veya Nizamşahlar tarafına geçtiğini düşündüler. Bu yüzden onun ordugâhını yağmaladılar. Bir süre sonra Raca Ali Han'ın cesedini ölümler arasında buldular. Bu durum onlar için büyük bir utanç kaynağı oldu. Bunun üzerine Handeş ordugâhının yağmalanan eşyaları geri iade edildi. Raca Ali Han'ın cenazesi defnedildi. Atılan adımlara rağmen bu kötü hadiseden dolayı Babürlü-Handis ilişkileri düzeltilemedi. Babası Raca Ali Han'dan sonra Handis sultanı olan Bahadır Şah (1596-1524), Ekber'in Dekken siyasetini doğru bulmadı ve düzenli olarak gönderilen haracı kesti. Şehzade Murad ilişkileri yeniden düzeltmek amacıyla Bahadır Şah'ı Handeş tahtına çıkmış olması sebebiyle tebrik etmiş ve onu zaman zaman Babürlü ordugâhına davet etmişti. Ancak Bahadır Şah bu teklifi çeşitli bahanelerle geri çevirmişti. Babürlü ordusu, Ahmednagar civarında bazı fetihler yaptıktan sonra buradan ayrıldı (Anwar 2007: 31-32).

Şehzade Murad'ın Mayıs 1599'da Berar'da vefat etmesinin ardından Ekber Şah, Han-ı Hanan'ın kızıyla oğlu Danyal'ı evlendirdi. Ardından da

Danyal'ı Han-ı Hanan ile birlikte Dekken seferi için görevlendirdi. Babürülü hükümdarının bu siyasi evlilik vasıtasıyla Dekken'de bir zafer elde etmeyi hedeflediği görülmektedir. Zira Dekken seferi, Ekber'in bu hamlesiyle Han-ı Hanan açısından bir vazife olmaktan çıkmış, kızı ve damadının geleceğine etki edecek bir mesele olarak önüne konmuştu. Danyal, 30.000 kişilik Babürülü ordusuyla 16 Eylül 1599 tarihinde Agra'dan Dekken istikametinde harekete geçti. Handeş'in yeni sultanını Babürülü Devleti'ne tabi olmaya ikna edemeyen Ekber ise Burhanpur'a yöneldi, ardından da Bahadır Şah'ın bulunduğu Asirgarh kalesini kuşattı. Kale içerisinde bulunan çok sayıda asker, havasızlıktan zor durumdaydı. Yeterli sayıda asker, cephane ve gıdaya rağmen baş gösteren salgın nedeniyle umutsuzluk hasıl oldu. Tüm cesaretini yitiren Bahadır, 1600 senesinde kaleyi Ekber'e bırakarak uzun yıllardır orada biriken hazineyi ve erzakı teslim etti (Ferishta 1966/II: 171-172). Bahadır Şah, tutsak edilerek ailesiyle birlikte Guvalyar kalesine hapsedildi (Anwar 2007: 33).

Çend Bibi, devlet adamlarını çeşitli vazifelere tayin etmişti. Bunlardan Çite Han'ı da Ahmednagar kalesinin kumandasına tayin etmişti. Çite Han, Murtaza Nizamşah devrinden beri önemli görevler üstlenmiş, kibirli ve çok sayıda destekçisi olan biriydi. Çend Bibi, Babürülü ordusu Nizamşahlar başkentine yaklaşınca bu ordunun kumandanları ile anlaşma arayışı içerisine girdi. Bundan haberdar olan Çite Han, Çend Bibi'yi öldürdü (1600). Bu hadise olduğunda Ahmednagar'ı kuşatmış olan Babürülüler, saldırıya geçmek amacıyla hazırlıklar yaptılar. Asirgarh'da bulunan Ekber Şah Ahmednagar saldırısı için bazı adamlarını buraya sevk etti. Babürülüler, Ahmednagar kalesinin burçlarını barutla patlatarak gedikler açtılar ve kaleye girdiler. Kısa sürede kalenin kontrolünü ele geçiren Babürülü askerleri, Çite Han'ı ve çok sayıda Nizamşah askerini öldürdüler. Nizamşah Hanedanı'na mensup çocuklar ve kadınlar tutsak edildiler. Yedi yaşındaki Bahadır Nizamşah, Danyal'ın huzuruna getirildi (Şirazi 1611: 223a-224a). Akabinde Guvalyar kalesine gönderildi ve burada ölünceye kadar tutsak edildi (Gribble 1896/I: 241).

Nizamşah kumandanları, Ahmednagar'ın düşmesinin ardından iki rakip gruba ayrıldılar. Habeş asıllı bir köle olan Melik Anber, Dekken'de yeniden Nizamşah hâkimiyetini canlandırdı (Shyam 1996: 242). Anber, kukla Nizamşah şehzadelerinin bayrağı altında Babürülülere karşı uzun yıllar sürecek olan bir direnişe öncülük etti (Fisher 2020: 212). Ekber, Handeş

topraklarını işgal ederek burayı Babürlü sınırlarına dâhil etti. Ayrıca Berar'ı da Babürlü topraklarına kattı. O, Nizamşahlar Sultanlığı'nın geri kalanı ile Dekken bölgesinde bulunan diğer üç sultanlığı (Adilşahlar, Kutubşahlar ve Beridşahlar) da ele geçirmek istiyordu. Fakat büyük oğlu Cihangir'in Allahabad'da isyanı neticesinde başkent Agra'ya geri dönmek zorunda kaldı. Ardından da başkentini Devletabad'a taşımış olan II. Murtaza Nizamşah (1598-1607) ile 1602 senesinde barış imzaladı. Nizamşahların kuzeyi, Ahmednagar şehriyle birlikte Babürlü hâkimiyetine geçti. Güney kısımlarda ise Nizamşahlar varlıklarını devam ettirdiler (Bayur 1987/II: 155-156). Babürlü ordusu tarafından ele geçirilen Asirgarh, Burhanpur, Berar ve Ahmednagar toprakları bir eyalet olarak Danyal'ın idaresine bırakıldı (Ferishta 1966/II: 172).

Ahmednagar'da elde edilen başarıdan memnun olan Ekber, Adilşahlar, Kutubşahlar ve Beridşahlar sultanlıklarına elçiler göndererek onları bu gelişmeden haberdar etti. Adilşahlar sultanı, Babürlü hükümdarına haraç gönderdi ve af diledi. Dekken sultanlıkları, Babürlülerin kendilerini tehdit etmeye başladığını gördüler. Onlar, Ekber'in niyetinden endişe ettiklerinden dolayı elçiler yollayarak zihinlerini rahatlatmak için Babürlü sarayından bazı görevlilerin gönderilmesi talebinde bulundular. Onların bu talepleri kabul edildi. Şerif Sarmadi Adilşahlara, Mesud Bey Kutubşahlara, Mümin ise Beridşahlara gönderildi (Abu'l Fazl 2000/III: 1171). Ayrıca Mir Cemaleddin Hüseyin, II. İbrahim'den haraç talep etmek ve onun kızı Sultan Beğüm'ü Şehzade Danyal'a istemek amacıyla Bicapur'a gönderildi (Abu'l Fazl 2000/III: 1239). Adilşahlar sultanı bu teklife çok bozuldu, fakat reddedecek cesareti yoktu. O, Babürlü elçisine rüşvet vererek müzakereleri uzattı. Ekber, görüşmelerin uzaması üzerine Esad Han'a evliliğin gecikmeksizin yapılması talimatını vererek Bicapur'a gönderdi. Esad Han, prensesi Bicapur'dan getirdi ve 1604 yılında Godavari kıyısında evlilik kutlamaları yapıldı (Verma 1974: 186-187; Astarabadî 1644: 250).

SONUÇ

Babürlü Devleti, 1526 yılında Babür tarafından kuzey Hindistan'da kuruldu. Kıtanın güneyindeki Dekken sultanları, Babür'ü tebrik ettiler ve ona itaatlerini bildirdiler. Hatta son Behmeni hükümdarı söz konusu sultanlıkları Babür'e şikâyet etti, kendi vezirin nüfuzundan kurtulmak için yardım istedi ve karşılığında toprak teklifinde bulundu. Babür'ün herhangi bir baskısı ve tehdidi olmaksızın güneyden bu adımların atılması, Babürlü

Devleti'nin tarih sahnesine çıkışının etkilerini anlamamamız açısından önemli ipuçları vermektedir. Babür, kurduğu devletin kıtadaki etkilerinin elbette farkındaydı. Dekken sultanlıklarının ona itaatlerini bildirmeleri, Behmeni hükümdarının teklifi, devletini henüz kurmuş olan bir hükümdar için önemli fırsatlardı. Ancak Babür, atılan bu adımlara tepkisiz kalmakla yetindi. Bunun temelde iki sebebi vardı. Birincisi kuzeyde meşgul olduğu işleri, ikincisi ise orta Hindistan'daki sultanlıkların kuzey ve güney arasında tampon oluşturmasıydı. Babür, anlaşıldığı kadarıyla kuzeydeki meseleleri halletmeden ve orta Hindistan'daki sultanlıkları baskı altına almadan daha güneyde siyasi veya askeri adımlar atmaya uygun bulmamıştı. Dolayısıyla onun bir Dekken siyasetinin olduğunu söyleyemeyiz.

Babür'den sonra hükümdar olan Hümayun'un güneye doğru inme gayretinde olduğu görülmektedir. Hümayun, Bahadır Şah'tan Gucerat ve Malva'yı almış (1535-1536), akabinde ise Bahadır Şah'a destek vermiş olan Handeş sultanı I. Muhammed Şah'ı cezalandırmak amacıyla Burhanpur'a ilerlemişti. Onun bu hamlesi, Dekken sultanlarının itaatlerini bildirdikleri mektuplar göndermesine ve bunlardan Nizamşah Sultanı I. Burhan'ın aynı zamanda I. Muhammed Şah adına af dilemesiyle sonuçlanmıştı. Ancak kısa bir süre sonra Gucerat ve Malva Bahadır Şah tarafından geri alınmıştı. Hümayun, akabinde Handeş'ten çekilmiş ve 1540 yılında tahtını Afganlı Suri hanedanına terk etmek zorunda kalmıştı. Bu hadise, Hümayun'un güneye doğru genişleme çabasının sona erdirmişti. I. Burhan Nizamşah, Hümayun'un yokluğunda Agra'daki Suri hükümdarlarla iyi geçinmişti. Suri Hanedanı'nın zayıflaması ve Şir Han'dan sonra tahta çıkan İslam Han'ın Dekken bölgesini tehdit etmesi üzerine tekrar Hümayun ile iletişim kurmuş, tahtını kazanması için ona desteğini açıklamıştı. I. Burhan'dan sonra 1553'de Nizamşah tahtına çıkan Hüseyin Nizam Şah da Hümayun'a desteğini bildirmiş, bir taraftan da onun politikalarını yakından takip etmişti. Hümayun, 1555 Temmuz'unda ikinci kez Babürlü tahtına çıktıktan yedi ay sonra vefat etmişti. Bu yüzden, Hindistan'ın güneyinde ve Dekken sultanlıkları üzerinde bir siyasi hesap yapma fırsatı bulamamıştı.

Hümayun'dan sonra 1556 yılında Babürlü tahtına oturan Ekber Şah, Dekken bölgesinde seleflerine nazaran çok daha aktif bir siyaset izlemişti. O, ilk önce güneyde Dekken bölgesi ile kuzeyde kendi devleti arasında tampon görevi üstlenen orta Hindistan'da 1562'de Malva'yı ve 1573'te Gucerat'ı zapt etti. Bu iki önemli bölgenin alınmasıyla Babürlülerin güney

istikametinde ilerleyişleri karşısındaki en önemli engeller aşılmış oldu. Gucerat'ın fethinden hemen sonra bir süredir çeşitli sorunlarla uğraşmakta olan Nizamşahlar Sultanlığı topraklarına başarısızlıkla sonuçlanan bir saldırı yapılmıştı. Ekber, Dekken sultanlıklarında hanedan içi çekişmeler ve topraklarında meydana gelen huzursuzlukları bölgedeki siyasi amaçları için fırsata çevirebilmiş ve Nizamşahlar Sultanlığı'nda taht değişimine dahi etki edebilmişti. Ekber, Dekken sultanlarına 1591 senesinde elçiler göndererek diplomasi yoluyla otoritesini kabul ettirmeye çalışmış, bu şekilde bir taraftan da sultanlıklar hakkında bilgiler elde etmişti. Onun bu adımı, savaş gibi diplomasiyi de Dekken siyasetinin bir parçası gördüğünü ortaya koymaktadır.

Ekber Şah devrinde Babürlüler, 1595, 1597 ve 1599 yıllarında Nizamşahlar ve onlara destek olan diğer Dekken sultanlıklarıyla giriştikleri mücadeleler neticesinde oldukça büyük bir toprak parçasını elde etmişlerdi. Ekber'in bu başarısının ardında savaş ve diplomasi yeteneği ile birlikte planladığı siyasi evliliklerin önemli bir yer tuttuğuna şahit olmaktayız. Bu evlilikler yoluyla kurmuş olduğu ittifaklar ve yüklemiş olduğu sorumluluklar ona Dekken siyasetinde büyük çıkar sağlamıştı. Ekber, 16. asırda Babürlü tahtına oturan selefleriyle mukayese edildiğinde Dekken bölgesinde hem siyasi hem de askeri açıdan en aktif hükümdar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunda onun kişisel başarısının yanı sıra kendisinden önceki hükümdarların bıraktığı mirasın da payı olduğu kanaatindeyiz. Zira devletin kurucusu Babür, kısa süren saltanatında kuzeyde kendi devrinin önemli meseleleriyle meşgul olmuştu. Ondandır tahta çıkan Hümayun ise bir dönem iktidarını kaybedecek kadar büyük sıkıntılarla uğraşmıştı. Dolayısıyla Ekber'in seleflerinden devraldığı Babürlü devletinin ona Dekken bölgesinde bazı siyasi adımlar atmasına imkân sağlayacak alt yapıya sahip olduğu kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Alam, Muzaffar- Subrahmanyam, Sanjay (2004). "The Deccan Frontier and Mughal Expansion, CA. 1600: Contemporary Perspectives". *Journal of the Economic and Social History of the Orient*. 47/3. (ss. 357-389).
- Alan, Hayrunnisa (2007). *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Allame Fehame Şeyh Ebu'l Fazl Allami (1884). *Ekbername*. C. III. Tashih Mevlevi Abdurrahim. Kalküta: Baptist Mission Press.
- Ansari, A. S. Bazmee (2000). "İmâdşâhîler". *DİA*. C. 22. (ss. 172). İstanbul: TDV Yayınları.
- Anwar, M. Siraj (Winter/2006). "Diplomatic Approach of Nizam Shahi Rulers Towards the Early Mughals". *Studies in Humanities and Social Sciences*. 13/2, (ss. 57-62).
- Anwar, M. Siraj (2007). *Mughals and The Deccans: Political Relations with Ahmदनagar Kingdom*. Delhi: B. P. Publishing Corporation.
- Bayur, Yusuf Hikmet (1987). *Hindistan Tarihi*. C. II, Ankara: TTK Basımevi.
- Demir, Hami (2017). *Babürlü Devletinde Hümayun Dönemi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ebu'l Fazl (2000). *The Akbarnamah*. C. III. Translator: H. Beveridge. Calcutta: The Asiatic Society.
- Fisher, Micheal H., (2020), *Bâbürlüler: Hindistan'da Bir Türk İmparatorluğu*, İstanbul, Kronik Yayınları.
- Gazi Zahîreddin Muhammed Babür (2006). *Baburnâme*. Çev. Reşit Rahmeti Arat. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Gribble, J. D. B. (1896). *A History of the Deccan*. C. I. Londra: Luzac & Co.
- Gündoğdu, Abdullah (2002). "Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusunun Teşekkülü", *Türkler*. C. 8. (ss. 606-616) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Handmir, (1983/1362), *Habibu's-Siyer*, C. 3. Muhammed Debîr-i Siyâki, (Haz.), Kitâbfuruş-i Hayyam Tahran.
- Koç, Bilal (2018). *Babürlüler Devleti'nin Kurucusu Babür Şah'ın Dış Siyaseti*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Konukçu, Enver (1992). "Behmeniler". *DİA*. C. 5. (ss. 353-354). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Konukçu, Enver (1992). “Berîdşâhîler”. *DİA*. C. 5. (ss. 502-503). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Konukçu, Enver (1998). “Hümâyûn”. *DİA*. C. 18: (ss. 481-489). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Konukçu, Enver (1994). “Babür”. *DİA*. C. 4 (ss. 395-396).
- Mahomed Kasım Ferishta, (1966). *History of the Rise of the Mahomedan Power in India (Tarih-i Firişde)*. V. II. Haz. John Briggs. Calcutta: Mukerjee at Temple Press.
- Mahomed Kasım Ferishta, (1910). *History of the Rise of the Mahomedan Power in India (Tarih-i Firişde)*. V. III. Haz. John Briggs. Calcutta: Mukerjee at Temple Press.
- Refiüddîn İbrâhim Şirazî, (1611) *Tezkiret’ül Mülûk*, MS British Museum Add. 23883.
- Füzûnî Astarabadî, (1640), *Fütûhât-ı Adilşah*, British Library, Add 27251.
- Rizvi, Saiyid A. Abbas, (1987), *The Wonder That Was India*. C. II. Lodon: Butler & Tanner Ltd.
- Saksena, Banarsi Prasad (1931). *History of Shah Jahan of Dihli*. Allahabad: Central Book Depot.
- Seyyid Ali Tabâtâbî (1936), *Burhan-ı Maasir*, Haz. Haydarabad Dekken Farsça El Yazma Kurulu, Delhi: Delhi Camiası Matbbası.
- Siddiqui, İqtıdar Husam (2007). “Nizamşâhîler”. *DİA*. C. 33: (ss. 192-194). İstanbul: TDV Yayınları.
- Shyam, Radhey (1996). *The Kingdom of Ahmadrnagar*. Delhi: Motilal Banarsidas Press.
- Smith, Vincent A., (1917), *Akbar, The Great Mogul (1452-1605)*, Oxford: At The Clarendon Press.
- Streusand, Douglas E. (2015). *Ateşli Silahlar Çağında İslam İmparatorlukları: Osmanlılar Safeviler Babürlüler*. Çev: Bahar Fırat. İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Taştan, Tuna Kaan (2020). *Adilşahlar Devleti ve Portekiz Krallığı ile Olan İlişkileri (Kuruluşundan I. Ali Adil Şah’ın Ölümüne Kadar)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Verma, D. C. (1974). *History of Bijapur*. New Delhi: Kumar Bros, 1974.

EKLER

Ek 1:

HİNTLER VE BÂBÜR ŞAH'IN BÂBÜRLÜ İMPARATORLUĞU'NU KURMALARI, 1526-30

Harita 3: 1526 yılı itibariyle başlıca devletler ve bölgeler

(Fisher 2020:83)

Ek 2:

(Smith 1917: 57)

Ek 3:

(Smith 1917: 333)

HAFIZA MEKÂNI OLARAK TAC MAHAL

Aykut KİŞMİR*

*Zamanın yanağında bir damla gözyaşı
Beyaz ve ışıltılı Tac Mahal¹...*

Mekân, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü'ne göre (Eyuboğlu, 2004: 479) olayın geçtiği yer, oluş yeri, var oluş yeri olarak, Feroz ul Lugat'ta ise (2012: 1338) yaşama yeri; ev; mesken şeklinde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla mekân kelimesinin sözlük anlamında genellikle fiziksel, hatta bulunulan bir yere işaret edildiği söylenebilir. Fakat Fransız tarihçi Pierre Nora, 21. yüzyılda mekân kavramını hem somut hem de soyut kavramlarla ilişkilendirerek, kültür çalışmalarında “hafıza mekânı” (lieu de mémoire) konulu çalışmalarıyla dikkat çekmektedir. Nora'ya göre (2006) bir grubun kolektif belleğindeki belirli bir yere işaret eden hafıza mekânı bir yandan zamana, dile ve geleneğe ait olan gerçekliğe; diğer taraftan da simgesel ve tarihî gerçekliğe dayanmaktadır. Hafıza mekânı hem bir bina, müze, heykel veya anıt hem de bir grubun kimliğini sembolize eden tarihî bir olay, bir sanat eseri, tarihî bir kişi olabilir. Bu noktada yine Nora'ya göre (2006) mekâna ihtiyaç duyulmasının arka planında insanların/toplumların unutulma korkusunun var olduğu söylenebilir. Mekânlar geçmişteki bir zaman diliminin ruhunu koruduğu ve yansıttığı için, tarihteki işleyişleri açısından her zaman önemli bir role sahip olmuştur. Toplumlar, hafıza mekânları aracılığıyla "geçmişin sesi geleceğin aktarıcısı" (Nora 2006: 30) olarak gelecek nesillere tarihî aktarmaktadır. Zaten tarih ve hafıza mekânı arasındaki sıkı ilişki aracılığıyla geçmişten geleceğe bir toplumun izleri taşınır, yani “hafıza dikte ettirir, tarih yazar” (Nora, 2006: 34). Diğer taraftan Fransız Sosyolog Halbwachs'a (2018: 166) göre, kolektif hafıza bir

* Doç. Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, kismir@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3686-9229.

¹ Rabindranath Tagore'un *Tac Mahal* adlı şiirinin son mısralarıdır.

toplumun kimliği, etnik kökeni veya siyasi ve toplumsal yapısı hakkında önemli işaretler barındırır. Bu nedenle bir grubun kolektif hafızasının ait olduğu mekâna bağlılığını Halbwachs² şu şekilde açıklamaktadır:

Her türlü kolektif bellek, mekânsal bir çerçevede vuku bulur. Oysa mekân, süre giden bir geçektir. Şayet bizi çevreleyen maddi ortam muhafaza olmasaydı, izlenimlerimiz birbirlerini kovalar, Hiçbir şey aklımızda kalmazdı. Geçmiş hatırlayabildiğimizi anlamazdık. Herhangi bir hatıralar kategorisinin yeniden canlanması için, dikkatimizi çevirmemiz gereken şey mekândır, - içinde bulunduğumuz, sık sık geçtiğimiz, daima erişimimizin olduğu ve hayal gücümüz ya da düşüncemizin her an yeniden oluşturabildiği- bizim mekânımızdır; düşüncemiz onda sabitlenmelidir (2018:174).

Dolayısıyla ait olduğumuz toplumun tarihini yeniden canlandıran ve bize hatırlatan mekânların, aynı zamanda duygu/düşünce dünyamızı da şekillendirdiğini söyleyebiliriz. Ulusal hafızayı güçlendiren, simgelere ev sahipliği yapan hafıza mekânlarını Nora (2006: 9) “bayramlar, amblemler, anıtlar ve anma törenleri, övgü söylevleri, sözlükler ve müzeler” olarak örneklendirmektedir.

Bu bağlamda Hindistan'ın Agra şehrinde, 1631-1654 yıllarında inşa edilen anıt mezar Tac Mahal (تاج محل) de bir hafıza mekânı olarak özellikle Hindistan Yarımadası'nın kolektif belleğinde yer almaktadır. 1983 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne eklenerek koruma altına alınana Tac Mahal³ günümüzde Babürlü mimarisinin en önemli örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hafıza mekânı olarak hem bir anıt mezar hem de Müslümanlar için bir ibadet yeri olarak kullanılan Tac Mahal, Hintli yazar Rabindranath Tagore'un *Tac Mahal* adlı şiirinde "zamanın yanağındaki bir göz damlası[na]" benzetilir. Tagore'un şiirindeki bu metafor, aslında Tac Mahal'in inşa amacı ve yıllardır aktarılan etkileyici hikâyesi hakkında ipucu

² Buna ek olarak *Bellek ve Anımsama* kitabında (2021) belleğin canlı bir varlık olduğu ve bu varlığını iletişim aracılığıyla sürdürdüğü vurgulanmaktadır. Dolayısıyla insan sadece kolektif belleğin çerçevesi içine yerleştirebildiklerini anımsar. Unutma ise, bu çerçevenin kısmen veya tamamen kaybolması anlamına gelir (Kışmır 2021:43-44).

³ Hem hikâyesi hem de mimari özellikleriyle Tac Mahal 2007 yılında, Dünyanın yedi harikasıdan biri seçilmiştir.

da vermektedir. Mümtaz Mahal'in naaşının ebedi istirahat yeri olmakla birlikte; bu anıt mezar, bir kültür mirası, kamu yapısı ve aynı zamanda Şah Cihan gibi şanlı bir imparatorun eşine beslemiş olduğu hayranlığın simgesidir. Hindistan'da Türk İmparatorluğu'nun ulaşmış olduğu medeniyet seviyesini özetleyen, zenginliğini vurgulayan, İslâm inancına göre her iki dünyaya yönelik mesajlar barındıran mekânsal bir deneyim sunmak üzere sadece Şah Cihan ve ailesine veya Hindistan'a özgü değil, aksine tüm dünyaya hitap eden ve zamanla tüm insanlığın ortak mirası haline gelmiş bir anıt/abidedir. Nora'nın da ifade ettiği gibi (2006:23) hafıza mekânları öncelikle kalıntılardır ve bir tarih/zaman içindeki anma bilincinin sürüp gittiği en uç tarzları barındırır. Dolayısıyla müzeler, arşivler, mezarlıklar ve kutsal yerler, bir başka dönemin tanıkları ve bir anlamda sonsuzluk hayalleridir. Alman Mısırolog ve kültür araştırmacısı Jan Assmann'a göre (2015: 46-47) ise hatırlama figürleri, belli bir mekânda cisimleştirilmek isterler, yani her zaman var olabilme isteğiyle somut bir mekâna ve zamana ihtiyaç duyarlar. Bu nedenle Tac Mahal, 17. yüzyıldan günümüze taşıdığı simgeler ve ritüeller ile ait olduğu grup tarafından mekânlaştırılmıştır. Gerçek hafıza mekânlarına sembolik olarak hangi anlamlar yüklenirse yüklensin bir sembolden fazlasıdır. Bunun nedeni hafızalarda kaydedilen sadece o yerlerin özellikleri değil, onlarla birlikte yaşayan, tekrarlanan mekânların öyküleridir (Onaran ve Kışmır 2018: 441). Zihinde yer edinmede sadece mekân ve fiziksel özellikleri değil, aynı zamanda "neden" ve "nasıl" sorusunun cevabı niteliğinde özgün mekân hikâyeleri de önemli bir rol oynamaktadır. Buna Tac Mahal'in öyküsünün edebiyat, din, medya, politika, tarih, mimari vs. disiplinler tarafından farklı bakış açılarıyla konu edinilmesi örnek verilebilir.

Bir hafıza mekânı olarak Tac Mahal'in öyküsüne değinecek olursak, Hindistan'ın Uttar Pradeş, Agra şehrinde görkemli beyaz türbe, Şah Cihan tarafından üçüncü karısı Mümtaz Mahal'in anısına inşa ettirilmiştir. Adı "Sarayların Tacı" (Sparavigna 2013: 104) ve "Nur Mahal" (Bayur, 1987: 217) anlamına gelen Tac Mahal, Hint ve İslâm mimarilerinin karakteristik unsurlarını birleştirmektedir. Bir gün 14-15 yaşlarında olan Şah Cihan, Agra sokaklarında dolaşırken bir pazar yerinde 13-14 yaşlarındaki Ercümen Banu Begüm'e ilk görüşte âşık olur ve 1607'de nişanlanırlar (Kumar, 2014: 4). Beş yıl süren nişanlılık sürecinden sonra, 10 Mayıs 1612'de dünya evine girerler. Bu arada bu beş yıllık süre zarfında Şah Cihan henüz padişah değil şehzadedir ve tahtta babası Cihangir vardır. Şah Cihan, kardeşlerine kıyasla

göstermiş olduğu başarılarla babasının dikkatini çekmek ister. Bu nedenle hem askerî hem de siyasi alanda gücü elinde bulundurabilmek adına iki evlilik daha gerçekleştirir. Eşlerinden biri Şah İsmail Safevi'nin dördüncü göbekten, diğeri de Bayram Han'ın üçüncü göbekten torunudur. Türk tarihçi Bayur'un belirttiğine göre (1987: 522) Padişahname'de Şah Cihan'ın bu evliliklerinin siyasi açıdan gerekli görüldüğü için gerçekleştiği vurgulanmaktadır.

Şah Cihan tarafından Mümtaz Mahal ismiyle onurlandırılan Ercümen Banu Begüm diğer eşlerinden farklı bir karaktere sahiptir. Şefkatli, ağırbaşlı ve cömertliği ile dikkatleri çeken Mümtaz Mahal, idari işlerde Şah Cihan'dan geri kalmayıp bizzat yönetime dâhil olur; dul ve yetimlere yardımlarda bulunur ve hatta savaşlarda Şah Cihan'a eşlik eder. 1630 yılında Şah Cihan, Dekkan'ın Bürhanpur kentine büyük bir orduyla Lodhilere düzenlediği sefer esnasında eşi Mümtaz Mahal de kendisiyle birlikte ve aynı zamanda 14. çocukları Cevher Ara'ya hamiledir. Kumar'ın Şah Cihannâme'den aktardığına göre, aşağıdaki tabloda Mümtaz Mahal'in çocuklarına dair bilgilere yer verilmiştir (Kumar 2014:5).

Yıl	Mümtaz Mahal'in Yaşı	Çocuklarının İsimleri, Doğum-Ölüm Tarihleri	Yaşam Süreleri (Yıl)
1613	20	Hürel Nisa Begüm (30 Mart 1613–14 Haziran 1616)	03
1614	21	Cihan Ara Begüm (2 Nisan 1614–6 Eylül 1681)	67
1615	22	Dara Şükuh (30 Mart 1615-30/31 Ağustos 1659)	44
1616	23	Sultan Şah Şuca (3 Temmuz 1616-1660)	44
1617	24	Ruşen Ara (3 Eylül 1617-1671)	54
1618	25	Evrengezib (3 Kasım 1618-21 Şubat 1707)	89
1619	26	Ümid Bahş (18 Aralık 1619-Mart 1622)	03
1621	28	Süreyya Banu (10 Temmuz 1621-28 Nisan 1628)	07

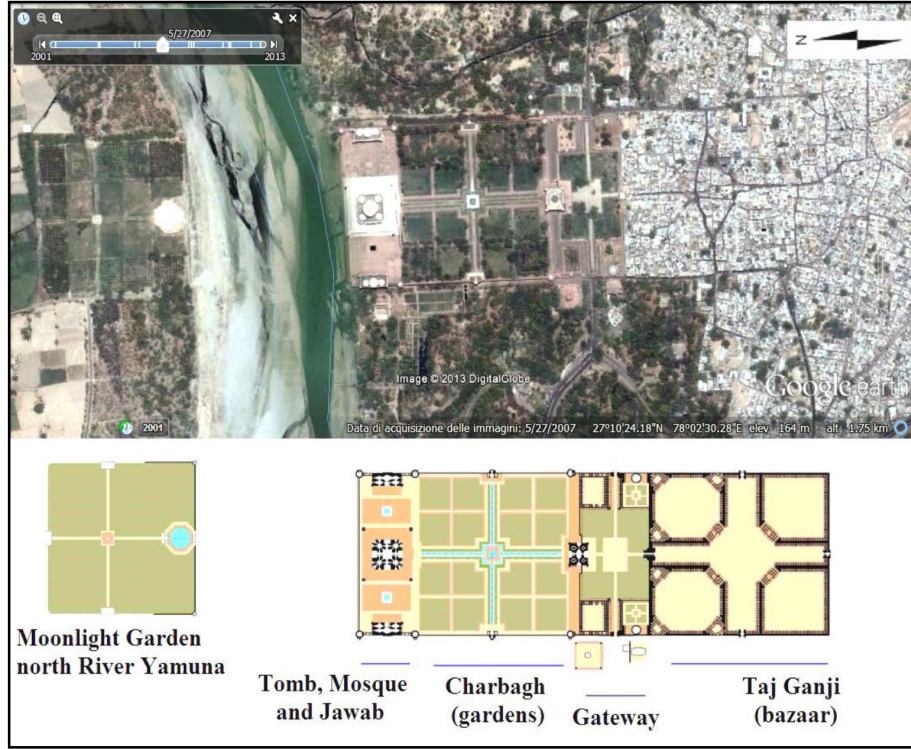
Yıl	Mümtaz Mahal'in Yaşı	Çocuklarının İsimleri, Doğum-Ölüm Tarihleri	Yaşam Süreleri (Yıl)
1622	29	Şehzade (isim konulmamış) (1622-1622)	00
1624	31	Murad Bahş (8 Eylül 1624-14 Aralık 1661)	37
1626	33	Lütfullah (4 Kasım 1626-14 Mayıs 1628)	02
1628	35	Devlet Afza (9 Mayıs 1628-13 Mayıs 1629)	01
1630	37	Hüsn Ara Begüm (23 Nisan 1630-1630)	00
1631	38	Cevher Ara Begüm (17 Haziran 1631-1706)	75

On dördüncü çocuğu Cevher Ara'yı dünyaya getiren Mümtaz Mahal, doğum sonrası önlenemeyen kanamalar nedeniyle saray hekimlerinin tüm çabalarına rağmen kurtarılamaz (Kumar 2014:5). Mümtaz Mahal'in erken yaşta hayata veda etmesinin ardından imparatorluk topraklarında iki yıl ulusal yas ilan edilir. Şah Cihan, eşinin anısına dünyada emsali o güne kadar görülmemiş bir türbe yaptırmaya karar verir. Pek çok mimarın projesi değerlendirilmeye alındıktan sonra, Osmanlı mimarlarından Üstad Mehmed İsa Efendi'nin tasarısının tahta modelinin beğenildiği ve üzerinde karar kılındığı belirtilir. Tamamlanması yirmi iki yıl süren Tac Mahal'in kubbe yüksekliği seksen iki metredir. İçi ve dışı tamamen beyaz mermerden oluşan anıt etrafında yine mermerden yerden kırk altı metre yükseklikte dört minaresi bulunur (Bayur 1987: 522). Güneş ve ay konumlarına göre günün farklı zamanlarında doğal ışık görselleri ziyaretçilerini hayran bırakır, yapının bahçesindeki havuzlara ve Cemne/Yamuna nehrine gece aksettirdiği görüntülerle, Şah Cihan'ın türbeyi mücevhere benzetmesi şaşırtıcı değildir. Anıtın dört bir yanında yükseklikleri 32 metre olan dört büyük kapı üzerinde güneydeki kapıdan başlayıp batı, kuzey ve doğudaki kapılar üzerinde, devam eden mermere oyulmuş kabartmalarda Yasin Suresi⁴ yazılıdır. İç duvarlar

⁴ Yasin suresinin yanı sıra, yapının çeşitli yerlerinde Kur'an-ı Kerim'den toplam 22 adet sure bulunmaktadır. Genel olarak ahiret, ölüm, cennet, kıyamet günü, inananlara müjde gibi konuların ağırlıklı olarak yer aldığı bu sureler: Fecr Suresi, Duha Suresi, İnşirah Suresi, Tin

değerli taşlarla tasarlanmış çiçek motifleriyle süslenmiştir. Türbe içindeki akustik düzenleme sayesinde içeride Kur'an okunduğunda dinleyenler üzerinde derin etki bıraktığı ve manevi duyguları ön plana çıkardığı belirtilir (Bayur 1987: 524). Genel anlamda Tac Mahal'in kabartmalarında Kur'an-ı Kerim'de geçen ve cenneti betimleyen ayetlere yer verilmesi aynı zamanda inanan ve yaşayanlara ahiret hayatını da göz önünde bulundurmalarını anımsatmaktadır. Tac Mahal'in iç alanında Mümtaz Mahal'in naaşının bulunduğu yerdeki yazı kuşağında Zümer Suresi'nde çeşitli ayetlerde uyarı ve müjdelemelerle ahiret hayatı hatırlatılmakta, cennet ve cehennem hayatı tasvir edilmektedir (Özler 2020:1014). Diğer taraftan anıt mezara ev sahipliği yapan büyük yapı kompleksi ayrıca mezarlar, su kanalları, binalar ve bahçelere de ev sahipliği yapar. Tac Mahal'in yapımında imparatorluk bünyesindeki mimarlardan Abd ul-Kari, Ma'mur Khan, Makramat Khan ve Ustad Ahmad Lahori'nin görev aldıkları (Sparavigna 2013: 104) belirtilmektedir. Buna ek olarak Şah Cihan'ın, Osmanlı Padişahı IV. Mehmed'e gönderdiği Kaim Bey adlı elçi aracılığıyla istemiş olduğu siyasi ve askerî desteğin yanı sıra, Tac Mahal'in kubbesinin yapılması için de mimar talebinde bulunduğu kaynaklarda geçmektedir. Tac Mahal'i yapanlar arasında kubbe yapıcı olarak "Rum" yani Osmanlı'dan gelme "İsmail Efendi'nin de adı geçmektedir (Bayur,1987:217).

Suresi, Yasin Suresi, Tekvir Suresi, İnfitar Suresi, İnşikak Suresi, Beyyine Suresi, Mülk Suresi, Fetih Suresi, İnsan Suresi, Zümer Suresi, Fussilet Suresi, Mü'min Suresi, Mutaffifin Suresi, Bakara Suresi, Haşr Suresi, Ali İmran Suresi, Mü'minun Suresi, Şems Suresi ve İhlas Suresi'dir (Özler 2020:1023).

Yukarıdaki şekilde ve krokide Sparavigna'nın belirttiğine göre (2013: 105) sol baştan Yamuna/Cemne Nehri'nin kuzeyinde Ayışığı Bahçesi görülür. Nehrin güneyine devam edildiğinde cami, dinlenme yeri ve ortada türbe dikkat çeker. Sonra, Çârbağ⁵ bahçeleri ve devamında ana giriş kapısına da ev sahipliği yapan ön bahçe bulunur ki burası aynı zamanda Taj Ganji'ye bağlanan bir geçit olma görevini de üstlenir. Beyaz mermer bir yapı olan türbe Tac Mahal arazisinin merkezinde yer alır.

Çârbağ bahçeleri dört parçaya bölünmüş bahçelerden oluşur ve Babürlü döneminin bahçe mimarisindeki karakteristik özelliklerini barındırır. Babür'den bu yana göz alıcı yapılar ve ihtişamlı bahçelerle donatılan şehirlerdeki imar çalışmalarına Şah Cihan döneminde de devam edildiğinden, bu dönemde Hint-Türk İmparatorluğu'nun mimari alanda altın çağını yaşadığı söylenebilir. Kuzeyden güneye anıt mezar ve geçidin ortasında, bahçenin merkezinde yer alan mermer su depolama alanı, bahçeler

⁵ Urdu dilinde çâr: dört, bağ: bahçe anlamına gelir.

etrafında dolanan su kanallarını da besler. Sparavigna'ya göre (2013: 105) Çârbağ benzeri bahçe düzenleme çalışmalarında İran kültüründen etkilenmiştir ve Hindistan'da bunun öncüsü ilk Hint-Türk İmparatoru Babür olmuştur. Şah Cihan'ın da dedesi Babür'ün ön plana çıkardığı bu mimari geleneği devam ettirdiği ve Tac Mahal'in bahçe düzeninde, cenneti sembolize ettirmek istediği anlaşılır. Babür dönemi kültüründe cennet, bolluk ve bereket olarak da tanımladığı için, dört bir yandan bahçeyi besleyen su kaynakları ve kanalların anıt mezarı çevrelemiş olması Cemne/Yamuna'nın da cennet ırmaklarını temsil ettiği düşüncesini doğurur ve bu nedenle bahçeleri, kapıları ve diğer tasarım özellikleriyle Tac Mahal yapısının bir tür mistik bir hafıza mekânı olduğu söylenebilir. Böylelikle Hindistan'ın görkemli imparatoriçesinin mimari temsili olarak inşa edilen Tac Mahal'in özdeşleşmiş olduğu hatıra, Hindistan halklarının kolektif bilincinde Mümtaz Mahal'in mekânsal simgesi haline gelir.

Geçmişin anı haline dönüşebilmesi zihindeki çağrışımıyla ilgili olduğu için, Tac Mahal gibi inşa edilen ölçek olarak büyük formdaki yapılar, kitlelere yönelik hatırla(t)ma faaliyetinin aracılarıdır. Tasarımlarıyla kendisine yüklenen anlamların temsilciliğini üstlenirler. Ülkemizdeki anıtlar için de bu geçerlidir. Yılmaz'a göre *Çanakkale Şehitleri Anıtı* büyüklük ölçeği itibarıyla yarımada ziyaretçilerini ve Çanakkale Boğaz'ından geçenleri görselliğiyle etkilemektedir. Hatırlatmayı amaçladığı bir olay vardır ve esasında fiziksel biçimiyle amacı arasında doğrudan ilişki kurabilmek zordur. *Roma Zafer Takı formunun sadeleştirilmiş bir örneği olan yapı, Türk askerinin cesaretini ve zaferini onurlandırmak için dikilmiştir* (Yılmaz 2014:200). Yine Antalya'daki Hadrianus Kapısı da bir zafer takıdır. İnşa edilmesine sebep olan olayları ancak özel olarak ilgili olanlar ve bilgi sahibi için hatırlatan Kapı, yer aldığı meydanın diğer ziyaretçileri için, üzerinde okunabilir olmayan metinler barındıran bir anıttır sadece (Yılmaz 2014:201).

Diğer taraftan Anadolu Selçuklu Sultanı IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın kızı olan Hüdavend Hatun'un 1312 yılında kendisi için Niğde'de yaptırdığı türbe de tıpkı Tac Mahal'de olduğu gibi kentle simgeleşmiş bir anıttır aynı zamanda. Hüdavend Hatun Türbesi'nin çeşitli yerlerinde farklı simgelerle bezenmiş aralarında bitki motifleri ve insan maskından kabartmalar göze çarpmaktadır. Parla'nın ifade ettiğine göre (2019:1029) sekizgen biçimli türbenin ana ve arayönlere uygun cephelerde inşa edildiği görülür. Türbenin

kuzeybatı cephesinin kemerli bölümünde gözü yaşlı taçlı kadın başının Hüdavend Hatun'u temsil ettiği ve alt hizasında bulunan aslan kabartmasının onun bir hanedan üyesi olduğu işaret edilir. Yine mezar taşı kitabesinde yazılı *Ey Allah'ım, adımın unutulduğu, hiçbir ziyaretçinin uğramadığı, hiç kimsenin beni aramadığı zaman beni affına mazhar eyle* (Parla 2019:1029) ifadelerinden Hüdavend Hatun'un ölümünden sonra unutulmak istemediği, gelecek nesillerin hafızasında yaptırmış olduğu bu türbe ile yer edinmeyi arzuladığı anlaşılır.

Yine Tac Mahal'de olduğu gibi Anıtkabir'de Mustafa Kemal Atatürk'ün naaşının defnedildiği yer olmakla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin hem kamusal bir yapısı hem de Cumhuriyetin kuruluşunu simgeleyen unsurları barındıran bir hafıza mekânıdır. Bünyesinde bulunan heykeller, rölyefler ve motiflerle hafızalarda Atatürk'ün yanında Türkiye'yi de temsil etmektedir. Wilson'un (2014:159) Anıtkabir'in konumlandırılışı konusunda Atatürk'ün *Halkım beni unutmadığı sürece istediği yere gömebilir* dediği, daha sonra da Wilson'un Saydam'dan yaptığı aktarımına göre *Şu küçük tepede bana küçük ve güzel bir mezar yapılabilir. Dört yanı ve üstü kapalı olmasın... Açıklardan esen rüzgâr bana yurdun her yanından haberler getirir gibi, kabrimin üstünde dolaşsın. Kapıya bir yazıt konulsun. Üzerine 'Gençliğe Söyleyim' yazılsın. Orası yol uğrağıdır. Her geçen her zaman okusun...* ifadesi gelecek nesillerin hafızalarında var olma istediğini göstermektedir. İnşası 9 Ekim 1944-1 Eylül 1953 tarihleri arasında gerçekleşen Anıtkabir'in ziyaretçileri ilk olarak yirmi altı basamaklı merdivenlerden çıkarken, 26 Ağustos 1922'deki taarruz emrini⁶ anımsarlar. Anımsama süreci heykeller önüne gelindiğinde de devam eder. Bu heykeller erkek, kadın, asker, köylü ve öğrencidir. Elinde tuttuğu buğday başağıyla verimli toprakları simgeleyen kadın, Atatürk için Tanrı'dan merhamet diler. Yüzünü kapayıp sessizce ağlayan diğer kadın ise Atatürk için tutulan yasın simgesidir (Wilson 2014:172). Savaşta, barışta, üretimde ve eğitimde Türk kadınları ve Türk erkekleri topyekûn halkın temsilcisi olarak Atatürk'ün ebedî istirahatgâhında Anıtkabir'in kuleleri, aslanları, kabartmaları, süslemeleri vb. diğer pek çok mimari dekorasyon özellikleriyle ziyaretçilere geçmişini anımsatırlar. Bu bağlamda Avusturyalı sanat tarihçisi Alois Riegl'in "Modern Anıt Kültü" (2015) adlı çalışmasında anıtlar, gelecek nesillerin hafızalarında bir iz bırakabilmek için insan tarafından yaratılır. Böylece

⁶ Bkz. <https://www.atam.gov.tr/nutuk/26-agustos-1922-taarruz-emri>

geçmişin/tarihin şimdiki zamanda canlı tutulmasının amaçlandığı söylenebilir. Bu nedenle anıt, heykel veya kutsal bir mekânın inşa edildiği dönemin sosyo-politik ve ekonomik yapısı ve özellikleri de bir anlamda şimdiki zamana ve geleceğe aktarılmaktadır. Örneğin Babür ve soyundan gelenler 1527'den 1857'ye kadar Hindistan Yarımadası'nda günümüzde Hindistan, Pakistan ve Bangladeş'in de içerisinde bulunduğu coğrafi bölgede hüküm sürmüşler, kurdukları imparatorluk büyüyüp ekonomik olarak zenginleştikçe, bayındırlık işlerine önem vermişler ve önemli anıtsal eserler inşa etmeyi başarmışlardır. Bu anıtsal eserlerin çoğunluğu, türbe mimarisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletin en parlak ve en zengin olduğu dönem, 1628-1658 yılları arasında Hint-Türk İmparatorluğu'nu yöneten Şah Cihan'ın (1592-1666) devridir ve bu nedenle bu dönemde anıtlar için yüksek miktarda maddi kaynak aktarımı sağlanabilmiştir.

Şah Cihan döneminde bu yapıların mimarisinde Türkistan ve Horasan üslubuna bağlı kalındığı ve dedesi Ekber Şah'ın döneminden miras kalan mimari geleneğin sürdürüldüğü de görülmektedir. Bu dönemin anıtlarında beyaz mermerin çoğunlukla kullanılması, bu mermere kakılan değerli taşlar arasında inci, elmas, zümrüt ve yakut gibi ederi yüksek olanların yanı sıra akik, firuze, lapis lazuli (lacivert taş), mercan, onix, yeşim, safir, billur, sedef ve zeberced (topaz) (Bayur 1987:521) gibi değerli taşların kullanılmış olması da süslemeye, zarafete ve ince işçiliğe verilen önemi ortaya koymaktadır. Bu yapılar arasında Agra, Delhi ve Lahor kaleleri ve saraylarla birlikte adı geçen bu üç kentteki camiler, Şah Cihan döneminin şaheserleri arasında yer alır. İmparatorlukların nasıl bir yükselme ve gelişme dönemi varsa huzursuzluk dönemi de vardır. Hint-Türk İmparatorluğu'nda da 1657 yılında Şah Cihan'ın hastalanması üzerine devletin başında yönetim boşluğu oluşur. Hatta Şah Cihan'ın öldüğüne dair çıkan söylentiler devlet içinde ayrışmaya yol açar. Bunun sonucunda da Şah Cihan'ın dört oğlu; Evrengzeyb, Dara Şukuh, Şah Şuca ve Murad-Bahş arasında taht kavgası başlar. Şah Cihan hasta olmasına rağmen, kendisini destekleyenlere en büyük şehzade olan Dara'nın tarafını tutmaları konusunda yönlendirmede bulunur. Ancak kardeşler arasındaki mücadele Evrengzeyb'in zaferiyle sonuçlanır. Şah Cihan'ın merkez ordusu ve Dara'nın kuvvetleri Agra yakınlarında Evrengzeyb'e bağlı birlikler tarafından bozguna uğratıldıktan sonra, resmi olarak Şah Cihan dönemi sona erer ve Evrengzeyb dönemi başlar. Evrengzeyb tahttan azlettiği babasını Agra Kalesi'nde kontrollü boyunduruk altında tutar. 1666'daki vefatına kadar Agra Kalesi'nde tutsak edilen Şah

Cihan, vaktini ibadetle ve Tac Mahal'i uzaktan seyrederek geçirir. Şah Cihan, Tac Mahal'in inşa edildiği Yamuna/Cemne Irmağı'nın karşı kıyısına kendisi için siyah mermerden türbe yaptırmayı planlamış olsa da oğlu Evrengzeyb tarafından tahttan indirildiği için, bu isteğini gerçekleştiremez. Şah Cihan bu dünyadan göç ettiğinde Evrengzeyb onun Tac Mahal'in içine Mümtaz Mahal'in sandukasının yanına defnedilmesine izin verir (Bayur 1987: 524).

Sonuç olarak yapımı 22 yıl süren bu anıt mezar, öyküsü ve mimarisiyle aşkı ve sabrı sembolize eden gerçek bir hafıza mekânıdır. *Hafıza aynı ölü derisini bırakan yılan gibi arkasında izler bırakan ve bir ulusun kimliği, tarihî ve deneyimleri hakkında ipuçları barındıran bir olgudur* (Nora, 2006: 25) ve bu nedenle Tac Mahal de bir aşkı/sevgiyi sembolize eden bir anıt mezar olarak Babür döneminin geçmiş deneyimlerini şimdiki zamana taşıyarak hatırlatmaktadır. Günümüzde Tac Mahal'in inşa edilme kararı alınmasından 390 yıl zaman geçmişken yaklaşık dört asır boyunca bu anıtın Hindistan Yarımadası'nda bireylerin hafızalarında mekân deneyimiyle güçlü bir etki bırakmakta olduğu yadsınamaz. Şah Cihan'ın eşinin vefatıyla duyduğu büyük acıyı unutmaya çalışmak varken sembolik biçimde onunla geçirdiği zamanların hatırasına, bu dünyada bir iz bırakma ve hep hatırlan(t)ma gayesinde olduğu görülür. Böylelikle Tac Mahal, bireylerin doğal hatırlama süreçlerinde sunduğu deneyim ile Şah Cihan'ın Mümtaz Mahal'in hatıralarını hep canlı tutma amacına halen hizmet etmektedir. Geçmiş estetize eden Tac Mahal'in aynı zamanda Hindistan'da önem verilen ve korunmaya çalışılan tarihî bilicini de hatırlatmaya devam ettiği unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Assmann, Jan, (2015). *Kültürel Bellek*. Çev. A. Tekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayur, Y. Hikmet, (1987). *Hindistan Tarihi*. II. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Eyuboğlu, İ. Zeki, (2004). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Feroz ud Din, M. (2012). *Rangeen Feroz ul Lughat Urdu Jamay*. Lahore: Ferozsons.
- Halbwachs, Maurice, (2018). *Kolektif Bellek*. Çev. Z. Karagöz, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Kişmir, Gonca (2021). *Bellek ve Anımsama*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Kumar, Anant (2014). “Monument of Love or Symbol of Maternal Death: The Story Behind the Taj Mahal”. *Case Reports in Women's Health* 1 (2014): 4–7.
- Nora, Pierre (2006). *Hafıza Mekânları*. Çev. M. Emin Özcan, Ankara: Dost Kitabevi.
- Onaran, Sevil ve Kişmir, Gonca (2018). “Berlin’de Bir Mezar ve Gaipen Gelen Sesler: Uwe Timm’in Yarı Gölge Romanında Bellek Mekânının Edebi Kurgulanışı”. *Batı Edebiyatında Bellek*. Eds. E. Özkaya, A. Yılmaz, B. Zengin, T. Dalak, H. Kuzucu. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Matbaası. 440-460.
- Özler, Fadime (2020). “Tac Mahal’in Hat Süslemeleri ile Yazıtlarındaki Sure ve Ayetler Üzerine Bir Değerlendirme”. *Bilimname* 41: 991-1028.
- Parla, Canan (2019). “Niğde Hüdevend Hatun Türbesi’ne İkonografik Yaklaşım”. *Turkish Studies Social Sciences* 14 (3): 1007-1032.
- Riegl, Alois (2015). *Modern Anıt Kültü*. Çev. E. Ceylan, İstanbul: Daimon Yayınları.
- Sparavigna, Amelia Carolina (2013). “The Gardens of Taj Mahal and the Sun”. *Interanational Journal of Sciences* 4 (2):104-107.
- Wilson, Christopher (2014). “Anıtkabir’de Ulusal Kimlik ve Belleğin Temsili”. Çev. S. Kaplan. *Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye’de Bellek Çalışmaları*. Yayına Hazırlayan, L. Neyzi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 151-186.
- Yılmaz, Ahenk (2014). “Bellek Topografyasında Özgürlük: Gelibolu Savaş Alanları ve Mekânsal Bir Deneyim Olarak Hatırlama”. *Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye’de Bellek Çalışmaları*. Yayına Hazırlayan, L. Neyzi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 187-217.

Elektronik Kaynaklar

- <https://www.atam.gov.tr/nutuk/26-agustos-1922-taarruz-emri>, 02 Ocak 2021’de erişildi.
- <https://www.tajmahal.org.uk/shah-jahan.html>, 17 Şubat 2021’de erişildi.

TÜRK EDEBİYATI'NDA HİNT ÜSLÛBU: SEBK-İ HİNDÎ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

*İlgaz HAKMAN**

GİRİŞ

Hint Tarzı veya Hint Üslûbu anlamına gelen Sebk-i Hindî, 16. yüzyılın başlarında görülmeye başlanan ve geniş bir coğrafya içerisinde birçok şairi etkisi altına almış olan Fars Edebiyatı'na ait bir edebî akımdır. Her ne kadar Hindistan topraklarında gelişmiş olduğuna dair yaygın görüş sebebiyle Sebk-i Hindî olarak adlandırılmışsa da temelleri, 14. ve 15. yüzyıl klasik İran edebiyatına dayanmaktadır. Politik ve sosyal faktörler sebebiyle İranlı şairlerin Hindistan'a göçerek Babür saraylarında geliştirdiği düşünülen bir tarz olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmanın amacı Hint üslûbu olarak bilinen Sebk-i Hindî tarzının Türk Edebiyatı'ndaki etkisi üzerine derleme türünde nitel bir bakış açısı sunabilmektir. Bu bağlamda Sebk-i Hindî olarak anılan üslûbun öncelikle Hindistan'daki durumu açıklanmaya çalışılmıştır. Sonrasında her ne kadar isminde Hint olmasına rağmen Fars Edebiyatı'nın bir dönemi olması sebebiyle ülkemizde yapılan çalışmalar Fars ve Türk edebiyatları etkileşimi içerisinde yapıldığından, bu bağlamda açıklamalara yer verilmiştir. Son olarak Sebk-i Hindî akımının ülkemizde yüksel öğretim kurumlarında yapılan çalışmalar bağlamındaki durumu ortaya Sebk-i Hindî'nin konulmak istenmiştir. Çalışma amacımız adında Hint ismini barındıran edebî bir tür olarak Fars Edebiyatı merkezli, hem Türk hem Hint edebiyatındaki durumunu ortaya çıkarmak olmuştur.

Hint Alt Kıtasındaki Durum

Hindistan alt kıtası içerisinde Babür hükümdarlığının hâkimiyet sağlanmasıyla birlikte Fars Edebiyatı, görkemli bir edebî gelenek çağını

* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları (Hindoloji) Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, ilgaz.h@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7217-7997.

başlatmıştır. Başta imparatorluğun kurucusu Babür olmak üzere halefleri olan Babür imparatorlarının çoğunun Fars dilinde eserler veren başarılı birer şair oldukları bilinmektedir. Başta anadilinde Türkçe olarak yazdığı Tuzak-i Babari ismiyle bilinen hatıratı ile ünlenmesinin yanı sıra Babür'ün Fars dilinde de başarılı bir şair olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra imparatorluğun himayesinde maiyetinde yakın ilişkiler kurduğu birçok İranlı şair ve yazar bulunduğu bilinmektedir.

Yalnızca Babür döneminde değil diğer imparatorların maiyetinde de Babür sarayları, çok sayıda İranlı şair ve yazarları konuk etmiştir. 16 ve 17. yüzyıllarda İran'da Safevî yönetiminin artan dinî baskıları sonucu entelektüellerin, Hindistan'a akını Hint-Fars edebiyatının gelişimindeki en önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Safevî hanedanlığının söz konusu baskısı, Kamer Âryân şu şekilde aktarılmaktadır:

Öyle ki Şâh Tahmasb'ın kâtibi İskender Bey, onun hükümdarlığı hakkında Muhteşem-i Kâşânî'ye gönderdiği mektupta, kasîde yoluyla övgü yapanları teşvik etmediklerini, az da olsa şairlere verdikleri şeylerin Ehl-i Beyt'e mersiye ve menâkıp yazan kişilere verildiğini, yani amaçlarının Şîa düşüncesini teşvik olduğunu hatırlatıyordu. Her ne kadar bu kurala sürekli riâyet edilmese de Şâh I. Abbas dahi, sarayında nedim ve meddâh adı altında kasîdeciler bulundurmasına rağmen kasîdeciliğe yeterince önem vermiyordu. Bu durum hem kasîdenin eski önemini yitirmesine hem de şiirin saray dışına çıkarak halk arasında yayılmasına sebep oldu (Babacan, 2008: 48).

Özellikle kaçak konuma düşerek İran'a sığınan Babür İmparatoru Hümâyûn'un Hindistan'a geri dönüşünün ardından artan göçlerle birlikte Babür sarayları, şairlerin yeteneklerini sergilemek adına daha uygun bir ortam oluşturmuştur. Şiir ve şairlere düşkünlüğüyle bilinen Hümâyûn'un kendisinin de Farsça Divan geleneğinde eserleri bulunmaktadır. Bu göçmenlerin edebî uğraşları yerli edebiyatçıların benzer çalışmalarıyla birleştiğinde, Hindistan'da hem verimlilik hem de kalite açısından İran'daki çağdaşlarını gölgede bırakan entelektüel bir gelenek oluşturmuştur.

1556 yılında Ekber Şah'ın tahta çıkışının ardından Farsça şiir ve düzyazı geleneğinde önemli gelişmelerin yaşandığı bir döneme girilmiştir. Bu edebî gelişmelerin hızlanmasının temel sebebinin Babür imparatoru ve soylularının sarayda bulunan şair, yazar, tarihçi, düşünür ve filozoflara sağladıkları himaye ve cömertlikten kaynaklandığı şeklinde yorumlanmaktadır (Majumdar, 1974:

621). Böylece İran ve Hint kökenli şairlerin etkileşimleri sonucunda Sebk-i Hindî (Hint Üslûbu) olarak adlandırılan şiir geleneğinin oluşmasına yol açan kültürel bir sentez ortaya çıkmıştır.

Sebk-i Hindî Adlandırması Üzerine

Üslûbun gelişiminde şairlere, Babür saraylarının kapılarını açmasının etkili olduğu tarihî bir gerçek olarak varlığını korumaktadır. Buna rağmen araştırmacılar arasında bu durumun, üslûba Sebk-i Hindî adının verilmesi için yeterli bir sebep olmadığına dair tartışmalar mevcuttur. Bu görüşlerin sebeplerinden ilki dönem içerisine Safevî baskılardan sonra göç eden şairlerin yalnızca Hindistan'a değil aynı şekilde Osmanlı saraylarına da giderek eser vermiş olmaları gösterilmektedir. İranlılar, Şii politikasını benimsemeyen halkının büyük bir bölümünü ya sürgüne göndermişler ya da onları ülkeyi terk etmeye zorlamışlardır. Safevî döneminde İran, sanata ve sanatçılara yönelik himâyeci tavrından oldukça uzaktır (Karagözoğlu, 2017: 4). Bunun sonucu olarak İranlı şairlere kapılarını açan Babür ve Osmanlı saraylarının hoşgörülü ve himayeci tavırları olmuştur. Araştırmacılar dönem içerisinde bu üslûba ait eser veren şairlerin yalnızca Hindistan'da olmadığını belirterek Sebk-i Hindî adının uygun olmadığını vurgulamışlardır. Döneme ait üslûba bir ad verilecekse bahsi edilen şairlerin hemen hepsinin İsfahan'da yetiştiği düşünülürse Sebk-i İsfahânî denmesinin daha uygun olacağı görüşü ileri sürülmüştür. Ancak bu görüş İsfahan'da yetişmeyerek aynı tarzda eser veren şairleri yok saydığından yeterli bir kapsayıcılığa sahip olmadığı gerekçesiyle çok fazla taraftar bulamamıştır (Toker, 1996: 142).

Araştırmacılar tarafından bir diğer eleştirilen konu da üslûba Sebk-i Hindî denmesinin temel sebeplerinden biri olarak gösterilen Sanskrit ve Hint kültürü etkisidir. İran ve Hint ilişkileri Safevî Hanedanlığı'nın çok daha öncesine dayanan köklü bir tarihe sahiptir. Bu iki toplum arasında gerçekleşen kültürel aktarımlar da aynı oranda eskiye dayanmaktadır. Özellikle Gazneli Mahmud'un günümüz Pakistan topraklarını işgali sonrasında yaşanan göçlerle iki toplum arasındaki kültürel yakınlaşma hızla artmıştır. Bu bilgilerden yola çıkarak Sebk-i Hindî olarak adlandırılan üsluptan önce Hindistan topraklarında Farsça şiir yazan şairlerin de Sanskrit eserlerden ve Hint kültüründen fazlasıyla etkilendiği bilinmektedir. Dolayısıyla sözü edilen kültür etkileşiminin çalışmamızın konusu olan üslup için ayırt edici bir özellik olmadığını ileri sürerek bazı araştırmacılar, Sebk-i Hindî adının üslûbu tanımlamadığı görüşüne sahiptir (Toker, 1996: 142). Ancak bütün bu

tartışmalar Fars Edebiyatı'na ait literatür içerisinde üslup ve ait olduğu dönemin uzun yıllardır bu şekilde adlandırılması sonucunda adının Sebk-i Hindî olarak kabul gördüğü gerçeğini değiştirmemektedir. Fars edebiyatı üslup sınıflandırmasında, Fars şiirini sekiz ana başlık altında toplanmıştır. Bunlar içerisinde 1600'ler ile 1700'lerin ortasına kadar olan dönemi kapsayan Sebk-i Hindî beşinci ana başlık olarak yer almaktadır (Çiçekler, 2006: 13-14).

Sebk-i Hindî'nin Genel Özellikleri

Edebî bir üslup olarak Sebk-i Hindî'nin özetle amacının yeni, orijinal ve girift mazmunlar, ince hayaller, anlam kapalılığı, az kelime ile çok şey ifade etmek olduğunu kolayca ifade edebiliriz (Yıldız, 2018: 3). Sebk-i Hindî öncesi döneme bakıldığında Fars Edebiyatı şiirinde sözün söylenişinin ve yapısının oldukça önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Ancak önceki dönemlerin aksine bu dönemde, şiirde yapıdan çok mana ile ön plana çıktığı görülmektedir. Öyle ki şairler, daha önce hiç kullanılmamış manalar bulmak konusunda birbirleriyle adeta bir yarışa girmişlerdir. Sâib'in; *İnce manalar bulmak için kıl gibi inceldim* sözünden de anlaşılabileceği gibi bu dönem, şairlerin yoğun kelime oyunlarına başvurdukları bir çağ olmuştur (Kesik, 2009: 152).

Halil Toker, söz konusu kelime oyunlarının belki de en kıymetlilerinin, şairlerin kendilerinin geliştirmiş oldukları hayal unsurları olduğunu belirtmektedir. Dahası dönem içerisinde şairler, çevrelerindeki canlı ve cansız her türlü varlığı farklı anlamlarda kullanmaya başlamışlardır. Böylece kendilerine özlü birçok yeni hayali kavram şiire girmiştir. Bütün bu uğraşın temel sebebi az sözle duygu, anlam ve düşüncüyü dile getirebilmektir. Sebk-i Hindî şairleri bunun için birkaç farklı yol denemişlerdir;

- i. Kelime çıkarma veya kaldırma: Bu yolla yapılan uygulamalarda ya tamlamayı meydana getiren kelimelerden tamlanan (muzaf) çıkarılmış, ya da izafet işareti kaldırılarak az söz temin etmişlerdir.
- ii. Telmih: Her ne kadar diğer şairler de telmih sanatının imkânlarından belli ölçülerde faydalanmışlarsa da Sebk-i Hindî şairleri bu noktada daha ileri bir seviyeye gelmişlerdir. Telmih sanatıyla şairler, büyük bir olayı, hikâyeyi tek bir kelime ile anlatarak fazla söz kullanmaktan kaçınmışlardır. Örneğin üzerinde çok durulan Tûr, Yakûb veya Mecnûn kelimelerinden birinin kullanımıyla Hz. Musa ile ilgili bütün bir hikâye, Yakûb kelimesiyle Hz. Yakûb ve oğlu Hz. Yûsuf ile ilgili

bütün hikâye ve Mecnûn kelimesiyle de bütün bir aşk hikâyesi anlatılmak istenmiştir. Bu konuda Şevket bir adım daha ileri giderek telmihi istiarelerle kullanarak sözün anlamını daha da çoğaltmış ve zorlaştırmıştır.

- iii. Başta teşbih olmak üzere, istiare, mecaz-ı mürsel ve kinaye gibi edebî sanatlarla az söz söyleyerek çok şeyi anlatmak yolunu seçmişlerdir (Demirel, 2006: 40).

Bütün bunların yanı sıra Sebk-i Hindî şairleri şiirlerinde; yeni sözcük yaratımı, az kullanılan sözcüklere değinilmesi, konuşma dilinin kullanılması gibi çeşitli farklılaşmalara da yer vermişlerdir. Özellikle genelde alışılmamış bağdaştırmalarda bulunulması, zıt sözcüklerin aynı yerde yer alması veya soyut unsurların somutlaştırılması gibi kullanımlara oldukça sık rastlanılmaktadır. Özlem Ercan, “Sebk-i Hindî Tesirinde İki Şair: Şeyh Gâlib ve Sâfi” adlı makalesinde bu durumu şu örnekle açıklamıştır:

Şeyh Gâlib, beyitte “dil” ve “cân” gibi iki soyut unsuru “irfan meclisinin arkadaşları” biçiminde somutlaştırılarak arkadaşlık bağının okuyucuda yarattığı hisle, dil ve can arasındaki ilgi anlatılmaya çalışılmıştır (Ercan, 2013: 1425).

Dil ü cânın enîs-i bezm-i irfân tuyduk
O iki goncenin zîb-i gülîstan oldun tuyduk (G. 170-1).

Bütün bu farklılaşmalar, hayal unsuru kullanımlar ve yoğun kelime oyunları, şairlerin insan ruhu ve duyguları ifade ihtiyaçlarıyla birleştiğinde, dönemin şiirinin daha karamsar bir üslûba bürünmesine sebep olmuştur. Derin karamsar havanın tarihsel sebebininse dönem şairlerinin hayat şartlarının getirdiği güçlüklerden etkilenmeleri olarak yorumlanabilir. Sebk-i Hindî’de ön plana çıkan nazım şekli hiç kuşkusuz gazeldir. Klasik gazellerin konuları önceki dönemlerde genel olarak aşk ve sevgi gibi unsurları içermektedir. Ancak bu dönem içerisinde şairlerin karamsar havası ile birlikte gazellere; felsefî, öğüt ve hikmet gibi konular da dâhil edilmiştir (Toker, 1996: 149). Bu genel özelliklerinin yanı sıra Sebk-i Hindî’nin özelliklerinin detaylı incelemeleri ülkemizde yapılmış olan aşağıdaki çalışmalar ve daha birçok çalışma içerisinde yer almaktadır; ülkemizde edebî bir gelenek olarak Sebk-i Hindî’nin karakteristik özelliklerini konu alan çalışmalardan bazıları aşağıda sıralanmıştır:

- Cafer Mum; (2007), “Orta Klasik Dönem (1600-1700) Sebk-i Hindî”, Türk Edebiyatı Tarihi C.II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul.
- Fatma Tulga Ocak; (2002b), XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Divan Edebiyatı ve Sebk-i Hindî, Türkler C. 11, Yeni Türkiye Yay., Ankara.
- Halil Toker, (1996); “Sebk-i Hindî (Hint Üslûbu), İlmî Araştırmalar, İlim Yayma Cemiyeti, İstanbul, s.141-150.
- Halil Toker; (2006), Sebk-i Hindî: Hint Düşünce Tarzının Edebiyata Yansıması ve Urdu Dilindeki Sebk-i Hindî, Sözde ve Anlamda Farklılaşma-Sebk-i Hindî, Turkuaz Yay., İstanbul, s. 155-171.
- Halûk İpekten; (1987), Nâilî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklanması, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum.
- İsrâfil Babacan; (2008), Klasik Türk Şiiri’nde Sebk-i Hindî (Hint Üslubu), Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara.
- Kamer Aryân; (2006), “Fars Şiirinin İçinde Hindî Adıyla Meşhur Üslubun Ortaya Çıkışı ve Özellikleri”, Sözde ve Anlamda Farklılaşma: Sebk-i Hindî, Haz. H. Aynur, M. Çakır, H. Koncu, Turkuaz İstanbul.
- Ömer Okumuş; (1989), “Hind Üslûbu (Sebk-i Hindî), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi, s.107-117.
- Fatma Tulga Ocak; (2002), “XVII. Yüzyıl Şairi Nef’î ve Kaside”, Türkbilig Türkoloji Araştırmaları, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sayı 3 s. 63-82).
- Şener Demirel; (2006), 17. Yüzyıl Sebk-i Hindî Sairlerinden Nâilî ve Fehîm’in Şiirlerinde Soyutlama ya da Alışılmamış Bağdaştırmalar, Sözde ve Anlamda Farklılaşma: Sebk-i Hindî, Turkuaz Yay., İstanbul, s. 35-88.

Türk Edebiyatı'nda Sebk-i Hindî

Sebk-i Hindî, 17. ve 18. yüzyıllar itibariyle Türk Edebiyatı içerisinde de etkili olmaya başlamıştır. Özellikle Fars Edebiyatı'nda üslûbun önemli temsilcilerinden biri olan Sâib-i Tebrîzî'nin tesiri, bu etkileşimde oldukça önemli bir paya sahip olmuştur. Hint üslûbunun, Türk Edebiyatı'ndaki gelişiminin en önemli temsilcilerinden biri de 1672-1712 yılları arasında yaşamış olan Nâbî'dir. Sâib'in etkisinde kalmış olan Nâbî'den Gibb, şu şekilde bahsetmektedir:

Tabiatıyla bir Türk de kendine bu şairi üstat tanıyacaktı. Zira o, İran'ın ölmekte olan şiirine taze bir hayat getirmek gibi bir kabiliyetin sahibi büyük bir şairdi. Celaleddin'in haleflerinin artık eskimiş tasavvuf felsefesini ve Hafız okulunun bayağılaşmış içki âlemleri terennümelerini bir kenara bırakarak İran şiirinde yeni olan ve büyük bir coşkuyla karşılanan didaktik, hikmetli şiir tarzını işlemiştir (Gibb, 1999: 222-223).

Bunun yanı sıra Türk şairleri arasında Şeyhülislam Yahya (1552-1643), Nailî-i Kadîm (öl. 1666), Neşâtî (öl. 1674), Vecdî (öl. 1660), Fehîm-i Kadîm (1627-1648), Sabrî (öl. 1645), Şeyhulislâm Bahâyî (1595-1653), Cevrî (öl. 1654), Nedîm-i Kadîm (öl. 1670), Riyâzî (1573-1644), Râsih (öl. 1699), Sâbit (1650- 1712) ve İsmetî (öl. 1664) gibi önemli şairler de Sebk-i Hindî üslûbunun önemli temsilcileri arasında yer almaktadır (Toker, 1996: 147).

Günümüzde Sebk-i Hindî, Fars Edebiyatı'na ait bir akım olmasına rağmen Türk şairlerine yapmış olduğu etkiler sebebiyle, Türk Dili ve Edebiyatı alanında da önemli çalışma konularından biri olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı; "Tez Merkezi Veri Tabanında" lisansüstü seviyesinde gerçekleştirilmiş üç adet tez çalışması bulunmaktadır. Tezlerin tamamı Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı alanında hazırlanmıştır. Bu çalışmaların ilki İsrâfil Babacan tarafından hazırlanmış olan "Türk Şiiri'nde Sebk-i Hindî (Hint Üslûbu)" başlıklı doktora tezidir. Tezin konusu kısaca şu şekilde özetlenmiştir:

Bu tez, 17 ve 18. yüzyıllarda, Klasik Türk Şiiri'nde, Hint üslûbu ile şiirler yazan yedi önemli şairin şiirlerinden yola çıkarak, söz konusu üslûbun ortak özelliklerine ulaşmayı amaçlamaktadır. Yani bir tür, devir üslûbu araştırmasıdır. Böylece, yaklaşık altı asır, kesintisiz devam eden Klasik Türk Şiiri'nin, kendi içinde farklı ekollere sahip olduğu görülecektir. Çalışmamız, çağdaş

üslûp bilimi metotlarına dayanmaktadır. Bu yüzden yer yer, istatistikî metotlar da kullanılmıştır. Ancak örnek alınan metinler, Klasik şiirin ürünleri olduğundan, yeri geldikçe, geleneksel belâgat terim ve metotlarından da istifade edilmiştir. Çalışmamızda, Sebk-i Hindî'nin Klasik şiirimizde, 17 ve 18. yüzyıllarda, belli bir çevrede etkili olduğunu gördük. Ancak onun etkileri, söz konusu yüzyıllarda yaşayan bütün şairlerde görülmez. Bu üslûp Hint-İran estetiğini, Türkçe üslûbun tabii gelişimi içinde ilerletebilen şairlerce kullanılmıştır. Dil gelişimi açısından, Türkçe'nin doğal seyrinden sapma sayılabilecek bu üslûp; mana, muhteva ve estetik açısından, Klasik şiirimizi çok önemli noktalara ulaştırmıştır (Babacan, 2008).

Çalışma Klasik Türk Şiiri içerisinde Sebk-i Hindî'nin yerini ve yapısını incelemektedir. Bunun yanı sıra hem Sebk-i Hindî tarzının tarihî süreçteki ve gelişimini hem de Türk Edebiyatı içerisindeki konumunu ve etkilerini kapsamlı olarak ele almaktadır. Bu bağlamda ülkemizde Sebk-i Hindî tarzı konusunu çalışmak isteyen araştırmacılar için önemli bir kaynak olma niteliği taşımaktadır. Üç ana bölümden oluşan çalışma öncelikle Fars Şiiri'nde Sebk-i Hindî'nin yerine ve özelliklerine değinmektedir. Sonrasında "Klasik Türk Şiiri'nde Sebk-i Hindî" başlığını taşıyan ikinci ana bölümü içerisinde üslûbun özellikleri ve Türk Edebiyatı içerisindeki yeri aktarılmıştır. Son olarak üçüncü bölümde ise üslûbun, Hint-İran sahası ile Osmanlı sahası içerisindeki görünümünün karşılaştırılması yapılmıştır. Bu kapsamda Babacan çalışması içerisinde gerçekleştirdiği tespitlerle, önceden kimi özelliklerine edebiyatımız içerisinde yer verilmesine rağmen bahsi geçen üslûbun Klasik Türk Şiiri'nin son döneminde dış kaynaklı olarak yerleştiği sonucuna varmıştır. Ayrıca bu üslûp dil açısından şiirimizin tabii gelişimine zarar vermesine rağmen, kısa sürede Türk şiirinin bünyesine uyum sağlayarak Divan şiirine, yok oluştan önceki en parlak mana ve muhteva dinamizmini kazandırmıştır (Babacan, 2008: 458).

Yükseköğretim Kurumu Tez Merkezi Veri Tabanı'nda yer alan lisansüstü düzeyde hazırlanmış diğer iki çalışma ise birer yüksek lisans tezidir. İlki, 2004 yılında Ramazan Erdoğan tarafından hazırlanmış olan "17. yüzyıl Sebk-i Hindî Şâirlerinden Neşâtî Dîvan'ında Ateş ve Su" başlıklı çalışması taşımaktadır. Tez, 1623-1674 yılları arasında yaşamış olan şair Neşâtî'nin Sebk-i Hindî etkisinde yarattığı eserler içerisindeki ateş ve su kavramlarına dair bir inceleme niteliği taşımaktadır. Konusu kısaca aşağıdaki gibi özetlenmiştir:

Anâsır-ı Erba'nın iki önemli ögesi olan "ateş" ve "su" hem dünya hem de insanlık tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Ateş, temel işlevleri olan ısıtma, yakma ve aydınlatma dışında insanın iç dünyasında da derin izler meydana getirmiştir. İlkel toplumlardan modern toplumlara kadar olan süreçte ateşin farklı biçimlerde algılanışı söz konusu olmuştur. Hatta bazen ilâhî kimlik dahi kazanmıştır. Şâirler gerçek hayatın bu vazgeçilmeyen ögesi karşısında duyarsız kalmamıştır. Neşâtî de bu ögeyi büyük bir hayranlıkla eserlerinde işlemiştir. Neşâtî hayatın özünü ateşte aramış, yaşadığı ayrılıkları ve acılan "ateş" olgusuyla dışa vurmaya çalışmıştır. Su, canlıların hayat kaynağı olarak büyük önem taşıyan ikinci unsur olmuştur. Bütün bitkilerin ve hayat sahiplerinin hayat kaynağı olan su, bu özelliği ile Neşâtî'nin üzerinde önemle durmasına sebep olmuştur. Neşâtî' de su, övgülerinde ve âşığın aşk yolundaki acılarının ifade edilışinde coşkunluğun kaynağı olmuştur (Erdoğan, 2004).

İki bölümden oluşan çalışma önde gelen bir Sebk-i Hindî şairi olan Neşâtî'nin ateş ve su imgelemine kullanışına dair bir inceleme niteliği göstermektedir. 17. yüzyılın başlarında Edirne'de doğduğu düşünülmektedir. Şiirlerinde Nefî'yi izlediği, akıcı ve neşeli bir üslup kullandığı bilinmektedir. Eserlerinde Türk Edebiyatı'nda Sebk-i Hindî tarzını kullanan şairlerden etkilendiği görülmektedir (Erdoğan, 2004: 22-23). Çalışmada Neşâtî'nin şiirlerinde kullandığı önceki ateş ve su unsurlarını algılayışı ve aktarış şekli ortaya konmak istenmiştir.

Ülkemizde Sebk-i Hindî kapsamında Tez Merkezi Veri Tabanı'nda yer alan bir diğer yüksek lisans tezi 2010 yılında Hakan Baykut tarafından hazırlanmıştır. Türk Edebiyatı'nda bilinen birçok şairin eserlerinin incelendiği tez "Sebk-i Hindî Şairlerinin (Nâilî, Neşâtî, Fehîm, Şehrî ve Şeyh Gâlib) Kasidelerinde Övme ve Övünme" başlığını taşımaktadır. Tezin konusu şu şekilde özetlenmiştir:

Kaside, Klasik Türk edebiyatında genellikle belirli kişileri övmek için şairlerin tercih ettikleri bir nazım şeklidir. Bu çalışmada Sebk-i Hindî adıyla bilinen klasik edebiyat döneminin önemli şairlerinden Fehîm-i Kadîm, Nâilî-i Kadîm, Neşâtî, Şehrî ve Şeyh Gâlib'in kasidelerindeki övme ve övünme beyitleri incelenmiştir. Beyitler, övülen kişilere göre sınıflandırılmış ve genel olarak karşılaştırma yapılmıştır. Amaç, adı geçen şairlerin övmeyi ve övünmeyi nasıl yaptıklarını, kimleri övdüklerini detayıyla tespit edebilmektir. Çalışmamızda amaçlanan

hedeflere genel olarak ulaşılmış ve şairlerin kimleri övdükleri, nasıl övdükleri, şiirleri incelenip tasnif edildikten sonra gözler önüne serilmiştir. Şairler genel olarak Osmanlı Devleti'nin siyasi ve kültürel ortamına uygun olarak kendilerini maddi ve manevi olarak koruyacakları kişileri övmüşlerdir. Bunlar en başta hükümdarlar ve yüksek rütbeli devlet adamlarıdır. Ardından mensup oldukları tarikatların şeyhlerini (Mevlana) veya İslam dininin tanınmış şahsiyetlerini (Hz. Ali, Hz. Ebubekir, Hz. Hüseyin vs.) övmüşlerdir. Kendilerini överken de genellikle diğer şairlerden üstünlüklerini ve üstün kişilik özelliklerini tercih etmişlerdir (Baykut, 2010).

Söz konusu çalışma, Eski Türk Edebiyatı içerisinde de büyük bir yer tutan övme ve övünme sanatının Sebk-i Hindî şairlerinin (Fehîm-i Kadîm, Nâilî-i Kadîm, Neşâtî, Şehrî ve Şeyh Gâlib) kasidelerinde işlenişleri üzerine bir inceleme olma özelliği taşımaktadır. İki bölümden oluşan çalışma Methiye (Övmek) ve Fahriye (Övünmek) ana başlıklarına sahiptir. Bu kapsamda ismi geçen beş önemli Sebk-i Hindî şairlerinin kasideleri incelenerek birbirlerine olan benzerlikleri ve farklılıkları ön plana çıkartılmıştır. Böylece yalnızca Türk Edebiyatı içerisinde değil başka birçok edebiyatın da önemli bir unsuru olan övme ve övünme örneklerinin Sebk-i Hindî üslubu içerisindeki yeri ortaya konulmuş olduğu dikkat çekmektedir.

SONUÇ

XVII. yüzyılın başlarında Safevî hanedanlığının baskıları sonucu İran'daki entelektüel kesimden Babür ve Osmanlı saraylarına göçler başlamıştır. Gerçekleşen bu göçlerin sonucu özellikle Babür imparatorlarının hoşgörülü ve kucaklayıcı yaklaşımlarının bir sonucu olarak şairler, Hint kültürüyle gerçekleştirdikleri etkileşimlerle Fars şiirinde yeni bir üslubun oluşmasına vesile olmuşlardır. Sebk-i Hindî adının verildiği bu üslup sanılanın aksine yalnızca Hindistan içerisinde değil İran, Tacikistan, Türkiye gibi geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Fars Edebiyatı'na ait bir akım olması sebebiyle de Sebk-i Hindî adını taşıması uzun yıllardır tartışma konusu olmuştur. Üsluba ait gazel örneklerinde; önceki dönemlerin aksine daha geniş tutulmuş bir konu dağarcığının hâkim olduğu görülmektedir. Ayrıca önceki dönemlerin aksine şiirde yapıdan çok, anlam ön plana çıkartılmıştır.

Sebk-i Hindî 17. yüzyıldan itibaren Türk Edebiyatı içerisinde de etkili bir akım olarak karşımıza çıkmış ve etkilerini 19. yüzyılın başlarına kadar devam

ettirmiştir. Fars edebiyatı şairleri içerisinde özellikle Sâib-i Tebrîzî'den etkilenen dönemin önde gelen Türk şairi de Sebk-i Hindî tarzında eserler vermiştir. Nâbî, Nâilî, Neşâtî, Fehîm ve Şehrî gibi önemli şairler, Türk şiirinde bu tarzın önemli temsilcileri olarak sayılmaktadır. Günümüzde Sebk-i Hindî'nin Türk şiirine olan etkisi özellikle Türk Dili ve Edebiyatı araştırmacılarının ilgilendiği bir konudur.

Bu çalışma bir literatür derlemesi olarak hazırlanmıştır. Bu sebeple Sebk-i Hindî'nin, Fars Edebiyatı menşeli bir akım olarak Türk Edebiyatı'na etkisini konu alan bir çalışma olma özelliğini taşımaktadır. Bu bağlamda, Hint kültürü bakış açısı üzerinden, ülkemizde popüler olan Sebk-i Hindî akımının kısa bir değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak ismindeki Hindî sözcüğünün Babür sarayına gelmiş olan İranlı şairlerden ötürü olabileceği varsayımı ileri sürülmüştür. Zira yapısı ve konusu itibarıyla bu edebî gelenek, doğrudan Fars edebiyatına özgü bir görünüm sergilemektedir. Yapısal olarak az sözle çok şey anlatma prensibini takip etmesinden ötürü de Hint'e özgü klasik edebî metin oluşturma geleneğin takip edilmiş olabileceği kanısını uyandırmaktadır. Öyle ki klasik Hint metinlerinde; az sözle çok şey anlatma geleneğinin kökü, M.Ö. 600 ile M.S. 200'lere giden Sûtra Edebiyatına dayanan kadim bir geçmişe sahiptir. Belki de bu öngörümüz, Klasik Hint Edebiyatıyla ilişkilendirilen Sebk-i Hindî akımının, tamamıyla Hint'e özgü olan Sûtra geleneği ile olası ve göreceli ilişkisine dair yeni birtakım çalışmaların yapılmasına sebep olabileceği kanısını taşımaktayım.

KAYNAKÇA

- Babacan, İsmail (2008). *Klasik Türk Şiiri'nde Sebk-i Hindî (Hint üslûbu)*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baykut, Hakan (2010). *Sebk-i Hindî Şairlerinin (Nâilî, Neşâtî, Fehîm, Şehrî ve Şeyh Gâlib) Kasidelerinde Övme ve Övünme*. Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çiçekler, Mustafa (2006). "Fars Şiirinde Üslûplar". *Sözde ve Anlamda Farklılaşma: Sebk-i Hindî*. Eds. H. Aynur, M. Çakır, H. Koncu. İstanbul: Turkuaz Yayınları. 12-33.
- Demirel, Şener (2006). "17. Yüzyıl Sebk-i Hindî Şairlerinden Nâilî ve Fehîm'in Şiirlerinde Somutlaştırma veya Alışılmamış Bağdaştırmalar". *Sözde ve Anlamda Farklılaşma: Sebk-i Hindî*. Eds. H. Aynur, M. Çakır, H. Koncu. İstanbul: Turkuaz Yayınları. 34-88.
- Ercan, Özlem (2013). "Sebk-i Hindî Tesirinde İki Şair: Şeyh Gâlib ve Sâfî". *Turkish Studies*, 8: 1413-1440.
- Erdoğan, Ramazan (2004). *17. Yüzyıl Sebk-i Hindî Şâirlerinden Neşâtî Dîvan'ında Ateş ve Su*. Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gibb, E. J. W. (1999). *Osmanlı Şiir Tarihi*. III-IV Cilt. Çev. A. Çavuşoğlu. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karagözoğlu, Berna (2017). "Safevî Dönemi'nde İran'dan Hindistan'a Göçler (1555-1666)". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4 (11): 1-24.
- Kesik, Berna (2009). "Koca Râgıp Paşa'nın Şiirlerinde Sebk-i Hindî Tesiri". *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2: 150-169.
- Majumdar, Ramesh Chandra (1974). *The Mughul Empire*. VII. Vol. Bombay: Bharatiya Vidya Bhavan.
- Yıldız, Emre (2018). "Sebk-i Hindî Üslubu ve Nâilî". *Türk Bilim International Journal of Social Sciences*, 2: 1-10.
- Toker, Halil (1996). "Sebk-i Hindî (Hind Üslûbu)". *İlmi Araştırmalar*, 2: 141-150.

AVRUPALILARIN HİNDİSTAN'DAKİ İLK TEMASLARI VE SÖMÜRGEÇİLİK FAALİYETLERİNİN KISA TARİHİ

*Derya KESKİN**

GİRİŞ

İran güzergâhı veya Kızıldeniz yolu aracılığıyla Avrupa'ya ihraç edilen Hint baharatı ve kıymetli ürünler; Vasco Da Gama'nın keşfettiği yeni baharat yolu güzergâhı sayesinde farklı uluslar tarafından yüzyıllarca Avrupa'ya taşınmıştır. Avrupalıların okyanus aşırı yollar kat ederek geldikleri bu yerdeki asıl hedefleri ticaret yapmaktır. Fakat yaptıkları ticaret Avrupalı sömürgeciliğinin bu topraklarda yerleşmesi, kalıcı bir düzen haline gelmesi, nihayetinde bir devletin bağımsızlığının tamamen ticari amaçlı kurulmuş bir şirket tarafından ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu çalışmanın amacı; çok sayıdaki Avrupalı devletin ve ticari şirketin dâhil olduğu yüzyıllar boyunca süren bu sömürgecilik faaliyetlerinin, eski baharat yolundaki özellikle anavatanı olan Hindistan'daki sürecini kısaca aktarmaktır. Bu süreç aktarılırken sömürgeci devletlerin etkin oldukları dönemlerdeki gücünü arttıran uygulama ve politikalara da değinilmiştir. Özellikle İngilizlerin Hindistan'daki kalıcılığını sağlayan koşulları nasıl elde ettikleri de çalışma kapsamında ele alınmıştır.

Oldukça geniş bir zaman dilimini kapsayan bu tarihsel süreç; ortaya çıkardığı siyasi, askeri, ekonomik, kültürel pek çok alandaki etkileri bakımından tek tek incelenmeye değer olup, bu çalışma, Avrupalı ulusların ilk temasları ve oluşturdukları ekonomik ve siyasi koşullar açısından ana hatlarıyla sınırlandırılmıştır. Literatür derlemesi niteliğindeki bu çalışma; 1498 yılında Portekizlilerin Hindistan karasına ulaşması, ardından Hollandalıların, Fransızların ve nihayetinde yüzlerce yıl kurdukları sömürge imparatorluğuyla varlığını koruyacak olan İngilizlerin Hindistan'a gelişleri,

* *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları (Hindoloji) Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, deryakeskin1518@gmail.com*

bu devletlerin birbirleriyle ve Hindistan'daki diğer yönetimlerle olan münasebetleri, hemen hemen on sekizinci yüzyılın sonunu kapsayacak süreçte ele alınmıştır.

Hint Kıyılarına Ulaşan İlk Avrupalılar: Portekizliler

Doğu'nun ürünlerini çok eski zamanlardan beri, Venedikli ve Cenovalı denizciler kanalıyla elde etmeye almış olan Batılı sakinlerden Portekizliler, önce Afrika kıyılarını keşfetmeye başlamış, ardından Vasco da Gama'nın önderliğinde okyanus aşırı Hint deniz yolunu bulmuştur. Doğu'dan Avrupa'ya taşınan mallar çok sayıdaki limandan ve aktarma noktasından geçtiği için, mallara eklenen aktarma bedelleri, nihai satış noktasında ürün fiyatlarının çok yüksek olmasına neden olmaktaydı. Portekiz, on beşinci yüzyılın sonunda Hindistan kıyılarına vardıktan sonra bu gibi gümrük bedellerinin ve aktarma masraflarının ortadan kalkması sayesinde ilk elden elde ettiği ürünleri doğrudan kendi kârıyla satabilecek duruma ulaşmıştır. Bu yolla gelecek mal akışının getireceği zenginliğin farkında olan Portekizli denizciler, Batı'nın ihtiyacı olan tüm ürünleri, kendi ticari sistemleri aracılığıyla Avrupa'ya taşımak ve deniz faaliyetlerini rahatlatmak için öncelikle Hint Okyanusu ve Kızıldeniz'deki ticareti kontrol altında tutan tüccarlardan kurtulmayı kendilerine amaç edinmişlerdir. Doğu'nun zenginliklerinin Yakın Doğu sularına takılmadan ve Akdeniz'deki Venedikli ve Cenovalı tüccarlar tarafından kısıtlanmadan Portekiz'e taşınması, onları çok kısa bir sürede Doğu ticareti açısından Avrupa'da rakibi olmayacak boyutta zenginleştirecektir.

1494 yılında Papa'nın buyruğu üzerine İspanya ile Portekiz arasında imzalanan antlaşmaya (*Tordesillas Antlaşması*) göre; üzerinde belirlenen rota dâhilinde Atlantik Okyanusu, Kuzey Kutbu'ndan Güney Kutbu'na doğru uzanan bir çizgi ile ikiye bölünmüş; çizginin batısında kalan keşfedilmiş, keşfedilmemiş bütün yerler İspanyolların; çizginin doğusunda kalan, keşfedilmiş keşfedilmemiş bütün yerler Portekizlilerin kaderine teslim edilmiştir. Bu koşullar sayesinde 15. yüzyılın sonlarında Portekiz'in Atlantik Okyanusu'nun doğusu üzerinden oluşturduğu Hint Deniz Yolu; Avrupa, Yakın ve Uzak Doğu ticaretinde kartları yeniden dağıtan bir düzenin dönüm noktasını başlatmıştır.

Üç gemi ile birlikte 8 Temmuz 1497 tarihinde Lizbon'dan yola çıkan Vasco da Gama, 17 Mayıs 1498'de ilk kez Batı Hindistan'daki bir şehir olan

Calicut'un (modern Kozhikode) kuzeyindeki küçük bir sahil köyüne ulaşmıştır. Calicut'un bulunduğu bölge '*Zamorin*' unvanına sahip Hindu yerel idareciler tarafından yönetilmekteydi.

Calicut, o dönemde Hindistan'daki ticaretin en önemli yeriydi ve Arapların buradaki ticaretinin 600 yıldan beri sürdüğü bilinmektedir. Şehirde çok sayıda yabancı ve yerli Arap yaşamaktaydı. Bazıları Kahire'den olan büyük tüccarlar, Mekke'den çok sayıdaki değerli malı taşıyan ve birçok gemiden oluşan büyük filolar getirirdi. Ülkeden ülkeye alışveriş yaparak Türkiye'ye ve Hristiyan milletlere biber ve ilaç taşırlardı (Danvers, 1894: 48).

Söz konusu dönemde yani 15. yüzyılın sonunda Hindistan'da Delhi, Gucerat, Berar, Bidar, Ahmadnagar ve Bicapur gibi Müslüman devletler ile Vicayanagar, Cannanore, Calicut ve Koçin gibi Hindu krallıkları görmektediriz. Portekizlilerin Müslümanların idaresinde olan baharat ticaretini ele geçirme amacıyla çıktığı bu yolculukta, ilk çıkarma yapılan kıynın idaresinin Hinduların elinde olması, ideal koşullara kısa sürede ulaşmalarını kolaylaştırmıştır. Doğu'ya ulaşmanın sağlayacağı ekonomik getirinin yanı sıra bir misyonerlik hedefi de söz konusudur. Doğu'da yalnızca baharatın değil Hristiyan topluluklarının da var olduğu inancını taşıyan Portekizliler, gittikleri kıyılarda Müslüman olmadıklarını anladıkları yerli bir halka karşılaşıncı, kendi Katolik inançlarını da beraberlerinde götürüp oraya yerleştirmek istemişlerdir.

Vasco Da Gama'nın memlekete dönmesinin ardından 9 Mart 1500 tarihinde komutanlığını Pedro Alvares Cabral'ın yaptığı daha kalabalık ve gelişmiş bir filo Hindistan'a gitmek üzere Portekiz'den ayrılmıştır. Çıktığı yolculukta şans eseri Brezilya topraklarını da keşfeden Cabral, 13 Eylül 1500 tarihinde Calicut'a ulaşmıştır. Cabral, yerel yönetimle aralarındaki ticari faaliyetler sırasında çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle Calicut'tan ayrılıp önce güneydeki Koçin Limanı'na gitmiş; ardından Lizbon'a dönmek zorunda kalmıştır. Koçin ve Cannanore'da fabrikalar kuran Cabral, Portekiz bayrağının Malabar sahilindeki üstünlüğünü sağlamış bir şekilde Doğu'nun nadide ve pahalı ürünleriyle yüklü bir filoyu beraberinde Avrupa'ya götürmüştür. Afrika'dan taşınan altınlar ile Hindistan'dan taşınan biberlerin Portekiz kralının tekeline girmesi işte bu dönemde gerçekleşmiştir. Portekiz hükümeti, on altıncı yüzyılın ilk yıllarında Hindistan'a yıllık seferler düzenleme politikasını terk edip; bölgedeki Portekiz yerleşimleri ve

ticaretiyle ilgilenecek bir vali atama kararı almışlardır. Bu amaçla Hindistan'a Portekiz kralının temsilcisi olarak gönderilen ilk vali, De Almeida olmuştur. De Almeida, Hindistan'da bir Portekiz hâkimiyeti kurmak yerine ticaretin sürdürülmesi sağlamak amacıyla kıyı bölgelerin kontrolünün ve güvenliğinin sağlanması fikrini savunmuştur. Mısırlı denizcilerle yaptığı savaşta ölen De Almeida'nın yerine 1509 yılında Alfonso de Albuquerque gelmiştir.

Albuquerque'nin Hindistan'daki faaliyetlerinin başına geçtiği dönem, Portekizliler için tam bir refah dönemi olmuştur. Bu komutan, kendileriyle ittifak kurmak isteyen ve onunla ticaret antlaşmaları yapan komşu krallıklar ile ilişkilerini kuvvetlendirmiştir. 1510 yılında Bicapur kralından Goa'yı almış; bölgeyi askeri ve ekonomik anlamda daha da güçlendirmiştir. Uzak Doğu'daki Malacca Adasını ve Hürmüz Körfezi'ndeki Hürmüz Adası'nı da ele geçirmiştir. Bunlar dışında; Diu, Daman, Madras, Bombay ile Bengal bölgesindeki Hughli limanlarında da üsler kurmuş; Sri Lanka kıyılarının büyük bir bölümüne kadar ulaşmıştır. Hint yarımadasının doğu ve batı kıyılarında, ticari ilişki fırsatının var olduğu her noktada Albuquerque, kendi hükümdarının bayrağını dikmiştir. Hindistan'daki faaliyetlerini yeterli bulmayan Albuquerque, Çin ile bağlantı kurmak için bu uzak ülkeye gitmek amacıyla da birkaç gemi hazırlatmıştır.

Portekizliler Hint Okyanusu ticaretini ellerine geçirdiklerinde, Babür İmparatorluğu Hindistan'ın kuzeyinde yeni yeni kurulmaya başlıyordu. Nitekim kara gücü üstünlüğüne önem veren Babürler, Mısır'daki yöneticilerin aksine kıyılardaki Portekiz varlığına karşı kayıtsızlardı.

Sadece Hint kıyı boylarındaki ticaretle ilgilenen küçük yöneticilerin, Avrupalılara ilişkin bazı yakınmaları olmuştur. Hatta bu yöneticiler Mısırlıların denize müdahalelerine sempati ile bakıyorlardı. Ancak 1508 yılında Gucerat ve Mısır kuvvetlerinin birleşerek Portekizlilere karşı kesin bir zafer kazandığı deniz savaşı dışında bu müdahalelerin bir yararı olmadı. Portekizliler yüz yıldan fazla Hint Okyanusu'nun hâkimi olarak kaldılar ve Lizbon'a gemiler dolusu değerli mal gönderdiler (Kulke, Rothermund 2001: 303-304).

Portekizliler görüldüğü gibi, zaman içerisinde özellikle Umman Denizi kıyıları ve Basra Körfezi boyunca stratejik ticari üsler kurmuşlardır. On altıncı yüzyılın başlarında Hindistan'daki ticari ve politik güçlerinin merkezi haline gelen Goa ve yakın çevresini yüzyıllarca kontrol etmişlerdir. Kurdukları ticari merkezler ve askeri üstleri aracılığıyla egemenlik

kurdukları kıyılardaki sözde korsancılık faaliyetlerini engellemiş; hatta kıyılar yoluyla gerçekleştirilen hac faaliyetlerinin akışını dahi kontrol altına almışlardır. Önceleri Hindular için Araplarla ya da Portekizlilerle ticaret yapmak arasında pek bir fark yokken, batı kıyıları boyunca Hint ve Arap tüccarlara yönelik yapılan saldırılar, zaman içerisinde işin rengini değiştirmiştir. Portekizliler ilk yerleştiklerinde, oradaki Hindu krallıklar ile Müslüman devletler arasındaki çekişmenin varlığından faydalanıp Hindulara yaklaşmışlardır. Ancak ilerleyen süreçte bu yakınlaşmalardan doğan ilişkiler bozulduğunda, bölge halkları arasında bir koalisyon kurulmasına rağmen gücü eline alan Portekizlilere karşı birleşmenin pek bir önemi kalmamıştır.

Portekizlilerin Hindistan ve Çevresindeki Faaliyetleri

Hindistan'dan Umman Denizi yoluyla yapılan ürünlerin ticareti, herhangi bir monopol altında kalmadan genellikle serbest bir şekilde gerçekleşmekteydi. Akdeniz ve Kızıldeniz yoluyla Avrupa'ya aktarılan bu mallar üzerinde ise özellikle Mısırlıların, Mısır'daki ve İtalya'daki Venedikli tüccarların söz sahibi olduklarını ve bu merkezlerin ürünlerin Avrupa'ya nihai aktarım noktası olduğunu söyleyebiliriz. Portekizlilerin Avrupa'ya taşınan biberin tekeli ile, Kızıldeniz ile Akdeniz ticaret yolundaki söz konusu ürünün akışının önü kesilmiştir. *Portekiz Kralı için biber tekeli gibi önem kazanan başka bir gelir kaynağı da Hint Okyanusu kıyılarında bulunan kalelerdeki kaptanlık ve gümrük toplama işinin satışıydı* (Kulke, Rothermund 2001: 307).

1517 Ridaniye Savaşı'nın sonucunda Yavuz Sultan Selim'in Mısır'daki Memlûk Sultanlığını yıkmasıyla Mısır, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir eyaleti halini almıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1533-1535 yılları arasındaki İran seferleri ve 1538'de Basra'nın Osmanlı'ya bağlanması buradaki ticaretin kontrolünün el değiştirmesine neden olmuştur. Osmanlı Basra'ya ulaştınca, Basra'dan Akdeniz'e uzanan kervan güzergâhını tümüyle kontrol altına almıştır. Görüldüğü gibi Doğu ile Batı arasındaki ticaretin düzeni, Osmanlı İmparatorluğu ile Yakın Doğu'daki diğer devletler arasındaki ilişkilerin etkisiyle yer yer el değiştirmiştir. Osmanlılar, Portekizlerin Hint kıyılarındaki egemenliğini sınırlandırmak için Hint Deniz Seferleri düzenlemişse de Portekiz etkisi bu kıyılardan silinememiştir.

Türklerin Hindistan'da bir deniz filosu veya askeri bir üs kurma fikrini aklına getirdiklerine dair hiçbir kanıt olmamasına rağmen, (Osmanlı) filolarından birinin Portekizlileri kalelerinden sürmeyi başarmış olması ihtimali; Hindistan kıyılarında ve Hindistan'da Hristiyan güçlerin kurulmasını süresiz olarak erteleyebilirdi (Ross 1929: 27).

Portekizliler o dönemde Hindistan'daki egemen yönetici güç olan Babür İmparatorluğu ile kaçınılmaz olarak siyasi ve ticari ilişkiler kurmuştur. Babür İmparatoru Hümayun Şah ile Gucerat Sultanı Bahadur Şah arasındaki savaşta iki taraflı oynayan ve bu durumdan faydalanarak Chaul, Bassey, Daman gibi limanları elde eden Portekizliler, aradaki çekişmeden kârlı çıkmıştır. Bayur'un ifadelerine göre; Ekber Dönemi'nde Hindistan'ın kuzeybatısı ile Kızıldeniz arasındaki hac ile yerli ticaret gemilerinin akışı, Portekizlerden alınan izinle ve para karşılığında gerçekleşmektedir. Ekber bu bölgede serbest ticareti sağlamak için Portekizlerle savaşmayı düşünmüşse de, Portekizlerin denizlerdeki üstünlüğünün bilinciyle bundan vazgeçmiştir (Bayur 1987: 71).

Portekizler, etkilerinin yoğunlaştığı dönemde ticari ihtiyaca yönelik insan gücü açığını kapatmak için misyonerlik faaliyetlerini arttırmıştır. Bu bağlamda denizcilerin ve Portekizli şirketlere atanan subayların Hint kadınlarla evlenmeleri teşvik edilmiştir. Özellikle 1517 yılında Fransisken misyoner rahiplerinin gelişiyle birlikte Goa, dinî propagandanın büyük bir merkezi haline gelmiştir. Eserinde Bayur; *O kadar ki 17. yüzyılın ilk yarısında Goa'da papaz ve keşişlerin sayısı yerli sivillerin iki misline çıkar*” (Bayur 1987: 74) bilgisini vermiştir. Hristiyanlaşan yerlilerin dinî niteliklerindeki yeterlikten ziyade nicel anlamda kalabalık olmaları, Portekizliler için yeterli olmuştur. Fakat bu durum zaman içerisinde Hristiyanlaşan yerlilerin ve yerlilerle evlenen Portekizlilerin hayatını sosyo-kültürel, dinî, askerî pek çok alanda etkiler; askere alınma, yönetime katılma, miras alma ve ayrıcalıklara sahip olma gibi konularda anlaşmazlıklar doğurmuştur. Portekizlilerin dini hoşgörüsüzlüğü, Goa'da yer alan adalardaki tüm Hindu tapınaklarını krallarının emriyle yok edilmesine yol açmıştır. Yerli halkı zorlayan bu dinî politikalar, Hindistan'daki Portekiz gücünün düşmesi için önemli bir sebep haline gelmiştir.

Hint Alt Kıtasında Portekiz Gücünün Azalması

Portekizlilerin, Hindistan'daki konumlarının eskisi kadar iyi olamayacağı çok geçmeden kendisini belli etmiştir. Öyle ki 17. yüzyıla yaklaşıldığında Doğu'daki Portekiz etkisi azalmaya başlamıştır.

Doğu'ya izinsiz girenlerin en eskisi olmalarına rağmen Portekiz, Hindistan'da kalıcı bir egemenlik kuramadı. Hindistan'daki düşüşlerinin esas olarak beş sebebi bulunmaktadır: (1) Brezilya'nın Portekiz tarafından keşfi; (2) dini hoşgörüsüzlük; (3) valilerin ileri görüşlülük konusunda yetersiz oluşları; (4) ticaretin kötü yönetimi; (5) diğer Avrupa güçlerinin getirdiği rekabet. Brezilya'nın keşfi, Portekiz'in sömürge faaliyetlerini Batı'ya çekmiştir (Datta, Sarkar 1937: 2).

Portekizli tüccarlar diğer tacirlere tanınan hakların aynısını Hintlilere de tanıdığı için Hintli yöneticiler tarafından genellikle iyi karşılanırsalar da, bu yöneticiler onların tekeli uygulamalarından asla hoşlanmadılar (Kulke, Rothermund 2001: 308). Ticari sistemlerinde meydana gelen kaçakçılığın, yolsuzlukların ve rüşvetin önüne geçilememesiyle birlikte, kişisel çıkarlarının üstün gelmesi sonucu halka yaptıkları baskılar arttıkça, Hintlilerin gözünde Portekizlilerin itibarı azalmıştır. Hintliler, Hint Okyanusu'ndaki kıyılara sonradan gelecek olan diğer Avrupalı güçleri, Portekizlilere karşı yaklaşabilecekleri bir müttefik olarak gördükleri için onlara sempatiyle yaklaşacaklardır. Portekiz gücünün azalmasının ardından gelen Avrupalı devletler arasında, Hollandalılar, Fransızlar, İngilizler gibi uzun yıllar boyunca Hindistan topraklarında faaliyetlerini sürdürecektir olan uluslar ile kısa süreli temaslarda bulunup sahadan çekilen İsveçli, Danimarkalı ve Avusturyalı şirketler de yer almaktadır.

İspanya Kralı II. Philip'in 1581 yılında Portekiz topraklarını ele geçirmesiyle birlikte, Portekiz, İspanya Krallığı'nın bir parçası haline gelmiştir. Ancak Afrika, İran ve Hindistan ticaretinin Portekizlilerce sürdürülmesine izin verilirken, ticari malların İspanyolların gemilerinde taşınması şartı koşulmuştu. İspanya aynı zamanda Netherlands (alçak memleketler) olarak bilinen (bugünkü Hollanda ve Belçika çevresi) bölgedeki Antwerp ve Amsterdam limanlarına da el koymuştur ve Portekiz ticaretini bu limanlara taşımıştır. 1594 yılında Hollanda ile İspanya arasında çıkan anlaşmazlıklar sonucunda Portekiz ticareti Hollandalılara kapatılmıştır. Bu sebeple Doğu'dan gelen mallara erişemeyen Hollandalılar, kendilerini

güvence altına almak ve ticaret yapmak üzere Hint Okyanusu'na doğru yola çıkmaya karar vermiştir. Portekiz ticaretinin Hollanda'ya kapatılması, aynı zamanda Hindistan kapılarının Hollanda'ya açılmasına neden olmuştur.

Hollanda Ziyareti ve Doğu Hindistan Şirketi

Hollandalılar, Avrupalı devletlerin arasında Hindistan'daki Portekiz tekeline meydan okuyan ilk ulus olmuştur. 1580-81 yılları arasında bağımsızlığını ilan eden Hollanda'ya İspanya tarafından yapılan Amsterdam çıkarması, sonraki yıllarda Hollandalı tüccarların, Hindistan ile doğrudan bir ticaret kurmak için bu durumu bir fırsata çevirmelerine sebep olmuştur.

Ünlü gemici Cornelius Houtman ve filosu, 1597 yılında Java'da Portekizlilerin fabrikasının bulunduğu Banten'e (Bantam) ulaşmıştır. Malacca Adası açıklarında Portekizlilerin kendilerini geri püskürtmesinden kurtulanlar, tekrar gelmek üzere Hollanda'ya geri dönmüştür. Kısa süre sonra hazırlanan bir başka filo ulaştığı Endonezya Adalarından topladığı malları Avrupa'ya getirmiştir. Bu süreçte Portekizlilerin Hindistan'daki düzenine ilişkin bazı bilgileri toplayan Hollandalı denizcilerin ve firmaların silahlanarak Hint kıyılarına çıkarma yapması, Hindistan'daki Portekiz gücünün yıkımının başlangıcını oluşturmaktadır. Aslında Hollandalılar ile İngilizlerin hemen hemen aynı zaman diliminde Portekiz tekeline dağıtmak için yola çıktıkları söylenebilir.

Portekizliler, rakiplerinin ortaya çıkmasının ardından üs kurduğu topraklardaki idarecileri ve yerel halkı Hollandalılara karşı kışkırtmaya çalışmıştır. Kısa süre sonra doğudaki ve batıdaki toprakları yöneten krallıkların, yeni gelen tüccarları olumlu hislerle karşılamasıyla birlikte halk, Portekizlilerin baskılarını engelleyebilecekleri düşünceleriyle Hollandalıların yardım edeceği inancına sarılmıştır. Portekizlilerin bu davetsiz misafirleri silah zoruyla geri püskürtmek için çabalaması da boşa çıkmıştır. Çünkü Hollandalılar gafil avlanamayacak kadar hazırlıklı ve donanımlı gelmişlerdir.

Birlik olmanın getireceği başarıyı öngörerek, sadece ticari payı güvence altına almak için değil, Portekizlilerin zulümlerine karşı durabilmek adına, Hollanda'da ortaya çıkan çeşitli rakip şirketlerin fonları dâhil edilmesi sonucu, 1602 yılında 'Hollanda Doğu Hindistan Şirketi' resmen kurulmuştur (Rea 1897: 4). O dönemde Hollanda'daki esnaflar da bu şirketteki filolara az ya da çok yatırımlar yapmışlardır.

1602’de kurulan bu geniş tabanlı yatırım modeli sayesinde Hollanda kısa süre içerisinde Hindistan’a çok sayıda gemi gönderebildi. Aslında bu şirket, böylesi seyahatler için para toplamanın güçlüğü nedeniyle değil, öldürücü rekabetin önünü almak için kurulmuştu. Portekiz’deki durumdan farklı olarak devlet işten elini çekmişti ve şirkete verilen yetkiyle sadece baharat gönderiyordu (Kulke, Rothermund 2001: 310).

Hollanda Doğu Hindistan Şirketi’nin (Vereenigde Oost-Indische Compagnie) asıl amacı sadece ticarete devam etmek değil, aynı zamanda yerli prenslerle ve idari güçlerle birlik olmak ve doğudaki Portekiz üstünlüğünü devirmek için uğraşmaktı. Baharat ticareti için yola çıkan Hollandalılar ve İngilizler arasındaki ticaret ileride, Doğu Hint Adaları’nda Hollanda; Hindistan’da İngiliz etkisi sağlanacak şekilde paylaşılmıştır. Fakat bu durum Hollandalıların Hindistan’da da yüzyıldan fazla yönetecekleri üslere sahip olduğu gerçeğini değiştirmemiştir. Özellikle Hollandalılar güneybatıdaki Malabar kıyıları ile Endonezya’ya yakın olan güneydoğudaki Coromandel kıyılarında üsler kurmayı başarmışlardır.

Hollandalıların Ticareti ve Siyasi İlişkileri

Ticareti ve elde ettikleri kazancı her şeyden üstün tutan Hollandalılar, temas içinde bulundukları halklarla nispeten daha az ilgilenmişlerdir. Bu amaç doğrultusunda çeşitli antlaşmalar yoluyla veya kuşatmalar gerçekleştirerek elde ettikleri yerlere ticari merkezler, limanlar ve üsler kurarak hem yerleştikleri merkezleri hem de ticari koşullarını geliştirmişlerdir.

Hollandalılar, hükümetlerinden sağladıkları büyük bir sermaye arzı ve destek ile sonrasında İngilizleri Doğu Hint Adaları’ndaki (günümüz Endonezya) baharatların kaynağından dışlamışsa da, her iki şirket Hint kıyıları boyunca “ticaret fabrikaları” (depolar) kurmayı başardılar. Örneğin Hollandalılar, Güney Hindistan’daki Coromandel kıyısındaki çeşitli limanları, özellikle Pulicat’ı (Madras’ın yaklaşık yirmi kilometre kuzeyinde) 1609 gibi erken bir tarihte Doğu Hint Adaları’ndaki tarlaları için köleler sağlamak ve pamuklu dokumacılık için ana kaynak oluşturmak amacıyla kullandılar. (Ancak İngilizler, o tarihte sadece 1639’da günümüzde Madras olarak bilinen yerde ilk yerleşim birimlerini kurdular.) Hint hükümdarları, Portekizlilere karşı mücadele edebilme

umuduyla yeni gelenleri coşkuyla karşıladılar. Cihangir 1619 yılında, onların batı kıyıdaki Surat (Gucerat'ta) ve doğudaki Hughli (Batı Bengal'de) topraklarında ticaret yapmalarına izin verdi. Yarımada'daki bu ve diğer yerler; baharat, pamuk, şeker, ham ipek, güherçile, patiska ve indigo gibi ürünlerin uluslararası ticaret merkezleri haline geldi (Paul 1996: 28).

Hindistan'daki Hollandalılara ait ticaret merkezlerinin Portekizlilerce tahrip edilmesi üzerine, Hollandalılar yerli halkın desteğini alarak kıyılarda yeni ve güçlendirilmiş üsler kurarlar. Yerlerini sağlamlaştıran Hollandalılar bu sayede Portekizlilerle daha iyi şartlarda savaşımlardır. Hollandalıların Hindistan kıyılarında oluşturdukları sömürge sistemi Portekizlilerden daha farklıdır. Ticari açıdan gözleri özellikle Malezya Takımadaları üzerinde olan Hollandalılar, adalardan satın aldıkları baharatların karşılığında para yerine, Hindistan'dan getirdiği ve adalıların ihtiyaç duydukları pamuklularla ödeme yapıyorlardı.

Hollandalıların Java'daki merkezi, 1619 yılında ele geçirilen Batavia şehriydi. Portekiz yoğunluğunun belirgin olduğu Hint kıyılarına yerleşmektense merkezi üslerini Java'ya yerleştirmek, Hollandalıların Portekizlilere saldırıp geri çekilmelerini kolaylaştırması açısından etkili bir hamle olmuştur. Aynı zamanda takımadalardaki yerlilerle de mücadele eden Hollandalılar, kendilerini Endonezya'da daha güvende hissetmiştir.

Hollandalılar Portekiz'den, önce Amboina Kalesi'ni, ardından Moluccas'daki Ternate ve Tidore kalelerini aldılar. 1641'de Albuquerque'nin başarılarının simgesi ve zengin bir ticaret kapısı olan Malacca ele geçirildi. Daha sonra Sri Lanka'daki Galle, Trincomali, Baticola, Negumbo, Calacature ve Colombo düşürüldü. Jafnapatam Kalesi, inci balıkçılığı ile dikkat çeken Manar Adası, Tuticorin, Negapatam; Q'uilon, Cranganore, Cannanore kaleleri ve Koçin şehri peş peşe Hollandalıların eline geçti (Campos 1919: 124).

Her yıl Goa kıyılarını kuşatmak için saldırılar düzenleyen Hollandalılar, bu kuşatmalardan birinin dönüşünde Sri Lanka'daki Batticaloa şehrine saldırmıştır. Hollandalılar bu olaydan sonra kısa bir süre içerisinde Portekizlilerin Sri Lanka'da sahip olduğu her yeri ele geçirmiştir.

Portekizliler ile Hollandalılar arasındaki diğerk bir fark da Portekizlilerin Doğı'da kara gücü sağlama ve yönetme gibi girişimlerinin olmamasıydı. Onların asıl amacı ve kaygısı deniz ticaretinin tekeline sağlamak, limanları ve üsleri kontrol etmektir. Fakat Hollandalılar yerleştikleri alanlarda ticaret tekeli oluşturabilmek için bölgedeki kontrolü bütünüyle ele almaya çalışıyordu. Hollandalılar için Hindistan'da hâlihazırda var olan devletler ve krallıklar nedeniyle böyle bir kontrol oluşturmak oldukça güçtü. Bu istek, Endonezya'daki yerli topluluklar üzerinde daha kolay uygulanabilmekteydi.

On altıncı yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan Merkantilizm politikasına göre ekonomik anlamda güçlü olmak, devletin sahip olduğu altın, gümüş miktarının çokluğu veya ticari malların varlığıyla mümkündür. Bu politikaya sıkı sıkıya sarılan Hollandalılar yukarıda bahsettiğimiz gibi ülkeler arasındaki ticarete para kullanmak yerine onu elde tutarak, Endonezya'dan aldığı ürünlerin karşılığını Hindistan'dan aldığı pamuklularla ödemekteydi. Buradaki boşluk, Hollandalıların aldıkları pamuklu karşısında Hindistan'a verebilecek herhangi bir mala sahip olmamalarıdır. Çünkü Hindistan zaten Hollandalıların kendilerine verebileceği her türlü mala sahipti; bu nedenle pamuklu ürünlerin karşılığını altın ya da gümüş olarak istiyordu. Bunun çözümü için Hollandalılar; Japonya'yı da kapsayan bütün Uzak Doğı bölgesinde gümüş, baharat, ipek, afyon ve pamuk ticaretine girişmiştir. Hindistan ve Hindicini'nden elde ettikleri ipek karşılığında Japonya'dan gümüş alıyorlar; bu gümüşlerle Hindistan'dan pamuk ve afyon alıp onları da baharat karşılığında Javalılara satıyordu. Bu düzenin sürmesi için Hindistan'daki ticaretin kontrol altında tutulması oldukça önemliydi.

Doğı Hint kıyılarında birçok imalathanesi olan Hollandalılar, kendileri için önemli bir dokuma kumaş kaynağı olan Golkonda prensinin sarayında da temsil edildiler. İngilizler şöyle ya da böyle Hollandalıları izledirler ve baharat adalarına geçemedikleri için de Hindistan'da sürekli artan bir kapasitesi olan tekstil ticareti üzerinde yoğunlaştılar. Her şeye rağmen 17. yüzyılda bu alanda hala Hollandalıların arkasındaydılar (Kulke, Rothermund 2001: 312).

Hollandalıların Hindistan'da kalıcı olmamalarının birçok sebebi vardır. Bunlardan birincisi ilgilerini Hindistan'dan ziyade Endonezya Adaları'na yöneltmeleridir. Bununla birlikte Hindistan'daki yerleşim alanlarındaki kusurlu idari faaliyetleri, işçilerin düşük ücretle çalıştırılmaları ve Şirket'in görevlerini ihmal etmesi de bu sebepler arasında sayılabilir. Hâlihazırda

İngilizlerle Doğu'da girdikleri rekabet ortamının getirdiği sorunlara, Avrupa'daki savaşların etkisi de eklenince Hollandalıların kaynakları azalmaya ve deniz güçlerinde bozulmalar meydana gelmeye başlamıştır. Bunun sonucunda da Hollandalılar, Doğu'daki pozisyonlarını, düşmanı olan İngilizler kadar sürdürememişlerdir.

Diğer Avrupalı Şirketler

Portekizlilerin, Hollandalıların, İngilizlerin ve Fransızların varlığının yanı sıra, daha az etkili olmakla birlikte kayda değer iki sömürge grubu daha vardı. Bunlar Hindistan topraklarında İngiliz ve Hollanda muhalefetine sıkça uğrayan Danimarka ve Avusturya şirketleridir. Danimarkalılar, 1616 yılında kurdukları Doğu Hindistan Şirketi ile ilk fabrikalarını 1620'de Tranquebar'da ve daha sonra 1676 yılında Serampore'de kurmuşlardır. Danimarkalı girişimciler, 1695 ile 1740 yılları arasında Malabar ve Coromandel kıyılarında, Kalküta civarında ve Patna'nın iç kesimlerinde bulunan çeşitli limanlarda etkili olmuşlardır. Avusturyalı Ostend Şirketi ise 1723 yılında Flaman tüccarlar tarafından kurulmuştur. On sekizinci yüzyılın başlarında ilk ticaret bölgelerini Surat yakınlarına yerleştirmişlerdir ve oldukça karlı işler elde etmişlerdir. Hindistan'daki ana merkezleri ise Barrackpur'dur. Danimarka ve Avusturyalıların ticari üsleri 1765-1815 yılları arasında, diğer şirketler gibi İngilizler tarafından ele geçirilmiştir.

İngilizlerin Gelişi

Doğu ticaretine bizzat katılmadan önce İngilizler, o dönemdeki çoğu Avrupa ülkesi gibi, ihtiyaç duyduğu doğunun mallarını, bu ticaretin tekeli sahibi olan Venedikliler aracılığıyla elde ediyorlardı. Bununla birlikte Osmanlılarla yaptıkları antlaşmalar aracılığıyla İran üzerinden doğunun mallarını ithal eden tüccarlarla da doğrudan ticaret yaptıkları olmuştur. Fakat Hindistan'ın kazançlı ticaretini ilk elden ve daha kârlı bir yolla elde etme seçeneği, göz ardı edilemeyecek kadar cazipti. Diğer Avrupalı ulusların da bu yöndeki çabalarının meyve vermesi İngilizler için kışkırtıcı bir faktör olmuştur.

Hindistan ve çevresindeki ticareti kontrol altında tutabilmek ve kolaylaştırabilmek için, Avrupa ülkeleri arasındaki ekonomik rekabetin sonucunda bir şirket kurma girişiminde bulunan ilk sömürgeci ulus İngilizlerdir. 1600 yılında Londralı tüccarlar, Doğu Hindistan'da ticari

faaliyetlerde bulunma amacıyla istedikleri ayrıcalıklar için Kraliçe Elizabeth'e başvurmuş; aldıkları onay fermanının ardından '*Doğu Hint Adaları'nda ticaret yapan Londra Tüccarları Valisi ve Şirketi*' adı altında birleşmişlerdir. Bu ayrıcalık istemi, Papa'nın Portekizliler ve İspanyollar üzerinden verdiği buyruklara ters düşmekteydi. Yine de istenilen yapıldı. İmtiyazname yeni Doğu Hindistan Şirketi'ne Elizabeth'in ülkesi içinde Hindistan'la yapılan bütün ticarete ve daha da cüretkâr olarak Hindistan ve Avrupa arasındaki bütün ticarete tekel imtiyazı bahşetti (Stein 2015: 211). Bu amaçla İngilizler, Hint sularına ilk ziyaretlerini gerçekleştirmek için Hollandalılarla hemen hemen eş zamanlı olarak yola çıkmışlardır.

On yedinci yüzyılın ilk yıllarında Doğu'nun zenginliklerinden payını almak isteyen İngilizler, Hollandalıların izinden giderek takımadalarda ufak tefek ticarete bulunup bölge hakkında bilgiler toplayarak ülkelerine geri dönmüşlerdir. Onların bu yolculukları, takımadalar üzerinde ileriye yönelik hedefleri olan Hollandalıları ve hâlihazırda Hindistan çevresinde konuşlanmış olan Portekizlileri oldukça tedirgin etmiştir. Bu tedirginliğin düşmanca tavırlara dönüşmesi İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin daha güçlü donanmalar göndermesine neden olmuştur. Portekizliler ve Hollandalıların İngilizlerle girdiği yerel çatışmalar sonucunda İngilizlerin üstün geldiğini gören bölgesel krallıklar, bir zamanlar ilk gelen gezginlere ve Hollandalılara karşı duyulan ittifak geliştirme isteğini o süreçte yenilmez gördükleri İngilizlere karşı da hissetmeye başlamışlardır.

İngilizlerin Ticaret Sistemi

On yedinci yüzyılın ilk yarısında İngilizler ile Portekizliler arasında yapılan bir antlaşmayla İngilizlere, Portekizlilerin elinde olan bütün limanlara girme hakkı verilir. Babür şahı Cihangir, İngilizlere Surat Limanı'nda bir ticaret yeri vermiştir. Diğer Avrupa uluslarından farklı olarak İngiliz şirket temsilcileri, Babürlerin egemenliği altındaki bu topraklardaki kültürü, gelenekleri ve dili öğrenmeye çalışmışlar ve yerli halkla evlilikler gerçekleştirmişlerdir. Hindistan'a dair elde ettikleri bilgileri, oradaki yaşamlarıyla birleştiren İngilizler ile Hintli tüccarlar arasında kısa sürede bağlar kurulmuş; sonuç olarak İngilizler diğer Avrupalılar karşısında rekabet üstünlüğü kazanmıştır. İngilizler, Babür Devleti ile kurduğu yapıcı ilişkiler sonucunda, Agra'da da bir ticaret merkezine sahip olmuştur. İngilizlerin ticari anlamdaki kalesi, 1639 yılında belli bir ödenek karşılığında yönetimini satın aldıkları Madras'tır. Ardından Bombay (Mumbai), Bihar, Bengal

bölgelerinde de ticaret sahaları kuran İngilizler, yerleştikleri yerlere yönetsel ve askerî anlamda bağlanmaya, kaleler inşa etmeye başlamışlardır. 1969 yılında Hughli yakınlarındaki üç köyün zamindarlığını (toprak sahipliği) elde etmeleri, İngilizler için toprak yönetiminde elde edilmiş büyük bir avantaj olmuştur.

1717 yılında Babür İmparatoru Ferruhsiyer (1713-19), o zamanlar zaten güneyde ve batıda kendini ispat etmiş olan İngilizlere, Kalküta yakınlarındaki otuz sekiz köyü hibe etmiş ve İngilizlerin, Bengal ekonomisinde uluslararası ticaretin sürekliliği için önemini kabul etmiştir. Hollandalılar ve Fransızlar gibi, İngilizler de mallar karşılığında gümüş ve bakır getirerek Babür gelir sisteminin sorunsuz işlemesine katkıda bulunmuş ve onların yerel zanaatkârlara ve tüccarlara olan faydaları artmıştır (Paul 1996: 28).

İngilizlerin konumu, yapılan bazı politikalar ve elde edilen ufak çaplı ayrıcalıklarla 17. yüzyılın ikinci yarısında daha da ilerledi. Şirket; para basma, haberleşme ve güvenlik ağı kurma, Hindistan'ın doğusunda ikamet eden İngilizler üzerinde yargı yetkisi kullanma gibi haklara sahip olmuştur. Başlarda Hollandalıların politikalarını takip edip takımadalarda ticaret yapmak umuduyla yola çıkan İngilizlerin ticari faaliyetleri artık Hindistan'da siyasi bir güç olarak bir konum kazanmaya başlamıştı. Özellikle Bombay, Madras, Kalküta; İngilizler için önemli karargâhlar haline gelmişti. Hindistan'da sağlam temellere yerleştirilmiş bir İngiliz varlığını oluşturmak için hem sivil hem askeri ve ekonomik anlamda gerçekçi ve güçlü adımlar atıldığı söylenebilir.

İngilizler, on sekizinci yüzyılın ortalarında batı kıyıdaki Bombay'ın gelişimine katkıda bulunacak antlaşmalarını Maratha Peşvası ile imzalayıp egemenliği boyunca serbest ticaret hakkı alırken, doğu kıyıdaki Madras'ta da kendi bağımsızlığını ilan etmiş olan Haydarabad Nevvabı Nizam-ul-Mülk Asaf Jah ile barışçıl bir ticaret antlaşması yapmıştır. Bengal'in siyasi koşulları Madras veya Bombay'dan daha farklıdır. Bengal nevvablarının sağladıkları düzenle bölgede özel ticaret gelişti ve Kalküta giderek zenginleşmiştir. Ancak Şirket, Bengal Valisi Mürşid Kuli Khan'la sorunlar yaşamaya başlamıştır. Aslında Bengalliler, bir yandan İngilizler tarafından sağlanan ticari akıştan memnunken bir yandan da İngilizlerin artan etkinliklerinden rahatsızlık duymaya başlamışlardır.

Fransızlar

Fransızlar da diğer Avrupalı güçler gibi ticari kazanç elde etme umuduyla 17. yüzyılın ilk yarısında Hindistan kıyılarına ulaşmıştır. 1664'te XIV. Lui (Louis XIV)'nin kralığı sırasında Fransız bakanlarından Kolber (Colbert) Doğu Hindistan Şirketi (*Compagnie des Indes Orientales*)'ni kurmuştur (Bayur 1987: 93). Fransız Doğu Hindistan Şirketi diğer Hindistan şirketleri gibi ticari değil siyasi odaklı davranmıştır. Bu nedenle ticaret konusunda İngilizler kadar başarılı olamamıştır. Fransızlar ticaret merkezlerinin ilkini Surat'ta, diğerini Coromandel kıyısındaki Masulipatam'da kurmuştur. Coromandel kıyılarında başka ticari üsler elde etmek isteyen Fransız güçleri, Hollandalılar tarafından geri püskürtülmüştür. Bu durumun sonucunda, Fransızlar, ileride karargâh olarak kullanacakları Pondicherry'de ticari merkezler ve yerleşim yerleri kurarlar. Pondicherry'nin gümrüklerini yönetme ve vergilerini toplama görevi on yedinci yüzyılın sonlarına doğru Fransızlara verilmiştir. 1742 yılında Hindistan'daki Fransız güçlerinin başına geçen Vali Joseph François Dupleix, daha ziyade siyasi amaçlar güderek Hindistan'daki sömürgeciliğin yerleşik düzene dönüşmesinde etkili olacak kişilerden biri olmuştur.

Kıta Avrupası'ndaki İngiliz-Fransız çekişmeleri, Hindistan'da da her iki devlet ve şirketleri arasındaki çekişmelere ve sonucunda kaçınılmaz savaflara sahne olmuştur. Bu Avrupalı devletler bir yandan Hindistan'ın içişlerine karışıp buradaki çekişmelerden faydalanacaklar, bir yandan da Hindistan'da üstünlük kurmak için birbirleriyle savaşacaklardır. Ticari sömürgecilik faaliyetlerinin siyasi üstünlük hedefine yönelmesiyle, her iki devlet de siyasi ve askeri alanda politikalar uygulamaya başlamıştır. Bu amaçla Babür İmparatorluğu'nun çöküşünü fırsat bilip bağımsızlık ilan eden yerli nevvablar arasında ittifak kazanmaya çalışmışlar; buna ek olarak Avrupa sistemiyle eğitilmiş Hintlerden oluşan bir askeri birlik oluşturmak için çalışmalara başlamışlardır: *Dupleix'in kaynakları kısıtlı olsa da onları iyi kullanmayı bildi. Hintli paralı askerlerin Fransız subaylar tarafından Avrupa'nın son savaş yöntemlerine göre eğitilmeleri gibi mükemmel bir düşüncesi vardı.* (Kulke, Rothermund 2001: 323). Yalnızca Fransızlar değil İngiliz güçleri de ticaretini korumak için Avrupalı subaylar tarafından eğitilmiş *sepoy* adını verdikleri Hint askerlerini istihdam etmişlerdir. İki taraf da bu askerleri, kendi güçlerini bölgesel anlamda korumak için birbirlerine karşı kullanmışlardır.

Babür İmparatorluğu'nun Dağılma Sürecinde Sömürgeciler

On sekizinci yüzyılın ortalarına doğru Hint-Türk İmparatorluğu çöküş sürecine girmiştir. Bu dönemde özellikle Hindu Marathalar ile Afganlar kuzey Hindistan'ı ele geçirmek için uğraşırken, Doğuda İngilizler ile Fransızlar yaptıkları savaşlarla üstünlük kurmaya çalışıyorlardı. Yerel krallıklar ve Hint-Türk yöneticileri bağımsızlık arayışına girmiş, bazıları ise İngiliz yönetimi için uygun koşullar sağlayacak adımlar atmaya başlamıştır. Özellikle Güney Hindistan'daki Babür etkisi hızla azalmaktaydı. Bu dönemde Doğu Hindistan kıyıları, sırasıyla Robert Clive ve Francois Dupleix tarafından yönetilen İngiliz ve Fransız güçleri arasındaki ilk açık çatışmaya şahit olmuştur.

Nizamül Mülk'ün 1748'de Haydarabad'da ölümü, oğulları arasında olağan Mughal kardeş çekişmelerini başlattı. Ayrıca kendisine Haydarabad'ının bir düzey altında, yarı-bağımsız bir nüfuz alanı kuran bir başka Mughal yönetici, Arcot'un *nawabı*, yani Müslüman hükümdarının oğulları arasında da bir çekişme sürüyordu. Fransız ve İngiliz güçler her iki mücadelede de karşı tarafları desteklediler ve sonunda Haydarabad'da Fransız ve Arcot'ta İngilizlerin desteklediği şehzade kazandı. 1751'de şirket ordusunda yüzbaşı olan Robert Clive yine şirket emrindeki bazı Hint sipahileriyle -İngiliz ordusundaki Hintli asker- Arcot'u aldı ve daha büyük bir düşman güce karşı burayı savundu (Stein 2015: 214).

Bir süre sonra savaş Bengal nevvablığına sıçramıştır. Bengal valiliği, İngiliz ticaretinin Bengal'i ele geçirmiş olmasından dolayı rahatsızlık duyuyordu. İngilizlerin Fransızlara karşı Bengal'deki tahkimatlarını güçlendirme çalışmaları o dönemin Bengal nevvabı Siraj ud-Daulah tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Hazırlanmış tahkimatların ortadan kaldırılması üzerine verdiği emir yerine getirilmeyince Siraj ud-Daulah, Kalküta'daki İngiliz birliklerine saldırı ve üstün gelmiştir. Esir olarak aldığı bir kısım İngiliz askerinin öldürülmesi üzerine Clive intikam duygusuyla karşı saldırı düzenleyip Kalküta'daki yerlerini ve imtiyazlarını geri almıştır. Bununla da kalmayıp Siraj ud-Daulah'nın komutanı Mir Cafer'i Bengal nevvablığına getirme teklifiyle yanına çeken Clive, Bengal'de Siraj ud-Daulah'ya karşı 1757 yılında başlattığı Plassey (Palashi) Savaşı'nı Mir Cafer'in taraf değiştirmesiyle kazanmıştır. Mir Cafer, Bengal için bir süreliğine kukla nevvab görevi gördükten sonra yerini Mir Kasım'a bırakmıştır. Bengal Divanı'nın siyasi sorumluluğu ise Babür yönetimi

tarafından İngilizlere devredilmiştir. Bengal idaresinin kazanılması yoluyla Hindistan'da Şirket'in etkin bir şekilde yönetime katılması, 1858 yılında İngiliz hükümetinin Hindistan'ın başına geçmesi için uygun koşulları sağlayacak ilk basamak olmuştur.

Kumpanya da kendi cephesinde ticari faaliyetleri için yeni kaynak arayışındaydı; 1757'den sonra Bengal'e külçe sevkiyatını durdurdu. Bunun yerine Britanya'nın Hindistan'la ekonomik ilişkilerinde çarpıcı bir dönüş anlamına gelecek şekilde İngiltere'ye yıllık olarak sevk ettiği malların alımını finanse etmek için vilayetin iç vergilerini kullanma yoluna gitti. Bengal (Clive, Madras valiliğini garanti etmişti) "bitip tükenmek bilmeyen bir servet kaynağı"ydı. Britanyalılar başta tuz, hurma, tütün ve güherçile olmak üzere değerli malların ticaretini ele geçirdikçe nevvab egemenliği gözle görülür biçimde zayıflamaya başladı (Metcalf 2018: 67).

Avrupa'dan ticaret için kullanılmak üzere Hindistan'a taşınan nakit akışı durmuş, Bengal Bölgesi'ndeki ekonomi oradaki İngiliz yönetiminin toplanan vergilerle çevrilmeye başlamıştı. Mir Kasım İngilizlerin sömürgeci rejiminden duyduğu rahatsızlık üzerine, Kuzey Hindistan'ın en büyük eyaleti Oudh'un valisi Shuja-ud Daulah ve onun sarayında ikamet eden dönemin Babür Kralı II. Şah Alem ile ittifak kurmuştur. 1764 yılında Patna'da, İngiliz güçleriyle Mir Kasım'ın kurduğu ittifak güçleri arasında Buxar Savaşı yapılmıştır. İngiliz Binbaşı Hector Munro ve güçlerinin kazandığı zafer sonucunda Mir Kasım kaçarken Shuja-ud Daulah ve II. Şah Alem İngilizlere teslim olmuştur. Plassey Savaşı sadece Bengal nevvabının yenilgisiyken, Buxar Savaşı, Bengal ve Oudh nevvabı ile Babür Hükümdarı'nın yenilgiye uğratıldığı bir savaş olmuştur. Bu savaşla Bengal'e ek olarak Orissa ve Bihar'ın da divanı şirkete devredilmiştir.

Güneydeki Mysore ve Maratha tehditlerinin de ortadan kaldırılması sonucunda İngilizler sahip oldukları bu bölgeleri yönetmek için hukuki, siyasi ve ekonomik anlamda reformlar getirmiş; bunun için de sömürmek için elde ettikleri yarımada'nın sahip olduğu dil ve kültür zenginliğini öğrenme çalışmaları yapmışlardır.

Hindistan'ın İngilizler tarafından kuşatılması, ticari amaçla başlayıp sonradan siyasi hedeflerle kazanılmış toprakların yüzlerce yıl sömürülmesiyle sonuçlanmıştır. 1858 yılında krallık tarafından İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin görevine son verilerek ve bütün yetkiler İngiliz Kraliyetine devredilmiştir.

SONUÇ YERİNE

Yüzyıllar boyunca doğu ve batı dünyaları arasındaki ticareti; Basra Körfezi, Kızıldeniz, Nil ve Akdeniz üzerinden; Mısırlı, Arap, Türk, Venedikli ve Cenovalı tüccarlar tarafından yürütülüyordu. Vasco da Gama'nın 1498 yılında Hindistan kıyılarına ulaşmak için kullandığı Atlantik ve Hint Okyanusu yolu, Hindistan'da yüzyıllarca sürecek olan Avrupa sömürgeciliğinin başlangıcı olmuştur.

Portekizliler önceleri Hindistan kıyılarında kendi ticari egemenliklerini kurup Hindistan'ın yükte hafif pahada ağır ürünlerini Avrupa pazarlarına taşıyıp satmıştır. Avrupa'daki biber tekeli eline alan Portekizliler, Hindistan topraklarında denizaşırı bir imparatorluğa benzeyen herhangi bir yönetim kurmamakla birlikte; zamanı geldiğinde, Doğu'daki Avrupalı rakiplerinin karşısında zayıflamış; kurmuş olduğu ticari üsleri birer birer kaybedip rekabetten ayrılmıştır.

Biber, zencefil, tarçın gibi baharatların ve değerli eşyaların taşındığı kadim baharat yolunu yenisiyle değiştiren Portekizlileri Hollandalılar takip etmiş; Doğu Hindistan Şirketi'nin idaresi altında Hindistan'da üsler elde etmiş olmakla birlikte özellikle Endonezya adaları çevresindeki ticari tekeli eline almıştır. Kendisiyle aynı anda Doğu ticareti macerasına atılan İngilizlerle çekişmeler yaşamış, İngilizlerin Hindistan'da daha üstün konuma ulaşmasıyla etkinliğini Güneydoğu Asya Adaları çevresinde sürdürmüştür. İngiliz ve Hollanda sömürge imparatorluklarının büyüyüp gelişmelerindeki katkının büyüğü, koordineli bir ticari düzen yaratan Doğu Hindistan Şirketleri'ne aittir.

Baharat ticareti üzerinde sonradan oluşan Hollanda tekeli için Doğu Hindistan Şirketi'yle faaliyetlerini sürdüren İngiliz yöneticilerin, sistematik bir şekilde elde ettiği üsleri sadece ticari yönden değil, siyasi ve askeri açıdan da güçlendirerek üstün konuma gelmiş olduğunu görmekteyiz. Başlangıçta bütün Avrupalı devletlerin ticari amaçlarla çıktığı yolda İngilizlerin kalıcı duraklar inşa etmesinde attıkları siyasi adımların etkisi büyüktür. Hindistan'da kısa sürede oldukça büyük etkiler yaratan, Avrupa'nın önemli kara gücü olan Fransızlar her ne kadar kendi refahı adına İngilizler için yıpratıcı hamleler yapmışsa da çoğu zaman başarılı olamamıştır. Ekonomik anlamda zayıf fakat politik anlamda güçlü olan Fransızlar İngilizlerin son rakibi olmuştur. Fransızlar da Hindistan'daki ilk

başlarda ticari yollarla sonradan iç karışıklıklardan faydalanarak elde ettiği üsleri ve yerleşim birimlerini zamanla İngilizlere karşı kaybetmiştir.

On yedinci yüzyılın sonunda İngilizlerin barışçıl tüccarları yerlerini otoriter yöneticilere bırakmış; bu yöneticilerin Hindistan'ın farklı bölgelerine boyun eğdiren başarıları, bir süre sonra iktidar kazanma ideolojisine dönüşmüştür. Bir süre diğer bölgesel güçler gibi varlığını sürdüren İngilizlerin şirketi, Hindistan'daki Babür İmparatorluğu'nun da hâkimiyetini sonlandırmıştır. Portekizlilerin açtığı yolla Avrupalı uluslar tarafından önce baharat, pamuklu dokuma, kıymetli taşlar ve malların sömürüldüğü Hindistan toprakları, sonradan bütün bunlara ek olarak insan gücünün ve toprağının sömürüldüğü İngiliz yönetime geçmiştir.

Sonuç olarak, literatürer bir derleme biçiminde hazırlanmış olan bu çalışmayla, on altı ve on sekizinci yüzyıllar arasında, Avrupalı güçlerin Hindistan'la ilk temasları ve gerçekleştirdikleri sömürgecilik faaliyetlerinin tarihî ve siyasî boyutları, kronolojik bir akışta sunulmaya çalışılmıştır. Asıl amaçları doğrultusunda, ticari faaliyetlerini sürdüren Avrupalı uluslar, Hindistan'daki mevcut koşullardan faydalanarak kendi ekonomilerini finanse edecek duruma gelmiştir. Ancak İngilizler, söz konusu durumu bir adım daha ötesine taşıyarak Hindistan'ın kaderinde köklü bir değişikliğe yol açmıştır. Bu değişiklik, dünya siyasi tarihinde sömürgecilik olarak adlandırılan siyasî düzenin, belki de en derin izlerini Hindistan üzerinde bırakmıştır.

KAYNAKÇA

- Bayur, Y. Hikmet (1987). *Hindistan Tarihi*. II. Cilt. Ankara: TTK Yayınları.
- Bayur, Y. Hikmet (1987). *Hindistan Tarihi*. III. Cilt. Ankara: TTK Yayınları.
- Campos, J. J. (1919). *Portuguese in Bengal*. Calcutta: Medical Publishers.
- Capper, John (1853). *The Three Presidencies of India*. London: Ingram, Cooke, and Co.
- Danvers, F. Charles (1894). *The Portuguese in India Being a History of the Rise and Decline of Their Eastern Empire*. Vol I. London: W. H. Allen & Co.
- Feldboek, Ole (1991). "The Danish Asia trade 1620–1807". *Scandinavian Economic History Review*, 39:1, 3-27.
- Geyl, P. ve Litt, D. (1929). "The Dutch In India". *The Cambridge History of India*. Ed. H. H. Dodwell. London: Cambridge University Press. 28-31.
- Kulke, Hermann ve Rothermund, Dietmar (2001). *Hindistan Tarihi*. Çev. M. Günay. Ankara: İmge Kitabevi.
- Malleson G. B. (1868). *History of the French in India*. London: Longmans, Green, and Co.
- Metcalf, D. Barbara ve Metcalf R. Thomas (2018). *Modern Hindistan'ın Kısa Tarihi*. Çev. Z. H. Akman. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Mukherjee, Ramkrishna (1955). *The Rise and Fall of the East India Company*. Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften.
- Paul, J. John (1996). "Historical Setting". *India: a country study*. Eds. J. Heitzman ve R. L. Worden. Washington: Federal Research Division. 28-31.
- Rea, Alexander (1897). *Monumental Remains of the Dutch East India Company in The Presidency of Madras*. Madras: Superintendent, Government Press.
- Ross, Sir E. Denison (1929). "The Portuguese In India". *The Cambridge History of India*. Ed. H. H. Dodwell. London: Cambridge University Press. 1-24.
- Sarkar, S. C. Ve Phill, D. (1937). *Text-book of Modern Indian History*. Allahabad: The Indian Press.
- Stein, Burton (2015). *Hindistan Tarihi*. Çev. M. Günay. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

BUDDHİST SANSKRİT EDEBİYATI, AVADĀNALAR ADLI KOLEKSİYON VE AŞOKĀVADĀNA ÜZERİNE BİR DERLEM ÇALIŞMASI

Yalçın KAYALI*, İlğaz HAKMAN**

GİRİŞ

Upanishad¹ çağının en önemli sonucu olan dinî yorum özgürlüğü, Buddhizm'in² karakteristik bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu özellik Brahman inancına göre, yaşamının son iki aşamasında bulunan kişilerin temel meşguliyeti haline gelmiştir. Dinî inanç ve uygulamalara katı biçimde hâkim olma yükümlülüğünden kurtulmuş olan göçebe çileci sınıf, yaşamın temel sorunlarını yeniden düşünmüş; sayıları gittikçe artmış ve süreklilik içerisindeki hareketleri, birbirleriyle sık sık ilişki kurmalarını sağlamıştır. Sonuç, dinsel yaşamın güçlü bir biçimde yeniden yönlendirilmesi olmuştur. Vedik inanç hızla saygınlığını kaybetmiş ve ona karşı iki yönlü bir tepki doğmuştur. Bunların ilki Vedik tanrıların gerçekten var olmasalar bile, manevi konularda Brahmanlara tanıdıkları üstünlük gerçeğini açıkça reddeden ateist bir harekettir. Diğeriyse bağlılığı (bhakti) kişisel bir Tanrı'yı memnun etmenin tek yolu olarak kabul eden tek tanrılı (monoteist) bir yaklaşımdır. Böylece M.Ö. VI. yüzyılda, Hindistan'da o zamana dek hiç görülmemiş

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Asya-Pasifik Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (APAM); AÜ, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Hindoloji Anabilim Dalı, ykayali@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4917-3530.

** Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları (Hindoloji) Anabilim Dalı, ilgaz.h@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7217-7997.

¹ Upanishadlar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Oldenberg, H. (1997). *The Doctrine of The Upanishads and The Early Buddhism*; Keith, A. B. (2007). *Religion and Philosophy of the Veda and Upanishads (2 Vols.)*. Türkçe çevirisi için bkz. *Upanishadlar*, (2008). Çev. K. Kaya, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

² Çalışmanın genelinde; Sanskrit dili kökenli Buddhizm, Buddha, Buddhist ve Budhacı gibi ilgili terminolojiye ait sözcüklerin aslına sadık kalınmış ve orijinal yazımları tercih edilmiştir. İlgili sözcükler dilimize Budizm, Buda, Budist ya da Budacı şeklinde aktarılsa da bu durum Sanskrit dili fonetiği kuralları gereğince hatalıdır.

devrimci bir karaktere sahip olan yeni felsefi ilkelerin ve mezheplerin yükselişine yol açan çağdaş fikirlerin büyük bir hızla ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu felsefi dogmaların veya mezheplerin çoğunun yalnızca geçici olarak kabul gördüğü ve zamanla yavaş yavaş kaybolduğu da bilinmektedir. Ancak birkaçı varlığını sürdürmeyi başarmış ve kalıcı bir etki bırakmıştır. Söz konusu oluşumlar hiç kuşkusuz, öncesindeki Vedik dönem din ve ritüelleriyle çok az ortak noktası olan yeni birçok dinî inanç ve uygulamalardır.

Bahsi geçen yeni dinî oluşumlardan yalnızca dördü, Hindistan tarihinin sonraki dönemlerinde de var olabilmıştır. Bunlar; Cainizm, Buddhizm, Vaishnavizm ve Şivaizm'dir. İlk üçü Kshatriya sınıfına mensup bireyler tarafından kurulmuştur. Menşeleri ve dogmatik Vedik kültürün başkenti olan Madhyadeşa sınırlarının dışındadır. Şivaizm de başlangıcı ve gelişimi itibarıyla Vedik dönem öncesine dayanan ve Batı Hindistan'da mezhepsel bir din olarak gelişen Vedik olmayan bir dinî oluşum yani mezheptir. Bunların içerisinden Buddhizm'in ise karakteristik özelliklerinin belirlenmesinden sonra, yalnızca Hindistan'da değil, Asya'nın büyük bir bölümünde egemen olmuş bir kültür olarak diğerlerinden ayrıldığı bilinmektedir. Bu makalede de kültüre ait bir unsur olarak Buddhist geleneğin edebî birikimine dikkat çekilmek suretiyle ilgili literatüre dair nitel üslupta geleneksel bir derlem araştırması hazırlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın konusu itibarıyla; öncelikle Buddhist kültürün Sanskrit dilinde kaleme alınmış olan birikimi ve sonrasında özellikle Avadāna Edebiyatı ve eserleri üzerinde durularak *Aṣokāvadāna*'nın adı geçen külliyattaki yerine dikkat çekilmek suretiyle çalışmanın kapsamı sınırlandırılmıştır.

Buddhist Sanskrit Külliyat

Buddhist kültürün hâkim olduğu Hindistan, Seylan ve Burma'da Pāli dilinde kaleme alınmış edebiyat son derecede zengin ve geniş kapsamlı olsa da aslında geneli itibarıyla Buddhist mezheplerden yalnızca birine, Theravācılara³ ait bir içerik sergilemektedir. Diğer Buddhist mezheplerin bir

³ “Ataların öğretileri” anlamına gelen Theravāda, genellikle Hīnayāna ile eş anlamlı olarak kullanılan bir terimdir ve Buddhizm'in erken dönemdeki biçiminde olduğu gibi yalnızca Sākyamuni Buddha'nın öğretilerini kabul eder. Arhat, yani Mahāyānacılar'ın diğer insanların kurtuluşuna yardım etme temeline dayalı bodhisattva idealinin aksine, Buddha vasıtasıyla elde edilen “kişisel kurtuluş” kavramı üzerinde durur. Bununla birlikte, aslında Theravāda, Güney Asya ve Şri Lanka'da mevcut yapısıyla Buddhizm'in bir kolu olarak uygulanmıştır.

kısmı ise edebiyatlarında, Orta Hint lehçelerini kullanmıştır. Ayrıca önde gelen mezheplerin bazıları da kısmen Sanskrit ve kısmen de Sanskrit'e asimile edilmiş Orta Hint lehçesinde yazılmış edebî eserler yani kutsal metinler üretmiştir. Eserlerde kullanılan dili tanımlamak için Emile Senart "Hibrit Sanskrit" terimini tercih etmektedir (Winternitz 1933: 226-227). Bu edebiyatın birçok önemli eseri, günümüze ulaşabilmişse de bir kısmının yalnızca parçaları ya da bir bölümü geriye kalmıştır. Yüz yıllardır Hindistan'ın kuzey ve kuzeybatısında Nālanda ve Takṣaṣilā gibi manastırlarda tıp, kimya, astronomi ile birlikte Buddhist felsefi ve dinî edebiyat da öğretiler gelmektedir. Hintli elçiler bu merkezlerden Tibet ve Çin'e giderek oraların dillerini öğrenmişler; böylece Buddhist Sanskrit edebiyatının eserlerini Tibetçe ve Çince gibi dillere çevirmişlerdir. Aynı şekilde en ünlülerinden biri olan Hsüan Tsang gibi Çinli seyyahlar da Nālanda'da Sanskrit öğrenerek Buddhist eserleri Çince'ye çevirmişlerdir. Böylece orijinaleri kaybolan bazı Sanskrit eserler günümüze ancak Tibetçe ve Çince metinleri sayesinde ulaşabilmiştir (Nariman 1920: 7). Orta Asya'da bunun el yazmaları, yalnızca Sanskrit metinlerin parçalarını değil aynı zamanda ilgili eserlerin Orta Asya dillerindeki çevirilerini de içermektedir.

Saf ve hibrit Sanskrit diliyle yazılmış ve genel olarak "Buddhist Sanskrit Edebiyatı" olarak adlandırılan bu edebiyatın, açık ara büyük bir kısmı Mahāyāna⁴ mezhebine aittir. Bu nedenle bu edebiyatın doğru anlaşılabilmesi için Buddhizm'in Mahāyāna ve Hīnayāna ayrımına dair birkaç açıklamada bulunmak gerekir. Pāli koleksiyondan gelen Theravāda gibi erken dönem Buddhist mezheplerinin ana öğretilerinde; bireysel kurtuluş yani Nirvāṇa, en eksiksiz ve hedeflenen kurtuluş türü olarak belirtilmekteydi. Ayrıca ölümlü

İlk dönem Hīnayānacıları ve onların taraftarları eski Pāli kanunlarını iki temel gruba ayırmıştır ve bunlardan biri Theravāda adını alarak daha baskın bir grup olmuştur. Theravāda'da sıkı sıkıya bağlanılan Buddha'nın öğretileri oldukça önemsenirken Buddha'nın hayatının, mitolojinin ötesinde önemli bir rolü olmamıştır. Ayrıca zamanla Güney Asya'da, iç dünya ve atalar ruhuna ait unsurları kozmoloji ile birlikte özümseme eğilimi göstermiştir (Leeming, 2018, 126). Theravāda (Hīnayāna) Buddhizmi için ayrıca bkz. Jayatilke K.N. (2015). *Early Buddhist Theory of Knowledge*.

⁴ Mahāyāna (Büyük Araç) Buddhizmi, Buddhizm'in Nirvāṇa, manastır hayatı ve Gautama Buddha'nın önderliğinde oluşturulan Hīnayāna (Küçük Araç) yani Theravāda (Eskilerin Öğretileri) geleneği ile ilgili inanışlarının reformize edilmiş, yenilenmiş halidir. Mahāyāna Buddhizmi, herkesi ve her yeri kapsayan -Buddha Doğası-Bodhisattvalar ve kişinin kurtuluşa ulaşabilmesi gibi konulara vurgu yapmıştır (Leeming, 2018, 84). Mahāyāna Buddhizmi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Akira, H. (2007). *A History of Indian Buddhism: From Sakyamuni to Early Mahayana*; Dutt, N. (2015). *Buddhist Sects in India*.

yaşamı boyunca Nirvāṇa'ya ulaşamayacak olan Arhatlık⁵ seviyesi bile yalnızca manastır yaşamındaki belirli ruhsal deneyimlerin yardımıyla elde edilebilecek ve sadece azınlığın ulaşabileceği bir merteye olarak tanımlanmaktaydı (Conze 2005: 62-64). Ancak bu öğreti Mahāyāna taraftarları tarafından reddedilmektedir. Aslında Mahāyāna ilgili öğretinin Buddha kaynaklı olduğunu kabul etmekle birlikte; bu bilgiyi Hīnayāna yani daha az (hīna) ve yetersiz “araç” (yana) olarak tanımlamaktadır. Mahāyāna yani “büyük araç” olarak adlandırılan mezhebin, bahsi geçen yenilikçi öğretileriye; daha çok sayıda varlığı hatta tüm insanlığı kitlesel olarak dünyanın acılarından kurtarmayı hedeflemiştir (Winternitz, 1933: 229). Taraftarlarının iddialarına göre, eski metinlerin daha derin bir yorumuna veya Gotama Buddha'nın öğrencilerinden sadece seçilmiş olanlara aktardığı kutlu öğretilerine dayanmakta olan bu yeni öğreti; Bodhisattva idealini Arhatlığın yerine koymaktadır. Sadece keşişler değil her insan, tüm insanlığa kurtuluş getirmek için bir Bodhisattva⁶ olarak yeniden doğmayı, "aydınlanma kaderine sahip", yani aydınlanmaya aday olmayı hedefleyebilmektedir. Eğer bu amaç birçoklarının ulaşabileceği bir hedef olarsa o zaman ona ulaşmak için Hīnayāna'da gösterilenden daha uygun yollar, yöntemler bulunmalıdır. Mahāyāna'ya göre ise aile hayatının içinde ev sahibi, tüccar, zanaatkâr, işçi ve hatta parya⁷ bile kurtuluşa ulaşabilirdi. Buddha, Pāli koleksiyon içerisinde dahi sık sık insanüstü bir varlık olarak tanımlansa da ona birçok mucizeyi gerçekleştirme yeteneğini veren güç olarak aydınlanmaya dikkat çekilmiştir. Zaten en sonunda Nirvāṇa'ya ulaşıp canlı bedenini terk ederek geriye öğretilerini ve ibadet nesnesi olarak kullanılan kalıntıları bırakmıştır.

⁵ Buddhizm'e ait bir terim olarak arhat, aydınlanmadan önceki son evrede bulunan kişiler için kullanılır ve tam manasıyla “saygın, saygıdeğer kişi” anlamlarına gelir. Bu sebeple arhat mertebesindeki kişilerin özel bir saygınlığı vardır. Genellikle arhat bir ermiş ya da çilecidir. Bu sebeple de artık dünyaya ait biçim ve duygulardan kendisini tamamen soyutlamıştır. Hīnayāna ve Theravāda Buddhistleri için her devirde yalnızca bir tane Buddha olabilir, bizim devrimizin “Buddha”sı da Gautama Buddha'dır. Bu nedenle de arhat, diğer insanların ulaşabileceği en üst mertebedir. Reformist Mahāyāna Buddhistleri için ise arhat fikri, aslında bireyselci bir anlayıştır ve genellikle Bodhisattva düşüncesinin yerini tutar. Yani kişi, bu dünyadaki diğer insanların kurtuluşu için çalıştığı takdirde de bir buddha olabilir (Leeming, 2018, 16-17).

⁶ Aydınlanarak Buddha olmayı amaç edinmiş kişi anlamına gelmektedir. Pāli dilindeki karşılığı Bodhisatta'dır. Ayrıntı bilgi için bkz. Kaya, K. (2017). “Bodhisattva”, Buddhizm Sözlüğü, Ankara: Doğu Batı Yayınları, s. 42-43.

⁷ Hint kast sisteminin en aşağı seviyesinde yer alan sınıfa verilen isimdir.

Ortaya çıkan bu yeni Buddhist ideoloji, modern Bodhisattva ideali ve giderek daha fazla öne çıkan Buddha ibadetini (Buddha-Bhakti), yani Mahāyāna'nın popüler tarafını oluşturmaktadır. Mahāyāna, felsefisini Brahmanik öğretilerin etkisi altındaki Hīnayāna doktrinlerinin bir detaylandırması olarak kurmuştur. Aynı şekilde mitolojik yönü de Hīnayāna'dan hazır olarak aktarılmış olsa da daha sonraki gelişimini Hinduizm'in etkisi altında temellendirmiştir. Erken dönem Buddhizm'i, acı çekmenin veya varoluşun uyumsuzluğunun kökenini Paṭiccasamuppāda olarak yani varlığın tüm unsurlarının yalnızca karşılıklı bağımlılıktan kaynaklandığını gösteren formülle açıklamıştır. Hīnayāna bu formülden Anattatā'nın, "benlik olmaması" doktrinini yani bağımsız ve kalıcı bir egonun olmadığı, yalnızca her an değişen fiziksel ve psişik fenomenlerin art arda geldiğini kabul eden bir öğretiyi türemiştir. Aynı formülden Mahāyāna, Śūnyatā doktrinini yani gerçeklikten bağımsız olarak "boşluk" anlamına gelen "her (şey) boşluk" (sarvaṃ śūnyam) doktrinini türetmiştir. Ancak yine de Buddhist Sanskrit edebiyatı yalnızca Mahāyānist değildir. Saf ve hibrit Sanskrit ile yazılmış olan bir dizi önemli Hīnayāna metni de bulunmaktadır. Aynı şekilde Hīnayāna etkilerini taşıyan ancak tümüyle Mahāyānist olarak kabul edilen eserler de mevcuttur. Örneğin bir Vaipulya Sūtra olan *Lalitavistara*, Mahāyāna ekolüne ait eserlerden biri olarak kabul edilmektedir. Hacimli bir eserdir ve Mahāyānist bir Sūtra'ya uygun bir ad taşımaktadır. Yine de bu kelime, orijinalinde Hīnayāna'ya bağlı Sarvāstivādi ekolü için Buddha'nın bir yaşamını tanımlamaktadır (Olcott 2020: 148-149).

Sanskrit dilinde yazılmış diğer Buddhist sūtra metinlerinden bazıları ise şunlardır: *Saddharmapundarikā*, *Lalitavistara*, *Lankāvatāra*, *Bodhiçaryāvatāra*, *Suvarṇabhāsa*, *Vaśiṣṭha*, *Pracnāpāramitā*, *Mahāvastu* vs. *Suvarṇabhāsa Sūtra*, Mahāyāna Buddhizm'ine ait bir eser olarak bilinmektedir. Özellikle Orta Asya Buddhizm'ini benimseyen toplumlar arasında popüler olmuştur. Sanskrit bir sözcük olarak kelime anlamı itibarıyla Suvarṇa -altın- ve bhāsa -ışık- sözcüklerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur ve eser toplamda on dokuz bölümden meydana gelmektedir. Sanskrit dilinden Çin diline yapılan ilk çevirisi Dharmakṣema tarafından 414-433 yılları arasında yapılmıştır. Paramārtha ve öğrencileri (552-557) ile Ī-ching (703) sonraki çevirilerini yapmıştır. Eser, Tibet ve Hotan dillerinin dışında Uygur, Moğol, Soğd ve Tangut dillerine de çevrilmiştir. VII. yüzyıldan başlayarak Japonya'da da tanınmış ve Japon Buddhizmi'ni de derinden eklemiştir. Türkler ise X. yüzyıl sonrasında bu eserle tanışmıştır. Eski Uygur dilinde ise

bu eser, *Altun Yaruk* adıyla bilinmektedir. Uygurlar *Altun Yaruk Sudur* ismiyle dillerine aktarmıştır. Söz konusu eser, Türk dünyası araştırmacıları tarafından çokça ele alınmış; ancak henüz Sanskrit orijinali ile ilişkilendirilmiş karşılaştırmalı çalışmaları yok denecek kadar azdır (*Suvarnabhāsaśūtra* 2020: vii, xv).

Aydınlanma Yoluna Giriş anlamına gelen *Bodhiçaryāvatāra* ise VII. yüzyılda yaşamış Buddhist düşünür Şāntideva'ya atfedilmektedir. Yazar eseri yazış amacını, “bir bodhisattva olarak bir gün aydınlanmaya kavuşmak, bunun için çabalarken merhamet duyduğu bütün canlıların da kavuşmalarını sağlamak” olarak belirtmiştir. On bölümden oluşan eserin yine Buddhizm'in Mahāyāna ekolüne ait olduğu ifade edilmektedir (Şāntideva 2020: vii, viii). Sanskrit dilinde kaleme alınmış diğer bir sūtra metni ise *Vacraçchedika Pracnāpāramitā* yani *Elmas Sūtra*'dır. Otuz iki bölümden oluşan eserin her bir bölümünde Buddha, Cetavana Manastırındaki müridi Subhūti ile konuşmaktadır. Eser, Çinceye V. yüzyılda ve Kumāracīvā tarafından çevrilmiştir. Sanskrit aslı ile birlikte Tibetçe çevirileri de mevcuttur. Elmas Sūtra, IX. yüzyılda Japonya'da kurulmuş olan Şingon Mezhebi'nin de baş kitaplarından biridir. Bu metnin, Çin, Japon, Tibet, Kore, Moğol, Hotan, Soğd, Mançu ile birlikte diğer Avrupa dillerine çevirileri bulunmaktadır. Eserin Sanskrit dilinden Türkçeye yapılmış olan çevirisi bulunmasına rağmen hakkında yeterince ve detaylı araştırma yapılmadığı bilinmektedir (*Vacraçchedika Pracnāpāramitā Sūtra* 2019: 11-12). Eğlencenin Ayrıntılı Anlatımı anlamına gelen Lalitavistara adlı eser ise Buddha'nın bu dünyadaki yaşamının ve yaptıkları işlerin onun lalita yani eğlencesi olduğunu öne sürmektedir. Mahāyāna mezhebine ait bir metindir ve uzun bir girişten sonra eserin gerçek konusu yani bir Buddha biyografisi sunmaktadır (Kaya 2017: 116-117). Sanskrit Buddhist bu eserin Çince ve Tibetçe çevirileri yapılmış olup henüz Türkçesi maalesef bulunmamaktadır. *Lalitavistara*, edebiyat tarihi ve dinler tarihi gibi disiplinler için oldukça önemli bir kaynak eserdir. *Lankāvatāra Sūtra* yani Lankā'ya İniş Sūtrası, Mahāyāna Buddhizm'inin Yogācāra koluna ait bir eserdir ve yine Türkçe çevirisi bulunmamaktadır. Yaklaşık olarak IV. yüzyıla ait Sanskrit bu eser, Buddhist öğretilerin Lankā'ya yani Seylan'a girişini konu edinmektedir. Eserde Şākyamuni Buddha, Bodhisattva Mahāmati'nin sorularını yanıtlamaktadır (Kaya 2017: 119). Bu metin, Doğu Asya'da özellikle Zen geleneğinin oluşmasında ve büyümesinde oldukça önemli bir rol oynamıştır. *Mahāvastu*, Hīnāyana mezhebine ait bir eserdir. Eser, Buddhizm'deki ilk hizip hareketlerinin birinin sonucudur.

Mahāvastu Avadāna adıyla da bilinmektedir. Eserde, önceki Buddhaların yaşamları, ilk vaazlar ve manastır örgütü, bazı Cātaka ve Avadālara ait akarımlar da yer almaktadır (Kaya 2012: 127-128). Lotus Sūtra olarak anılan *Saddharmapundarīka Sūtra* da Sanskrit dilinde kaleme alınmış Buddhist metinler içerisinde özel bir yere sahiptir. Nepal, Çin, Tibet ve Japon dillerindeki çevirileri de bulunmaktadır. Çin ve Japonya’daki bazı Buddhist mezhep hareketlerinin temel başvuru metni olma özelliğini taşımaktadır. Japon Tendai ve Nichiren okulları bunlardan bazılarıdır. Zen Buddhizm’i için de önemli olduğu bilinmektedir. Eserin Sanskrit adı, Sat -gerçek- ve pundarīka-lotus çiçeği- sözcüklerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur ve yaklaşık olarak M.S. I ya da II. yüzyıla ait olduğu ileri sürülmektedir (*Saddharmapundarīka Sūtra* 2018: 15-17).

Buddhist Sanskrit külliyyatın önemli birikimlerinden birini de Avadāna anlatıları oluşturmaktadır ve Pāli dilinde yazılmış olan Apadānaların Sanskrit külliyyat içerisindeki karşılığı olarak tanımlanmaktadır. Yukarıda da bahsi edildiği üzere Sanskrit dilinde yazılmış diğer eserler gibi Avadāna anlatıları da tümüyle Hīnayāna ya da Mahāyāna mezhebine ait değildir. İçerisinde Buddha’ya ait hikâyeler barındırması sebebiyle tüm Buddhist inanırlar için kutsal sayılmaktadır.

Avadāna Edebiyatı

Buddhist Sanskrit Edebiyatına ait bir diğer koleksiyon, *Cātakamālā*’dır. *Bodhisattvāvadānamālā* olarak da bilinen eser aslında Cātaka anlatılarıyla neredeyse aynıdır. Zaten aslında Cātakalar, kahramanı Bodhisattva olan, yani Buddha’nın önceki hayat hikâyelerini anlatan Avadānalardan başka bir şey değildir. Bu yüzden *Kalpanāmaṇḍitikā* ve *Cātakamālā* gibi eserler sıklıkla Avadāna edebiyatı eserleriyle örtüşürler. Ayrıca birçok Cātaka, aynı zamanda Avadāna anlatıları içinde de bulunmaktadır. Buddhist Edebiyatına ait yukarıda bahsedilen iki eser gibi, Avadāna metinlerinin de tabiri caizse bir ayağı Hīnayāna Edebiyatı ve ötekisi Mahāyāna ekolü üzerinde durmaktadır. Son dönem Avadāna eserleri tümüyle Mahāyānistken erken dönem eserleri tümüyle Hīnayāna geleneğine aittir. Pāli külliyyatın geç eserlerinde (Buddhavaṃsa, Apadānalar) Buddha ibadeti ve biçimleri ortaya koyulsa da Mahāyāna mitolojisinden ve abartılarından uzak durulmuştur.

Avadāna kelimesi, bazen kötü algılanan ama genellikle “kahramanca eylem”, “başarı” (Buddhistlerce “dinî veya ahlaki başarı”) şeklinde

yorumlanan, kayda değer eylemler ve sonrasında “kayda değer eylemin veya başarının öyküsü” anlamlarına gelmektedir. Söz konusu “başarı” bazen kendi hayatından fedakârlık etme olarak açıklanabilir. Ayrıca tütün, çiçekler, merhemler, altın ve değerli taşlar veya kutsal yerlerin kurulması (Stūpalar, Çaitiyalar, vb.) gibi hediyeler de olabilir. Bütün bu öyküler, “siyah meyveler siyah eylemlere ve beyaz meyveler beyaz eylemlere dayanmaktadır” kuralını göstermek için tasarlanmıştır. Ayrıca bir varlığın eylemlerinin, geçmiş ve gelecek yaşantılarıyla nasıl yakından ilişkili olduğunu gösteren Karma hikâyeleridir. Bunlar elbette yalnızca bizim bakış açımızla “efsanedir”; Buddhistler onları Buddha’nın kendisiyle ilişkili ve Sūtra olarak “Buddha’nın sözleri” (buddhavacana) kadar güvenilir, gerçek olaylar olarak kabul ederler (Winternitz 1933: 277). Cātākalar gibi Avadānalar da öğütlerden oluşmaktadır. Bu yüzden girişte genellikle, geçmişteki hikâyenin Buddha’yla nerede ve hangi durumda bağlantılı olduğu ve son olarak Buddha tarafından hikâyeden çıkartılan ders anlatılır. Sıradan bir Avadāna anlatısında o güne ait ve geçmiş ile ilişkilendirilen ahlaki bir hikâye aktarılmaktadır. Yukarıda söz edildiği gibi eğer bu hikâyenin kahramanı geçmişte Bodhisattva’ysa, bu türden Avadāna’ya “Cātaka” da denilebilir. Buddha’nın geçmişi anlatmak yerine geleceğin kehanetini verdiği Avadānaların ise özel bir türü vardır. Geçmişin hikâyesi gibi, geleceğin hikâyesi de günümüz Karma’sını açıklamaya yarar. İki tarzda da hikâyenin birleştiği ve sonuç olarak Karma’nın hâlihazırda iyi veya kötü meyvelerinin mevcut olduğu Avadāna anlatıları da bulunmaktadır.

Avadānaların bütün bu türleri Vinayapīṭaka ve Sūtrapīṭaka içerisinde gelişigüzel bir şekilde yer almaktadır; ama çoğunlukla yalın bir biçimde bilgi verme amacıyla veya edebî bir kaygıyla geniş koleksiyonlar şeklinde tasarlanmışlardır. Şataka Avadāna yani Yüz Avadāna bu türün erken dönem bir çalışması ve muhtemelen Avadāna koleksiyonunun en eski eseridir. M.S. III. yüzyılın ilk yarısında Çinceye çevrilmiştir. Dinara kayıtlarında ise çevirinin tarihlendirilmesi M.S. II. yüzyıl olarak yapılmaktadır (Skilling 2001: 139). Günümüz hikâyelerinin, Parinirvāṇa-Sūtra ve Sarvāstivādinlerin Sanskrit Külliyyatı’nın diğer Sūtralarından bölümler içerdiği gerçeği ve hikâyelerinin yapısı, eserin Hīnayāna’ya ait olduğunun yeterli kanıtı gibi görülmektedir. Buddha tapınışı, efsanelerin öne çıkan özelliğidir; Bodhisattva kültüne veya Mahāyānistik mitolojiye ait hiçbir iz yoktur.

Şataka Avadāna'nın yazımı on yüzyıl boyunca devam etmiştir, her bir yüzyılda belirli konular üzerinde durulmuştur. İlk dört yüzyıl boyunca hangi hareketlerle bireylerin; Buddha veya Pratyeka-Buddha⁸ olabileceğini anlatan efsaneler oluşturulmuştur. Birinci yüzyıla ve ayrıca üçüncü yüzyılın büyük bir çoğunluğuna ait anlatılar, kehanetlerin doğasına (Vyākaraṇa) aittir. Efsane; bir insanın, Brahmanın, prensin, tefecinin oğlunun, zengin bir tüccarın, bahçıvanın, kralın, sandalcının, küçük bir kızın ve diğer kişilerin Buddha'ya tapınırken gerçekleştirdiği dinî eylemleri anlatır. Genellikle bir mucize yer alır ve Buddha gülümseyerek o kişinin gelecek yüzyıllarda Buddha (III. Kitap) veya Pratyeka-Buddha olacağı şeklindeki bir kehanette bulunur. Diğer yandan ikinci ve dördüncü yüzyıla ait efsaneler genellikle Cātaka anlatılarında da yer almaktadır. Dinî, erdemli ve olağanüstü eylemler, anlatılardaki kahramanın Buddha'nın önceki yaşamlarıyla ilgili öyküleriyle açıklanmıştır. V. Kitap; Pāli adıyla Petavatthu, bir çeşit Pretavastu'dur. Bir ermiş, genellikle de Maudgalyāyana, hayaletler dünyasına bakar ve hayaletlerden (Pretalar) birinin (kadın veya erkek) acılarını gözlemler. Acılarının nedenlerini sorgular. Hayalet onu Buddha'ya yönlendirir. Sonrasında sadaka vermeyi reddetme, bir ermişe kötü davranılmasının ve böyle devam eden önceki varoluşunda gerçekleştirilen “kötü eylem”in hikâyesiyle bağ kurulur. VI. Kitapta bazı dindar eylemler sebebiyle hayvan veya insanların cennette tanrı olarak yeniden doğması ile ilgili efsaneler anlatılır. Son dört yüz yılda kişinin Arhat olmaya hak kazanması için yapması gereken eylemleri gösteren hikâyeler konu edilmiştir. VII. Kitap Arhatlarının tamamı Şakya soyundandır. VIII. Kitap'dakiler kadın, IX. Kitaptakiler kusursuz davranan adamlardır ve X. Kitaptaki insanlar eskiden kötü işler yapmış ve yaptıkları yüzünden acı çekmiş ve ancak ondan sonra Arhatlık seviyesine, dindar bir hareket vesilesiyle ulaşmış kişilerin efsanelerini içermektedir. Koleksiyondaki hikâyeler, kesin bir taslak üzerinden sınıflandırılmamış ve derlenmemiş; ancak kalıplaşmış bir modelden sonra anlatılmıştır. Bu kalıp ifadeler, durum tanımlamaları ve yine birebir aynı kelimelerle devam etmektedir. Her Avadāna anlatısının aşağıdaki kelime ve ifadelerle başladığı bilinmektedir:

Efendi Buddha, şerefli olan, çok saygın olan; krallar, valiler,
zengin kimseler, vatandaşlar, locaların efendileri, kervanların
liderleri, tanrılar, Nāgalar, Yakşalar, Asuralar, Garuḍalar,

⁸ Buddhist inanca ait bir terim olarak Kaya'nın ifadesiyle; *Aydınlanmış fakat hâlihazırda dünyaya gerçeği vaaz etmeyen Buddhistleri* tanımlamak için kullanılan bir sözcüktür. Herhangi bir ruhsal önderi izlemeden, tek başlarına yollarında ilerleyen ve kendi Nirvānalarına kavuşan insanları tanımlamak için kullanılmaktadır (Kaya, 2017: 158-159).

Kinnaralar ve büyük yılanlar tarafından onurlandırılan ve övülen; Devalar, Nāgalar, Yakşalar, Asuralar, Garudalar, Kinnaralar ve büyük yılanlar tarafından tapınılan; Efendi Buddha, ünlü olan, son derece değerli olan, bir mürit topluluğu tarafından eşlik edilen gerekli tüm kıyafet, yiyecek, yatak ve barınak, içki ve ilaçları sadaka olarak aldı ve gitti... ve mahrum kaldı (Winternitz 1933: 280).

Her Şataka Avadāna anlatısı şu sözlerle de sonlandırılır; *Efendi Buddha böyle dedi ve yürekleri sevince boğulmuş keşişler Buddha'nın sözlerini alkışladılar*. Efsanenin ahlaki mesajında da özetle şu ifadeler tekrarlanmıştır: *Yani, ey keşişler, tümüyle karanlık eylemlerin meyvesi karanlıktır, tümüyle beyaz eylemler beyazdır; karışık eylemlerin meyvesi de karışıktır ve yalnızca tümüyle beyaz eylemlerden haz alınır* (Winternitz 1933: 281).

Ayrıca dindar bir adam, zengin bir adam, güçlü bir kral, mutlu bir evlilik, genç bir adamın eğitimi, eski bir Buddha'nın görünümü gibi kişi ve durumlar da daima benzer kelimelerle açıklanmaktadır. Alışlagelmiş anlatımlar birkaç kısa cümleyle değil, sayfalar boyunca devam eden betimlemeler şeklinde, birbiri ardına sıralanmış tanım ve sıfatlarla aktarılmaktadır. En uzun kalıplaşmış parçalardan biri; Buddha'nın, kişinin gelecekte bir Buddha olacağı kehanetinde bulunduğu gülümsemesinin açıklamasıdır: Buddha kehanette bulunmadan önce her zaman gülümsemektedir. Gülümsediğinde ağzında mavi, sarı, kırmızı ve beyaz ışıklar parlar. Bu ışıkların bazıları Cehenneme inerken, diğerleri Cennet'in dünyalarına yükselmektedir. Binlerce, milyonlarca dünyayı dolaştıktan sonra tekrar Buddha'ya geri dönerler ve kehanetin konusuna göre, Buddha'nın vücudunun bazı kısımlarında kaybolurlar. Bütün bunlar oldukça ayrıntılı bir şekilde tanımlanmıştır ve bu ayrıntılar, söz oyunları genel olarak Şataka Avadāna'nın anlatım yönteminin edebî bir özelliğidir. Bu özellik, Strong tarafından aynı dönemde yazıldığı ifade edilen *Aṣokāvadāna* içerisinde bulunan Buddha'nın gülümsemesine dair efsanede de yer almaktadır (Strong 2008: 31). Buna rağmen, birçok sıradanlık ve tekdüzelik içermesinin yanı sıra, ahlaki öğretisi yüksek olan hikâyeler, diğer metinlerden de aşına olunan Buddhist edebiyata ait eserlerden uyarlamalar içermektedir. *Şataka Avadāna* anlatılarının birçoğu Avadānaların diğer koleksiyonlarında ve birkaçı da Pāli Apadānalarda tekrar edilmiştir. *Avadāna Karma Śataka* (Yüz Karma Hikâyesi), Şataka Avadāna'ya çok benzeyen ve onunla ortak birkaç anlatıya sahip eski diğer bir eserdir. Ancak ne yazık ki bu eserin yalnızca Tibetçe bir çevirisi günümüze ulaşabilmiştir (Skilling 2001: 140).

Divyāvadāna (Göksel Avadānalar), *Ṣataka Avadāna*'dan daha yeni bir koleksiyondur; ancak bunula birlikte kadim bazı Buddhist anlatıları da içermektedir. Mahāyānist “Om, tüm yüce Buddhalar ve Bodhisattvalar onuruna,” duasıyla başlasa ve sonrasında Mahāyāna maneviyatını içeren birkaç eklemeye sahip olsa da bütün bir eser olarak bakıldığında şüphesiz, Hīnayāna okuluna, mezhebine aittir. Sanskrit külliyat ve *Dīrghāgama*, *Udāna*, *Sthavira-Gāthā* vb. bilinen metinlerden de sıklıkla alıntılar yapılmaktadır. Bazı anlatılar birebir *Ṣataka Avadāna*'da olduğu gibi başlar ve biter. Ayrıca basmakalıp ifadelerden birkaçı ve bu tekrarın karakteristiğinin tanımı, *Divyāvadāna*'da aynı şekilde tekrar edilmektedir. Hikâyelerden yarısından fazlası alıntılanarak Mūla-Sarvāstivāda okulunun Vinayapīṭaka'sı olarak yeniden türetilmiştir (Nariman 1920: 262). Eserin yapısı aslında oldukça karmaşık ve kopuktur. Herhangi bir düzenleme yöntemine ait işaret yoktur. Dili ve üslubu hiçbir şekilde bir bütün oluşturmamaktadır. Efsanelerin birçoğu anlaşılır bir Sanskrit'le ve düzyazı formunda yazılmıştır, yalnızca bazı yerlerinde Gāthālarla bölünmüş olduğu görülmektedir. Ancak eserin birkaç parçasında uzun birleşik sözlerle birlikte, özgün Kāvya tarzını ve abartılı şiir ölçülerini de bulabiliriz. Böylece derleyicinin, aslında ilgili bölümleri başka metinlerden aldığı kolayca anlaşılmaktadır. *Divyāvadāna*'da yer alan hemen hemen bütün hikâyeler diğer eserlerde de bulunmaktadır. *Divyāvadāna*'nın derleyicisi, *Mūla Sarvāstivāda Vinaya*'ya ek olarak Saṃyuktāgama'nın (Çince çevirisi Tsa A-han King olarak bilinen) eserini ve Kumāralāta'nın *Kalpanāmaṇḍitikā*'sını da kullanmıştır. *Divyāvadāna*'nın bölümleri birbirinden farklı dönemlere aittir. Bazı parçalar kesinlikle III. yüzyıldan öncesinde yazılmıştır. Ancak koleksiyon bir bütün olarak değerlendirildiğinde IV. yüzyıldan öncesine ait olmadığı açıktır. Çünkü yalnızca Aşoka'nın halefleri değil Şunga hanedanlığının kralı Puşyamitra'dan (yaklaşık M.Ö. 178) da eserde bahsedilmektedir. Ayrıca derleyicinin *Kalpanāmaṇḍitikā*'dan böylesine kapsamlı bir biçimde bahsetmiş olması, Kanişka sonrası dönemde hüküm sürmüş olan Kumāralāta dönemini de bildiğini göstermektedir. *Divyāvadāna*'nın en ilginç efsanelerinden biri olan *Sārdūlakarṇāvadāna*'nın M.S. 265'de Çince'ye çevrildiği kaydedilmiştir. Bu Avadāna anlatısı aşağıdaki gibidir:

Efendi, Şrāvastī'de kaldığı zamanlarda Ānanda yemek dilenmek için her gün şehre inmeyi adeta alışkanlık haline getirmişti. Bir gün şehirden dönerken susadı ve kuyudan su çeken Prakṛti adında bir Çañḍāla kızı gördü. ‘Kardeş, içmek için bana biraz su

ver' dedi. Prakṛti 'Ben bir Çāṇḍāla kızım erdemli Ānanda' diye cevapladı. Bunun üzerine Ānanda "Kardeş, ben senin aileni ve kastını sorgulamadım. Ancak biraz su kaldıysa bana ver, içmek istiyorum' dedi. Sonrasında kız biraz su verdi ve keşişe karşı derin bir sevgi beslemeye başladı. Annesine, eğer Ānanda onun kocası olmazsa kesinlikle aşkından öleceğini söyledi. Böylece büyük bir büyücü olan annesi etkili bir aşk iksiri hazırlayarak Ānanda'yı mantralarla büyüledi ve Ānanda, mutlu Prakṛti'nin çoktan yataklarını hazırladığı Çāṇḍālaların evine geldi. Ancak bu büyük tehlikeyle karşılaşınca Ānanda, gözyaşlarına boğuldu ve Buddha'ya dua etme ihtiyacı duydu. Buddha mantralarıyla yardıma geldi ve Buddha'nın mantraları karşısında büyücünükiler güçsüz kaldı. Ānanda, Çāṇḍāla evini terk ederek manastıra geri döndü. Büyük büyücü, üzgün kızına Gautama'nın büyülerinin kendisinininkilerden güçlü olduğunu açıkladı. Ancak Prakṛti, aşkıdan kurtulamazdı ve her gün şehre inerek Ānanda'yı dilenirken izlemeye başladı. Endişelenen Ānanda, yeniden Efendiden yardım istedi. Buddha, Prakṛti'ye giderek Ānanda'yla evlenme arzusunu kabul etmiş gibi göründü; ancak büyük bir incelikle onu saflık yemini etmesi için ikna ederek keşiş olmasını sağladı. Prakṛti yalnızca saçlarını kesmek ve keşiş kıyafetleri giymekle kalmadı. Aynı zaman dört soylu gerçeğin tamamını anlayarak Buddha'nın dinini tümüyle kavradı.

Brahmanlar, savaşçılar ve Srāvastī halkı Buddha'nın bir Çāṇḍāla kızını keşiş yaptığını duyduklarında çok kızdılar ve Kral Prasenacit'e bildirirler. Kral hızla şikâyetleri iletmek için Efendinin yanına gitti. Birçok Brahman, savaşçı ve Srāvastī halkı da oradaydı... Sonra Buddha, oldukça erdemli oğlu Śārdūlakarṇa'yı Brahman Puṣkarasārin'in kızıyla evlendirmek isteyen Çāṇḍāla şefi Triṣaṅku'nun hikâyesini anlattı. Hikâyeye göre Brahman, onu küçümseyerek reddetmişti; bu sebeple Triṣaṅku, kast sistemini ve Brahman etik öğretilerini eleştirdiği açıklayıcı bir konuşma yapmıştır. Ona, hayvan ve bitki türleri arasında olan farklılıkların; kastlar arasında görülmediğini söyler. Dahası ruhların göçü ve Karma teorisine göre herkes, eylemleriyle yeniden doğduğu için herhangi bir kasta ait olması zaten mümkün değildir.⁹ Sonunda Puṣkarasārin, Triṣaṅku'nun öğretileriyle ikna olarak evliliğe izin verir. Bu

⁹ Hindu geleneğine ait Kast sistemini, kesin bir dille reddeden Buddhist öğretilerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Eltschinger, V. (2015). *Caste and Buddhist Philosophy: Continuity of Some Buddhist Arguments against the Realist Interpretation of Social Denominations*.

Brahman'ın kızı, önceki bir doğumunda Caṇḍāla kızı Prakṛti'den başkası değildir. Ayrıca o zamanda Buddha'nın kendisi Triṣaṅku ve Ānanda da Śārdūlakarṇa'dır (Winternitz 1933: 286-287).

Hiç şüphesiz *Divyāvadāna*'nın XXVI-XXIX. bölümleri arası eserin en eski parçasıdır. *Aṣokāvadāna*'yı temel alarak yazılmıştır ve büyük Kral Aṣoka'yı merkezine alan efsaneleri içermektedir. Muhtemelen orijinali M.Ö. 150-50 yılları arasına ait bir eserdir. Ancak bu versiyonu günümüze ulaşmamıştır. İki farklı Çin nüshası aracılığıyla eserden haberdar olunmaktadır. *Divyāvadāna* yalnızca *Aṣokāvadāna*'dan bölümlere sahip değildir; aynı zamanda *Kalpanāmaṇḍitikā*'ya ait açık izlere sahiptir (Nariman 1920: 57). Ondan alınan efsaneler çoğunlukla tarihsel değere sahip değildir; ancak edebî açıdan son derece kıymetlidir. Özellikle de Upagupta ve Māra'nın efsaneleri Buddhist kültürün karakteristik özelliklerini yansıtmaları sebebiyle özel bir öneme sahiptir. Kötü olan, kısırtıcı Māra'yı Buddhist bir keşiş olmaya ikna etmek oldukça cesur bir düşüncedir. Zira buradaki efsanenin tamamı öylesine dramatik bir yapıya sahiptir ki eserin, bir Buddhist drama eserinin yeniden yazılmış hali olduğunu düşündürmektedir. Bu parçanın neredeyse tamamı kelimesi kelimesine Kumāralāta'nın *Kalpanāmaṇḍitikā*'sından alınmıştır. Dili, tarzı ve ölçüsü; Sanskrit edebiyatına ait abartılı şiir geleneğinin en iyi örneklerinden biridir. Ayrıca Aṣoka serisinin en güzel efsanelerinden biri olan Aṣoka'nın oğlu Kuṇāla ile ilgili anlatı da yine bu eserde yer almaktadır. Efsaneye göre; Kuṇāla'nın gözleri, zalim üvey annesinin entrikası sebebiyle oyulmuştur; ancak o, üvey annesine karşı kin ya da öfke duymamıştır.

Divyāvadāna, Pālî külliyyatta yer alan birçok aynı efsaneye de sahiptir. Örneğin, XVII. bölümün bir parçası *Mahā Parinirvāṇa Sūtra*'ya aittir. III. Bölüm; Kral Praṇāda'nın efsanesiyle birleştirilerek gelecekteki Buddha Maitreya'nın gelişini anlatmaktadır. Bu kısım çoğunlukla XXVI. Dīghanikāya'yla benzerlikler göstermektedir. Vahşi ve saldırgan Sroṇaparānatakalara elçi olarak gittiğinde onu hor görseler, saldırsalar veya öldürmek isteseler de sakinlik ve merhametle karşılık vermeye karar veren Pūrṇa'nın hikâyesi, bilindik bir Pālî Sutta anlatısının bir benzeridir. Ölü bir fare sattığı için git gide büyük bir zenginlik elde eden tüccarın genç oğlunun efsanesi de Cātakalardan alınmıştır. *Rūpavatī Avadāna* ise *Cātakamālā*'daki efsaneleri anımsatmaktadır. Rūpavatī, açlıktan ölmeye yakın ve neredeyse yok olacak çocuğunu; eti ve kanıyla beslemek için göğüslerini keser. Eyleminin gerekçesi sorulduğunda ise aşağıdaki yanıtı vermesiyle Rūpavatī'de bir Bodhisattva'nın Mahayāna düşüncesinin izleri görülmektedir:

Göğüslerimi çocuğun iyiliği için feda ettiğim doğrudur. Bunu egemenlik için, eğlence için, cennete ulaşmak için, İndra olmak için veya bir krallığa hükümdar olmak için yapmadım. En yüksek aydınlanmaya ulaşmak için yabaniyi evcilleştirebilirim, esir olanı özgürleştirebilirim, rahatsız olanı teselli edebilirim ve mükemmel Nirvāṇa'ya ulaşabilirim. –bütün bunlar, benim kadın cinsiyetimi yok ederek erkek olabileceğim kadar doğrudur!

Efsaneye göre bunu dile getirdikten hemen sonra Prens Rūpavata'ya dönüştü ve sonrasında kral olarak altı yıl hüküm sürdü. Bir keşiş olarak yeniden doğdu; dişi bir kaplan için kendisini feda etti.

Avadāna koleksiyonunun şiirsel anlatılarını ise sistematik bir biçimde, *Śataka Avadāna*, *Kalpādrumāvadānamālā* (Dilek Ağacı Avadāna Derlemesi), *Ratnāvadānamālā* (Mücevher Avadāna Derlemesi) ve *Aṣokāvadānamālā* (Kral Aṣoka'nın Avadāna Derlemesi) gibi eserlerdeki aktarımlar oluşturmaktadır. *Kalpādrumāvadānamālā*'nın başlangıcı da *Śataka Avadāna*'nın son anlatısının bir benzeridir. Sthavira Upagupta, Kral Aṣoka'yla bir konuşma yapmaktadır ve bu konuşmanın içerisinde *Aṣokāvadānamālā*'da yer alan bütün efsanelerden bahsedilmektedir. *Aṣokāvadānamālā*'nın ilk bölümü Aṣoka'nın kendisiyle ilgili efsaneleri içermektedir. Sonrasında Upagupta'nın Aṣoka'yla ilgili hikâyeleri izler. *Kalpādrumāvadānamālā*, *Ratnāvadānamālā* ve *Aṣokāvadānamālā*, dinî ideolojileri bağlamında *Śataka Avadāna*'dan farklıdır. Öyle ki bu eserler içerikleri itibarıyla doğrudan Mahāyāna'ya ait metinler olarak sınıflandırılmaktadır (Winternitz 1933: 291).

Dvāviṃśatyāvadāna da (22 bölümlük Avadānalar), *Śataka Avadāna*'dan çokça etkilendiği düşünülen ilgili literatüre ait bir diğer eserdir. Eserdeki Upagupta'nın Aṣoka'yla konuşmasının yer aldığı bölümde diğer Buddhist eserlerden farklı olarak Śakyamuni ve Maitreya'ya da yer verilmiştir. Ayrıca eser, geneli itibarıyla düzyazıyla kaleme alınmış olmakla birlikte ahlaki öğretilerin içeriğine göre bölümlere ayrılmıştır.

Bhadrakalpāvadāna (Dünyanın iyi çağındaki Avadānalar) ise Upagupta'nın Aṣoka'yla olan bağını aktaran 34 efsaneyi içeren bir koleksiyondur. *Aṣokāvadānamālā*lar gibi tamamen şiir şeklindedir. Ancak plan ve içerik olarak Vinayapīṭaka'nın *Mahāvagga*'sına bir ölçüde benzerliği olduğu ifade edilmektedir (Winternitz 1933: 291).

Tüm bu adı geçen eserlerin şu ana kadar yalnızca birkaç elyazmasına ulaşılmıştır. Diğerlerinden sadece Tibetçe ve Çince çevirileri aracılığıyla

haberdar olunmuştur. Ayrıca yalnızca kitap olarak bulunan Avadānalar değil, birçok tek Avadāna anlatısı da yine Tibetçe ve Çince çevirileri aracılığıyla günümüze değin korunabilmiştir. Bunun bir örneği tüccar Anāthapiṇḍada'nın kızı Sumāgadhā'nın efsanesini anlatan Sumāgadhāvadāna'dır.

Avadāna türündeki en hacimli eser olarak Keşmirli şair Kṣemendra'nın *Avadāna Kalpalatā*'sından bahsedilmelidir. 1052 yılında tamamlanmıştır ve özellikle Tibet'de büyük bir saygı görmektedir. Kṣemendra oldukça üretken bir yazardır ve şiir yazımında şaşırtıcı bir verimliliğe sahiptir. Kṣemendra'nın Buddhist Avadānaları süslü saray şiiri tarzında yeniden düzenlediği devasa efsaneler koleksiyonu, ustaca ve zevkli anlatısının yanı sıra ahlakça üstün birçok efsaneyi de içermektedir. Koleksiyon yüz yedi efsaneden oluşmaktadır. Ancak sonrasında Kṣemendra'nın oğlu Somendra, 108. hikâyeye birlikte esere önsöz yazarak eklemeye bulunmuştur. Anlattığı efsaneler çoğunlukla eski Avadāna eserlerinde ve diğer kaynaklarda da geçmektedir (Nariman 1920: 63).

Avadāna türündeki eserlere konu olmuş ünlü Buddhist şahsiyetlerden biri de Maurya İmparatorluğu'nun üçüncü hükümdarı İmparator Aşoka'dır. Buddhizm'in gelişip yaygınlaşmasına vermiş olduğu destek sebebiyle, Buddhist kültür içerisinde özel bir yere sahip olmuştur. Adını taşıyan *Aṣokāvadāna* adlı eser ise Buddhist Sanskrit Edebiyatı eserleri arasında ayırt edici bir yere sahip olmuştur.

Aṣokāvadāna Üzerine

Aṣokāvadāna'nın Sanskrit metnin orijinali muhtemelen M.S. II. yüzyılda kaleme alınmıştır ve ilk olarak Fa-ch'in tarafından M.S. 300 dolaylarında Çince'ye çevrilmiştir. Bu çeviriye, çeşitli alt başlıklar eklenmiş olup *A-yü wang chuan* adıyla yayımlandığı bilinmektedir. Strong'un çevirisinde ise orijinaline ek olarak, birkaç bölüm fazladan yer almaktadır. Bunlar çeşitli keşişlerin efsaneleri, Dharma'ya ait bir bölüm ve Aşoka hakkında çeşitli ek hikâyeler koleksiyonudur. *A-yü wang chuan*'ın tamamı da Jean Przyluski tarafından *Legende de l'empereur Açoka* adıyla Fransızcaya çevrilmiştir. Metnin biraz farklı bir versiyonu keşiş Sanghabhara (Seng-chi'ieh-p'o-lo) tarafından yine A-yü wang ching adıyla yayımlanmıştır. A-yü wang chuan ve Sanskrit orijinal metnin ilişkisi bir tartışma konusu olmuş ve ilgili araştırmacılar bu konuda Przyluski'nin çalışmalarından yararlanmışlardır.

Aṣokāvadāna'nın Tibetçeye tam bir çevirisinin bulunmadığı düşünülmektedir. Ancak M.S. XI. yüzyılda Padmākaravarman ve Rinchen bZangpo tarafından Kunāla hakkındaki bölümün Tibetçe'ye çevrildiği kaydedilmiştir (Mukhopadhyaya, 1982).

1844'te Eugene Burnout, *Aṣokāvadāna*'nın Sanskrit metninin büyük bir bölümünü Fransızcaya çevirmiş ve bir giriş bölümü ekleyerek *a l'histoire du buddhisme indien* başlığıyla yayınlamıştır. Metin, Burnout'un çevirisinden Winifred Stevens tarafından *Legends of Indian Buddhism* adıyla İngilizceye çevrilmiştir. Ancak Burnout'un çalışmasında birtakım hataların olduğu tespit edilmiştir. Yine de metnin çevrildiği tarihlerdeki Buddhizm bilgisi ve Nepal'de yeni ulaşılmış olan ham elyazmaları göz önünde bulundurulduğunda; çevirinin gayet başarılı bir çalışma olduğu da kaydedilmiştir (Strong 2001: 171).

Mukhopadhyaya'nın *Aṣokāvadāna* metni ise birkaç yönüyle öncekilerden ayrılır: İlk olarak daha büyük oranda orijinal elyazmalarına uygun olarak hazırlanmıştır, ayrıca metin neredeyse önceki bütün *Aṣokāvadāna*ları listelemektedir. Bu durum Cowell ve Neil'in derleme Sanskrit metninde yer alan hatalarının düzeltilmesini de sağlamıştır. Sonrasında özellikle *A-yü wang chuan* yani Çince *Aṣokāvadāna* dikkate alınmıştır. Çince yazılmış olan *Aṣokāvadāna* göz önünde bulundurularak Cowell ve Neil'in yaptığı sıralamada dört bölümün yeri değiştirilmiştir. Cowell ve Neil'in sıralamasında Kunāla (Kunālāvadāna) efsanesine ait bölümler, Vītaṣoka (Vītaṣokāvadāna) efsanesine ait bölümlerden önce gelmektedir. Ancak Mukhopadhyaya, Kunāla (Kunālāvadāna) efsanesine, Vītaṣoka (Vītaṣokāvadāna) efsanesinden sonra yer vermeyi uygun bulmuştur (Cowell & Neil 1886 akt. Strong 2001: 169). Sujitkumar Mukhopadhyaya'nın açıklamalı önsöze sahip *The Aṣokāvadāna* metnine dayanarak yapılmış olan John S. Strong'un *Aṣokāvadāna* çevirisi ise Sanskrit dilinden İngilizce'ye yapılan ilk çeviri olma özelliğini taşımaktadır. Bir veya iki durumda Mukhopadhyaya'nın sırası yerine, Vaidya'nın *Aṣokāvadāna*'sı tercih edilmiş ve bu durumlar dipnotlarda belirtilmiştir. Ayrıca nadir durumlarda, netlik için, Çince nüshası temel alınarak bir iki cümle eklenmiş veya Sanskrit metnin sırası kısmen düzeltilmiştir. Strong'un çeviri metninin kenarındaki rakamlar, Mukhopadhyaya'ya ait *Aṣokāvadāna*'nın sayfa numaralarını göstermektedir. Bunların, orijinal metni kontrol etmek isteyenlerin rahatlığı için çeviri çalışmasına özellikle dâhil edildiği düşünülmektedir. Köşeli parantezler

içerisindeki aktarımlar ise çevirmenin açıklamaları olarak sunulmuştur. Açıklayıcı metin notlarının akıcılığı bozmamak adına sınırlı tutulduğu anlaşılmaktadır. (Strong 2001: 169-170). Sanskrit metnin aslına sadık kalınarak nesir, düzyazı ve şiir ise mısralar halinde çevrilmiştir. Ancak mısranın veznini tutturmaya veya taklit etmeye çalışılmamıştır. Çevrilmemiş bazı kelimeler orijinal yani Sanskrit haliyle aynen bırakılmıştır. Bunlardan çakravartin, balaçakravartin, dharmarāca, dharmarācikā gibi bazıları terimsel anlamları açıklanmak suretiyle aktarılmıştır. Añcali (birinin ellerini çukurlaştırarak alnına getirmekle oluşan selamlama) veya yocana (bir çeşit ölçü birimi) gibi bazılarının ise kısa ve öz bir biçimde tercüme edilemeyeceği anlaşılmıştır. Bu sebeple çevrilmemiş tüm terimler Strong tarafından hazırlanan sözlükte açıklanmıştır (Strong 2001: 170). Strong, içerik itibarıyla Mukhopadhyaya'nın eserini yeniden düzenleyerek yayına hazırlamıştır. Öyle ki John S. Strong'un çevirisinde metin, Mukhopadhyaya'ya ait *Aṣokāvadāna*'nın aksine Aṣoka'nın hikâyesiyle başlamamaktadır. Bölüm başlıkları yerine yeni başlıklar eklenmiş ve daha kolay anlaşılması için metne ara başlıklar serpiştirilmiştir. *Aṣokāvadāna* anlatıları konuları itibarıyla sınıflandırıldığında; önemli bir bölümünün önde gelen Buddhist kişiliklerle ilişkili olduğu görülmektedir. Bunlar konu yoğunluğuna göre sırasıyla Aṣoka, Buddha ve Upagupta ile ilgili anlatılardır. Geçmiş yaşamlar ve Karmanın başlı başına konu edildiği anlatıların da sayısı bir hayli fazladır; sonrasında, Buddhist kutsal mekânlarıyla ilgili hikâyeler gelmektedir. Stūpalar, hac ve inziva yerleri ile ilgili anlatımlar ise bunlardan bazılarıdır.

Çalışmamızın bu bölümünde ise Strong'un "Aṣoka'nın Doğum Anlatısı" olarak adlandırdığı bir numaralı *Aṣokāvadāna* anlatısının çevirisi ve hemen akabinde ilgili efsanevi anlatının Hint bilimi (Hindoloji) disiplini dâhilindeki yorumuna yer verilecektir. Böylece Buddhist metinlerin ve bu makalenin özelinde; *Aṣokāvadāna* örnekleme üzerinden Buddhist Sanskrit Edebiyatı eserlerinin kültür bilimsel çalışma, inceleme ve karşılaştırmalar bağlamında ele alınışına dikkat çekilmeye çalışılacaktır. Bu sayede, Türkiye'deki Hindistan Çalışmaları yani literatürdeki adıyla Hindoloji disiplini dâhilinde, edebi metinlerin dilimize aktarılması hususunda üstlenmeye çalıştığı misyonun önemine de değinilmiş olunacaktır. Zira söz konusu metinler, kültürle ilgilenen sosyal bilimlerin her dalı için bir kaynak metin olma potansiyeli göstermektedir. *Aṣokāvadāna*, I numaralı anlatı (Aṣoka'nın Doğumu Anlatısı):

O dönemde Kral Bimbisāra Racagrha şehrinde hüküm sürüyordu. Bimbisāra'nın oğlu Acāṣatru'ydu; Acāṣatru'nunki Udāyin'di; iyi Udāyin'in oğlu Muṇḍa'ydı; Muṇḍa'nunki Kākavarṇin; Kākavarṇin'inki Sahalin; Sahalin'inki Tulakuci; Tulakuci'nin ki Mahāmaṇḍala; Mahāmaṇḍala'nın Prasenacit; Prasenacit'in ki Nanda ve son olarak Nanda'nın oğlu Pāṭaliputra şehrinde hüküm süren kral Bindusāra'ydı. Bindusāra, Susīma adındaki oğlanın babasıydı.

Bu arada Campā şehrinde bilinen bir Brahman adil, iyi görünümlü ve zarif olan ülkenin en güzel kızının babasıydı. Falcılar, onun bir kralla evleneceği ve iki mücevher benzeri oğul doğuracağı kehanetinde bulunmuşlardı. Biri dört kıtadan birine hükmeden bir çakravartin olacak ve diğeri dolaşarak dinî adakları yerine getirecekti.

Brahman, kâhinlerin söyledikleri karşısında heyecanlanmıştı. (Bütün dünya iyi talihleri olsun ister.) Kızını Pāṭaliputra'ya götürdü. Orada tüm mücevherlerini taktırdı. Onu hayırlı ve övgüye değer bir göksel bakire ilan ederek Kral Bindusāra ile evlendirmeyi teklif etti. Kral Bindusāra, onu haremine kabul etti.

Kralın önceki cariyeleri onu kıskanmıştı. Düşündüler ki; 'Bu güzel, zarif kız ülkenin en güzel kadını. Eğer kral onunla birlikte olursa, artık bizimle ilgilenmezdi!' diye düşündüler. Bu nedenle ona [güzelliğini gösteremeyeceği] berberlik sanatını öğrettiler. Kısa süre sonra kralın saçını ve sakalını kesme konusunda uzman oldu. Nitekim ne zaman berberliğe başlasa kral [o kadar rahatlardı ki] çabucak uykuya dalıyordu. Kral ondan çok memnun kalmıştı ve onun bir dileğini yerine getirmeye karar verdi.

Kral -'En çok neyi arzu edersin?' diye sordu.

Kız -'Hükümdarımın benimle birlikte olmasını.' diye cevap verdi.

Kral -'Ancak sen bir berber kızsın bense bir hükümdarım, kutsanmış bir Kshatriya'yım [savaşçı kastın üyesi]. Seninle nasıl bir ilişki yaşayabilirim?' dedi.

Kız -'Hükümdarım, ben bir berber kızı değilim. Babam bir Brahman, beni size eş olarak vermişti!' dedi.

Kral -'Peki sana berberlik sanatını kim öğretti?' diye sordu.

Kız -‘Haremdeki kadınlar.’ diye cevapladı.

“Öyleyse artık berberlik işini yapmayacaksın.” Kral Bindusāra böyle buyurdu ve onu baş kraliçesi olarak ilan etti. Birlikte vakit geçirdiler, birbirlerinden hoşlandılar ve birlikte oldular. Kız hamile kaldı ve sekiz veya dokuz aylık bir süreden sonra bir erkek çocuk doğurdu. Prens doğumu bir bayram gibi kutlanırken annesine adının ne olması gerektiği soruldu. Kraliçe; ‘Bu bebek doğdu ve ben artık -kedersiz- (a-şoka) oldum.’ Bu sebeple çocuğa Aşoka adı verildi.

Daha sonra kraliçe ikinci bir erkek çocuğu doğurdu ve oğlan ‘keder dindiğinde’ (vigata-şoka) doğduğu için Vītāşoka ismini aldı.

Bir gün Bindusāra, ölümünden sonra hangisinin ülkeyi en iyi şekilde yöneteceğini belirlemek için oğullarını test etmeye karar verdi. Bu nedenle gezgin çileci Piṅgalavatsācīva ile konuşarak prensleri gözlemlemesini istedi.

Piṅgalavatsācīva; ‘Elbette kralım, prenslerle Altın Köşk Bahçesi’ne gidin ve ben de onları orada gözlemleyeceğim.’ dedi. Bu nedenle Bindusāra oğullarını çağırarak oraya gitti.

Aşoka’nın vücudu [kötü bir cilde sahipti;] kaba ve hoş değildi ve babası Kral Bindusāra tarafından hiç sevilmiyordu. Annesi ona dedi ki; ‘Oğlum, kral prensleri gözlemlemek istiyor ve bunun için Altın Köşk Bahçesi’ne gitti; oraya sen de gitmelisin.’

Ancak o; ‘Neden gitmeliyim? Kral benim görüntümden nefret ediyor.’ diye yanıt verdi.

Kraliçe ‘Yine de git.’ diye tavsiyede bulundu. Sonunda Aşoka ikna oldu. Annesinden günün ilerleyen saatlerinde ona yemek göndermesini isteyerek hemen ayrıldı.

Pāṭaliputra’dan ayrılırken başvezirin oğlu Rādhagupta onu gördü ve ‘Aşoka, nereye gidiyorsun?’ diye sordu.

Aşoka; ‘Bugün kral, Altın Köşk’ün bahçesinde prensleri gözlemleyecek.’ diye cevap verdi.

Rādhagupta bunu duyduğunda Aşoka’nın, üzerine bindiği eski kraliyet filini almasını istedi. O saygıdeğer bir hayvandı ve Aşoka onu Altın Köşk Bahçesi’ne kadar sürdü. Oraya vardığında indi ve diğer prenslerin arasında yere oturdu. Çok geçmeden

hepsine yemekler geldi; Aşoka'nın annesi ona toprak kapta lor ile karıştırılmış biraz haşlanmış pirinç göndermişti.

Kral Bindusāra, gezgin Piṅgalavatsācīva'ya dedi ki; 'Usta, lütfen prensleri gözlemleyin. Benim ölümünden sonra en iyi kim hükmedebilir?'

Piṅgalavatsācīva genç adamları inceledi ve Aşoka'nın kral olacağını anladı; ancak düşündü ki; 'Bindusāra, Aşoka'yı sevmez. Onun kral olacağını söylersem, kesinlikle beni öldürecekler!' Bu yüzden; 'Kralım, hiçbir isim açıklamadan kehanette bulunacağım.' dedi.

Kral -'Öyleyse herhangi bir isim zikretmeden bir kehanette bulunun.' dedi.

Sonrasında gezgin çileci; 'Mükemmel bir bineği olan kral olacaktır.' dedi.

Elbette bütün prensler hemen kendi bineklerinin en mükemmel olduğunu ve kral olacaklarını düşündüler. Ancak Aşoka; 'Buraya bir filin sırtında geldim. Bineğim gerçekten de mükemmel! Ben kral olacağım.' diye düşündü.

Sonrasında Bindusāra; 'Usta, prensleri bundan daha fazla gözlemleyin!' dedi.

Bu defa Piṅgalavatsācīva; 'Kralım, en iyi oturağa sahip olan kral olacaktır.' dedi.

Yine bütün prensler en iyisinin kendi oturağı olduğunu düşündüler. Ancak Aşoka düşündü ki; 'Ben yerde oturuyorum. Benim oturağım dünya! Yani ben kral olacağım.' diye düşündü.

Benzer bir şekilde Piṅgalavatsācīva prensleri yemek tasları, yemekleri ve içecekleri yönünden de gözlemledi. Bitirdiğinde Pāṭaliputra'ya geri döndü.

Daha sonra annesi Aşoka'ya; 'Kimin kral olacağı kehanetinde bulunuldu?' diye sordu.

Aşoka; 'Kehanet isim açıklanmadan gerçekleştirildi. En iyi bineğe, oturağa, içeceğe, yemek tasına ve yemeğe sahip olan kral olacak. Bir filin sırtı benim bineğimdi, dünya benim koltuğumdu, yemek tasım kilden yapılmıştı, kaynamış pirinç peynir ve yemeğimdi, su ise içeceğimdi. Bu yüzden kral olacağımı biliyorum.' diye cevap verdi.

Artık gezgin Piṅgalavatsācīva, Aṣoka'nın tahta çıkacağını bilerek annesini onurlandırmaya başladı. Bir gün ona prenslerden hangisinin kocası Bindusara'nın yerini alacağını sordu. Gezin ona Aṣoka cevabını vermişti.

Kraliçe onu uyardı; 'Kral bir gün sizi bu konuda sorgulayabilir ve bir cevap için size baskı yapabilir. Gidip sınır bölgelerine sığınsanız iyi olur. Aṣoka'nın kral olduğunu duyduğunuzda, geri dönmeniz güvenli olacaktır.' Ve böylece çileci komşu bir ülkeye sürgüne gitti.

***Aṣokāvadāna-* “Aṣoka’nın Doğumu Anlatısı” Üzerine Hindolojik Bir Değerlendirme**

Hint kültürüne ait edebî metinler içerisinde, soy ve hanedanlık bilgilerine ait aktarımlar oldukça önemli bir yer tutmuştur. Özellikle Vedik dönemden itibaren Hint alt kıtası içerisinde sosyo-kültürel yapıyı tümüyle etkileyen kast sistemi sebebiyle; bireyin ait olduğu soy oldukça önemli olmuştur. Kast, bireyin doğuştan kazandığı, niteliğinin daha sonra hiçbir suretle değişmeyeceği, din, soy ve etnik ayrımına bağlı olarak kurulan bir sistemdir. İlgili Avadāna anlatısı içerisinde söz konusu kast sisteminin izlerine Kshatriya kastına yani yönetici ve asker sınıfına mensup olan Kral Bindusāra'nın, bir berber kızla birlikte olamayacağını belirtmesi şeklindeki bir aktarım aracılığıyla karşılaşmaktayız. Hindu bir kral olarak Bindusāra, kendinden aşağı kasttan biriyle birlikte olarak soyunu kirlletmeyi kesinlikle reddetmektedir. Ancak kızın bir Brahman'ın kızı olduğunu öğrendiğinde kendisiyle birlikte olarak iki oğul sahibi olmuştur. Böylece soy olması gerektiği gibi kutlu ve yüksek kasttan devam ettirilmiştir.

Efsanenin yazarı Aṣoka'nın soyuna ait hiçbir şüphe kalmaması adına efsanenin başlangıcında, Aṣoka'nın doğumundan yaklaşık 250 yıl öncesine kadar uzanan bir soy aktarımı listesi yapmayı uygun bulmuştur. Bu tarz hanedanlık listelerine sıklıkla, Epik Dönem Hint Edebiyatı içerisinde yer alan Purāṇalar¹⁰ koleksiyonu içerisinde de rastlamaktayız. Purāṇaların pañçalakṣhaṇa olarak adlandırılan beş karakteristik özelliği içerisinde, hanedanlık kayıtlarının tutulması gerektiği özellikle belirtilmektedir. Purāṇa Edebiyatı ile çağdaş olan Avadāna Edebiyatı'na ait *Aṣokāvadāna* metni

¹⁰ Klasik Sanskrit Edebiyatının Epik dönemine ait bir koleksiyondur. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Hint Mitolojisi Purana Edebiyatı Yazıları*, (2020), Ed. Y. Kayalı, Konya: Çizgi Kitabevi.

içerisinde bulunan bu anlatının hanedanlık soyuna ait bir listeyle başlaması Hindu etkisinin bir sonucu olarak nitelendirilebilir. Ancak anlatının yazarının, Aşoka'nın Kshatriya kastına mensup olan soyuna dair hiçbir şüphe bırakmama endişesinin, tarih bir kişilik olarak yaşamış Maurya İmparatoru Aşoka'nın birçok tarihi kayıta yer alan soyu ile ilgili varsayımları da bertaraf ettiği görülmektedir. Çünkü anlatıda bahsedildiği gibi Kral Bindusāra'nın babası ve Aşoka'nın büyükbabası; söylenildiği gibi Kral Nanda değildir. Hatta tam aksine Nanda İmparatorluğunu yıkan ve Maurya İmparatorluğu'nun kurucusu olan Çandragupta'dır. Genel kanı erken dönem yaşantısına dair kesin bilgiler bulunmayan Çandragupta'nın Moriya adı verilen Kshatriya kastına mensup bir kabileden geldiği yönündedir. Yine de herhangi bir taht devralmamış olan Çandragupta'nın soyuna ait bir hanedanlık kaydı elbette bulunmamaktadır.

Dikkat çeken bir diğer noktaysa anlatıda yer alan hanedanlık kaydının, Magadha Kralı Bimbisāra'yla başlatılmış olmasıdır. Kral Bimbisāra kimi metinlerde Buddha'nın çağdaşı olarak gösterilmektedir. Buddhist anlatılara göre, Buddha saraydan ayrıldıktan sonra Racagṛha'ya giderek Bimbisāra'yla bizzat tanışmıştır (Strong 2001: 89). Bimbisāra'nın Buddhist kültür içindeki bu önemi düşünüldüğünde efsane içerisinde Aşoka'nın soyundan gelen biri olarak aktarılması oldukça dikkat çekicidir.

Anlatıda kraliçenin Aşoka'yı acısız bir şekilde doğurması sebebiyle isminin Sanskrit bir kelime olan “aśoka” olarak konulduğu belirtilmektedir. Şoka kelimesinden üretilen Aşoka ismi, Sanskrit dilinde olumsuzluk bildiren “a-” ekinin sözcüğün başına eklenmesiyle birlikte oluşan acı duymama, acısız, kadersiz anlamlarına gelmektedir. Aynı şekilde Buddhist kültür içerisinde, bir ağaç türüne ait bir isim olarak da kullanılmaktadır (Monier-Williams 1899: 113). Daha sonra, Aşoka'nın kardeşi doğmuş ve o da Vītāśoka olarak adlandırılmıştır. İsim vīgata ve şoka sözcüklerinin birlikte kullanımından üretilmiştir. İki sözcüğün birleşiminden “keder dindiğinde” anlamındaki Vītāśoka ismi doğmuştur.

Son olarak anlatı içerisinde hem Hindu kültüründe hem de Buddhist kültürde büyük bir yer tutan kehanette bulunma motifinin işlendiği görülmektedir. İlk olarak Aşoka'nın doğumundan önce gerçekleşen kehanet, Buddha'nın doğmadan önce annesi Māyā'nın gördüğü rüya ile ilişkilendirilmiştir. Bu doğrultuda Buddhist kültür içerisinde önemli bir yer tutan kişilerin doğumlarıyla alâkalı olarak bu tarz büyük kehanetlerde

bulunulduğu şeklinde bir genellemenin yapılabileceği kanaatini uyandırmaktadır. Daha sonrasında keşiş Piṅgalavatsācīva'nın gelecekte Aṣoka'nın kral olacağı kehanetinde bulunması da yine; ilgili motifin Buddhist metnin içerisinde nasıl yer bulduğu hakkında güzel bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Buddhist metin olarak sınıflandırılan *Aṣokāvadāna* anlatılarının özünde; sadece Buddhist kültüre ait bir unsurları barındırmadığını, Hint kültürüne ait tüm geleneklerin Buddhist bakış açısıyla tekrar yorumlandığını göstermektedir.

SONUÇ YERİNE

M.Ö. VI. yüzyılda Hint alt kıtası içerisinde Upanishadlarla birlikte başlayan felsefi çağın sağladığı dini yorum özgürlüğü farklı mezhepsel ve dini hareketlerin oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Dönem içerisinde ortaya çıkmış birçok hareketin yalnızca bir kısmı varlıklarını sürdürerek Hindistan içerisinde etkili olmayı başaramışlardır. Günümüzde Hint alt kıtasının yanı sıra Asya'da geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Buddhizm bunlardan biridir. Bu çalışma kapsamında Sanskrit dilinde kaleme alınmış Buddhist Külliyyat, Avadāna Edebiyatı ve *Aṣokāvadāna* üzerine literatürel bilgiler derlenmiştir.

Buddhizm, kurucusu Buddha'nın ölümünün ardından zaman içerisinde çeşitli mezhepsel ayrılıklar yaşamıştır. Bu mezheplerin kendilerine ait farklı eserler oluşturmaları sonucunda; oldukça geniş, kapsamlı bir Buddhist Edebiyat Külliyyatı oluşmuştur. Saf ve hibrit Sanskrit dilleriyle kaleme alınmış Buddhist Sanskrit Edebiyatı olarak bilinen külliyyatın büyük bir kısmı çoğunlukla, Mahāyāna mezhebine ait veya onun etkisinde kalmıştır. Ancak bu, külliyyatın tümüyle Mahāyānist bir külliyyat olduğu anlamına gelmemektedir. Öğretilerin çeşitliliği kadar kimi anlatımların da farklılaşmış olması mezhepsel ayrımları edebî eserler içerisinde net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu sebepten Sanskrit külliyyata ait eserlere hiçbir zaman tümüyle Mahāyānist veya Hīnayānist denilememektedir.

Buddhist kültürün Sanskrit külliyyat içerisindeki aktarımında Avadāna Edebiyatı da başlı başına önemli bir yer tutmaktadır. Pāli karşılığı Apadāna olarak adlandırılan Avadāna metinleri içerik itibarıyla Buddha da dâhil olmak üzere Buddhist tarihe mâl olmuş kişilerin maceralarını aktarmaktadır. Bu türün en eski eseri olarak *Ṣataka Avadāna* yani Yüz Avadāna içerisinde Mahāyāna mitolojisine dair hiçbir bilgi bulunmaması, hikâyelerin içerikleri sebebiyle Hīnayāna mezhebine ait olduğunu düşündürmektedir. Daha sonraki

dönemlerde kaleme alınmış Avadāna metinleri ise çoğunlukla Mahāyāna'ya ait eserlerdir. Bu durum Sanskrit külliyat içerisindeki diğer eserler gibi Avadāna Edebiyatı'nın da tümüyle tek bir mezhebe ait olmadığını gözler önüne sermektedir. Avadāna metinlerine konu olan Buddhist tarih içerisindeki önemli kişiliklerden biri de Maurya İmparatoru Aşoka'dır. Hüküm sürdüğü dönemde Buddhist öğretileri yalnızca kendi hayatında değil, yönetim sisteminde de benimsemiştir. Bunun yanı sıra Buddhizm'in Hindistan dışına yayılmasında gerçekleştirdiği misyonerlik çalışmalarıyla da önemli hamilerinden biri olmuştur. Bütün bunlar sebebiyle İmparator Aşoka'nın hayatı Buddhizm tarihinde büyük bir değere sahip olmuştur. MS. II. yüzyılda kaleme alındığı düşünülen *Aşokāvadāna*, Buddhist İmparator Aşoka'nın hayatını aktarmasıyla tarihî bir metin olarak önem taşıdığı kadar Buddhist kültüre dair önemli bilgiler taşımasıyla da dikkat çekici bir eser olma özelliğine sahiptir. Bu sebeple tarih boyunca birçok araştırmacının dikkatini çekmiş bir eser olmuştur. Başta Çince olmak üzere Fransızca ve İngilizceye çevirileri yayımlanmıştır.

Aşokāvadāna özelinde de görüldüğü gibi Buddhist Sanskrit Külliyat içerisindeki eserler taşıdıkları edebî değerlerin yanı sıra Buddhist kültür, tarihi ve öğretilerine dair bilgiler içermesi sebebiyle, alan araştırmacıları için önemli bir başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır. Bu çalışmayla Buddhist literatürün Sanskrit birikimine ve özellikle de Avadāna koleksiyonuna dikkat çekilmek istenmiş; nitel yöntemle bir tür derlem çalışması olarak hazırlanan makalede bahsi geçen Buddhist eserler, nitelikleri ve içerikleri bağlamında açıklanarak bundan sonraki yapılacak olan sosyal bilimlerin ilgili alanlarındaki çalışmalarına kaynak olarak sunulmak istenmiştir. Sonuç olarak Sanskrit dilinde kaleme alınmış ve bu çalışmada değinilen söz konusu Buddhist eserler, Hint bilimi (Hindoloji) disiplinin dil ve kültür çalışmaları sınırlılıkları dâhilinde irdelenilerek araştırmacıların takdirine sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Conze, Edward (2005). *Kısa Budizm Tarihi*. İstanbul: Yol Yayınları.
- Cowel, E. B. & Neil, R.A. (1886). *The Divyāvadāna*. Cambridge: The University Press.
- Kaya, K. (2017). *Buddhizm Sözlüğü*. Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Mukhopadhyaya, Sujitkumar (1982). *The Aṣokāvadāna: Sanskrit Text Compared With Chinese Versions*. Bombay.
- Nariman, G.K. (1920). *Literary History of Sanskrit Buddhism*. Bombay: Taraporkvala Sons & Cc.
- Olcott, H. S. (2020). *Budist Kateşizm*. Çev. A. Gül, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Saddharmapundarīka Sūtra*. (2018). Lotus Sutra. Çev. K. Kaya, İstanbul: Sujala Yayıncılık.
- Skilling, Peter. (2001). “Eṣā agrā; Images of Nuns in (Mūla-) Sarvāstivādin Literature”, *Journal of the International Association of Buddhist Studies*, Vol 24, S. 2, s. 135-157.
- Strong, John S. (2001). *The Buddha: A Short Biography*. Oxford: Oneworld Publications.
- Strong, John S. (2008). *The Legend of Aṣoka: A Study and Translation of the Aṣokāvadāna*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
- Suvarṇabhāsa Sūtra*. (2020). Altın Işık Sūtrası. Çev. K. Kaya, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şāntideva. (2021). *Bodhiçaryāvatāra -Aydınlanma Yoluna Giriş-*. Çev. K. Kaya, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Vacraçchedika Prañāpāramitā Sūtra*. (2019). Elmas Sutra, Çev. K. Kaya, İstanbul: Sujala Yayıncılık.
- Williams, Monier Monier, (1995). *A Sanskrit-English Dictionary*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, Delhi.
- Winternitz, Moriz (1933). *A History of Indian Literature*. Delhi: University of Calcutta.

AN ASSESSMENT OF THE HISTORY OF ANCIENT KASHMIR: ORIGIN, RELIGION, STATE

*Davut ŞAHBAZ**

Introduction

Kashmir is one of the oldest settlements in India. Many political, religious and cultural elements that have blossomed or developed in this region have influenced a large part of India. Especially when focusing on the history of ancient Kashmir, it can be clearly seen that many states centered on Kashmir during this period formed the basic infrastructure that will determine the political and religious tendencies of India in the following years. When we take a look at the paleoclimatology researches, we come across assumptions that the history of Kashmir dates back to 20.000-18.000 years ago. When we also examine the archaeological researches, we find that the first traces of life were found in the excavations carried out in the Burzahom settlement in the Kashmir valley, 16 km northeast of Srinagar in 3000 B.C. (Lone, Khan& Buth,1993). Starting from these dates, great states were established in the Kashmir region by communities of different ethnic origins, believing different religions and speaking different languages, and the political, religious, linguistic and educational systems of the region changed with each established state. For example, the foundations of the first form of belief seen in the Kashmir region during this period were laid and at the same time the origins of modern Kashmiri were established (Frowde, 1909: 356). In some periods, Kashmir found identity with the political actions of rulers who believed in religions with many members such as Islam, Buddhism, and Hinduism, and in some periods civilization continued to develop within the framework of beliefs that can be defined as ancient religion. While the historical writers of the period were conveying the political history of Kashmir, they stated that

* Assoc. Prof. Dr., Ankara University, Faculty of Language and History-Geography, Department of Eastern Languages and Literatures, Sub-Department of Urdu Language and Literature. dsahbaz@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0236-2908.

the first important contributions to the historical accumulation of this region began to occur during the Naga period. After the first rule of the Naga tribe, the Pisachas, which are thought to have laid the foundations of today's Kashmir language, took over the administration of Kashmir. After the administration of these semi-mythological communities, although small states were established in Kashmir under the leadership of the rulers named Damodora, Yasavati, Lava, Kusa, Kahagendra, Surendra, Gadharma, Suvarna, Canaka and Sacinera (Kalhana, 1961, 22), there is little information about these states, and history researchers are in disbelief in conveying the developments in this period. It is assumed that the most important period in the history of ancient Kashmir began, following the rule of the Nagas and Pisachas, when King Ashoka took over the Maurya Empire in 272 B.C. Ashoka conquered Kashmir in 250 B.C., thus, political, military, religious and philosophical changes occurred in the Kashmir region.

In this study, we tried to include the communities and states that shaped the history of Ancient Kashmir in religious, ethnic and administrative terms. In this study, we tried to include the communities and states that shaped the history of Ancient Kashmir in religious, ethnic and administrative terms. In this context, we provided information about the Nagas and Pisachas, the first indigenous peoples of Kashmir, who made significant religious, ethnic and linguistic contributions to Kashmir. In addition, we tried to convey our main conclusions about the period of King Ashoka, when the first steps of the nationalization process were taken in

Early Indigenous Peoples of Kashmir: Nagas and Pisachas

History studies show us that the first king of the Kashmir region was Gonanda I who ruled region in 2449 B.C. After the kingdom of Gonanda I, the Pandavas, who defeated the Kaurava in the Battle of Maharabata, ruled Kashmir. Following the Pandavas, Gonanda II ruled the region and then, the 43 weak and ineffective rulers, are rumored to rule the Kashmir region (Tikoo, 2013). The period of Nagas, whose religious, political and cultural influence will continue until today, has started after these administrations, which have very little historical, mythological and literary data. When we look at the historical narratives intertwined with mythological narratives, we consistently highlight the statements that the formation process of Kashmir was initiated by Kashayapa, who is thought to be the father of Nila Naga. The Naga tribes settled here under the leadership of their first kings, Nila Naga and they started

to transform region. Therefore, when the literary, mythological and historical records are examined, the general opinion is that the Naga people are the first ruling community in Kashmir.

In Kalhana's *Racatarangini*, which offers very important information about Kashmir, it is stated that the middle of Kashmir was covered with water in the past and this lake was called Satisaras "Lake Sati". With the help of Brahma, Vishnu and Shiva, Ermiş Kasyapa defeated the devil Aludbhava, who haunted this lake, and created the place known as Kashmir today (Kalhana, 1961: 5).

The Nagas, which is supposed to have lived in the 4th and 3rd centuries B.C., and started to be known and recognized by semi-mythological narratives, is assumed to be the first settled people to leave deep traces in the history of Ancient Kashmir. It is accepted that the Naga tribe settled in the region during the rule of the Rishi/Sage Kashyapa, which is rumored to have created Kashmir, and is one of the real owners of this region. There is also some other information that the Nagas are thought to have lived in Kashmir in 1000 B.C., before the Aryan race reached the Kashmir region (Viswanatha, 2009) and determined the ethnic, religious and cultural characteristics of this region and India. So in this context, The Nagas can be seen as some kind of community in India from the time of the Later Vedic period. There is also information that the Kashmir region was named *Nagaloka* in the period where the Nagas, which we describe as one of the first peoples living in today's Kashmir area. P.N.K. Bamzai uses the following statements about Nagas: *The most plausible suggesiton is that the Nagas were the aboriginals inhabiting Kashmir before the advent of Vedic Aryans. The letter fought with them and the Pisacas and pushed them to South, east and West* (Bamzai, 1994:59).

The word *Naga* in Sanskrit refers to the snake. When we explain the religious rituals of this people in the following sentences, it can be clearly seen that the name of this community derives from this word. However, the fact that the word *Naga* also means mountain, and especially that Kashmir is a region surrounded by mountains, raises the possibility that this people may be referred to as –Nagas-mountain peoples. T.V. Mahalingam, a prominent ancient Kashmir historian, makes the following inferences as to where the name Nagas might come from:

The word also means elephant; but there does not appear to have been any close connection between that animal and men as

between snakes and men to justify the letter to be named after it. Etymologically the Word Naga may be derived from the Word naga (mountain). Since early men lived in natural caverns and caves in the hills it may probably be presumed that those that lived in such places came to be called Nagas. The Word has also been tried to be derived from the Word Nagna which means naked, for the primitive tribes did not use clothes and remained naked...(Mahalingam, 1965:2).

During the archaeological excavations in the Kashmir region, many historical artifacts with snake figures have been found which are thought to belong to the Nagas period. These works not only provide information about the religious and cultural characteristics of the Naga people, but also answer the questions about how the name given to this people was formed. There are also some different opinions based on language. In the texts written by some researchers on the history of ancient Kashmir, there are also expressions that the origins of the words of the Nagas and Pisachas are not Sanskrit, languages of these tribes are Dardic and they came to Kashmir from Dardistan (Ahmad, 2017). The evidence of Naga Tribe's rituals can be discovered with the help of various sources. For example, when we look at the Vedic literature, Upanishads, Puranas, Buddhist Works and archaeological excavations, it is clear that there is some important information about the Nagas in these fields that can be considered evidence.

It is assumed that the first ruler of the Nagas was the king named Nila Naga, son of the Kashyapa, who is said to be the founder of Kashmir. In addition to Nila Naga, the king named Taksaka also led this people, often seen in Vedic era narratives. The dominance of the Nagas in the region was weakened by the Pisachas after a while, and although some of these people remained in the region and continued their authority and traditions, some had to migrate to the East, West and South. This situation enabled the Nagas to establish their culture and traditions in many regions of India. Today, the Naga people still exist in the regions from Verinag in the Jammu and Kashmir region to the Chota Nagpur –also in Assam, Nagaland- region and perform their cultural rituals. During the period under the patronage of kings Nila Naga and Vasuki, the religious rituals of the Naga tribe formed the basic belief system of the Kashmir. This belief system is also shown among the religious forms of India (Chib, 2017: 467). The snake figure had a very important meaning for this people, and this people had a religious belief that deified the

snake. In this age, the snake was worshiped. The snake head was the national badge of the people living in the region. The serpent would be called for the ritual of worshipping the snake... The serpent would play the serpent against it... This was a period when snakes were worshiped and this tradition spread all over India from here (Tishna, 2008: 14).

These religious rituals of the Naga people formed the main religious basin of the Kashmir region after a while. Thus, the Naga people, which we envisioned as the first indigenous peoples of Kashmir, also formed the basic religious and cultural infrastructure of the region. It is also noteworthy that the Nagas were pre-Aryan communities and were referred to as Nagas (Serpents-Snakes) in the periods after they formed these Serpent-based religious rituals.

Pisachas are a community that settled in Kashmir during the time of the Naga and after a while took over here. Although there is little information about the Pisachas, the narratives for this community are more consistent and evidence-based than the Nagas.

It can be surmised that the Pisacas were the Chalcolithic tribes from Sinkiang who moved towards Kashmir in search of better land and climate. The location of a neolithic site on the trade route to India from Sinkiang coincides with the annual wars fought against them by what we may call the "Kashmiri Pisacas" who separated from their homeland earlier would not tolerate fresh incursions from that quarter (Bamzai, 1994: 59).

There are many different opinions about the Pisacha period. Some researchers have described this tribe as a demon, some defined it as a barbarian mountain tribe, and some highlighted this people as the indigenous people of Kashmir, along with the Nagas and Manavas, who refer to the Nilamata Purana. In some texts that we think coincide with more scientific and historical realities, it is stated that the Pisachas were a tribe that migrated from Central Asia to Kashmir, which has a warmer climate, especially in a period when the region was cold, and that the Nagas in the region began to be owned by the Aryans and other peoples of the region in later periods. There are also ideas that the language spoken by the Pisachas is close to the Indo-Aryan language and therefore the ancestors of these people may be Aryans (Kumari, 1968: 71), and these inferences strengthen the clues that a connection can be established between the Aryans and the Pisacha tribe. In another narrative, the Pisachas, who were supposed to live in the Pamir and Karakorum mountains

before Kashmir, took a part of Kashmir from the Nagas due to the suitable conditions for life in Kashmir (Kaw, 2004). After that they are started to transferred Kashmir into their colonies. Historical and mythological studies show that the Pisacha period can be supported by more scientific evidence than the Nagas period. There are also implications that the Nagas and Pisachas lived in the same period and that they made war from time to time due to conflicts of interest:

The Nilamatapurana mentions that the relations between the Nagas and Pisacas improved with the passing of time. But when there began an influx of Aryans from the Punjab, the situation changed. For the Nagas, preferred the Aryans to the Pisacas and with their help they ultimately succeeded in throwing them back to their mountain habitats. A similar fate awaited the Nagas who were slowly either driven out or assimilated by the Vedic Aryans (Bamzai, 1994:59).

The most important value of Pisachas in terms of Kashmir history and culture is connected with language. The fact that the languages created by the Pisachas as a result of their interaction with the Indian Aryan race have formed the basis of today's Kashmiri language, enables us to position this people and the history of this people in a separate place. Studies on the origin of the Kashmiri language have revealed that this language is basically based on the Shina language that spoken by Pisacha tribe and presumed to be the result of the interaction between Aryan and Iranian languages.

There has been a prolonged scholarly debate, on origin and linguistic affinity KL. Discussions are on issues, as whether Kashmiri is affiliated to the Indo-Aryan or Dardic family of languages. Grierson, considers Kashmiri a “mixed language” of a Sanskrit of speech. According to him, Kashmir belongs to the Dardic group of Pisacha family allied to Shina. He identifies several linguistic feature that are Pisacha shares with Iranian. Therefore, Grierson argues, kashmiri must be treated as a Dardic language (Parey, 2017:229).

Although the region of Kashmir, which is supposed to be the religious, linguistic and cultural basis of the Nagas and Pisachas, was invaded by various communities after the rule of these peoples, Ashoka, the king of the Maurya Empire of this period, made the most important political, military, economic, cultural, religious and sociological impact and contribution to the region.

Ashoka and Maurya Empire

It is accepted that the second great and glorious period of Kashmir history began with Ashoka, who took over the Maurya Empire in 272 B.C. Ashoka has expanded its borders to the Himalayan mountains in the north, the Hindu Kush mountains in the west, the Bay of Bengal in the east and the Dekkan in the south, with a strong army inherited from his ancestors. The Maurya Empire, which started to get stronger under the rulers of Chanargupta Maurya and Bindusara, after the transformations that Alexander created in most of India, had great success, especially during the kingdom of Ashoka. Ashoka, which dominated most of India, conquered Kashmir in 250 B.C. and added it to its kingdom. After the capture of Kashmir, Ashoka made efforts to strengthen the region politically and militarily, as well as develop it philosophically, artistically and culturally. Therefore, in this period, the first basic phrases of state formation began to appear in Kashmir. Because the administrative mechanism established by Ashoka, the rules and controls for the society, pioneering steps in the economic, agricultural, educational and artistic sense enabled Kashmir to gain a state status (Tishna, 2010). Ashoka, who built Srinagar, which is an important city in today's Kashmir (in Jammu) lands, thus took an important step in terms of urbanization and determined this region as the focal point of its central government. During the Ashoka period, hospitals and animal shelters were opened in Kashmir, and many social services were provided by the state. Ashoka, who also carried out very important actions in terms of public works, built roads to contribute to commercial and agricultural activities in Kashmir and developed the irrigation mechanism.

Another area that Ashoka reconstructed in Kashmir was the belief system. The death, blood and pain of the Battle of Kalinga, which took place between the Mauryan Empire and the Kalinga state in 262 B.C. had a profound effect on Ashoka's spiritual world, and after this war, Ashoka turned to the pursuit of peace, compassion and inner peace. With this mindset, Ashoka embraced and accepted Buddhism and the principles of Buddhism formally (Tishna, 2008:94) and the period that would change and transform the religious and cultural practices of both Kashmir and India began. After the Ashoka accepted Buddhism as his religion, he entered on a life of peace and started to ruled with justice and peace. He abandoned hunting and chose vegetarianism. He was always on the side of the people and the truth. Ashoka

brought the sect and cultural practices of this religion with him to Kashmir, built about five hundred monasteries, and thus served the spread of Buddhism in the Sub-Continent. About a thousand monks came to Kashmir during the Ashoka period and Buddhism has been the dominant belief in the Kashmir State for 9 centuries with the influence of these monks. He also built a very important temple called Asokesvara.

The most important Buddhist Layman in history has been the Emperor Asoka, who ruled most of India for the middle third of the third century B.C. on the capital of one of the pillars Asoka erected is beautifully carved a wheel with many spokes. This representation of the wheel of Dhamma which the Buddha set in motion is the symbol chosen to adorn the flag of the modern state of India. The lions on the same capital are on the state seal. Thus India recalls its "righteous ruler." Asoka is a towering figure for many other reasons too, but we confine ourselves to his role in Buddhist history. Before Asoka Buddhism had spread through the northern half of India; but it was his patronage which made it a world religion (Gombrich, 1994:1).

Kashmir region was highly developed in educational, political, literary and artistic aspects during the reign of Ashoka, and significant contributions were made to the contemporary philosophical accumulation of Kashmir. Ashoka strived for people to live in a peaceful state in Kashmir and aimed to instill principles such as not killing living things, not damaging the structures, taking care of mutual relations and respecting mother, father and old people (Hussain, 2017: 55-56).

This period has also gone down in history as a period of educational development for Kashmir. Because Sanskrit language, which is a very important language for the history, philosophy and literature of India and Kashmir, was seen more valuable than other regions of India in this period and studies were carried out with the orders given by Ashoka himself for the development and research of this language. *In the age of Ashoka when Buddhism was carried to the valley, the text and literature of the new religion were written in Sanskrit, in contrast to those written in pali in the rest of India* (Amin&Dubey, 2019:473).

During this period, many scholars and students from outside the region came to Kashmir to learn Sanskrit and to be equipped with Buddhism teachings. During this period, very important educational institutions were

opened in Kashmir and many people who wanted to study in these institutions in India and surrounding countries flocked to the region. It can be said that Kashmir witnessed enormous scientific, military, administrative and educational changes during the Ashoka period.

The most effective of these changes was in the belief system, and Buddhism became the dominant belief system in Kashmir as a result of Ashoka's efforts to adopt Buddhism and impose the principles and requirements of Buddha on his self and the people he ruled. In the light of these developments, this period has begun to be called the Age of Buddhism in Kashmir by some researchers. After Ashoka, his son Jaloka ascended the throne in Kashmir. Unlike his father, Jaloka did not focus on the development of the Buddhism belief system that dominated the Kashmir region. Although Kashmir developed in certain areas during the Jaloka period, it began to lose its popularity and cultural richness in the Ashoka period.

Conclusion

The religious, political, linguistic and philosophical developments that emerged in the Kashmir region during the ancient period are very valuable in terms of making an impact on the area that includes India, Pakistan and specially Jammu and Kashmir. When we look at this period, it can be clearly seen that the first settled peoples of the region were the Nagas and Pisachas. There is a consensus that especially the Naga people were the first to settle in Kashmir and form the religious and cultural foundations of this place. Following the religious and cultural influences and contributions of the Nagas to the region, the Pisachas period began in Kashmir. The greatest impact of Pisachas on the Kashmir region is that they lay the foundations of the origins of the language spoken in the region today. Although the Shina language, spoken by Pisachas, has changed over time and incorporated the linguistic features of many civilizations, it is still assumed to form the basis of Kashmiri. With the Pisachas period, Kashmir historical narratives began to be cleansed from mythology and started to coincide with scientific realities.

In Kashmir, the period in which the conditions suitable for the definition of the state, nation and administrative system developed today began with King Ashoka. Ashoka performed very important practices in administrative principles and social services in Kashmir. The administrative system that Ashoka built in Kashmir gave the society the opportunity to nationalize on the

basis of common religion, language and culture, and during this period, the people of Kashmir region started to adopt the Kashmiri identity and work for the development of the state with this understanding. Therefore, in line with the data we have, this situation leads us to the conclusion that the process of nationalization in Kashmir in the ancient period with all its dynamics started with the Ashoka period. Another important feature of the Ashoka's administration is that the belief system in Kashmir changed to Buddhism during this period.

Thus, in the time that we define as antiquity; the ethnic, religious, linguistic and administrative features of Kashmir have matured and become systematic.

REFERENCES

- Ahmad, Khalid Bashir. (2017). *Kashmir Exposing the Myth behind the Narrative*. SAGE: New Delhi.
- Amin, Tariq, Dubey, MC. (2019). "Development of Srinagar under Ashoka". IJTSRD. Volume 3, Issue 2, p.1-3.
- Bamzai, P.N.K. (1994). *Culture and Political History of Kashmir*. New Delhi: M.D. Publications PVT.
- Chib, Meenu. (2017). Naga Worship in Jammu&Kashmir. *IJRAR*. Volume 4, Issue 4, s.466-469.
- Frowde, Henry. (1909). *Imperial Gazetteer of India-The Indian Empire Vol I*. Oxford: Clarendon Press.
- Gombrich, Richards. (1994). "The Great Upasaka". *King Asoka and Buddhism*. Ed. Anuradha Seneviratna. Kandy Sri Lanka: Buddhist Publication Society. 1-13.
- Hussain, J. (2017). *A History of the Peoples of Pakistan towards Independence*. Karachi: Oxford Press.
- Kalhana. (1961). *Rajatarangini –A Chronicle of the Kings of Kasmir*. Çev. M. A. Stein. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Kaw, M.K. (2004). *Kashmir and It's People Studies in the Evolution of Kashmiri Society*. New Delhi: A.P.H. Publishing Corporation.
- Kumari, Ved. (1968). *The Nilamata Purana A Culture&Literary Study of a Kashmiri Purana*. Srinagar/Jammu: J&K Academy of Art, Culture and Languages.
- Lone, F.A., Khan. M., Buth, G.M. (1993). *Palaeoethnobotany: Plants and Ancient Man in Kashmir*. New Delhi: Oxford and IBH.
- Mahalingam, V.H. (1965). *The Nagas in Indian History and Culture*. Madras: G.S. Press.
- Parey, Firdous Hameed. (2017). "Kashmiri Language: multi-linguistic approach, issues and role of media in its accomplishments". *International Journal of Scientific and Research Publications*, Volume 7, Issue 6, p.228-235.
- Tikoo, Colonel Tej K. (2013). *Kashmir Its Aborigines and Their Exodus*. New Delhi: Lancer Publishers.
- Tishna, M. Nazir Ahmad. (2008). *Aurak-i Cammu Keşmir*. Lahore: Al-Faisal Nashran.
- Tishna, M. Nazir Ahmad. (2010). *Jummu o Kashmir Album*. Lahore: Al-Faisal Nashran.
- Viswanatha, S.V. (2009). *Hindu Culture in Ancient India*. Delhi: Isha Books.

